

**Ҷ. ҲАМРОЕВ, О. ДАВЛАТОВ,
Х. ҲАМИДОВ**

АДАБИЁТ

*Китоби дарсӣ барои синфи
11-уми муассисаҳои таълими миёна*

Нашири якум

**Вазорати таълими халқи Республикаи Ўзбекистон
тасдиқ намудааст**

**Хонаи эҷодии таъбу нашири ба номи Чўлпон
Тошканд – 2018**

УЎК 821(075.3)=222.8

КБК 83.3(5Точ)я72

А 28

Муҳаррири масъул:

Садри Саъдиев – доктори улуми филология, профессор

Тақриздихандагон:

Рамазон Абдуллоев – номзади улуми филология, дотсенти ДДТ;

Сироқиддин Хўчақулов – номзади улуми филология, дотсенти ДДС;

Дилшода Ҳазратқулиён – номзади улуми филология, дотсенти ДДС;

Рўзибойи Қурбониён – омўзгори мактаби рақами 58 ноҳияи

Шаҳрисабзи вилояти Қашқадарё;

Фирўза Марипова – омўзгори мактаби рақами 17 шахри Ангрэн

Аломати шартӣ:

Савол ва супоришҳо

Аз ҳисоби маблағи Бунёди мақсадноки китоби
республика чоп шудааст

ISBN 978-9943-5088-2-8

© Ч. Ҳамроев ва диг., 2018

© ХЭТН ба номи Чўлпон, 2018

МУҚАДДИМА

Хонандагони азиз! Таърихи адабиёти навин чузъи таърихи адабиёти ҳазорсолаи тоҷикист ва махсусиятҳои адабиёти ин давраро ифода мекунад. Барои амиқ донистани ҳодисаҳои таърихи адабиёт ва дарёфти заминаҳои воқеии инкишофи он, омӯзиши давраҳои ташаккули он ниҳоят муҳим мебошад.

Албатта, хонандаи огоҳ ба қадри арзишҳои воқеии бадеи новобаста ба шароити ба вучудоии онҳо мерасад ва ба онҳо мустақиман баҳо медиҳад. Вале таърихи ҷараёни адаби ин гуна санадҳоро наметавонад фуру гузорад. Мутаассифона, адабиётшиносии замони шӯравии тоҷик дар ин замина роҳи мустақим надошт. Вай асосан тобеи шиорбозиҳои давлат ва ҳизби эҷодгари идеологияи расмӣ ва зӯрвар буд. Маҳз дар ҳамин замина адабиёти тоҷик чун саҳнаи ғайриҷаҳраҳои баргузидаи адаби шинохта шуда, эҷодиёти намояндагони он дар қиёс бо намояндагони ҳамин гуна шахсиятҳои адабиёти иттифоқ таҳлилу тадқиқ мешуд. Яъне адабиётшиносии қиёсӣ низ мушкилоти худро дар зери таъсири ҷараёни идеологии зӯргӯ вазъ карда буд.

Таъсири ҳамин равиш буд, ки адабиёти сирфан беарзиши замони азнавсозии соҳтмони сотсиалистӣ чун намудҳои баргузидаи ҳунар тавсиф шуда, осори бисёре аз шахсиятҳои эҷодкор, ки воқеан асарҳояшон арзишҳои бадеи ва маънавий доштанд, аз назарҳо дур мемонд. Ин гуна чеҳраҳо аз ёдҳо рафта ва ё қурбони дасисаҳои сиёсии зӯргӯёни вақт мешуданд.

Мо чунин муносибатро дар тамоми давраҳои таърихи адабиёти навини тоҷик мушоҳида мекунем. Дар ҳама ҳолат арзиши маънавий ва мавқеи фарҳангии адаби сарфи назар мешуд. Таъсири ҳамин гуна афкор буд, ки ҳанӯз ҳам адабиётшиносӣ сухани арзишманда ва воқеие дар боби шахсияти инсонӣ ва ҳайсиати адабии Айни, Фитрат, Беҳбудӣ ва

адибони дигар нагуфтааст. Албатта, дар ин замина ишорае аз ҷониби донишманди адабиёт Муҳаммадҷон Шакурӣ воқеъ шуд.

Вале дар маҷмуъ ин мушкилот ҳал нашудааст. Ба ҳамин сабаб на ҳар адабиётшинос тарафҳои гуногуни фаъолияти Айниро эътироф мекунад. Инчунин мақоми ҷараёни ҷадидия ва намояндагони он — Фитрату Бехбудӣ, ки ба навъе ифодагарони рӯҳи илмӣ буданд, низ ҳамчунон мавриди таваҷҷӯҳи амиқ қарор намегиранд. Ҳол он ки бисёр шахсиятҳои адабиёти ибтидоӣ аср дар эҳёи миллӣ ва таърихии халқ хидмати арзандае доштанд.

Интихоби номҳо ва осори бадеӣ, арзиши онҳо аз мушкилоти мавҷуд ва ҳалнашудаи таърихи адабиёти навин аст. Ҳанӯз ҳам шахсиятҳои маъруф ва осори онҳо дар китобҳои дарсӣ бо фаҳмиши кӯҳна зикру тафсир мешаванд. Вале муҳим он аст, ки дар ин замина ҳеҷ кас ба шахсияти сарнавиштсоз будани Айни шубҳа надорад, вале паҳлӯҳои сафеду сиёҳи фаъолияти ӯ бояд аз мавқеи адабиёти асил арзёби шавад.

Дар солҳои фашғурии бозсозӣ низ, мутаассифона, консепсияи фаҳмиши ҷомеъ ва амиқи адабиёт дар адабиётшиносии мо рӯйи кор наомад. Шояд таъсири ин ҳодиса буд, ки имрӯз низ адабиёти тоҷик саҳнаи хандаҳези эҷодӣ асарҳои косибона аст. Ба хусус ҳолати инкишофи наср таассуфовар буда, ҳуввияти эҷодии адибон эҳсос намешавад. Дар солҳои бозсозӣ тамоюли шинохти ҳақиқати ҳунарий, бешак, зиёд буд. Вале дар ин равиш низ ҳадшиносӣ меъёри нигоҳи мунаққидону адабиётшиносон набуд. Яъне Айни ва осори ӯ ҳалалнопазир шинохта шуда, Турсунзодаро санг задан раво дониста мешуд. Шахсиятҳои дигар сирфан мавриди назар қарор намегирифтанд. Дар ҳама ҳолат номҳои Садриддин Айни, Сотим Улуғзода, Ҷалол Иқромӣ, Фотех Ниёзӣ пеши назар буданд.

Шукронаи ин Ватани озоду обод мекунем, ки таҳти раҳнамоии оқилонаи роҳбари кишвар Шавкат Мирзиёев барои омӯхтани адабиёти миллӣ эътибори алоҳида нигаронда мешавад ва Шумо метавонед чеҳраҳои адабиёти навини тоҷик ва осори онҳоро дар синфи XI мукамал ва муфассал омӯzed.

САДРИДДИН АЙНИ (1878–1954)

«... танбеҳи падарам барои ман як таъсири бисёр фоидаманд шуд, ки дар ҳаётам таъсири калон кард ва маро ба диққаткорӣ тарбия намуд: фаромӯш накардани гапҳо, ҳодисаҳо, чизҳо ва одамҳоро ба ман ёд дод. Ман шеърҳоро ҳарчанд махсусан, ёд кунам ҳам, зуд аз ёд мебарорам, ҳатто шеърҳои худамро ҳам дар рӯзи дуҷуми гуфта шудани онҳо фаромӯш мекунам. Аммо гапҳо, ҳодисаҳову хотираҳоеро, ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд, аз ёд набаровардаам. Хотираҳои пештара қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд». (С. Айни)

Дар ҳар даврае як доҳӣ зуҳур мекунад ва барои халқ чун раҳнамо хидматҳои худро ба анҷом мерасонад. Дар қатори беҳтарин намоёндагони адабиёти дунё мисли Фридрих Нитше, Жон Пул Сортр, Робиндронат Такур, Тоҳо Ҳусайн, Луи Арагон ва дигарон номи Садриддин Айниро ҳам бо ифтихор ба забон овардан мумкин аст, ки маҳз, ба воситаи эҷодиёти худ фарҳанги миллии моро дар перояи нав ба ҷаҳониён шиносонид. Мавсуф дар эҷоди асарҳои бадеӣ ва илмӣ-адабӣ истеъдоди фавқуллодае дошт, ки инро аз мутолиаи осори ӯ амиқтар мушоҳида кардан мумкин аст. Дар соҳаи назму наср аз овони дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил кардан дастовард дошт, аз ҷумла назми ӯ бештар ба назар мерасид, ки Садри Зиё бо сатрҳои зерин вайро тавсиф намудааст:

*Ба назму ба насри сухан довар аст,
Вале назмаш аз насри ў хуштар аст.*

Дар яке аз навиштаҳои худ устод Айни таъкид мекунад, ки чорҷубаи назм ба ман тангӣ карду ба наср гузаштам. Албатта, ин сухани хоксоронае беш нест. Аз ҷониби дигар маълум буд, ки барои тасвири ҳаёти воқеии мардум танҳо шеър кифоя намекард ва бадеияти шеър садде барои баёни васеътари мазомини иҷтимоии даврони зиндагии муаллиф мешуд. Ба ин боис бештар ба навиштани осори насрӣ тавачҷӯх намуд. Медонист, ки барои ифода кардани мавзӯҳои талаби давр дар назм ҳамроҳаш «шоири ҷаррор»-Абулқосими Лоҳутӣ ҳаст, аммо майдони наср баъд аз Аҳмади Дониш ҳолӣ менамояд. Бо вучуди ин, шеъри «Марши хуррият», ки соли 1918 эҷод шуда буд, аввалин намунаи шеъри навин дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ эътироф шудааст. Нимо Юшиҷ бошад, пас аз 4 сол, яъне соли 1922 манзумаи «Афсона»-ро, ки намунаи аввалини шеъри нави форсӣ медонанд, эҷод карда буд.

Садриддин Айни на ба танҳои, балки бо тарбияи як зумра шогирдон дар равияи назму наср ва нақди адабӣ бори адабиётро дар солҳои 30–40 асри гузашта ба пеш бурд. Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳаким Карим, Раҳим Ҳошим, Абдусалом Деҳотӣ, Сотим Улуғзода, Ҷалол Икромӣ, Расул Ҳодизода, Тўрақул Зеҳнӣ ва чанде дигарон ҳама парвардагони мактаби адабии ў ба ҳисоб мераванд, ки бо маслиҳату пешниҳоди Айни дар эҷоди осори худ даст зада, адабиёти навини тоҷикро инкишоф ва тақомул доданд. Устод Айни чун намунаи «хиради халқ» (таъбири Хуршеда Отахонова) дар миёни аҳли адабу фарҳанги миллии мо шинохта шудааст.

Ба далели он ки Айни ниҳоят шахси гарму сардии рўзгорро дидаву бо пастиву баландии ҳаёт шинос буд, бо адабиёт ҳам эҳтиёткорона муносибат дошт ва барои некро аз баду коҳро аз дон ҷудо кардан ба худбиниву саросемагӣ роҳ на додааст. Бори адабиётро дар тўли зиндагии рангорангу пур аз тазоди худ ҷасоратмандона то наслҳои нав оварда расонд, ки имрӯз ҳар як зиёӣ бо ин алломаи тамаддуни Шарқ ифтихор дорад.

Ҳангоми барҳаёт будан дар мавриди осори С. Айни хеле кам мавод ба нашр расидааст, яке аз сабабҳои ин ҳам бо фурутанӣ ба ин қор роҳ надодани худи ўст.

Дар давраи аморати Бухоро соли 1917 Айниро барои дарра задан ба назди остонаи арки амир меоранд, ки Тўрақул Зеҳнӣ дар он ҷо ҳозир будааст. Ў нақл мекунад: «Як вақт як бағал таёқи сафеди зарангро ба рӯи тахтапул оварда партофтанд. Аз паси он ситамдидаеро кашон-кашон оварда, як одами ғўл ба пушташ бардошту тахтапушташро луч карда, ду кас бо таёқи сафеди заранг мувофиқи амри фармондеҳе ба задан сар карданд, чун «бир» мегуфт, ду кас яктоғӣ мезаданд, вақте ки «икки» мегуфт, боз он ду кас яктоғӣ мезаданд, яъне ба ҳар шумора ду бор мезаданд. Охир ба 75 расид ва таёқхўрдари бурданд». Ин нуктаҳо нишон медиҳад, ки амир барои роҳ надодан ба ташвиқоти ҷадидҳо аввал Айниро ба зери зулму истибдод мегирад. С. Айни чунон иродаи мустақаме доштааст, ки баъди додараширо куштан ва ба ҷисми худаш латма задан ҳам аз роҳу андешаи худ барнамегардад.

Бухоро зодгоҳи Айни мебошад, барои ҳамин тасвири он дар осори ӯ бештар эҳсос мегардад. Охирин сафари С. Айни ба Бухоро соли 1949 ҳамроҳи Ҷ. Иқромӣ ва С. Улуғзода барои ҷамъ кардани маводи «Ёддоштҳо» сурат гирифтааст.

Намояндаи адабиёти туркман Бердӣ Карбобоев ҳам таъсири осори устодро дар адабиёти сарзамини Мовароуннаҳр одилона эътироф намуда буд: «Айни фақат падар ва устои адабиёти ... тоҷик набуда, балки падар ва устои ҳамаи адабиётҳои Осиёи Марказӣ мебошад».

Чингиз Айтматов дар бораи Айни навиштааст: «Дар мавҷҳои таърих халқро нишон додан аз ракурси Айни мебошад. Айни бисёр асарҳои хурду калони аҷоиб дорад, ман мутолиакунандагонро барои шинос шудан бо қиссаи ҳаҷвии

Пайкари С. Айни дар шаҳри Душанбе

ў «Марги судхўр» даъват мекунам. Дар он ҷозибай ниҳоят зиёд мавҷуд аст.

Умедворам, ки ба ин санъаткорони сухан (Садриддин Айни ва Мухтор Аvezов) муруҷиат карданро мутолиаку-нандагон аз ман ибрат мегиранд». Аз ин гуфтаҳо бараъало аён мешавад, ки Ч. Айтматов ҳам ба хотири услуб ва мазмуни бой доштан ба осори Айни муруҷиат мекардааст.

Донишманди Афғонистон Сарвари Гўё, ки соли 1945 бо устод Айни вохўрдааст, дар як асари худ менависад: «Ман одамеро, ки ба Айни баробар шуда тавонад, надидаам».

Барои пешрафти насри реалистии Айни таъсири М. Горкий хеле назаррас аст. Инро худи устод низ эътироф кардааст. Бо вучуди забони русиро хуб надоништан асарҳои Горкийро дастрас намуда, бо мулоҳиза дида мебарояд. Аммо С. Айни афсўс меҳўрад, ки бо ин нависандаи пешқадам дер шинос шудааст. Ба таъбири М. Турсунзода яке аз сабабҳои хондани будани асарҳои устод Айни ин «ҳар доим бар машаққати нависандаги голиб омадан»-и ў мебошад.

Таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» кори қаҳрамононаи Айниро дар роҳи худшиносии миллии мардуми Варорўд нишон медиҳад ва далели зиракиву мавқеъшиносии ўст.

Корҳои тадқиқотии ў дар мавриди устод Рўдакӣ, Фирдавси, Абўали ибни Сино, Камоли Хўҷандӣ, Саъдии Шерозӣ, Зайниддин Восифӣ, Алишер Навоӣ ва Мирзо Бедил нишон медиҳад, ки дар адабиётшиносии тоҷик хиштҳои аввалинро гузошта, садҳо нафарро дар ин ҷода раҳнамо будааст.

Устод Айни тарҷумаи ҳоли худро дар шакли «Ёддоштҳо» (солҳои 1949–1951) таълиф кард, ки он аз 4 ҷилд иборат буд, аммо то 4–5 соли аввали асри бистро фаро мегирифт халос. Яъне, умр вафо накард, то ба шакли мукамал воқеаҳои таърихии худ дидаву шунидаро барои пасояндагон навишта ба итмом расонад.

Имрўз баъзе аз муҳаққиқон кўшидаанд, ки симову қиёфа ва характери устодро ба воситаи асарҳои худи ў тадқиқ намуда, пешкаши умум гардонанд. Вале то ҳанўз ин кўшишҳо ба таври бояду шояд анҷом нагирифтааст.

Садриддин Айни чун Аллома Иқболу Маликушшуаро Баҳор барои бедориву огоҳии мардуми Шарқ асарҳои га-

ронбаҳояшро таълиф намуда, имрӯз чун ситорае дурахшон дар осмони фарҳангу тамадуни ҷаҳонӣ барои пароканда-созии зулмати ҷаҳлу заъфи ҷомеа нур меафканад.

АНДЕШАҲОИ АХЛОҚИИ АЙНӢ

Аллома Садриддин Айнӣ на танҳо асосгузори адабиёти тоҷик, балки аз пешқадамтарин чеҳраҳои фарҳангиву адабии Осиёи Марказӣ дар асри ХХ мебошад, ки хизматҳои ӯро дар байни халқҳои дигар низ қадр ва аз осораш ба таври фаровон баҳрабардорӣ мекунанд. Ӯ бо осори арзишманди худ дар радифи Аллома Иқбол қарор мегирад, ки ҳарду дар эҳёи фарҳанги мардуми Шарқ нақши калондоранд. Беҳуда нест, ки баъди мутолиаи осори гаронвазнаш Саид Нафисӣ ба ӯ унвони «аллома» (баъди мутолиаи «Намунаи адабиёти тоҷик») ва Шафеии Кадканӣ лақаби «Байҳақии замон» (баъди мутолиаи «Ёддоштҳо») медиҳанд.

Дар мавриди паҳлуҳои гуногуни осори илмиву адабии устод Айнӣ асару мақолаҳои зиёде таълиф шуда, дараҷаи маҳорату истеъдоди шоирӣ, олимӣ ва нависандагии ӯ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аммо нисбати андешаҳои педагогии устод камтар тавачҷуҳ шудааст. Ҳол он ки ӯ яке аз педагогҳои барҷастаи усули нави таълим дар ибтидои асри ХХ буд, ки дар олами педагогика бо таълифи асарҳои арзишманди хеш бо забонҳои тоҷикиву ўзбекӣ мақоми хоса дорад.

Айнӣ фаъолияти адабии худро аз шеър сипас, бо тақозои тағйиротҳои сиёсиву иҷтимоии давр ва илҳом гирифтани аз «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмади Дониш ба навиштани осори насрии хеш шурӯъ мекунад. Дар ашъори шоир ба ҷуз мавзӯҳои ҳасбиҳолӣ тарғиби ҷавонон ба сӯйи мактаб ва омӯхтани илму дониш аҳамияти калон дорад ва аз замони таълиф то имрӯз чунин шеърҳои устодро мактаббачагон замзама карда меоянд. Айнӣ на танҳо аввалин насри муосири тоҷикиро ба вучуд овард ва ё нахустин таҷрибаҳоро дар шеъри нави форсии тоҷикӣ ба сомон расонд, балки поягузори адабиёти бачагона низ мебошад, ки бо осори назмиву насрии худ ба ин қисмати адабиёт низ саҳми босазо гузоштааст. То ҳол ин ҷиҳати осори адиб ба таври бояду

шояд таҳқиқ нагардидааст. Даъвати ҷавонон ба сӯйи мактаб, омӯзиши дарс, омӯхтани илм дар аксари шеърҳои муаллиф ифода ёфтаанд, ки бо забони содаву фаҳмо рӯйи коғаз омадааст. Бурди Айни дар адабиёт ин буд, ки тавонист тамоми оммаи мардумро аз пайи мутолиа ва омӯзиш роҳандозӣ кунад. Ба ин хотир, забони адабиро ба дараҷаи муҳовараи мардум наздик овард. Паст рафтани саводи аксари мардум, ки бо калимаҳои душворфаҳми арабӣ шиносӣ надоштанд ва тағйиротҳои иҷтимоиву сиёсии давр ҳаминаро тақозо менамуд. Аз ҷумла, барои хонандагон суҳане гуфтан лозим буд, ки қобили фаҳм бошад ва онҳоро ба кӯшишу саъй водор намояд.

*Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем.
Ба олам ҳар касе бекор гардад,
Ба чашми аҳли олам хор гардад.*

Ё ин ки дар бораи мактаб ва аҳамияти он дар тарбияи насли баркамол ва дорои дониши ҳамаҷаҳонӣ чунин сатрҳо дорад:

*Мактаб ба ту ёд медиҳад илму адаб,
Мактаб зи ту мебарад ғаму ранҷу тааб.
Як нуктаи муҳтасар зи мактаб гӯям:
Одам нашавад касе, магар аз мактаб.*

Ин гуфтаҳо ҳанӯз аҳамияти худро гум накардаанд ва имрӯзҳо чун шиори беҳтарини даъват ба сӯйи мактабу дониш истифода мешаванд.

Ба Айни муяссар шуд, ки усули таълими навро тарғиб намуда, ҳамроҳи Абдулвоҳиди Мунзим, Абдуқодир Шақурӣ ба рушду такомули таълим дар мактабҳои тоҷикӣ қарор ба назаррасе ба анҷом расонад. Ў ҳамзамон андешаҳои тарбиявии худро дар рӯзномаҳои даврӣ ба нашр мерасонд ва ба саводи замонавӣ гирифтани оммаи халқ кӯмакрасон буд. Мақолаҳои «Дар бораи мактаб ва маорифи тоҷик» ва «Дар бораи китобҳои мактабии тоҷик», ки соли 1924 ба нашр расида, аз ин қабиланд. Зеро дар он давр рӯзнома мисли интернетии имрӯза дар пешрафти ҳаёти иҷтимоиву сиёсии мардум таъсири калон дошт.

Зиндагии устод Айни худ беҳтарин мактаби тарбия аст барои ҷавонон. Меҳри илму дониш ба ҳеҷ вачҳ натавонист, ки бо вучуди душвориҳои миёншикан, муҳтоҷиву камбағали, мусибатҳои пай дар пайи зиндагӣ ўро аз роҳ баргардонад. Дар ягон маврид ба азобу уқубати зиндагӣ гардан намефарорад. Ҳамин чиҳат дар таълифи осори ў низ мушоҳида мегардад, ки доимо бар машаққати эҷод голиб меояд. Вақте ба рўзгори ў чашм меандозем, аён мегардад, ки даври гардун чӣ қадар азобҳои алимро ба сараш фуру боридааст. Чунонки дар қисми дуввуми «Ёддоштҳо» меорад: «Ман бошам, маҳсӣ надоштам, як кафши сарипоии маҳаллидўхт доштам, ки аз вай об мегузашт ва намро ба худ мекашид... аз рўи курта як ҷомаи пахтадор пўшида, бо як қабат лозимӣ (ба кўча — *таъкид аз мо*) мебаромадам. Бемаҳсигӣ маро бисёр азоб меод ва пойҳоям торс-торс кафида, замини саҳти дандонакашӣ карда шуда барин мешуд. Дар рўзҳои барфу борон, вақте ки ба кўча ё ба рўи мадраса бароям, даруни кафшам пур аз барфу об мешуд ва аз кафидагиҳои поям, гўё ки бо корд чок карда бошанд, хун шорида мерафт».

Аллома Айни дар «Ёддоштҳо» роҷеъ ба рўзгори худ як ҳикояти аҷибро оварда, дар поёни он аз панди падараш, ки то дамҳои охири зиндагӣ ба ў шиор гардида буд, ёдовар мешавад: «Падарам аз гўши ман саҳт дошта, тоб дода истода ба ман гуфт: «Баъд аз ин ҳар чизро, ки бинӣ, бодикқат зеҳн монда нигоҳ кун, ҳар гапро, ки шунавӣ, бодикқат гўш андоз ва агар касе ба ту чизе гўяд, ё коре фармояд, фаҳмида бошӣ ҳам, дубора пурсида ба ёд гир. Ва эҳтиёт кун, ки гап аз ёдат набарояд. Аммо ҳеҷ гоҳ дурўғ нагўй, ки ҳам шарманда мешавӣ, ҳам бадном. Ҳоло ту ду гуноҳ дорӣ — якум он ки гапи таъинкардари аз ёдат баровардӣ, дуюм он ки ба ҷойи он гапҳо аз худат дурўғ бофта гуфти» («Ёддоштҳо», ҷ, 1, саҳ. 97). Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки падари Айни дар навбати худ педагоги моҳир будааст ва дар роҳи дарсомўзии писар заҳматҳои ў беҳуда нарафтаанд.

Дар ин порчаи сухани падари Айни хулосаи муҳими таълимиву тарбиявӣ мавҷуд аст. Дарвоқеъ, саволу ҷавоби баҷагон ҳангоми дарс, ки ба истилоҳи имрўз дарси интер-

фаъол меғўянд, дар такомули дониши хонанда ва азхудкунии маводи омўзишӣ аҳамияти муҳим дорад.

Боиси зикр аст, ки устод баъзе фикрҳои фалсафиву илмӣ ва педагогии худро аз забони қаҳрамонҳо ва персонажҳои асар ифода мекунад. Чунончи дар порчаи зерин низ афкори педагогии ӯ равшан ифода ёфтааст, ки ҳар шогирде набояд ба омўхтани донишу ҳунари устои худ қаноат кунад, балки онро идома доданаҷ лозим.

Агар ҳама шогирдон ба дониши устодони худ қаноат мекарданд, пас, таҳаввулоте дар илму ҳунар падида намеояд: «Усто амак коғазҳоро, ки онҳоро худ андоза меномид, ба ҷузъгири чармини худ гузошт ва боз сухани худро давом дод:

— Агар шогирд танҳо ба омўхтани ҳунари устои худ қаноат мекард, дар дунё ҳеҷ ҳунар пеш намерафт, ривҷдиҳандаи ҳунарҳо он шогирдон мебошанд, ки аз ақли худ чизҳо ёфта, ба ҳунари устои худ зам мекунанд...» («Ёддоштҳо», ҷ. 1. саҳ. 43).

Садриддин Айни муддати 19 сол дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил намуда, донишу малакаи худро такмил додааст. Азбаски усули кӯҳнаи таълим он қадар бо руҳи замон созгор набуд, дар қатори дигар ҷадидҳо барои бо усулҳои нави таълим дарс додан майл мекунад. Ӯ фаъолияти омўзгориашро аз давраи мадраса оғоз намуда, асосан дар ду самт идома меод, ки яке таълим бо усули нав бошад, дигаре таълифи китобҳои дарсӣ буд. Абдурахмон Саиди тотор соли 1906 дар Бухоро аввалин мактаби тоториро ташкил намуд. Ба сабаби он ки дар мактаби мазкур хонандагони тоҷик низ таҳсил мегирифтанд, устод мушкили забонии онҳоро ба ҳисоб гирифта, китобҳоро ба забони тоҷикӣ тарҷума мекард. Соли 1908 бо ташаббуси Абдулвоҳиди Мунзим мактаби тоҷикӣ созмон дода шуд, ки ба фаъолияти педагогии Айни низ имконияти бештар фароҳам омад. Пас, бо дарназардошти хонандагони тоҷикзабон аввал китоби «Тартилул-Қуръон»-ро (соли 1909) менависад, сипас, «Зарурияти динӣ» ва «Таҳзиб-ус-сибён»-ро. Ин се китоби дарсӣ дар он давра дар мактабҳои тоҷикӣ омўхта мешуданд.

Устод Айни ба забони ўзбекӣ асаре бо номи «Қизбола ё ки Холида» дорад, ки аз 30 боб иборат буда, соли 1922

таълиф ва соли 1924 дар Берлин ба таъб мерасад. Солҳои наздик донишманди тоҷик Абдулҳай Маҳмадаминов онро ба забони тоҷикӣ тарҷума ва ба нашр расонидааст. Муаллифи асар дар хусуси он менависад: «Ин китоб барои бачагон навишта шуда бошад ҳам, баъзе калима ва ҷумлаҳои барои бачагон номафҳум низ дучор омаданашон мумкин аст. Чунин калима ва ҷумлаҳои бо шарҳ ва мисолҳо ба бачагон фаҳмондан ба ҳиммати муаллим ва муаллимаҳо ҳавола карда шуд. Пеш аз дарсро ба бачагондан мазмуни онро даҳонӣ (шифоҳӣ) гуфта дода, баъд аз тамоман сарфаҳм рафтани бача аз китобгондан як усули беҳтарин аст. Агар ба ҳамин усул риоя карда шавад, бача аз дарс ҳеҷ дилгир нахоҳад шуд». Беш аз даҳ боби асар ба таълиму тарбияи Холида ном духтаре бахшида шудааст.

Устод Айнӣ дар ин рисола ба тарбияву таълими духтарбачагон эътибори алоҳида нигаронидааст ва масоили омӯзиши духтарон, ҳурмати падару модар, субҳхезӣ, саломӣ субҳ, варзиши бадан, риояи қоидаҳои ҳаракати роҳ ва ғайраҳои ҳамаҷаҳади ҳаллу фасл менамояд. Имрӯз низ дар таълиму тарбияи ҷавондухтарон аз рисолаи мазкур истифода бурдан ба фоидаи кор хоҳад буд, чунки муаллиф ба ҳамаи унсурҳои таълими миллӣ таваҷҷуҳ менамояд ва ягон унсур тарбияи ҷавонгон, ки дар замони ӯ маълум буд, аз назар дур намондааст. Дар асар Фотима бо донишу ахлоқи ҳамаҷаҳади ва рафтору кирдори худ тавонист, ки ба Холида роҳи дурусти омӯзиширо нишон диҳад. Зеро то ин замон Холида фақат бо либосҳои қимати худ нозу карашма мекард. Аммо баъди суханони Фотима, ки ту ҳам кани ман барин китобгон, гуфта буд, таҳаввулоте дар зеҳни ӯ падида омада, аз падару модараш ба ҷойи харидани сару либос омӯзондани китобгониро талаб мекунад.

Маълум аст, ки муаллифи асар ҳангоми ҷавонӣ баъди дар назди муллои мактабдор савод набаровардан бо саъйи падараш ба мактаби духтарона назди бибихалифа сабақ омӯхта савод мебарорад. Аз ин лиҳоз аз таълиму тарбия ва ҷараёни омӯзиши духтарон дар мактаб комилан боҳабар буд.

Омӯзиши забонҳои хориҷӣ аз нигоҳи Айнӣ хеле муҳим мебошад, ки ба фарогирии донишҳои гуногун кӯмак мера-

сонад. Барои дар зеҳни хонанда зуд ҷой гирифтани луғат-ҳои бегона аз усули назм истифода мебарад, ки хотирмон гардида, аз ҷониби дигар диққати хонандаро барои кор бо луғат ҷалб менамояд:

Масалан:

*Ледина-ях, часы-соат, хлеб-нон,
Душа-чону снег-барф, дождь-борон.*

Хуллас, С. Айнӣ на танҳо шоиру олим ва нависандаи чирадаст, балки педагоги моҳир низ буд, ки дар ривочи дониши мардуми замони худ дар ин самт корҳои назаррас ба анҷом расонидааст.

🌿 ПОРЧА АЗ «ЁДДОШТҲО» 🌿

ДАР ШАҲР МАДРАСАИ ҲОҶӢ ЗОҲИД

Дар охири қисми III-юми «Ёддоштҳо» дар соли 1896 дар шаҳри Бухоро, дар гузари Сари Пули Равғангарон аз тарафи Ҳоҷӣ Зоҳид ном касе як мадрасаи нав бино ёфта, ба он ҷо кўчиданамро ёдоварӣ карда будам.

Ин мадраса ҳамагӣ дорои бисту ду хўчра буда, тарафи пешаш дуошёна ва се тарафи дигараш якошёна буд. Дарвозаи ин мадраса аз тарафи ҷануб буда, дар пеши дарвоза саҳни тангаке ҳам дошт, ки дар он тарафи саҳн, баъд аз як кўчаи пиёдагард, рўди шаҳр мегузашт. Миёнсарой, роҳрав ва масҷиди ин мадраса ҳам танг буда, дар болои инҳо ошёнаи дуюм бино ёфта буд. Дар тарафи шарқӣ ин мадраса мадрасаи Ҳусейнбой, дар тарафи шимолаш ҳавлии соҳиби мадраса ва дар тарафи ғарбаш роҳрави ҳавлии соҳиби мадраса воқеъ шуда буд.

Хўчрае, ки ман дар вай истиқомат мекардам, бар болои дарвозахонаи мадраса бино шуда буд. Дари даромади ин хўчра аз тарафи дарун ба роҳравчаи танге кушода мешуд, ки вай ба боми шарқии мадраса пайваста, аз он ҷо бо зинае пойин фуromaда мешуд, дар рў ба рўи он дар дари дигаре ба тарафи саҳн, кўча ва рўд кушода мешуд. Азбаски

дар ду канори рӯд дарахтони тут сабзида буданд ва дар ҳар ҳафта ё понздаҳ рӯз аз рӯд об мегузашт, бошишгоҳи ман дар шароити онвақтаи Бухоро манзараи хубе дошт. Азбаски ман то он вақт дар шаҳри Бухоро дар ҷойи пешаш дарахтноке зиндагонӣ накарда будам, он ҳучра ба назарам хеле дилчасп менамуд.

Даруни ҳучра хеле танг буд: баъд аз пойгаҳ — кафшкан ҷойи нишаст сар мешуд, ки вай чоркунҷаи баробар буда, аз кадом тарафаш, ки як одами баландқомат дароз кашида бихобад, пояш ё ба пойгаҳ ва ё ба девор мерасид. Дар миёнаҷойи ин чоркунҷа ҷойи сандали буда, дар ҳар кадоми се кодок (се тараф), ки ба деворҳо ва ба дари тарафи кӯча мепайваст, як одам ба зӯр менишаст, аммо дар кодоки поёни, ки ба пойгаҳ мепайваст ва пушташ кушода буд, одам осудатар нишаста метавонист.

Дар як тарафи пойгаҳ хум ё кӯзаи об меистод ва дар тарафи дигараш пайваста ба девор оташдон буда, дудкаш (мӯри)-аш дар мағзи девор буд.

Азбаски дудкаши байни ин ҳучра ва ҳучраи ҳамсоя муштарақ буд, дар рӯзҳои шамол дар ҳар кадом оташдони ин ҳучраҳо, ки оташ даргиронда шавад, дудаш ба ҳучраи ҳамсоя мегузашт.

Ман дар ҳар ҳафта ё даҳ рӯз як бор дами гарме мепухтам, ки вай ҳам, агар дер монад, дар як соат ба анҷом мерасид, аммо ҳамсояҳучраам, ки як қирғиз буд ва барои пухтани гӯшти асп камаш ҳар рӯз се соат оташ дармегиронд, ҳучраи ман дар рӯзҳои шамол ҳамеша вазифаи дудкашии ҳучраи ҳамсояро адо мекард.

Бар хилофи ҳучраҳои дигар мадрасаҳои Бухоро, ҳучраҳои ин мадраса ҷойи дастурӯйшӯйӣ надошт, ки дар бом ё дар рӯйи ҳавлӣ шустушӯ кардан лозим меомад.

Ҳучраи ман монанди ҳучраҳои дигари ин мадраса тиреза надошт, бинобар ин дари даромадро ҳамеша пӯшонда мондан даркор мешуд ва дари тарафи кӯча як коғазгир¹ дошт, ки кушода пӯшонда намешуд ва ҳар гоҳ, ки кушодан лозим шавад, он коғазгирро аз ҷояш гирифта ба даруни ҳучра мондан рост меомад ва ман ҳар вақт, ки аз баргони пурчангу хоки дарахтони лаби рӯд чашмони худро «об додан» мехостам, ҳамин тавр мекардам.

Вусъят ва тарзи бинои ҳучраи ман намунаи беҳтарин ҳучраҳои ин мадраса буда, баъзе ҳучраҳояш, ки дар гўшаҳо воқеъ шуда буданд, аз ин ҳам тангтар ва ҳучраҳои ошёнаи якумаш ҳамагӣ якдара буданд, ки одам ҳам, рўшноӣ ҳам танҳо аз ҳамон як дар мебаромад.

Ин мадраса вақф надошт, соҳиби мадраса ҳар моҳ ба имом бист танга ва ба муаззин даҳ танга дастӣ меод.

Савол ва суноршиҳо:

1. Мавқеи устод Айниро дар адабиёти Осиёи Марказӣ гўед.
2. «Ёддоштҳо» чӣ гуна асар аст ва дар адабиёти тоҷик чӣ мавқеъ дорад?
3. Дар бораи маҳорати нависандагии С. Айни чӣ медедонед?
4. Кадом асарҳои нависанда ба шумо маъқул аст ва чаро?

---

¹ Коғазгир ба шакли тиреза сохта шуда, ба ҷойи шиша ба панҷараҳояш коғаз часпонда мешуд.

АБУЛҚОСИМ ЛОХУТӢ (1887–1957)

Абулқосим Лохутӣ соли 1887 дар шаҳри Кирмоншоҳи Эрон зода шуда, дар яке аз бемористонҳои шаҳри Маскав соли 1957 фавтидааст ва ҷасади ӯ дар қабристони Новодевиче мадфун аст.

Лохутӣ аз инқилобиёни ҷаррори Эрон буд ва баъди шикасти инқилоби Эрон соли 1922 ба Шӯравӣ омад. Муддате дар Нахчувон, Боқуву Тифлис зиста, баъд ба Тоҷикистон омад ва ҳаёти минбаъдашро бо кишвар ва халқи бо ӯ ҳамзабону ҳамоин пайваст.

Бисёре аз мунаққидону адабиётшиносон ба ин ақидаанд, ки он гоҳ ки Абулқосим Лохутӣ аз Эрон ба Шӯравӣ паноҳанда шуд, бунёди фалсафии шеъраш қавӣ буд. Адабиётшиноси Эрон Муҳаммадали Сипонлу фаъолияти шоирро дар Шӯравӣ бесамар медонад. Вале дар байни асарҳои дар Шӯравӣ эҷод кардаи шоир низ «шеърҳои аз қабилӣ қасидаи «Кремл» (1922), як силсила рубоиву ғазалҳо ҳастанд, ки «аз биниши фалсафаи ӯ гувоҳӣ» дода, бешак арзиши бадеӣ доранд.

Ба қавли Сипонлу, даврони босамари эҷодиёти Лохутӣ замони зист ва эҷоди ӯ дар Эрон будааст. Ашъори индавринаи ӯ гароиши суннатӣ дошта, назари шоирро ба воқеаҳои Эрони ибтидоӣ аср ифода мекард. Шоир дар нахустин шеъраш «Хубб-ул-ватан мин-ал-имон» назар ва мавқеи иҷтимоиашро нисбат ба таҳаввулоти сиёсӣ ва иҷтимоии Эрон дар даврони инқилоби буржуазии рус равшан ифода карда-

аст. Шоир дар ин шеър аз вакилони маҷлис даъват ба амал овардааст, ки манфиати халқ ва ватанро азиз шиносанд. Шоир дар шеъри «Фарёди миллат» (1909) низ эҳсосоти амиқи ватандӯстиро ифода карда, халқро ба ваҳдати милли даъват мекунад. Шеъри дигари ӯ «Эй ранҷбар» низ дар мақтаи мавзӯи худшиносии милли ва мавқеи сиёсатмадорони Эрон гуфта шудааст.

Шоир дар ин шеър адолати маҷлисиёро (парламентро) гарави шинохти ҳаққи мазлумон ва мустаъзафон медонад. Чунин ақидаи солими шоирро бисёре аз адабиётшиносони мо ба тақозои сиёсати томфармоии Шўравӣ нодуруст шинохта буданд. Ғазали Лоҳутӣ «Ё ҳар ду» низ ҳамин мавқеи ӯро таъкид мекунад. Ин шеър хусусияти инкор ва фошкунӣ дошта, шоир итминон дорад, ки танҳо адолат ва ростӣ вакилони маҷлисро аз хиёнат ва гумроҳӣ наҷот дода метавонад.

Дар ин шеър мавқеи шоир дар шинохти ҳақиқат якрӯю бериёст.

*Вакилону вазиронанд хоин, фош мегӯям,
Агар дар зери теғам, ё ба рӯйи дор, ё ҳар ду.*

Лоҳутӣ шоири ватандӯст аст. Ӯ беҳтарин таронаҳояшро дар васфи Эрон ва истиқлоли он сурудааст. Ин таронаҳо моломоли дарду ҳасрати шахсест, ки озодии сиёсӣ ва иқтисодии кишварашро ба қон меҳақад. Ҳамин эҳсоси ҷомеъ ӯро ба муборизаҳои халқи Эрон алайҳи душманони кишвар пайваст. Ӯ бо шеър ва силоҳ дар ин мубориза ширкат ҷуст. Инқилоби Эрон ба шикаст мувоҷеҳ шуд. Лоҳутӣ ғазали пур аз андӯҳ ва ноумедии «Эй хуш он рӯзе, ки дунёро даруни хун бубинам»-ро суруд ва ҳасрату армони хешро миёни мисраъҳо фуру рехт.

Лоҳутӣ баъд аз эълони ҳукми нобудкунӣ аз қониби шоҳ ба Бағдод (1914) меравад ва дар шеърҳои индавраинааш низ инқилоб ва озодии ранҷбаронро мадҳ мекунад. Достони «Шамъ ва парвона» низ саршори ҳамин гуна ғоя аст.

Баъди як соли муҳожират шоир боз ба Ватан баргашт ва эҳсосоти он рӯзгори худро дар шеъри «Бозгашт ба Ватан» хеле нишонрас ифода кардааст. Ин солҳо арафаи истилои армияи рус дар қисмати аз хоки Эрон буд. Шояд ҳамин

ходисаҳо сабаб шуд, ки Лоҳутӣ як умр «асир»-и сиёсати инқилоби Шўравӣ монд.

Лоҳутӣ дар шеърҳои, ки дар ин давра эҷод кардааст, саҳт шоири иҷтимоьгарост. Дар ин замина образҳои қиёсӣ дар шеъри ӯ мавқеи хос пайдо мекунад. Шеъраш шӯру шарари инқилобӣ ба худ мегирад.

Соли 1917 Лоҳутӣ ба Истамбул ҳичрат мекунад ва ин давраи зиндагиашро чун давраи пуразоб шарҳ медиҳад. Бо вучуди машаққатҳои зиндагӣ ӯ шеър менавишт ва муҳимтарин мавзӯҳои шеъри ӯ озодии Ватан, аҳволи он ва занону духтарон буд. Махсусан, мавзӯи озодии занон дар эҷодиёти ӯ қойгоҳи хос дорад. Дар ин замина ӯ шеърҳои «3-ин беш ин ниқоби сияҳро ба рӯ макун», «Бардор парда», «Ба духтарони Эрон» ва ғайраро навишт, ки оҳанги амиқӣ иҷтимоӣ доштанд.

Дар ин замина шеъри «Ба духтари Эрон» хусусиятҳои золиби афкори муаллифро дар бар мегирад. Дар ин шеър ақидаи адабии муаллиф низ баён шудааст. Вай аз тасвири анъанавии ҳусни зан даст кашида, ба зан ҳамчун ба фарди иҷтимоӣ муносибат карданро талқин намудааст. Ба ҳамин васила вай назми ишқии шоирони муосири худро, ки танҳо ба тасвири зоҳирии ҳусни занон тавсифи игроқ дода, аз зан як предмети мафҳуми ғайрореалиро ба вучуд меоваранд, саҳт танқид ва мазаммат намуда, муносибати наvero пеш рондааст:

*Эй маҳи мулки Аҷам, эй санами олами Шарқ,
Хеш гирд овару бар гуфтаи ман дил бигумор.
То кунун пеши ту чун банда ба даргоҳи Худо
Лобаҳо кардаму бар хок намудам руҳсор...
Баъд аз ин аз хату холат наҳаросад дили ман,
3-он ки бо ҳусни ту корам набувад дигар бор.
То кай аз зулми ту занҷир ниҳам бар гардан,
То кай аз мижжаи ту тир занам бар дили зор?
3-ин қабил бештар аз ҳар кӣ тавонам гуфтан,
Лекин инҳо ҳама ҳарф асту надорад миқдор.*

Аз ин шеър меъёри нави назари зебошинохтии Лоҳутӣ равшан аст. Акнун барои шоир «ороиши дониш» муҳимтар аз ҳама гуна тасвиркориҳост.

Дар ашъори индавраинаи Лохутӣ ишқ мақоми хос дорад. Дар ин равиш вай суннати гузаштагонро инкор намекунад, вале нафасе аз замон дар шеъри ишқиаш низ ба назар мерасад. Содагиву равонӣ ва аз ҷиҳати образнокӣ хотирнишин будан аз хусусиятҳои шеърҳои ишқии индавраинаи шоир аст. Дар ин замина шеърҳои «Дили ман», «Парвона медонад», «Гар намедонӣ, бидон» аз бисёр ҷиҳат ҷолибанд.

Қисме аз муҳаққиқон дар тафсири «шеърҳои истамбулӣ»-и шоир ба чунин ақидаанд, ки ин шеърҳо молмоли оҳангҳои иҷтимоӣ будаанд. Шоир дар бисёре аз ин шеърҳо бо рамзу киноя ақидаҳои иҷтимоии хешро ифода кардааст. Дар баъзе аз ғазалҳо шоир ҳам бо рамз ва ҳам ошкоро аз ватан, аз адолати иҷтимоӣ ҳикоят мекунад. Шеъри «Зи шаб то бомдод» аз ҳамин қабил аст.

Дар оғоз ин шеър сирф шеъри ишқӣ ба назар меояд, вале дар байтҳои сонӣ мавқеи шоири ҷаррор равшан мегардад ва ҳасрати ӯ ҷонсӯз ба гӯш мерасад:

*Зи макри зореу дилсахтии молик бувад равшан,
Ки Эрон мешавад вайрон зи истибдоду менолам.*

Охирин шӯълаҳои умеди дили Лоҳутии саодатҷӯ баъди бозгашташ аз Истамбул ба Ватан медурахшад, вале ин низ дер не. Баъди шикасти «Шӯриши Лоҳутихон» дигар дар Эрон барои Лоҳутӣ ҷой набуд.

Лоҳутӣ ба Шӯравӣ паноҳанда шуд. Баъди муддате иқомат дар Наҳҷувону Бокуву Тифлис ниҳоят ба Душанбе омад ва бо ғазале саҳифаи тозаи сарнавишти шоириашро дар Тоҷикистон оғоз ниҳод.

Адабиётшиноси фақид Раҳим Ҳошим ба ёд меоварад, ки «омадани ӯ дар олами шеърӯ адаби мо ғулғула ва ҷӯшу хурӯши наве ба вучуд овард. Тақрибан аксари шоирони он давраи тоҷик дар пайравӣ ба ин ғазали пуршӯру ҳаяҷонангези Лоҳутӣ ғазалҳо гуфтанд».

Ашъори дар Шӯравӣ, яъне қисман дар Тоҷикистон эҷодкардаи ӯ воқеан ҳусни матлаъ ва мақтаи адабиёти синфӣ буд. Мутаассифона, ашъори дар ин давра офаридаи Лоҳутӣ тамоми масъалаҳоро аз мавқеи синфӣ ва талаботи ҳизбу ҳукумат матраҳ кардааст. Аз оғози ба Шӯравӣ омаданаи

шеъри Лоҳутӣ, хоса шеъри иҷтимоии ў аз ҳикматписандӣ маҳрум гардидан гирифт, балки дар бештарин сурат ба дастурҳои идеологии ҳизбӣ монанд шуд.

Фақат ба мушоҳидаи М. Шақурӣ дар ашъори давраи ҷангии ў майле ба «ҷамъбастҳои амиқи умумиинсонӣ мавқеи бештар пайдо карданд».

Лоҳутӣ дар кишвари Шӯроҳо бояд мавқеи сиёсиашро собит мекард. Яъне шахси эътимодноқ шинохта мешуд. Ҳатто барои собит кардани мавқеи шоириаш низ ин амал муҳим буд. Бинобар ин ҳам муаллифони «Таърихи адабиёти советии тоҷик» огоҳона навишта буданд, ки «барои ин ки Лоҳутӣ шоири ҳақиқии советӣ шавад, лозим буд, ки программаи мусбати худ ва марому идеали худро комилан равшан кунад». Сиёсати он замон дар назди Лоҳутӣ вазифа гузошт, ки «программаи мусбат»-и худро муайян карда, «ҷўстучўи шаклҳои нави бадеӣ»-ро «вазифаи муҳими худ» шуморад.

Лоҳутӣ, ки дар рўҳияи шеъри суннатӣ парвариш ёфта, қонуну қоидаҳои онро хуб медонист, акнун мебоист бо шеъре сару қор гирад, ки мазмуни қарорҳои ҳизб ва сармақолаҳои рўзномаҳои ҳизбиро ифода мекард.

Лоҳутӣ дар лаҳзаҳои ҳассоси зиндагиаш барои худро шахси «безарар» ҷилва додан калимаи шаҳодати хешро навишт. Ба навъе ин шеър савганди садоқати ў дар назди ҳизб буд. Вай ба «наҷоди саъю тухми ранҷу насли дудаи заҳмат» будани хеш дар шеъраш далелҳои шайъӣ овард ва савганд хўрд, ки:

*Кунун бо нияте равшан, ба ҳукми маслаку виҷдон,
Дар ин ҷо қавли мардӣ медиҳам, ман мекунам паймон.
Ки то дар бозуонам зўр ҳасту дар тани ман ҷон,
Бикўшам баҳри озодии синфи фаълаву деҳқон.
Биҷангам бар алайҳи золимону фирқаи боён,
Нагардад то ҷаҳон озод аз зулму башар яксон.
Аз ин мақсуди олий даст ҳаргиз барнамедорам.*

Ҳамин тавр Лоҳутӣ ба маҷрои адабиёти навини тоҷик дохил шуд ва шеъру дostonҳои зиёд навишт, ки хеле дертар адабиётшиноси Эрон Сипонлу ҳатто ба шеър будани онҳо шубҳа кардааст.

Шояд шоири тавоное мисли Лоҳутӣ дар вақташ яқин медонист, ки ин таҷрибаи ӯ бархӯрди дигаре ба дунбол дорад, вагарна наменавишт, «дар кӯшиши ман барои тавсеаи доираи мавзӯ ва шаклҳои назми забони модариям шояд нуқсонҳои зиёде бошад».

Шоирон барои ҳама чиз шеър гуфтанд ва ҳама чизро ба шеър ворид карданд. Лоҳутӣ барин шоир, ки «дар ин кишвар на танҳо паноҳгоҳ, балки мактаби мубориза, ҳаёт ва эҷодкорӣ» дарёфт, наметавонист аз маҷрои умумии инкишофи адабиёт чудо бошад. Лоҳутӣ байте дорад, ки онро метавон ба зиндагиномаи ӯ чун эпиграф сабт кард:

*Дар ҷабҳаи мубориза умрам тамом шуд,
Даврони теғу оташи хун буд замони ман.*

Дар ҳошияи ин байти Лоҳутӣ шоири суҳаншиноси тоҷик Муъмин Қаноат навишта буд, ки «дар ин суҳан такаллуф ва таоруфи шарқӣ нест. Бемуболиға устод Абулқосим Лоҳутӣ ҳамчун сар ва афсари инқилоби Эрон ин ҷо роҳи сипардаи худ ва маромномаи шоиронаи худро бо хуни дил, бо забони оташ ва бо забони теғдор дар саҳифаи рӯзгор сабт кардааст...». «Баъд аз рӯзгоре дар табъид ва тазйиқ ба сар бурдан» (М. Қаноат) Лоҳутӣ муҳити навро пазируфт. Лоҳутӣ ба Тоҷикистон «ҳангоми мавҷези инқилоби иҷтимоӣ ва ирфонӣ расид» ва «дар бедорӣ ва ташаккули миллати тоҷик ҳамроҳи устод С. Айнӣ саҳми бузург» (М. Қаноат) гузошт. Устод Лоҳутӣ Тоҷикистонро чун ишқи аввалу ватани сонӣ пазируфт. Беҳтарин таронаи муҳаббати худро дар васфи он гуфт:

*Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман.
Ватани қору хонаи ишқам,
Таъби шеъру таронаи ишқам.*

Устод Айнӣ ва Лоҳутӣ унсияти тамом доштанд. Онҳо дар корҳои нашриёт, дар таҳриру таҳлили навиштаҳои шоиру нависандагони ҷавон ҳамдаст буданд. Айнӣ Лоҳутиро ба муносибати сисолагии фаъолияти адабиаш табрик карда, аз ҷумла навишта буд: «Шумо он устоди адабу санъаткори пурбаракат ҳастед, ки бо шеърҳои... оташбори худ дар ди-

моғи ҷавонон шамъи адабиरो афрӯхтед ва ҳисси шоириро бедор кардед».

Адабиётшиноси Эрон Сипонлу Лохутиро «шоири духавой» хондааст. Ў баъди хондани ашъори даврони Шўравии шоир ба ин хулоса омадааст. Ў дар қиёси ашъори ду давраи ҳаёти шоир ба хулосае меояд, ки Лохутӣ бо вуруд ба Шўравӣ шоириашро аз даст дод. Вай аз мероси инзамои Лохутӣ санадҳое оварда собит мекунад, ки онҳо шеър нестанд ҷуз номаи манзуми рӯз.

Миёни муқоиса ва гуфтаҳои Сипонлу ва адабиётшиносони мо тазоди аҷиб ба назар мерасад. Масалан, як шеъри Лохутӣ бо номи «Хабар» борҳо мавриди ситоиши мунаққидон қарор гирифт, ин шеър «яке аз беҳтарин асарҳои онвақтаи шоир ва намунаи барҷастаи назми... тоҷик дар солҳои сиюм» шинохта шудааст. Вале чун сари далелҳои Сипонлу биандешем, мебинем, ки ин шеър ҷуз ахбор чизе нест. Худи шоир низ инро пай бурда, дар фароварди шеър мегӯяд:

*Ман ин суҳанро аз худ нагуфтам,
Барои мазмуни шеър фикр накардам.
Ман айнан гуфтам, он чи шунуфтам,
Фақат онҳоро ба назм овардам.*

Ин шеър аз ибтидо то ба охир нақл аст, нақли оддии шоир аз эътиқоду нияти худ. Мутаассифона, дар эҷодиёти ин давраи Лохутӣ ин қабил шеърҳо хеле зиёданд, ки боиси сарзаниши Сипонлу шудаанд.

Тафовути ҷиддии ашъори дар Эрон ва Шўравӣ сурудаи шоир дар бадеияти онҳост. Махсусан, шеърҳои Истамбулии шоир пуртасвиру пурдарданд. Муъмин Қаноат басо шоирона дарёфтааст, ки «дар Бағдоду Истамбул ва Табреш аз шеъри бадарди шоир ҳар санг нолаҳез буд ва ҳар нола пурситез. Ашъори Истамбулии Абулқосим Лохутӣ чун фарёди мурғи дар қафас, гиреви шери занҷирӣ, таронаи марди дилгире, ки пардабоми осмон ҳамчун боми зиндон ба сараш паст омада буд, фулғуландоз ва аксандоз шуд:

*Аё сайёд, раҳме кун, маранҷон нимҷонамро,
Пару болам бикан, аммо масўзон оиёнамро.*

*Ба гардан бастай чун риштаву бар пой занҷирам,
Мурувват кун, иқозат деҳ, ки бикшоям даҳонамро».*

Бисёр муҳаққиқон дар қиёс бо дигар сурудаҳои Лоҳутӣ қасидаи «Кремл»-ро (1923) аз беҳтарин нигоштаҳои шоир донистанд. Раҳим Ҳошим ин асарро «беҳтарин намунаи ба таври эҷодӣ истифода намудани шакли анъанавии назми классик» медонад. Муҳаммадҷон Шукуров ин асарро гувоҳи «биниши фалсафии» шоир қаламдод мекунад. Атаҳон Сайфуллоев низ «Кремл»-ро «аз беҳтарин асарҳои назми солҳои бистум» таъбир карда, онро муфассалан таҳлил ва бо «Харобаҳои Мадоин» муқоиса мекунад.

Ин таҳлилу қиёс низ дар асоси чунин принцип сурат гирифтааст, ки Лоҳутӣ онро таъкид карда буд. Лоҳутӣ менависад, ки «баъзан ба ман иттифоқ афтодааст, ки мероси адабии қадимро бевосита дар эҷодиёти худ кор фармоям, инро аз он ҷиҳат кардаам, ки осори кӯҳнаро аз ҷиҳати ғоявӣ мағлуб гардониди, диққати ҳозираи худро ба вай муқобил гузорам».

Мутаассифона, диди синфӣ (на арзишҳои умумиинсонӣ), яъне «аз ҷиҳати ғоявӣ мағлуб гардонидани» шоири пешин ҳам Лоҳутӣ ва аз думболи ӯ мунаққиди муҳтарам А. Сайфуллоевро ба хулосаи барғалат меоварад. Лоҳутӣ «таъсири миллатчиёнаи достони Ҳоқонӣ»-ро нишон додани шуда, назари тамаддунпарастии шоири куҳанро дар боби «ин бузургтарин ёдгори адлу дод, одамият ва маданият», яъне қасри Нўшервон инкор мекунад, ки мунаққидонро ба роҳи таъсири барғалати ин асар меандозад, ки бояд сари ин гуфтаҳо андеша кард.

Достони «Кремл» Лоҳутиро аз ҳалқаи вулгаризм, ки ба он саҳт гаравида буд, як дараҷа берун кашид. Тағйири сиёсати ҳизб дар роҳи истифода аз анъанаҳои адабиёти пешин, аз ҷумла, рамзу киноя ба шоир имкониятҳои тозаро дар эҷод муҳайё кард (ниг. А. Фадеев, Заметки о литературе. Литературная газета. 29 сентября 1955, с. 116). Дар ин замина Лоҳутӣ шеърӣ тамсилии «Ба Максим Горкий»-ро эҷод кард. Аммо шеърӣ дигари тамсилии шоир «Боғбон» ба ваҷҳи фикри шоир рамзро аз паси худ набурдана мавриди танқид қарор гирифт.

Муҳимтарин мавзўоте, ки мавриди назари Лоҳутист, ҳамоно озодии фаълаву деҳқон ва истиқлоли Эрон будааст, ки дар тамоми фаъолияти эҷодиаш пайгири кардааст. Шеърҳои «Ё ҳар ду», «Фарёди миллат», «Хитоб ба халқи Эрон» дар ҳамин замина эҷод шудаанд.

Лоҳутӣ дар инкишофи жанри дoston хидматҳо кардааст. Дostonҳои «Сафари Фарангистон», «Тоҷ ва байрақ», «Хар ва трактор», «Паҳлавони оштӣ», «Мардистон», «Ғалабаи Таня», «Парии бахт» аз ин ё он ҷиҳат дар инкишофи дostonи эпикӣ ва лирикӣ таъсир доштаанд.

Лоҳутӣ чун тарҷумон таблиғари осори беҳтарини адабиёти ҷаҳонист. Тавассути ӯ беҳтарин намунаҳои насри адабиёти рус ва халқҳои дигар ба тоҷикӣ тарҷума шудаанд, ки дар тарбияи маънавии хонандаи тоҷик саҳм доштаанд.

НАМУНА АЗ АШЎР

Дил агар бошад...

Имшаб андар хонаам шамъи қади ҷонона нест,
Сад чароғ ин ҷост, аммо равшанӣ дар хона нест.

Ҷонфишониҳою кӯшишҳои ман дар роҳи ёр
Достони ишқи таърихӣ бувад, афсона нест.

Сидку ихлосу таҳаммул шартӣ ошиқ будан аст,
Ҷар мағас дар оташе афтад, бидон, парвона нест.

Дил махонедаш, ки аз озори ҷонон рам кунад,
Дил агар бошад, ба дилбар ҳеч гаҳ бегона нест.

* * *

Аё сайёд, раҳме кун, маранҷон нимҷонамро,
Пару болам бикан, аммо масъзон ошёнамро.

Ба гардан бастай чун риштаву бар пой занҷирам,
Мурувват кун, иҷозат деҳ, ки бикшоям даҳонамро.

Ба перомуни гул азбас халида хор бар поям,
Бувад хунин, ба ҳар ҷойи чаман бини нишонамро.

Дар ин кунчи қафас дур аз гулистон сўхтам, мурдам,
Хабар кун, эй сабо, аз ҳоли зорам боғбонамро.

Мани бечора он рўзе ба қатли худ яқин кардам,
Ки дидам, тоза бо гург улфате бошад шубонамро.

Чу Лоҳутӣ ба ҷон миннат пазирам то абад онро,
Ки бо ман меҳрубон созад бути номеҳрубонамро.

* * *

Зиндагӣ охир сар ояд, бандагӣ даркор нест,
Бандагӣ гар шарт бошад, зиндагӣ даркор нест.

Гар фишори душманон обат кунад, мискин машав,
Мард бош, эй хастадил, шармандагӣ даркор нест.

Бо ҳақорат гар биборад бар сарат борони дурр,
Осмонро гў: «Бирав, борандагӣ даркор нест».

Гар ба шарти пойбўсӣ сар бимонад дар танат,
Ҷон деҳу рад кун, ки сарафкандагӣ даркор нест.

Зиндагӣ – озодии инсону истиқлоли ўст,
Баҳри озодӣ ҷадал кун, бандагӣ даркор нест.

Савол ва супоришҳо:

1. Лоҳутӣ бо кадом адиби тоҷик муносибати наздики дўстона дошт?
2. Дар ғазали «Ё ҳарду» чӣ гуна фикрҳо баён шудаанд?
3. Саҳми Лоҳутиро дар назми муосири тоҷик гўед.
4. Чаро Лоҳутӣ аз Эрон муҳочир шуда, дар оворагӣ умр ба сар бурд ва омадани шоир ба собиқ шўравӣ ба адабиёти тоҷик чӣ аҳамият дошт?

ПАЙРАВ СУЛАЙМОНИЌ (1899–1933)

Отачон Пайрав Сулаймонӣ соли 1899 дар шаҳри Бухоро ба дунё омадааст. Падараш тоҷири доро буда, барои камолоти фарзандаш саъй кардааст. Пайрав таҳсили ибтидоиро дар Бухоро гирифта, баъд дар солҳои 1907–1914 дар мадраси шаҳри Марв донишашро такмил бахшидааст. Ҳамон солҳо ӯ ба омӯзиши забони русӣ пардохт ва ин замина гардид, то вай ба омӯзишгоҳи русии Когон қабул шавад.

Пайрав дар рӯзгори ҷавониаш ба гуфтани шеър пардохтааст. Ҳарчанд шеърҳои индавраинаи вай чандон комил набуданд, вале дар онҳо эҳтиросоти самимӣ ва ҳарорати дили ҷавони орзуманд эҳсос мешуд.

Намунаи зер аз аввалин офаридаҳои Пайрави шоир аст:

*Гуле бичидаму гуфтам, ки гул ба гул шояд,
Ки ҷойи гул ба сари синаи ту мебояд.
Туро бидидаму тақдиму пешкаш кардам,
Ки нури ҳусни ту бо ранги гул биэфзояд.
Баҳори фасли ҷавониву гул ғанимат дон,
Гули шукуфтаи худро мадеҳ ба боди хазон.*

Дар шеърҳои нахустини Пайрав таассуроти воқеъбинонаи ӯ аз воқеият баръало эҳсос мешавад. Сухани ӯ рангин ва воқеъбинона садо медиҳад. Тасвирҳои низ содаву рангинанд. Беш аз ин Пайрав аз қадамҳои нахустини эҷодиаш ба таҳаввулоти иҷтимоии муҳити ҷомеа бетафовут набуд. Ӯ эҳсос мекард, ки зиндагӣ ба навигариҳои ниёз дорад. Та-

чаддудхоҳоне онро бояд дигар кунанд. Ҳар чи ки дар аморати Бухоро меканд, куҳнаву фарсуда ба назар меомад. Аз муҳити тираи иҷтимоӣ дилаш ба фарёд омада буд. Ў беадолатиҳои замонро бо чашми сар дида, дар бораи бедодиҳои аҳкоми аморат ҳарфи шоиронаи хешро ифшо мекард.

Шеърҳои аввалини Пайрав пуртасвиранд. Тасвирҳои анъанавӣ дар шеъраш тасаллут доранд. Шоир ба воситаи образҳои анъанавии шеъри кӯшидааст, ки воқеияти замони пурҳаракати инқилобиро дар шеър таҷассум кунад.

Шеъри Пайрав тарҷумаи ҳоли ўст. Бисёр шеърҳои саҳифаҳои торики ҳаёти ўро равшан месозанд. Дар ин замина шеърҳои «Чи шуд, ки фалак боз мекашад ба кунҷу канор», «Шаби ҳичрон», «Фироқнома» ҷолиби диққатанд.

Вале, мутаассифона, ҳамин шеърҳо, ки дар айни авҷи сиёсати нави иқтисодии ҳизб гуфта шудаанд, боис гардианд, ки аҳли танқид ўро «монанди тўби футбол дар майдони ҷидол андохта, баъзан ба осмон бардошта, баъзан бар замин лагадкўб карда, гоҳо чап рондаю гоҳо ба рост гардонда, баъзан ба зўр ва кўшиши зиёд... ба тарафи дарвозаи қадим берун карда, баъд аз бардору бизанҳои зиёд хаста шуда, худашонро канор мегирифтанд.

Дар навиштаҳои онон ба ҷуз сафед буд, сиёҳ шуд, кабуд буд, сурх шуд, дигар чизеро намебинед». Ин алами дили пурҳасрати шоир аст.

Замонаи номард хилват мечуст, то шоирро фуру барад. Шояд аз тарсу ҳароси вазъи ба амаломеда буд, ки Пайрав дар мактубаш ба идораи «Тоҷикистони сурх» (шоир мактубро соли 1931 навишта, вале он соли 1959 чоп гардидааст) маҷбур шудааст, ки ба «гуноҳҳои» набудаи хеш иқроӣ шавад. Шоир менависад, ки шеъри «Чи шуд, ки...»-ро «ман дар аввали соли 1924, ки ҳақиқатан бадбахтона дар гирдобҳои фалокати нэпманӣ гирифтор будам ва инро ҳеҷ гоҳ пинҳон накардаам ва бештарини рафиқон ҳам медонанд... навишта будам». Ба ифодаи ў «ҳақиқатан касе ба дидаи шеършиносӣ диққат намояд, дар он порчаҳо ба ғайр аз сўзу гудози ошиқонаи водии ҳичрон ва зулфи парешон, ки иборат аз анъана ва талвосоҳои бемориҳои куҳна ва пўсида мебошад, чизе намебинад. Ман ҳеҷ вақт нагуфтам ва намегўям, ки дар порчаҳои ман ғалат ва хатоҳои сиёсӣ қатъ-

иян нест. Ман ҳеч гоҳ ин иддаои хатароварро намекунам. Ман тамоми хатоҳои худро ба гардан мегирам ва эътироф мекунам, аммо хато аз хато фарқ дорад. Хатои надониста ва саҳв, хатои дидаву дониста ва қасдан кардашуда... Хатоҳое, ки аз ман сар задааст ва мезанад, боиси камтаҷрибагӣю сӯстӣ ва камии саводи сиёсии ман аст. Бале, агар ман дидаву дониста ҳамин хатоҳоро ба гардан нагирам, он вақт ба лойқай либерализми пӯсида гирифтгор шуданам бешакку шубҳа аст». Ба пайбурди адабиётшинос Ю. Ақобиров «ин иқрори гуноҳ набуда, худ бадтар аз гуноҳ буд. Ў ин иқрорномаро барои он навишта буд, ки агар фардо сиёҳпӯшон барои ба ҳабс маҳкум карданаш оянд, ба онҳо «тавба»-и хешро нишон хоҳад дод ва хоҳад гуфт, ки ман гуноҳ кардам гуноҳҳоямро ба гардан гирифта, ислоҳ мешавам».

Дар тафсириҳои сиёсӣ, таҳлилҳои китобҳои дарсии он солҳо ва баъдтар низ як оҳанг ва мазмуни омирона, ки ҳадафи айбдор кардани шоирро дошт, садо меод. Муаллифони китоби «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» таъкид мекунанд, ки дар шеърӣ «Чӣ шуд, ки...», шоир аз бемадорӣ худ ва аз номафҳумии ҳодисаҳои атроф шикоят менамояд... шоире, ки ҳақонбинии ноустувори ӯ дар таҳти нуфузи таъсириҳои гуногун ва зидди якдигар ташкил меёфт, хитоб менамояд, ки «Чу мум бозии ангушти тифл шуд сару қорам».

Пайрав аз ҳаёти ҷӯшону хурӯшони эҷодкоронае, ки кишварӣ ӯ бо он зиндагӣ мекард, худро канор кашида, дар олами тангу маҳдуди таассуроти хусусӣ, дур аз ҷамоат ҳаёт ба сар мебарад. Дар шеърҳои дигари ӯ аз қабилӣ «Фироқнома», «Интиҳоби маъшук», «Садои ман аст», «Душвор шуд» ва ғайра низ куллан ҳамин мавзӯ шарҳ ёфтааст.

Дар асл ин шеърҳои Пайрав сирф ошиқона буданд. Бесабаб набуд, ки Айни шеърҳои «Гар ту дар пайванд бошӣ», «Чӣ шуд, ки» ва «Фироқнома»-ро дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷой дода навишта буд, ки «Пайрав ошиқ аст. Шеърҳои ошиқонаро аз мағзи қон месарояд». Ва таъкид карда буд, ки ғазали «Фироқнома» «бағоят пурсӯзу гудоз аст».

Даъвоҳо ва ҳурдагириҳои сиёсии аҳли танқид ва муаллифони китобҳои дарсиро як ҳуҷҷати духтари шоир Лола Сулаймонова, ки бо номи «Шарҳи достони фироқ» ва чанд

шеъри номатбуи шоир дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (1989, 4) чоп шуд, хати батлон мекашад.

Дар ин шеър чуз сарнавишти ишқи ноком дигар чизе чустан беҳуда аст. Дурӣ аз нахли умедаш — Нина шоирро дар шаҳри Машҳади Эрон ба гуфтани ин шеъри ошиқонаи пурсӯзу гудоз водоштааст.

Солҳо ба баъд яке аз муҳаққиқони асосии эҷодиёти Пайрав, адабиётшинос Соҳиб Табаров боз ба хулосае меояд, ки ғазалҳои «Иштиёқ», «То ба кай» ва амсоли онҳо дорои мундариҷаи иҷтимоӣ намебошанд ва дар онҳо фақат ҳиссиёти ишқу муҳаббат ҷойгир шудаанд. Бинобар ҳамин қадамҳои Пайрав Сулаймонӣ ба мавзӯҳои муҳими давр ва ҳамовозии ӯ ба масъалаҳои сиёсии замон дар солҳои 1921–1924 ба дараҷаи нестӣ мебошад. Ҳатто дар солҳои 1923–1924 ашъори лирикии Пайрав Сулаймонӣ бештар ҳислати ишқии пурсӯзу гудоз мегирад, ки дар натиҷа шоир ба воқоити як қатор ҳамин гуна шеърҳои ҳамчун шоири «ошиқи шайдо» ном мебарорад. Гуфта шуда буд, ки иншои шеърҳои «Шаби ҳичрон ба ҳаёли ҷонон», «Чӣ шуд, ки...», «Фироқнома» (1924) баъди эҷоди мустазоди «Ба муносибати Инқилоби Бухоро», як қадам ақиб гаштани шоирро нишон медиҳад. Адабиётшинос С. Табаров меоварад, ки дар шеъри «Шаби ҳичрон» шоири ошиқ «бо ғаму андӯҳ ва фироқи сӯз дар ҳаёли маҳбуба метапад, худро дар ҳолатҳои гуногуни ҳаҷр ва ғаму андӯҳ тасаввур менамояд. Дар ин шеър ҳаёлотҳои шоири ошиқ ва фироқи ӯ ҳамчун лавҳаи воқеии зиндагии тасвир ёфтааст. Аммо шоир дар ҷойи аввал ҳолат ва рӯҳияи ҳушангези қаҳрамони лирикиро гузоштааст, ки дар натиҷаи ғаму андӯҳ ва ҳиссиёти дунёбезорӣ — пессимистӣ ба мазмуну мундариҷаи зиндадилони ғолиб мебарояд ва дар дили хонанда ҳиссиёти тираю тореро ба вучуд меоварад».

Чунонки мебинем, муҳаққиқ ба тавзеҳи вулгаронаи осори адаби саргарм шуда, намефаҳмад, ки сарнавишти инсон низ арзиши иҷтимоӣ дорад. Ҳамин тариқ, муносибати нақди адаби ба осори Пайрав аз оғоз то ба анҷом беғаразона набудааст.

Солҳои 1924–1925 Пайрав корманди консулхонаи Шӯравӣ дар Афғонистон буд, баъд ба Машҳади Эрон рафт. Доир ба зиндагии Пайрав дар Машҳад то ҳол ҳеҷ гуна маъ-

лумоте дар даст набуд. Духтари шоир Лола мақолаи Алӣ Исмоилзодаро аз байни архиви Пайрав пайдо карда, онро дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (1989, №4) чоп кунонд, ки лаҳзае аз зиндагии индавраинаи шоирро равшан месозад. Дар мақола омадааст: «Баъд аз баргашта омадан аз Афғонистон Пайрав ба як муддати кӯтоҳ ба Эрон сафар мекунад ва зери таъсири онон низ мушорунилайҳ бузург мешавад ва дар ин ҷо қувваи шеърӣ ӯ хеле тараққӣ мекунад ва шеърҳои вай аз ҷиҳати бадеият хеле пеш мераванд.

Дар Машҳад Пайрав аз шеърнависӣ ба рӯзнамаҳои Шӯравӣ барои рӯзнамаҳои Эрон материалҳо ҳам тарҷума мекунад».

Баъди бозгашт ба диёр таҳаввулоти чашмрасе дар эҷодиёти шоир ба назар меояд. Аз соли 1926 сар карда шеърҳои шоир дар рӯзнамаву маҷаллаҳо муттасил чоп мешаванд.

Яке аз чунин шеърҳои шоир, ки моҳияти назари ӯро ба дунёи табақоти ошкор мекунанд, шеъри «Ду ҳучум» буд. Дар ин шеър шоир ба қиёси ду ҷаҳон, ҷаҳони зулму тааддӣ ва озодиву рифоҳ мепардозад, якеро маҳкум ва дигареро маҳбуб мешиносад.

Муҳимтарин мавзӯҳои ашъори индавраинаи шоир озодии зан, танқиди хурофот ва ғайра буд. Шоир дар шеъри «Шукуфаи ирфон ё худ озодии занони Шарқ» духтарони озодро ба тасвир мегирад, онҳоро муқобили шайхи ҷоҳилу бадниҳод мегузорад. Шоир дар шеъри дигараш «Асира ё худ исён» аз сарнавишти фоҷиабори зани беҳуқуқ ва бепаноҳ сухан мекунад. Эҳсоси амиқ ва ҳамдардӣ ба инсон, аз қолабҳои маъмули шеър берун мебарад, акнун ӯ дар бораи қофия намеандешад, балки роҷеъ ба сарнавишти инсон меандешад. Шакли шеър тобеи андешаҳои шоир мегардад.

Шеърҳои «Қалам», «Шӯриши Чин ё худ воқеаи нангин», «Ду ҳучум», «Ба муносибати воқеаи Афғонистон», «Якуми Май» низ афкори иҷтимоии шоирро ифода мекунанд.

Таваҷҷӯҳ ба мавзӯҳои байналхалқӣ аз махсусиятҳои адабиёти ин давра буд. Пайрав низ аз ин мусобиқа ақиб намонд, балки дар ин мавзӯ шеърҳои «Ҳиндустон», «Аз дастии ту буд», «Ба милитаристони Япония» ва ғайраро эҷод кард.

Пайрав дар шакли бисёр шеърҳояш дигаргунӣ ворид карда бошад ҳам, шеъри ӯ бо шеъри суннатӣ пайванди қавӣ дорад. Ҳам дар ифодаи маънӣ ва ҳам дар сохтмони шеър мо пайванди қавиеро миёни шеъри ӯ ва пешин эҳсос мекунем.

Пайрав, бешак, яке аз симоҳои барҷастаи адабиёти навини тоҷик буда, дар ташаккули шеъри тоҷикӣ хидмат кардааст.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Хушкид равонам

Дил сўхт, ҷигар хун шуду хушкид равонам,
Боз аз чӣ сабаб ин ҳама саргарми ҷаҳонам?

Дар фасли баҳорон гули уммед начидам,
Афсурдаву паҷмурдаву помоли хазонам.

Нуре, ки яқин доштаму ҷаҳд намудам,
Норе шуду дар кўраи ғам сўхт чунонам.

Ҳарчанд ҳақиқат зи ҳақиқат талабидам,
Чуз нақши надомат намуданд нишонам,

Чон бар кафу сар дар бағал омодаи маргам,
Дар роҳи адам бо қадами тунд равонам.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом асарҳои Пайравро медонед?
2. Дар нешрафти шеъри нави тоҷикӣ хизматҳои Пайрав аз чӣ иборат аст?
3. Дар ашъори шоир асосан кадом мавзӯҳо таҳлили баррасӣ шудаанд?
4. Яке аз шеърҳои Пайравро ҳифз ва таҳлил кунед.

ҲАБИБ ЮСУФӢ (1916–1945)

Мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ дар ашъори ҳар як шоире, ки ба обу хоки сарзамини худ арҷ мегузорад, мавқеи алоҳида дорад. Ба гумони мо, дар дунё шоире нест, ки дар бораи Ватан шеър нагуфта бошад, зеро тамоми эҳсоси худшиносии инсоният аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад. Дар адабиёти муосири тоҷик шоирони ситоишгари Ватан зиёд буданду ҳастанд, ҳар яке мувофиқи тавону истеъдод обу хок ва манзараҳои дилфиреби Ватанаширо мавриди тасвир қарор медиҳад. Аммо меҳри Ватан дар ашъори Ҳабиб Юсуфи ба таври дигар ба риштаи таҳрир даромадааст. Аз ҳар сатраш бӯйи Ватан меояд, аз ҳар шеъраш дараҷаи меҳанпарастии ӯ амиқтар дарк мешавад.

Шоир, адабиётшинос ва мутарҷими тоҷик Ҳабиб Юсуфи 4 феввали соли 1916 дар маҳаллаи Боғимайдони шаҳри Самарқанд ба дунё омадааст. Нахустин сабақи шеъру адабиётро падараш Ҳочӣ Юсуф ба ӯ омӯзондааст. Дар мактаби миёна ва омӯзишгоҳи омӯзгорӣ таҳсил гирифта, баъд ҳуҷҷатҳояшро ба факултаи филологияи Донишгоҳи давлатии Самарқанд супурда, соли 1940 онро ба итмом мерасонад.

Сипас, ба ҳайси муаллими донишгоҳи мазкур ба фаъолияти меҳардозад.

Солҳои 1940–1942 ба ҳайси ходими илмӣ, мудири сектори Институти таърих, забон ва адабиёти филиали тоҷикистонии Фарҳангистони улуми ИҶШС кор кард. Соли 1942 ба таври ихтиёрӣ ба фронт рафта, дар Ҷанги дуҷуми

чаҳонӣ иштирок мекунад, дар муҳорибаҳои Ленинград, ҷумҳуриҳои назди Балтика ва Полша саҳми худро гузоштааст.

Аз ҷавонӣ ба шеърӯ адабиёт меҳри беандоза дошт, аз синни 17-солагӣ ба сурудани шеър оғоз карда буд, аммо аввалин шеърҳоиаш аз соли 1936 дар матбуоти даврӣ эълон шудаанд. Масалан, шеъри «Ишқи Ватан» самараи ҳамин давр аст, ки гувоҳи истеъдоди шоирӣ ва сухани гуфтани дар адабиёт доштани Юсуфист. Ягона маҷмӯаи шеърҳоиашро бо номи «Таронаи Ватан» соли 1939 ба нашр расонда буд, ки маҳсули даврони донишҷӯйиаш мебошад. Пас аз марг маҷмӯаҳои дигараш бо номҳои «Маҷмӯаи шеърҳо» (1949, 1962), «Роҳи нотамо» (1973), «Сатрҳои нотамо» (1987) ба дасти хонандагон расидаанд.

Дар китоби «Сатрҳои нотамо» дар қатори шеърӯ рӯбоӣҳо ва ду достони дигар чанде аз тарҷумаҳоиаш низ ҷой доранд. Бояд гуфт, тарҷумаҳои ӯ нисбат ба шеърҳоиаш зиёданд. Чунки ҳанӯз дар даврони донишҷӯйӣ ба кори тарҷумаи бадеӣ даст зада буд ва саъю талош мекард, ки меъёрҳои асолати забони тоҷикиро зимни тарҷума нигоҳ дорад ва ба ин кор то ҷое ҳам муваффақ шудааст. Дар ин замина аз тарҷумаи таҳтуллафзӣ, ки ба сифати адабиёти бадеӣ латма мезанад, худдорӣ карда, аз имкониятҳои забони модарӣ моҳирона истифода мекард. Дар ҷодаи адабиётшиносӣ ва танқиди адабӣ низ қаламфарсоӣ кардааст. Афкори танқидиашро дар мавриди адабиёти рус ва тоҷик, забоншиносӣ пешниҳоди умум гардонда буд, аз ҷумла, назми солҳои сиюми асри XX, осори адабии А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтовро мавриди баррасӣ қарор додааст. Мақолаҳои илмиву танқидие мисли «Пушкин ва Байрон» (1937), «Подшоҳи идрок ва озодӣ» (1939), «Боз якчанд калима дар бораи поэзияи имрӯзаи мо» (1940), «Барои поэзияи муносиби давр» (1940), «Баҳр дар пиёла» (1940), «Шеърҳои зиддифашистии Лоҳутӣ» (1941), «Шоирӣ гениалии рус» (1941) навиштааст.

Асарҳои А.С. Пушкин «Бандии Кавказ» (1937), «Бародарони роҳзан» (1939), масалҳои И.А. Крылов, осори Т.Г. Шевченко, Н. Некрасов, А. Одоевский, В. Маяковский дар тарҷумаи ӯ дастраси хонандагони тоҷик гардидааст. Барои муборизаи ҷавонмардонаш дар майдони ҷанг

бо медали «Барои мудофияи Ленинград» (1943) тақдир шудааст.

Баъзе аз муҳаққиқон шеъри «Муҳаббат ва ҳақиқат»-и ўро «сухани тозае дар назми тоҷик» медонистанд, аммо мавзӯи ин шеър дар замони имрӯз кӯҳна шудааст. Дар сурудани дoston низ табъозмоӣ карда, дар ҳаммуаллифии С. Айни, М. Турсунзода, А. Деҳотӣ дostonи «Оби ҳаёт»-ро соли 1939 эҷод намудааст. Як дoston ва як романи манзумро (дар бораи ин романи манзум дар мактуби худ аз фронт ишора кардааст) низ шурӯъ карда будааст, ки ҳарду нотаомон мондаанд. Охириин шеъре, ки дар майдони набард, дар муҳорибаи Ленинград (Санкт-Петербург) соли 1943 навиштааст, «Лаҳзаи хурсандии ман» ном дорад, ки 16 банд дошта, дар архиви Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиётӣ ба номи Рӯдакии Республикаи Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад. Байтҳои зерин аз ҳамон шеър аст:

*Ман ҳам аз ҷон азиз медорам
Офтобу баҳору бодаю ёр,
Бешазору ҳавои хуш, форум,
Шеъри ҷанговару садои тор.*

Мутаассифона, осори шоир, махсусан, ашъори дар майдони набард навиштааш ҳанӯз дастрас нашудааст. Тадқиқоти нотаомонро дар бораи Низомии Арӯзии Самарқандӣ низ ба ӯ нисбат медиҳанд.

Ҳабиб Юсуфӣ бо адабиёти рус аз наздик шинос гардида буд, аз ин хотир, таъсири услуб ва усулҳои адабии Пушкин, Лермонтов, Маяковский дар осори ӯ як амри табиист. Баъзе шеърӯ мақолаҳои танқидияш ба забони русӣ ва дигар забонҳои Аврупо тарҷума шудаанд.

Ҳ. Юсуфӣ аз навоариҳои Пайрав дар шеъри тоҷик пуштибонӣ кардааст. Ба андешаи ӯ «дар масъалаи вазни шеъри як реформаи ҷиддӣ ба вучуд овардан» зарур аст.

Ӯ Ватанашро ниҳоят дӯст медошт, қаҳрамони лирикии ӯ ба ҳар як ҷузъиёти манзараи табиати Ватан бо чашми пур аз меҳру самимият менигарад. Дар ҳар як шеъраш меҳри Ватанро бо тобишҳои нав ифода намудааст.

Тарафдори навоари дар шаклу мазмуни шеър буд, аз ин рӯ, дар як шеър чанд вазно истифода бурдааст ва ин

амалаш идомаи мантиқии кори Айниву Лохутӣ ва Пайрав дар шеъри нави муосир буд.

Ҳабиб Юсуфӣ дар муддати кӯтоҳи умри худ бо ашъори пурҷўшу хурўши лирикӣ дар қатори адибони барўманди адабиёти муосири тоҷик қарор гирифт. 22 феввали соли 1945 дар деҳаи Вешкуви назди Варшава ҷавонмардона ҳалок шуд. Тамоми орзуву омолошро бо худ ба хок бурд.

Дар мавриди ҳаёт ва паҳлуҳои эҷодиёти шоир адабиёт-шиносон Холиқ Мирзозода, Носирҷон Маъсумӣ, Ҳамроқул Шодикӯлов, Худойназар Асозода, Ҷумъақул Ҳамроев ва дигарон фикрҳои худро баён кардаанд. Ҷиҳатҳои номаълуми эҷодиёти шоир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Чунонки аз мутолиаи рубоихояш бармеояд, дар сурудаи ин қолаби суннатӣ маҳорати хуб дошт, ҳар як андешаи иҷтимоиву фалсафӣ ва ишқияшро дар шакли зебо ифода кардааст. Мисолан, рубоии зерин:

*Дил зулфи туро шикан-шикан мебинад,
Дар ҳар шиканаш ба худ ватан мебинад.
Дар рӯйи ту акси сад чаман мебинад,
Ҳар кас, ки туро ба чашми ман мебинад.*

Дар эҷодиёти шоир рубоӣ шумори зиёд дорад, агар дар «Таронаи Ватан» 100 рубоӣ омада бошад, дар китоби «Сатрҳои нотамам» 77 рубоӣ ҷой гирифтааст.

Беҳуда нест, ки шоири ватанпарвар ҳанӯз аз давраи оғози эҷод, яъне вақте ки соли 1936 шеърхояш дар рӯзномаи «Ҳақиқати Ўзбекистон» (ҳоло «Овози тоҷик») нашр мешаванд, ба назари устод Айни афтода буд. Аллома Айни, ки истеъдодҳои ҷавонро пайдо карда, ба майдони фарҳангу адабиёт сафарбар менамуд, баъди хондани шеъри ӯ маслиҳат дод, ки бояд ин ҷавон тарбия карда шавад.

Ҳабиб Юсуфӣ шоирест, ки ба қавли худ содиқ монд, он даъвоеро, ки барои ҷимояву пуштибонии Ватан дар шеърхояш баён карда буд, дар амал нишон дод. Воқеан, сухани баъзе шоирон ба қисмати онҳо табдил меёбад, ки борҳо мушоҳида шудааст.

Ҳабиб Юсуфӣ аз худ мероси хеле кам, аммо пурбаҳо гузоштааст. Ашъори лирикии ӯ бо вучуди миқдори кам доштан асосан, мавзӯи ватан ва ватандӯстиро дар бар мегирад

ва ҳис мешавад, ки мавзӯи сулҳ, ҳимояи ватан, нафрат ба ҷанг дар навиштаҳояш мавқеи марказӣ доштааст. Қариб аз ҳар як шеъри ӯ муҳаббату садоқаташ нисбати ватан эҳсос мегардад. Дар ғазали зерин шоир кӯшидааст, ки садоқати худро нисбати ватан ифода намояд:

*Гар, Ватан, дилро ту мехоҳӣ, фидо созам ба чон,
Дил барои меҳри ту, эй меҳри ман, бошад макон.*

Ҳабиб Юсуфӣ мавзӯи ватанро дар баробари мавзӯи ишқу ҷасорат ва масоили рӯзмарраи иҷтимоӣ мавриди таҳлил қарор медиҳад.

*Бо хасми ту ҷанг бо қалам хоҳам кард,
Бо зӯри қалам қалам-қалам хоҳам кард.
Ҳар фатҳ, ки дар кори ватан месозӣ,
Ман дар варақи зафар рақам хоҳам кард.*

*Ин дил ба ватан шерписар хоҳад шуд,
Бар ҷанги адӯ теғи зафар хоҳад шуд.
Бо ин дил агар ҳар кӣ рақобат бикунад,
Чун хасми ватан зеру забар хоҳад шуд.*

Тасвири табиат низ дар ашъори Юсуфӣ ба назар мерасад. Ӯ табиатро дӯст медорад, хусусан, баҳорро бо рангу ҷилваҳои нав ба қалам медиҳад, ки гувоҳи табиатдӯстии дили шоир аст. Дар ғазале, ки бо мисраи «Насими шӯҳ мевазад зи дашту кӯҳсорҳо» оғоз мешавад, зебоии табиатро бо як тарзи хос ифода мекунад. Дар ин ғазал санъати сачъ ҳам мавҷуд аст, ки бар замми вазну қофияи дилангез тавҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунад.

*Насими шӯҳ мевазад зи дашту кӯҳсорҳо,
Ҳушо, чи мужда медиҳад зи фасли киштукорҳо.
Парандаҳои нағзхон ҳамераванд ин замон
Бурун зи ошёншон ба сӯйи марғзорҳо.*

Чунонки мушоҳида мегардад, дар ин ғазал аз омадани баҳор ва ҷузъиёти он ки ҳама башорати шодиву хурсандӣ медиҳанд, сухан рафтааст ва шоир аз ин айёми фараҳнок болида гардида, ёри худро ба сӯйи гулистон ва тамошои боғу бўстон даъват мекунад. Ҳамин гуна эҳсоси ҳаётдӯстӣ дар аксари шеърҳои Ҳ. Юсуфӣ ҷараён дорад.

Ҳ. Юсуфӣ дар як шеърӣ ба Лоҳутӣ бахшидаи худ таъкид менамояд, ки ашъори ӯро дар майдони ҷанг ҳам мутолиа мекунад ва онҳо барои Юсуфӣ ҷасорат мебахшанд.

Ҳ. Юсуфӣ дар адабиёти тоҷик ҳамчун шоири мубориз ва дӯстдори ватан боқӣ мемонад ва навиштаҳояш бо мурури замон арзиши бештар пайдо мекунанд. Зеро ватандӯстӣ ва тарғиби он аз муҳимтарин хусусиятҳои ахлоқу маънавияти ҷавонон мебошад.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Ватан

Гар, Ватан, дилро ту мехоҳӣ, фидо созам ба ҷон,
 Дил барои меҳри ту, эй меҳри ман, бошад макон.
 Дил, бидон, аз меҳри ту як лаҳза ҳам бегона нест,
 Ҳамчу мурғе карда андар шоҳи меҳрат ошён.
 Ту чунон маҳбубаи ошиқнавозӣ, меҳри ту
 Ҷо гирифта дар дили меҳнаткаши рӯйи ҷаҳон.
 Шавкати дил, шодии дил, ҳастии дил бо ту аст,
 Ҳар чи мехоҳӣ, бифармо, дил ба фармонат равон.
 Аз ҷӣ ман дилро макон аз синаи худ додаам?
 З-он ки меҳри ту намуда синаи дилро макон.
 Хирмани ғамҳои дилро оташи меҳри ту сӯхт,
 Доимо дилро баҳор асту баҳораш беҳазон.
 Дил чу оғӯши чу бӯстони ту доим хуррам аст,
 Бо ҳазорон дилбарони дилрабои дилситон.
 Дил кучо тоқат намояд, душманат гар дам занад?
 Аз барои дафъи ӯ кӯшиш намояд ҳар замон.
 Ҳамчу Маҷнун дил ба саҳрои ҷунун овора нест,
 Масти ҷоми меҳнат асту ёр бо лайливашон.
 Ман на танҳо дил, тану ҷон ҳам фидоят мекунам,
 То шавам чун қаҳрамонҳои ту ман ҳам қаҳрамон.

Савол ва супоришҳо:

1. Ҳабиб Юсуфӣ кай ва дар кучо таваллуд шудааст?
2. Дар бораи фаъолияти эҷодии Юсуфӣ маълумот диҳед.
3. Ҷаро Юсуфӣ дар ашъораш бештар ба мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ даст задааст?
4. Оиди фаъолияти тарҷумонии шоир маълумот диҳед.

МИРЗО ТУРСУНЗОДА (1911–1977)

Вақте дар бораи сарнавишти Мирзо Турсунзода фикр мекунем, ҳеҷ хучҷате қотейтар аз шеъри ў, аз мақолаву осори дигари ў пеши назар намеояд. Дар ҳақиқат, шеърӯ ҳикоя ва очерку мақолаҳои нахустини шоир ифодагари сарнавишт ва кишвари ўянд.

Аз навиштаҳои шоир оҳанги голибият, суруди шодӣ, ифтихору қаноатмандӣ, худшиносӣ ва чўшу хурўши меҳнати озод ба гўш мерасад. Маҷмўаи аввалини шоир низ бедалел «Байрақи зафар» унвон нагирифтааст. Аз ҳар шеърӯ ҳикоя калимаҳои «зафару ғалаба» бо тобиши хос садо медиҳанд.

Мунаққид А. Сатторов ҳангоми баррасии осори индавраинаи шоир ба чунин хулосаи дуруст меояд, ки ҳанўз насри маҷмўаи «Байрақи зафар» «аз шеъраш суфтатару мавзунтар асту шеъраш бештар ба наср монанд буд».

Вале инъикоси бадеии рўҳияи замон ва аҳли он аз муҳимтарин муваффақиятҳое буд, ки дар ҷодаи адабиёт аз қадами аввал насиби адиби ҷавон гардид ва баъдтар ба яке аз сифатҳои аслии эҷодиёти ў табдил ёфт.

Ҳарчанд асарҳои маҷмўаи аввалини шоир хоманд, вале онҳо ҷузъи сарнавишти инсонӣ ва шоирии Мирзо Турсунзода мебошанд. Беш аз ин хуб ё бад ҷузъи таърихи адабиёти моянд. Нашр ва баррасии онҳо барои муайян кардани рафти ташаккули истеъдод ва пешрафти ҳунари шоир сарчашмаи боэътимоданд.

Силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон». Омӯзиши бардавоми осори мардумӣ, шеъри классикӣ ва намунаҳои адабиёти дунё Мирзо Турсунзодаро ба арсаи шуҳрат овард. Баъди ҳаждаҳ соли меҳнати пурсамар ӯ силсилаи шеърҳои ҳиндустониашро навишт. Ин силсила гувоҳи камолоти шоирии ӯ буд. Ин силсиларо беҳтарин мунаққидон ва адабиётшиносон таъриф кардаанд. Он воқеан ҳам ба муаллиф шуҳрат овард.

Аксари ин шеърҳо якдаст ва санъаткорона гуфта шудаанд. Масалан, шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», «Боғи муаллақ», «Тара-Чандри», «Сайёҳи Ҳинд», «Точмаҳал», «Дар орзуи ошён» басо шоирона гуфта шуда, мазмуни амиқи иҷтимоӣ дошанд.

Ин шеърҳо аз ҷиҳати бадеият низ дар ҳадди камол буданд. Банду бастаи комил ва вазнҳои хушоянд онҳоро хеле марғуб ҷилва меоданд.

Силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» аз баёни бозгашти шоир ба ватан ва ифтихору шодмонӣ аз дидори он шурӯъ мешавад.

Ин силсиларо як навъ тараҳҳумнома ва ғамхориҳои шоир дар ҳаққи халқи дигаре низ метавон ҳисоб кард. Воқеан ҳам шоир дар ин замина байте низ дорад:

*Шодам, аммо меҳӯрам ғамҳои халқи дигаре,
Дар назар меоварам тороҷашта кишваре.*

Шоир дар шеъри дуҷуми силсила («Қиссаи Ҳиндустон») аз хусуси ғами халқи дигаре, яъне халқи ҳинд сухан меронад ва кишвари тороҷашта — Ҳиндустонро пеши назар меорад:

*Бидидам дар паси кӯҳи Ҳимолой
Замини сабзу зархезе саропой.
Агарчи ганҷҳои пурбаҳоянд,
Валекин мардумони он гадоянд.*

Сабаби бадбахтии ин мардумро шоир дар нобаробарии иҷтимоӣ мебинад ва фоили онро «Меҳмонони мағрибӣ» мешиносад. Шоир дар шеърҳои ин силсила аз халқи ҳинд ҳимоят меҷӯяд. Ба ҳамин далел шоир таъкид мекунад, ки халқ набояд хору зору ғуломи «Меҳмони мағрибӣ» гар-

дад. Ҳамин гуна ғояи озодихоҳӣ тамоми силсиларо фаро мегирад.

Дар силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», «Садои Осӣ», манзумаи «Ҷони ширин» ва ғайра ҳимояи манфиатҳои мардуми кишварҳои Шарқ ифода гардидааст. Дар ин маврид баён хилофи ҳақиқат намеомад, зеро шоир айна ҳақиқатро мегуфт. Вай дарди дили мазлумони Шарқ ва рӯҳи саркаши онҳо, азму иродаи муборизони роҳи озодиро хеле изтиробомез ба забони шеъри нафис овардааст.

Муҳаммадҷон Шакурӣ дар мисоли шеъри «Ман аз Шарқи озод» (1950) ба чунин хулоса меояд, ки он чи ки ин ҷо дар бораи Шарқи шӯравӣ гуфта шудааст, ба ҳақиқати воқеӣ кам нисбат дорад. Агар ин гуфтаҳо дар бораи Шарқи Шӯравӣ дуруст мебуд, он чи бахту саодат ва дӯстии халқҳо номида шудааст, дар охири солҳои ҳаштодум дар андак муддат худ ба худ ба боди фано намерафт, шеъри сиёсии таблиғӣ дар даҳаи сӣ ва чиҳил аз ҳақиқати воқеӣ кам чизро дар бар дошт.

Бо ин мулоҳизаҳо мо ба рӯйи ашъори дар мавзӯи Шарқи хориҷӣ ва Шарқи Шӯравӣ гуфтаи Мирзо Турсунзода хати батлон кашида наметавонем. Ин шеърҳо имрӯз бояд чун моли таърихи адабиёти тоҷик баррасӣ ва арзёбӣ шаванд, бурду бохти онҳо мушаххас шаванд. Дар маҷмуъ силсилаи шеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон», аз ҷумлаи асарҳои пурмаънӣ ва бисёртарафа мебошанд. Ин гувоҳи камолоти Мирзо Турсунзода дар он солҳо буд.

Ба ин далел дар вақташ Самад Вурғун силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон»-ро яке аз муҳимтарин асарҳои замони мо номида, Расул Ғамзатов сабаби шухрати онро «ба шеърӣ-ти баланд ва эҳсосоти самимии он, ки аз ғами мардуми ҷабрдидаи ҳинд ва фаҳри кишвари хеш сар задааст», нисбат медиҳад.

М. Турсунзода барои гуфтани чунин силсилаи шеърҳои пурмуҳтаво ва ҳунармандона омода буд. Дар ин боб ӯ баъдтар навишта буд, ки «Агар ман ба гузашта ва ҳозираи Ҳиндустон муносибати бевосита намедоштам, магар ба навиштани силсилаи шеърҳои ҳиндустониам камар мебастам? Ман ба ин силсила, ҳарчанд ки худ хабар надоштам, аз давраи бачагӣ тайёри медидам.

Падарам шабҳо маро бо ҳикояҳои худ дар бораи мамлакате, ки дуртар аз мо дар паси кӯҳҳои баланде ҷойгир аст, мафтун мекард; барои он ки шавқи беандозаам қонё гардад, ман дар бораи Ҳиндустон китобро аз пайи китоб мехондам; борҳо чуръат карда, дар Қаротоғ бо савдогарони ҳиндӣ, ки ба назарам вучуди аҷоиб менамуданд, ҳамсухбат шудам. Оре, ин майле буд ба Ҳиндустони афсонавӣ ва эстетикӣ. Вале вақте ки ман солҳои чилум ба он ҷо рафтам, ин шоҳдӯхтари афсонавӣ дар пеши назарам ба золим табдил ёфт».

Аз ин баёноти шоир бармеояд, ки ӯ қабл аз навиштани ин силсилаи шеърҳо маънан ва рӯҳан омодагӣ дидааст, вагарна чунин силсилаи «шеъри нафис» ба дунё намеомад.

«Қиссаи Ҳиндустон» ҳалқаи аввали як силсилаи кашфиёти Мирзо Турсунзода дар шеъри муосир, дostonҳои «Ҳасани аробакаш» (1952–1954), «Садои Осиё» (1956) ва «Ҷони ширин» (1959) ҳалқаҳои баъдинаи он дониста мешаванд.

Дostonҳои М. Турсунзода. Дostonи «Ҳасани Аробакаш» асари комилан реалистӣ буда, дар он аз боби масоили иҷтимоӣ баҳси шоирона меравад. Мавзӯи асосии дoston ташаккули инсонии замони шоир дар симои Ҳасан аст. Муваффақияти муаллиф дар он аст, ки барои ифодаи муроду мақсади худ шакли мувофиқе дарёфтааст. Ин асар аз ҷиҳати шакл аз асарҳои пешинаи ҳуди муаллиф низ фарқ дорад. Дар он воситаҳои баён, калимаву таъбирҳо ҳама маъмулӣ, оддӣ, муқаррарӣ, замонӣ ва ҳатто то андозае аз қайду шартҳои дуюмдараҷаи адабӣ озод мебошанд, ки он намунаи барҷастаи аз тарафи шоир афзудани имкониятҳои тасвир дар шеър ва аз ҷиҳати вусъати баён қаробат додани он бо наср аст.

Образи Ҳасанро муҳаққиқон аз кашфиёти бадеии М. Турсунзода донистаанд. Шоир типии инсонии навро дар ҷомеаи нав ба вучуд оварда, ба ин восита афзалияти сохти сотсиалистиро таъкид мекунад. Ҳасанро муҳити ҷомеаи нав аз «дайду»-ву «якравӣ» раҳой мебахшад. Дар чунин муҳит Ҳасан қадри инсонии хешро дармеёбад ва ниҳоят бо таъсири ҳаёти нав чун инсонии ҷамъиятдӯст ва аъзои фаъоли ҷамоа писандида мешавад.

Шоир образи Ҳасанро хеле дақиқ фикр карда офаридааст. Ҳар як рафтору кирдори қаҳрамон хоси ӯ буда, мантиқан дуруст таҳия шудааст.

Бояд гуфт, ки ин дoston дар замони ҳокимияти назарияи носолими ҳизбӣ дар боби шинохти манфиатҳои фард ва ҷомеа эҷод шуда буд, бинобар ин ҳам шоир дар тасвири образи Ҳасан рангу бори зиёдеро ба кор бурда, ӯро чун инсонии азхудгузашта ба тасвир мекашад, ки аз ҳақиқат барканор аст.

Дар ҳамин замина воқеанигории маҳз дар дoston хеле зиёд аст ва он ба сохти композитсионӣ ва бунёди бадеии асар таъсири манфӣ расонидааст.

Шахси шоир дар дoston шореҳи воқеаҳо буда, бинобар ин ҳам хеле пургӯст, якеро сад ва садеро ҳазор бор такрор мекунад.

«Садои Осиё» яке аз дostonҳои барҷастаи Мирзо Турсунзода аст. Онро муҳаққиқон чун намунаи хуби шеърӣ публицистӣ ёд кардаанд.

Ин асар ҳаҷман хурд буда, вале ҳудуди тасвир дар он хеле доманадор аст. Ин ҳолат дostonро пуршиддат кардааст ва шоир ба ҳамин восита ҳатто дар ҳамвортарин баҳри арӯз – рамал садои бедории Осиёро гунҷондааст. Ба дараҷае, ки дар ҳар сатри он занги бедорист.

Мавқеи муколама дар дoston калон аст. Қаҳрамони лирикӣ ба ҳамин васила дар боби олами ҳаводис андеша ронда, ба мувоҷиба меравад. Асар оҳанги қавии публицистӣ ва таблиғии сиёсӣ дорад.

Дар дostonи «Ҷони ширин» ҷаҳонбинӣ ва тафаккури як нафар марди ҷаҳондида ва таҷрибаандӯхта бо эҳсоси амиқ ифода гардидааст.

Мавзӯи марказии дostonи «Ҷони ширин» муносибати замон ва шахс, масъулияти шахс дар назди ҷамъият, дар назди Ватан ва умуман, дар назди инсоният дониста шудааст.

Ин дoston намунаи баланди ба ҳам омезиш ёфтаи ва пайвасти шудани ду ҷинси адабӣ – лирика ва эпос аст. Беш аз ин дoston дар асл як муколамае аст, ки дар он танҳо суханони яке аз тарафайн баён ёфтааст. Тарҳи он аз мувоҷиат, рӯчӯ ва хотима иборат мебошад.

Дигар аз масъалаҳое, ки шоир дар ин дoston ба миён гузоштааст, масъалаи шахс, ҷамъият ва оила мебошад. Шоир масъулияти фардро дар назди оила воло шинохта, онро аз мушкилоти замона маънидод мекунад.

Дар достони «Ҷони ширин» тасвири бузургӣ ва матонати маънавии инсон, қувваи рӯҳии вай дар ҷойи аввал аст. Шоир дар ин асар шучоати маънавии инсонро ситоиш мекунад. Ин концепсияи эҷодии ӯро образи шоири муборизи Покистон Файз Аҳмади Файз тақвият мебахшад.

Ҷаҳони маънавии қаҳрамони лирикии достони «Ҷони ширин» ганиву рангин аст. Ин қаҳрамон ҷаҳоншинос, ҳолшинос ва масъули дирӯзу имрӯз буда, аз тақдири амну осоиши дунё меандешад. Озодӣ ва истиқлоли миллатҳои дигар барояш аз мушкилоти замон маҳсуб мешаванд.

Зимнан бояд гуфт, ки дар ҳар ду дoston шоири мо олитабор аст. Ӯ ҳадафҳои олии инсониро ҳимоят мекунад, аз арзишҳои умумибашарӣ сухан ба миён меоварад.

Достони «Ҷони ширин» саҳнаи робитаҳои сареҳи инсонии як нафар рӯшанфикри тоҷик бо ҳамқаламон ва намояндагони халқҳои дигар аст. Дар дoston мо чеҳраҳои маҳбуби фарҳангу ҳунарро мебинем, ки ҳар кадом дар мавқеи худ барои адлу дод хидмат мекунанд.

Аз назари шакл достони «Ҷони ширин» гиноист. Таносуби амиқи шакл ва маънии дoston диққатангез аст. Шоир бо забоне ҳарф мезанад, ки парвардаи эҳсоси амиқ ва лутфу хушгӯйҳои мардумист. Аз ин мавқеъ сабки он содаву малеҳ ва дилпазир аст.

«Чароғи абадӣ» яке аз дostonҳои хуби Мирзо Турсунзода аст. Шоир аз мавқеи қаҳрамони лирикий ба сарнавишти инсонӣ ва адабии пири хирад, устод Айни менигарад.

Сужети асар зоҳиран хусусияти ҳасбиҳолӣ дошта, ангеҷаҳои ёду хотира дар он низ мавқеъ дорад. Воқеаи фарзанд ёфтани шоир ва истиқбол аз адиби оламшумул ангеҷаҳои воқеии тафаккури бадеии шоири тавоно мебошад. Аммо моҳияти фикри бадеии шоир аз ин фаротар меравад. Аз як тараф, шодӣ ва ифтихори шоирро сабаби ҷиддӣ ҳаст, халқи ӯ ба шумор меафзояд, аз ҷониби дигар, зуҳури симои устод дар дoston маънии амиқтари фалсафӣ мегирад. Ном ва нишони халқро фарзандони номдори он зиндаву поянда ме-

доранд. Ин таъкиди рамзомези шоир маънии гурез аз ифтихороти пуч ва шинохти қадру манзалати фарзандони баргузидаи халқро дорад. Шоир аз он ки тифли нав ба дунё омад, ифтихор накарда наметавонист, вале муҳимтар аз ин чашми ў ба асли ҳақиқат кушодааст. Фикри шоиронаи ў дар қиёси ду ҳодисаи воқеӣ, ки низ таъриҳӣ ва фавқуллода ба назар меояд, сари ҳикмати ҳазорсолаи «дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор» гиреҳ меҳӯрад. Моҳияти фикри шоиронаи ў бар таъкиди арзиши ҳунари ва мақоми ҷамъиятии инсон аст. Мутаассифона, бисёр муҳаққиқоне, ки (чӯз Холиқ Мирзозода) дар бораи ин дoston суҳан кардаанд, моҳияти аслии фикри адибро фуру гузошта, ба тасвирҳои зоҳирии асар тавачҷӯҳ намудаанд.

Агар мавқеи санъати тазодро дар дoston санҷем, он гоҳ саҳеҳтар ба фикри бадеии шоир пай мебарем. Дoston аз тасвирҳои тазодӣ пур аст. Ин воситаи тасвир имкон додааст, ки шоир бо қиёс ҳақиқати шинохтаи хешро тафсир кунад, моҳияти фикри хешро ба хонанда талқин намояд. Зимнан, бояд гуфт, ки санъати тазод дар бисёр мавридҳо на бо мақсади инкор, балки тафсиру тақвияти ҳодисаи матлуб (як, ду ва зиёда) омадааст. Масалан, истиқболи зода шудани тифл, ки идомати ҳаёт ва рӯзгори волидон аст ва пири баргузидаи рӯзгор, ки сазовори ифтихор ва пайгирист, тасвирҳои дар муқобили ҳам ҳастанд, вале ҳамдигарро инкор намеkunанд, балки тақвият мебахшанд, аз ҷиҳати гунҷоиши маънӣ ба фикри муаллиф вусъати фавқуллода ато меkunанд.

Ин вусъати маъनावиро шоир ба василаи ошкор сохтани хилқати инсонии қаҳрамононаш дарёфтааст. Ба ин васила мо ба ашхосе рӯ ба рӯ мешавем, ки аз назари хилқат ва ҳиммат аз ҳам фарқи ҷиддӣ доранд, балки якдигарро инкор меkunанд. Ин концепсияи фикриашро шоир ба воситаи тасвири симои марди андӯҳгин ва норозӣ аз таваллуди духтар ва фарди дигаре, ки барояш ба дунё омадани инсон, хоҳ писар бошаду хоҳ духтар баробар арзишноканд, ифода кардааст.

Қисматҳои дoston, ки «Интизорӣ», «Мулоқоти аввал», «Мулоқоти дуюм» ва «Дар боғ» унвон доранд, зина-зина фикри бадеии шоирро қувват мебахшанд.

Дар достон образи —

*Куҳансоле, ки дида ду замонро,
Ғаму андӯҳу шодиш ҷаҳонро —*

мақоми хос дорад. Ба навъе бо ин достон шоир дар пойи мазори ин марди таърих, яъне устод Айнӣ чароғи абадӣ гузоштааст. Чароғе, ки мағзхоро рӯшани мебахшад.

Шоир муваффақ шудааст, ки дар достон симои ботинӣ ва зоҳирии Айниро офарад. Ба ин мақсад вай чехраи устодро аз оинаи таърих берун меоварад. Дар ин равиш сарнавишти Айнӣ барои ӯ таърихи зинда ва судманд ба назар меояд. Сарнавиште, ки аз сарнавишти халқ ҷудо тасаввур намешавад, балки ба ифодаи Бозор Собир, «халқ дар ӯву ӯ дар халқ зиндааст».

Дар достон як силсила образҳои дигар низ тасвир шудаанд, ки ҳар кадом дар муайян сохтани концепсияи эҷодии шоир мавқеи муҳим доранд. Яке аз образҳои асосии дигар, ки хати андешаи шоирро таҳриқ мебахшад, образи шоир аст.

Ин образро наметавон васила гуфт, балки бори маънавии достон бар дӯши ин образ аст. Шоир дунёи андешаи хонандаро таҳриқ мебахшад, ӯро барои дарёфт ва шинохти ҳақиқат ёри мекунад. Бо сарнавишти одамон, таърих ва масоили ахлоқиву иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мегузорад, то ки аз ин ҳама хонандааш бардошти маънавӣ ва ахлоқӣ дошта бошад.

Ин достонро муҳаққиқон аз назари шакл ҳар хел тавсиф кардаанд. Яке достони лирикии фалсафӣ гуфта (Ю. Бобоев, Х.Отахонова), дигаре лирикию эпикӣ (Х. Мирзозода). Шакли онро чи гуна тавсиф накунем, моҳияти аслии достон тағйир нахоҳад ёфт.

«Чароғи абадӣ» андешаҳои фалсафии шоирро дар бораи дунё, инсон, шахсият, муҳит, ҷомеа ва бархурди фард бо онҳо дар бар мегирад. Ин достони Турсунзода асарест дар бораи инсон, инсони ҳунар ва мақоми ҷамъиятии он, дар бораи табиат, ифтихороти миллат ва шинохти ҳастии маънавии марди ҳунар.

Манзумаи «Духтари муқаддас» низ асари таблиғотӣ мебошад. Дар достонҳои «Садои Осие», «Ҷони ширин»,

«Чароғи абадӣ» кўшиши гузориши муҳимтарин масъалаҳои фалсафӣ ва таърихий замон, кўшиши ба таври доманадор фаро гирифтани воқеаҳо ва эҷод намудани образи аз ҷиҳати психологӣ амиқ муосирони мо ба назар мерасад.

Мирзо Турсунзода дар инкишофи драматургияи тоҷик низ хидмати шоён кардааст. Драмаи «Хусрав ва Ширин», ки яке аз беҳтарин дромҳои тоҷикист ва бо ҳамқаламии Абдусалом Деҳотӣ эҷод шудааст, солҳои тўлонӣ саҳнаи театрҳои тоҷикро зеб додааст.

Ин дром дар заминаи достони классикии «Хусрав ва Ширин» – ривояти ишқи шўрангези ду дилдода таълиф шуда, оҳанги амиқ замонӣ дорад.

Мирзо Турсунзода муаллифи яке аз нахустин либреттои тоҷикӣ – «Шўриши Восеъ» аст. Матни яке аз аввалин операҳои тоҷикӣ – «Тоҳир ва Зуҳро» низ ба қалами ӯ тааллуқ дорад.

Ин шоири ҷаҳонгаштаи тоҷик дар таърихи фарҳанги тоҷикӣ мақоми ба худ хос дорад. Ӯ ҳам марди сиёсат, ҳам марди адабиёт буд. Бешак, фаъолияти ӯ дар таҳкими робитаҳои дўстии халқҳо ва пайвандҳои фарҳангӣ саҳми муфид гузоштааст.

Вале ӯ дар таърихи фарҳангу адаби тоҷик қабл аз ҳама чун шоир боқӣ мемонад. Саҳифаҳои нурунии осораш барои наслҳои баъдӣ хидмат хоҳад кард.

Хидмати адабии Турсунзодаро дар таърихи фарҳанги тоҷик вобаста ба сиёсатравоии давлат ва ҳизб бояд арзёбӣ кард. Агар аз ҳамин мавқеъ фаъолияти ӯро баррасӣ кунем, мебинем, ки муносибати ӯ ба осори фарҳангии гузаштагон дигархелтар будааст.

Вобаста ба тақозои сиёсати расмӣ солҳое буданд, ки Турсунзода ба омўзиш ва нашри мероси классикӣ назари манфӣ дошт. Вале ин саҳви ҷиддиро ӯ солҳои баъд ислоҳ кард. Вай на фақат ба нашр ва интишори осори классикӣ, махсусан шеър мусоидат намуд, балки худаш низ беҳтарин шеърҳои солҳои охирашро дар шакл ва равияи суннатӣ эҷод кард, ки пурарзиш ҳастанд.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Ошени баланд

Ошён гар мегузори, дар баландиҳо гузор,
Дар баландиҳои кӯҳи сарбаланди мо гузор.
Осмон дар гунбади сабзаш агар ҷоят диҳад,
Ошёни фикри дурандеш дар он ҷо гузор.

Нестӣ ту булбули ҷўлӣ, ки афғон сар кунӣ,
Чашмиро бо камтарин ашки надомат тар кунӣ,
Бевафоии гули хори биёбон дидаву
Манзили худро нишемангоҳи ғору ҷар кунӣ.

Ошён гар паст бошад, бод вайронаш кунад,
Бачча ҳам бозичаи санги фалахмонаш кунад.
Гурбаи мискин, ки умре дар ғами болу пар аст,
Чўҷаҳои навпаратро роҳати ҷонаш кунад.

Дуртар парвоз кун аз лона – аз ҷойи баланд,
То ки парвози ту ояд дўстдоронро писанд,
То ба сўят чашми ҳайрат дўхта, гўяд Ватан:
«Эй хушо, гаштаст фарзанди азизам арҷманд».

Гар кунӣ парвоз, парвоз аз уқобон ёд гир,
Аз давиданҳои аспӣ рўзгорон ёд гир.
Хоҳ гирӣ, хоҳ хандӣ, чун баҳорон сабз бош,
Чанги раҳро шустан аз борони найсон ёд гир.

Гар кунӣ парвоз, бо ёди падар парвоз кун,
Бобҳои тозаро дар пеши рўят боз кун.
Гулханеро, ки падарҳо дар раҳат афрўхтанд,
Машғали тобандаи дастони пурэъҷоз кун.

Ошён гар мегузори, дар дили инсон гузор,
Аз раҳи меҳру вафову аҳди бепоён гузор,
Нест чунки ҳеҷ чизе аз дили инсон баланд,
Ошёни меҳри худ дар мағз-мағзи ҷон гузор.

Замин

Дар фазо парвоз кардам гарчӣ аз рӯйи замин,
 Чашмро аммо намекамдам ман аз сӯйи замин.
 Бо ситора ҳамнишин, бо моҳ гаштам ҳамнафас,
 Лек будам сархушу сармаст аз бӯйи замин.

Бори аввал дар замин сар шуд тапиданҳои дил,
 Бо умеди зиндагӣ заҳмат кашиданҳои дил,
 Тӯшаи раҳро ба дӯши хештан бардошта,
 Сабру тоқатро надоништа давиданҳои дил.

Зинда кардам дар замин ман шуълаи хомӯшро,
 Бо сухан дар чӯш овардам дили бечӯшро,
 Ман ба ҳар як тифли аз модар ба дунё омада,
 Боз кардам аз сари сидқу вафо оғӯшро.

Бо замин бигзор, ки пайванд бошад пойи ман,
 Дар замин бигзор, ки бошад муқаррар ҷойи ман,
 То абад бигзор, бошад шуълаафкан, шуълабор
 Он чароғе, ки фурӯзон гашт дар маъвои ман.

Савол ва супоришҳо:

1. Мирзо Турсунзода чаро бештар дар мавзӯи сулҳ шеър гуфтааст?
2. Кадом асарҳои шоир барояш шуҳрати ҷаҳонӣ оварданд?
3. Дар бораи мавзӯ ва мундариҷаи ашъори Турсунзода фикри худро ғӯед.
4. Турсунзода боз дар кадом жанрҳои адабӣ асар офаридааст?

СОТИМ УЛУГЗОДА (1911–1997)

«Барои он ки аз ин ҳунар баҳравар шавам, пайваста хат машқ мекардам, аз китоби дарсӣ порчаҳои назму насрро гаштаю баргашта ба дафтарам мекӯчондам. Аммо «қариндошқалам»-и оддӣ хати нозеби маро нозебтар мекард: ҳарфҳо бенур ва дағал мебароманд. Ҳавас доштам, ки бо сиёҳӣ нависам, лекин дар интернат сиёҳӣ набуд. Рӯзе аз рӯзҳо ман, ҳамчуноне ки чанде пеш дар деҳа карда будам, нони ҳар пагоҳ дар интернат мегирифтагиамро сарфа намуда, дар ду рӯз ду нон зиёд кардам ва баъд онро назди баққол бурда ба сиёҳӣ иваз намудам. Баққоли тӯсӣ аз баққоли деҳаӣ мо сахитар баромад: вай ба ман сиёҳии хокаи коғазпечро бўлак накарда пурра дод, ки аз он ним шиша сиёҳии обақӣ баромад. Ин миқдор сиёҳӣ барои ман ба чанд моҳ мерасид, ман шод будам». Ин порчаи матнӣ нишон медиҳад, ки Сотим Улуғзода маҳз, ба туфайли ҳамин иштиёқ ба илму маърифат ба комёбиҳои бузурги эҷодӣ даст ёфтааст.

Устод Сотим Улуғзода фаъолияти адабиашро бо эҷоди мақолаҳои танқидӣ, тарҷума ва асарҳои драмавӣ оғоз кардааст. Мақолаҳои ҷудогонаӣ ӯ дар бораи эҷодиёти Садриддин Айни, Лоҳутӣ, Пайрав, Суҳайлӣ, масоили адабиёти баҷагон ҳанӯз солҳои сиюм ба таъб расидаанд. Вай дар бораи намояндагони адабиёти классикӣ як силсила мақолаҳо навишта, дар таҳияи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940) иштирок кардааст. Бо таҳқиқи адабиёт ва осори адибони ҷудогона машғул шудани адиб ҳодисаи тасодуфӣ набуд. Ин амал

ба адиб имкон дод, ки меъёрҳои кори эҷодиаширо муайян созад. Минбаъд низ адиб аз ин фаъолияти хеш канор на- рафт, балки бо хоҳиши дил ва тақозои вазифа мақолаҳои зиёде таълиф намуд, баромадҳои зиёди танқидӣ кард, ки як қисми онҳо дар маҷмӯаи «Единение» (1963) гирд ома- даанд.

Рисолаи вай дар бораи Аҳмади Дониш аз нахустин тадқиқоти ҷиддӣ доир ба ҳаёт ва фаъолияти ин маориф- парвари бузург буд. Китоби дигари пурмои ӯ «Пири ҳақимони Машриқзамин» низ арзиши фаровони таъри- хиву илмӣ дорад.

Ин асар сухани тозаи адиб дар бораи ҳаёт, шахсият, ман- субияти миллӣ, эҷодиёт ва замони зиндагии фарзанди бу- зурги халқи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино мебошад. Аз ин ҷиҳат саҳми Улуғзода дар пешрафти адабиётшиносии тоҷик ка- лон аст.

Фаъолияти тарҷумонии Улуғзода. Сотим Улуғзода дар соҳаи тарҷума низ хидматҳои фаровон кардааст. Ин соҳаи фаъолияти ӯ аз бисёр ҷиҳат ҷолиби диққат аст, зеро вай кори эҷодиро аз тарҷума оғоз карда, минбаъд чун тарҷумо- ни соҳибхунаро шинохта шуд.

Нависанда ба кори тарҷума ҳанӯз дар айёми дар Дорул- фунуни шаҳри Тошканд хонданаи шуғл варзидааст. На- хустин кори ӯ дар ин соҳа тарҷумаи романи Э.Л. Войнич «Гурмагас» буд. Муҳаққиқон ба тарҷумаи ин асар рӯ овар- дани нависандаро ҳодисаи тасодуфӣ намедонанд. Сарна- вишти қаҳрамони асар ба зиндагии адиб қаробат дошт ва таъсири онро дар ҷарашёни эҷодиёти нависанда мушоҳида мекунем.

Сотим Улуғзода баъд низ ба фаъолияти тарҷумонӣ идо- ма дода, дар баробари тарҷумаи осори адибони рус адабиё- ти ҷаҳонро ҳам бо камоли маҳорат ба тоҷикӣ гардонидаст.

Китобҳои «Ҳаёт даъват мекунад»-и Билл Беллосерков- ский, «Рӯ ба рӯ кардан»-и Тур, «Одами милтиқдор»-и По- годин, «Хизматгори ду хоҷа»-и Голдонӣ, «Гунаҳкорони бе- гуноҳ»-и А.Островский, «Модар»-и М.Горкий, «Ҳамлет»-и Шекспир, «Табиби зӯракӣ»-и Молийер, «Дон Кихот»-и Ми- гел де Сервантес, «Уленшпигел»-и Шарл де Костер ва чан- дин асари дигарро ӯ тарҷума кардааст.

Драматургияи Улуғзода. Кўшиши Улуғзода барои бештар тарчума кардани асарҳои драмавӣ сабаб дошт. Аввалан, нависанда мехост холигии ин соҳаро аз ҳисоби асарҳои машҳури драматургияи ҷаҳонӣ пур кунад, сониян, худаш низ дар ин замина таҷрибае андӯхта, ниҳоят як силсила асарҳои комили драмавӣ офарид.

«Кўшун дар дарвозаи Бухоро»-ро аввалин кўшиши нотамоми ӯ дар ин ҷода медонанд. Баъдтар адиб дар ин роҳ бо ҷиддият қадам гузошта, драмаҳои «Шодмон» (1939), «Калтакдорони сурх» (1940), «Дар оташ» (1944)-ро таълиф намуд, ки аз ҷиҳати мундариҷа ва ҳунари драмнависӣ дар драматургияи тоҷик ҳодисаи мусбӣ буданд.

Дар ин асарҳо нависанда ба муҳимтарин мушкилоти давр, аз ҷумла, ҷанги граждани, ватани, қаҳрамонию далерии мардуми мо, муборизаи наву кӯҳна дар тафаккури одамон дахл карда, ба ҳалли бадеии онҳо комёб шудааст. Улуғзода дар ин замина мазҳақаҳои «Чўяндагон» ва «Гавҳари шабчароғ»-ро низ таълиф кард, ки оҳанги танқидӣ ва истехзоомез онҳоро маҳбуи тамошобинон гардондааст. Ин асарҳо дар роҳи саҳнавӣ сохтани мавзӯи рӯз қадами ҷиддӣ буданд. Вале хидмати Улуғзода дар таълифи дромҳои таърихӣ ва таърихии тарҷумаиҳолӣ калон аст. Дар ин замина ба вучуд омадани драмаи «Рўдакӣ» (1958) дар саҳнаи тоҷик ҳодисаи фавқуллода буд. Бори аввал дар драматургияи тоҷик шахси конкрет, шоири бузург қаҳрамони асосӣ қарор мегирад. Дар ин асар Рўдакӣ чун шахсияти тавонои таърихӣ, ки сифатҳои баланди инсонӣ зоҳир мекунад, ба тасвир омадааст. Нависанда моҳияти гуманистии образи шоири замони Сомониёнро хеле барҷаста тасвир кардааст. Ин асар аз ҷиҳати бадеият низ ҷолиби диққат буд ва бесабаб нест, ки солҳои тўлонӣ дар саҳнаи театри тоҷик ба намоиш гузошта шуд. Сохтмони устувори драматургии асар имкон дод, ки дар асоси он филми «Қисмати шоир» ба навор гирифта шавад ва ин филм соли 1960 дар фестивали кинофилмҳои Осиёву Африко сазовори ҷоизаи «Уқоби тилло» гардид. Ин асарҳо як навъ заминае гардиданд, ки нависанда дар роҳи таълифи асарҳои саҳнавӣ таърихӣ ҷидду ҷаҳди бештар ба харҷ диҳад. Киноповести «Ибни Сино» (соли 1956, бо ҳамқаламии В. Виткович), «Темурмалик» (1968), «Алломаи Адҳам

ва дигарон» (1970), «Восеъ» (1971), «Чавонии Ибни Сино» (1980, ба ҳамқаламии В. Виткович) маҳсули ҷустуҷӯҳои босамари нависанда буданд.

Муҳаққиқон махсусиятҳои асарҳои мазкурро дар он дидаанд, ки онҳо дар драматургияи тоҷик баъди тааммуқи реалистии тасвир ва тақомули ҳунару санъати драматургии нақши калоне бозиданд. Илова бар ин онҳо аз ҷиҳати гуногунии жанр, тасвири симои мардони бузурги таърих, масъалаҳои таносуби санади таърихӣ ва таҳаввулоти эҷодкор муҳим буда, маводи фаровони таҷрибаи Улуғзодаи олим, нависанда ва дромнавис аз бисёр ҷиҳат сазовори омӯзиш ва таҷрибаандӯзист.

Осори насрии Улуғзода. Бояд таъкид кард, ки фаъолияти асосии устод Улуғзодаро дар саҳнаи адабиёт насри бадеӣ муайян мекунад. Бешак, Улуғзода устоди насри муосири тоҷик буда, баъд аз Айни дар рушди он саҳми чашмгире доштааст ва мақоми ӯро муҳаққиқон дар ҷойи аввал шинохтаанд.

Улуғзода воқеан ҳам савияи тадқиқиву тасвирии насри тоҷикро қувват бахшид, ба фарогирии сифатҳои гуногуни қаҳрамони мусбат сабӣ кард, ба тадқиқи бадеии қаҳрамон, сифатҳои маънавии шахс, тақвияти драматизм ва таърихияти тафаккури бадеӣ ҷиддан мусоидат кард.

Донишмандони адабиёт, аз ҷумла, академик М. Шукуров, А. Набиев насри Улуғзодаро насри концепсуалӣ донистанд. Ба осори ин нависандаи забардаст мазмунҳои амиқи иҷтимоӣ, гоҳҳои пешқадами замон, жарфо ва вусъати биниши таърихӣ, саҳеҳаш таърихияти тафаккури бадеӣ, робитаи қавии фикр, тарзи баён, ба мавқеъ истифода кардани калимаву иборот, пурмаъноии ҳар калима хос мебошад. Сухани ӯ аз оғоз то ба анҷом дар тақомул будааст. Дар ин равиш агар ба повести нахустини ӯ «Ёрони боҳиммат» тавачҷӯх кунем, маҳорати суханофариниаш равшан ба назар меояд. Романҳои «Навобод»-у «Восеъ», қиссаи тарҷумаиҳои «Субҳи ҷавонии мо», повести «Ривояти суғдӣ» ва ниҳоят романи «Фирдавсӣ» дар ин замина материали фаровонеро дар бар гирифтаанд.

Нахустин асарҳои насрии Улуғзода ёддошту мақола ва очерк будаанд, ки ҳанӯз солҳои сиюм навишта шудаанд.

Танҳо солҳои қанг ва баъд вай ба навиштани асарҳои насри хурду бузург қиддан ва мунтазам машғул шудааст. Яке аз нахустин навиштаҳои ӯ ҳикояи ёддошти «Дар разм» буд, ки нависанда ба воқеияти қанг бо назари тоза ва аз дидгоҳи ахлоқиву маънавий менигарад. Чихати муҳими ин ҳикоя дар он буд, ки нависандаи қангноманавис дар роҳи падид овардани ахлоқ ва ормони қаҳрамонаш, эҳёи руҳияи вай саъйи комил ба харҷ дода буд. Вале, мутаассифона, нақди адабӣ дар вақташ ва баъд низ ба ин асар баҳои воқеӣ надод.

Баъдтар нависанда «Атака», «Бачамард» ва «Бибӣ»-ро навишт, ки ин кӯшишҳои ӯро дар роҳи ифшои сифатҳо ва ҳолатҳои инсонии қаҳрамонони майдон тақвият бахшидаанд. Сонитар яке аз паси дигар асарҳои ба чоп расиданд, ки дар байни онҳо ҳикояву очеркҳои «Саёҳати Бухоро бо ҳамроҳии Айни», «Ҳалокати шоҳпаланг», «Қаҳрамони Днестр, Висла ва Одер», «Марги ҳофиз» қолиби диққат буданд. Ин асарҳо аз чихати маҳорати офарандагӣ, характерофаринӣ ва гузоришу ҳалли масъалаҳо мақоми хос доранд.

Сотим Улуғзода аз нависандагоне буд, ки то охири рӯзҳои зиндагиаш ба идеали ҳаётии худ содиқ монд. Муҳимтар аз ҳама ӯ қадру манзалати инсонро дар ҷомеае дидааст, ки адлу дод поядори амни мардуманд. Ва ин гуна муҳити иҷтимоиро дар асарҳои офарида, аз он ҷонибдорӣ кардааст.

Асарҳои, ки дар боло ном бурдем, ба ҷуз ҳикояи «Марги ҳофиз» дигар ҳама дар мавзӯи муосир навишта шуда, дар онҳо руҳи қаҳрамононаи мардуми мо, пайванди онҳо бо анъанаҳои ватанпарастии гузашта ва фидокориҳои онон дар майдони набард хеле барҷаста ва мушаххас ба тасвир омадаанд. Зимнан бояд таъкид кард, ки насри Улуғзода қолабӣ набуда, ҳуввияти афкор ва андешаи муаллиф дар ҳар навиштаи ӯ равшан эҳсос мешавад. Ин усул сабки хоси нависандагии ӯро низ таъин кардааст, ки на ба ҳар кас даст медиҳад. Махсусияти ҳунар, биниши хос аксаран асарҳои ӯро аз қолабҳои меъёрӣ берун бурда, боис шудааст, ки гоҳо муҳаққиқон дар тафсиру таҳрири навиштаҳои ӯ ихтилоф кунанд.

Ин ҳолат баъди наشري повести «Ёрони боҳиммат» (1947) рух дод. Қиссаи дилангези «Ривояти суғдӣ» низ бо чунин фаҳмиши қолабии вулгарона рӯ ба рӯ гардида буд.

Нақди вулгар махсусан ба повести «Ёрони боҳиммат» баҳои ғайривоқеӣ ва ноодилона дода, онро ҳатто асари «зарарнок» эълон дошт. Дар асл ин тавр набуд. Сотим Улуғзода бори аввал дар насри тоҷикӣ кӯшиш ба харҷ дод, ки инсонро дар ҳолатҳои воқеӣ ва табиӣ ба тасвир гирад, ба маънавиёт ва ахлоқи он дар заминаи арзишҳои умумибашарӣ баҳо диҳад. Ҷанг аз дидгоҳи Улуғзода саҳнаи қисматсози инсонҳои гуногунсифат ба назар омад. Нависанда инсонро дар заминаи меъёрҳои ахлоқиву равоншиносӣ ба тасвир кашид.

Устод Улуғзода ба сарнавишти ҷанговар аз ҳамин мавқеъ таваҷҷӯҳ карда, муносибати Ҷӯрабеку Зайнаб, хусусан симои Зайнаб, сабабҳои издивоҷ ва боз ба оилаи аввалааш баргаштани ӯро хеле табиӣ ва боварбахш нишон медиҳад. Ин воқеа ҳарчанд тасодуфӣ ба назар ояд ҳам, вале дар ҷанг рӯйдоди он ноғузир буд. Муҳим он буд, ки нависанда ҳангоми ифшои тугъни дили Зайнаб дар мавқеи нависандаи воқеъбин ва руҳшинос қарор мегирад. Аз ин ҷиҳат ӯ ба он комёб шуд, ки нирӯи маънавӣ ва рӯҳонии зан ва ҳусни ботину зоҳири ӯро бо ҳама мураккабиҳову тасодуфҳояш ба тасвир кашад. Ин асар аз ҷиҳати забон низ ҷолиби диққат буда, сабки устувори муаллифашро таъйид мекунад.

Романи «Навобод» асари дуввум ва нисбатан калонҳаҷми С. Улуғзода аст. Нависанда дар эҷоди ин асар заҳмати зиёд кашида, онро дар давоми солҳои 1948–1953 эҷод кардааст. Ин асар бори нахуст соли 1949 бо номи «Диёри навобод» чоп шуд. Аммо баъдтар нависанда камбудии ин романро дарк карда, ҳангоми таълифи қисмати дуюми он асарро ҷиддан таҳриру такмил кард ва бо номи тозаи «Навобод» солҳои 1950–1953 ба чоп расонид. Нависанда ҳангоми таҳрири дубораи асар пай мебарад, ки «аз рӯи план, схемаи пешакӣ» кор кардааст ва ҳол он ки «зиндагӣ ба ҳеҷ гуна қолаб намеғунҷад, зиндагӣ дарёро мемонад, ки барои худ роҳ мекушояд, шаклу намудаширо муайян мекунад». Нависанда дар вақти таҳрири дуюм ҷиддан кӯшидааст, ки дар бораи ҳаёти колхозии солҳои пас аз ҷанг ва корнамоиҳои

қахрамонони деҳот сухани тозаи бадеи гӯяд. Ва ниҳоят, ба ифодаи М. Шукуров, ин асар «дар соҳаи кор кардани мавзӯи колхозӣ як дараҷаи инкишофро ташкил додааст». Муҳаққиқи насри муосир А. Набиев арзиши ин романро «дар бомаврид ба миён гузоштани масъалаҳои ҳалталаби зиндагӣ (муттаҳид сохтани колхозҳо), дар нигоштани образи роҳбари фаъолиятманди колхоз (Нуралӣ), дар нишон додани дунёи ботинии зану духтарони тоҷик (Шодигул), тавоноии ҷисмониву маънавии деҳқонони оддӣ (Ҳошим Корвон) ва таъкиди самараи неки дӯстии халқҳо (Боровиков ва Вера), муборизаи наву куҳна» мебинад, ки арзиши фаровони бадеиву ахлоқӣ доранд.

Повести дигари нависанда «Субҳи ҷавонии мо» (1954) асари тарҷумаиҳолӣ буда, аз назари тасвири воқеаҳои ибратбахш ва сарнавишти одамон диққатангез аст. Улуғзода ба воситаи ин асар анъанаи ёддоштнависи адабиёти мо, хоса устод Айниро идома бахшид. Ба мушоҳидаи А. Набиев байни асарҳои ин ду нависандаи бузург ва ҷиҳати хронологияи воқеаҳои тасвиршаванда низ қаробате ҳаст: Улуғзода аз ҳаёти солҳои кӯдакӣ ва ҷавонӣ асосан ҳамонашро интихоб кардааст, ки воқеаҳои «Ёддоштҳо»-и устод Айниро идома медиҳанд. «Субҳи ҷавонии мо» воқеаҳои даҳаҳои аввали асри гузашта ва масъалаи ташаккули интеллигенсияи нави тоҷикро дар бар мегирад. Аз ин ҷо, диққати нависандаро тадқиқи бадеии инсон ва таҳлили рӯҳии характерҳо бештар ба худ кашидааст.

Улуғзода ба воситаи ин асар собит кард, ки маводи тарҷумаи ҳол барои тасвиркорию ҷиддии бадеи мусоидат карда, амиқрафти таҳлили психологиро тақвият мебахшад.

Ин адиби забардаст солҳои тӯлонӣ дар мавзӯи таърих асарҳо эҷод карда, беш аз дигарон садоқати хешро дар ин ҷода собит кард. Барои Улуғзода тадқиқу тасвири гузашта, тақдири таърихии халқ, сарнавишти фарзандони номбардори он арзиши хосе касб кардааст. Бесабаб набуд, ки ҳанӯз солҳои сиюм вай ба омӯзиши таърихи зиндагӣ ва осори рӯшанфикри бузурги тоҷик Аҳмади Дониш пардохт ва дар ин замина рисолаи хубе низ эҷод кард. Баъд яке аз паси дигар киноповесту дромҳои таърихӣ ва қиссаву романҳои ӯ, ки дар мавзӯи таърих буданд, ба чоп расиданд. Меҳнати

пурсамари ў дар мавзӯи таърих гувоҳи муҳаббати бепоёни адиб ба гузаштаи бошарафи халқи худ аст. Дар заминаи таҳқиқи бадеии мавзӯи таърих Улуғзода концепсияи хоси худро вазъ кард, ки мутаассифона, махсусиятҳои он аз ҷониби аҳли таҳқиқ ҳанӯз таъйид нашудааст. Ҳол он ки ҳадафи таърихӣ дар насри адиб чун як ҷузъи муҳими идеявию эстетикӣ тафаккури бадеӣ махсусиятҳои худро дорад.

Назар ба пайбурди адабиётшинос А. Набиев, Улуғзода дар навиштаҳои таърихиаш (хоҳ асари драмавӣ ва хоҳ насрӣ) ба тасвири ҳақиқати реалии воқеӣ, таърих, рӯҳи замон кӯшиш мекунад. Аз ин ҷо ҳамаи навиштаҳои ў дар заминаи санадҳои таърихӣ ва таърих ба сарчашмаҳои мухталиф ба вучуд омадаанд. Нависанда ба ин восита имкон пайдо кард, ки тафаккури бадеии таърихӣ ва тасаввури халқро ба воситаи тасвир ҳифз кунад. Ин барои дарки амиқи воқеияти замон ва воқеаҳои мавриди тасвир замина муҳайё сохтааст. Вале бо вучуди ин, Улуғзода дар роҳи падида овардани бадеияти таърих бештар ба концепсияи мутахҳаррики дарки таърих мутаваҷҷеҳ будааст, ки ин зиёда муҳим ва судманд ба назар меояд.

Таърих ва санадҳои он дар тасвири нависанда забон дорад, аз сарнавишти инсонҳо ҷудо нест. Ба ин далел концепсияи диди таърихӣ ўро ҳақиқати таърих шарҳ медиҳад, ки моҳияти замонҳо ва сарнавишти инсонҳоро дар рӯҳи таърих бозгӯ мекунад. Аз ин ҷост, ки вусъати замонӣ ва маконии воқеаҳои таърихӣ дар насри Улуғзода ниҳоят тӯлонӣ ва фарох аст. Таваҷҷӯҳ кунед, нависанда ба марҳалаҳои муҳимми зиндагии халқ (асрҳои VII–XI, аз замони истилои арабҳо то давраи ташаккули халқи тоҷик ва эҳёи маънавияти ў) диққат додааст. Аз ин ҷиҳат, осори Улуғзода таърихномаи бадеии халқ, муборизаҳои вай дар масири таърих аст. Нависанда аз воқеияти таърих моҳият ҷуста, бо ин арзиши ахлоқию маърифатии осорашро боло бардоштааст.

Таърих танҳо бо арзишҳои умумибашарӣ судманд меояд, вагарна кафи ҳоке беш нест. Улуғзода ба таърих, воқеияти он ва сарнавишти инсонҳо назари амиқи инсондӯстона дорад ва осорашро дар ҳамин замина таҳия кардааст. Ин ҳадафи адиб асарҳои ўро мондагор ва инзамонӣ

сохта, арзиши онҳоро боло бурдааст. Таваҷҷӯҳи нависанда ба таърих таваҷҷӯҳи огоҳонаву дилсӯзона ба дирӯзу имрӯз ва фардои миллат аст. Аз ин дидгоҳ сарнавишти Восеи ғаюру саркаш сарнавишти халқ буда, бисёр ҷиҳатҳои омӯзанда дорад. Тазйиқ ва фишори иҷтимоӣ халқро маҳв хоҳад кард. Бинобар ин ҳам, сарнавишти Восеъ барои Улуғзода сарҳадҳои худшиносӣ ва худфидоии қавм аст.

Романи «Фирдавсӣ». Рӯҳияи озодихоҳӣ ва меҳанпарастӣ мағз андар мағзи осори адибро фаро гирифтааст. Дар ин замина романи вопасини ӯ «Фирдавсӣ» асари пурмуҳтаво ва мондагор аст.

Дар хусуси жанри ин асар назарҳои гуногун вучуд дорад. Вале онро аксари муҳаққиқон ҳамчун роман пазируфтаанд, ки ин дуруст аст. Дар асар сарнавишти Фирдавсии шоир ба тасвир меояд. Нависанда ҳангоми таълиф ба асноди таърихӣ, ривоятҳои таваҷҷӯҳи хос зоҳир карда, симои инсонии шоири бузург, ватандӯсти наҷибро тасвир мекунад. Ҳангоми эҷоди асар нависанда аз тазкираҳо ва асарҳои таърихӣ истифода карда, симои воқеии Фирдавсиро ба қалам овардааст. Санадҳои таърих, махсусан, дар бобҳои «Шаби эҷод» ва «Доғи фарзанд» зинда ва самарабахш истифода шуда, образи шоирро комил кардааст. Дар партави воқеияти таърихӣ хонанда бо Фаррухиву Унсури барин шоирони тавоноӣ қасидасаро рӯ ба рӯ меояд. Зухури онҳо дар роман шаҳомати маънавӣ ва инсонии Фирдавсиро афзудаанд. Улуғзода дар тарҳи концепсияи масоили умдаи ҳаёти инсон ва ҷаҳондорию ҷаҳонхорӣ бо муаллифи «Шоҳнома»-и безавол дар як равиш қарор мегирад, яъне мо дар ин замина миёни «Шоҳнома» ва романи «Фирдавсӣ» ҳамонҳангии комилоеро эҳсос мекунем.

Қалами тасвиркори нависанда дар ин асар эҷозҳои зоҳир карда, бадеияти асарро тақвият бахшидааст.

Масалан, сахнаӣ дӯшодӯш бурдани тобути Фирдавсӣ басо шоирона ва эҷодкорона ба қалам омадааст. Ин тасвир аз сарнавишти инсонӣ барӯманд, инсоне, ки ҳадафи зиндагиаш осоиш ва оромиши инсонҳои дигар буд, қисса мекунад. Тасвир забони гӯӣ сарнавишти пурфоҷиаи шоире, ки ба қадраш расидан мумкин буд, мебошад. Романи «Фирдавсӣ» аз баргузидатарин насри имрӯзи тоҷикӣ, ки бешак дар

тарбияи ахлоқӣ ва маънавии наслҳои баъд хидмат хоҳад кард. Фояи ин асар намиранда ва мондагор аст.

Улуғзода сабки хоси эҷодӣ дорад. Аз нахустин навиштаи ӯ то ба охир мо забони сода ва образноки ӯро пеши назар меорем. Муъҷазбаёнӣ, сарфакорӣ дар сухан аз махсусиятҳои сабки эҷодии ӯст. Ҳамчунин Улуғзода бардошти хосе аз забони зиндаи мардум дорад, ки ба он ҳеҷ яке аз ҳамқаламонаш муяссар нашудааст. Махсусан, ин ҳунари ӯ ҳангоми таълифи романи «Восеъ» ба таври равшан зоҳир гардид. Ӯ аз хазинаи забони мардумӣ сарфакорона калимотеро барчидааст, ки қобили истифода ҳастанд.

«Марги Ҳофиз», бешак, аз беҳтарин ва пурмуҳтавагарин ҳикояҳои адабиёти навини тоҷик аст. Ин ҳикоя дар таъйиди ҳуввияти инсонӣ ва нависандагии Улуғзодаест, ки бо ормонҳои зиёд ин ҷаҳони гирдгардонро тарк гуфт. Вале Шивочӣ – он ҳофизи номдор суруди хешро хонда тавонист. Оҳанги шево ва дардолуду инсонсози ӯро метавон аз миёни даҳҳо симфонияю аратория фарқ кард, шинохт ва дарёфт, ки ин ҳарфи Улуғзода аст. Улуғзода нависандаест, ки пайванд бо решаҳо дошт ва симои инсонӣ ва эҷодиаиш низ аз дигарон тафовут дорад.

ПОРЧА АЗ «РИВОЯТИ СУҒДӢ»

Виркан

Савдогари ғаюр ва корчаллони суғдӣ дар пайи суд ба кучоҳое, ки намерафт. Роҳҳои дуру дарози Хитой, Ҳиндустон, Эрон, Рум (Византия) ба вай монанди кӯчаҳои шаҳри худаш Самарқанд ё Бухоро ё ки Пайканд шинос буданд.

Корвонҳои бозаргонии Суғдиён «Роҳи абрешим»-и кабирро, ки бо вай абрешими хитой ба Эрон ва Рум бурда мешуд, мепаймуданд. Тилло, навшодир, зарфҳои нуқра, карбосу алоҷаи машҳури занданечӣ, дебо, чарми нафис, кимхоб, гилем, камону сипару ҷавшанҳои аълои суғдиро ба мамолики Шарқу Ғарб мебурданд. Инчунин, ба тавасути онҳо молҳои бозаргонии кишварҳои мухталиф ба ҳамдигарашон интиқол меёфт. Аҷаб нест он бозаргоне, ки ба Шайх Саъдӣ гуфта буд, ки мехоҳад гӯгирди порсӣ ба Чин,

косаи чинӣ ба Рум, дебои румӣ ба Ҳинд, пӯлоди ҳиндӣ ба Ҳалаб, обгинаи ҳалабӣ ба Яман, бурди (карбоси дурӯшти) яманӣ ба Порс бурдан меҳоҳад, бозарғони суғдинажд бошад.

Яке аз он корвонҳо дар соли 673 мелодӣ ба Яман рафта буд, дар он ҷо бозарғонон шуниданд, ки амири араби Хуросон Убайдуллоҳ ибни Зиёд аз Ҷайхун гузашта Суғдро тохта, Бухоро, Пайканд ва шаҳру деҳоти дигарро тороҷ кардааст. Бозарғонон, ки дар Суғд оилаҳошон монда буданд ва коху кошоноҳо, молу мулк доштанд, аз ин хабарӣ нохуш ба хавотир афтада, дастгоҳи тиҷоратиашонро саросема барчиданду роҳи бозгашт пеш гирифтанд. Корвон бо соҳили Баҳри Аҳмар роҳи биёбон мепаймуд. Вайро дастаи муҳофиз бист нафар чокарони (сарбозон) мусаллаҳ, ки онҳоро бозарғонон аз ҷумлаи ҷавонони далери суғдӣ яккачин карда ба киро гирифта буданд, мушоаят (ҳамроҳӣ) мекарданд. Бештарини чокарон аспавор буданд, дигарҳошон дар қачоваҳо ба хар, шугур дунафарӣ савор шуда мерафтанд.

Корвон дар чиҳил рӯз ба Мадина расид. Акнун боз ҳамон гуна роҳи дур ва пурмашаққати Шом дар пеш буд.

Офтоб сӯзон, ҳавои регзорон чун дами кӯраи оташ тафсон. Зангӯлаҳои панҷсаду сӣ уштури пурбор дар хомӯшии биёбони Ҳичоз нағмасози мақоми якнавохт...

Рӯзи саввуми сафар баногоҳ дар ақиби корвон аз дур сиёҳии савороне намудор гашт. Саворон аз хомаи баланди рег сарозер шуда тез-тез пеш меомаданд.

Сарҳанги чокарон, ки бо нисфи дастаи худ дар думи корвон буд, аз эҳтиёт якеро сӯйи нисфи пешгарди даста давонд, ки огоҳ ва ҳушёр бошанд. Саворони пайдошуда бо ҳамон гуна яроқе, ки чокарон доштанд, яъне бо шамшеру ханҷару найзаҳо мусаллаҳ буданд. Маълум набуд онҳо кистанд: сипоҳиёни амири Мадина ё сарбозони ягон шайхи бодия? Ё балки роҳзанон бошанд?

Бадтарин гумони корвониён рост баромад: саворони ношинос наздик омада якбора бо ҳаёҳу ба болои чокарон тохтанд. Чокарон сари роҳи онҳоро гирифтанд, задухӯрд ба вуқӯъ пайваст. Муборизони ҳар ду тараф дар фаввораи гарди тафсон ба ҳам омехта шамшер мезаданд ва найза мекӯфтанд.

Яке аз чокарон, марди сисолаи тануманд, шонафарох, ришсиёҳ, ҷавшан дар бар ва қулаҳхӯди мисин бар сар, савори аспи саманди қашқа, бо нахустин ҳамла ду роҳзанро аз асп фуру галтонд ва найзаи саввумиро бо як зарби шамшери дарозаш шикаст. Аз як роҳзани захмхӯрда ҳангоми галтидани ӯ шамшерашро рабуда, бо ду шамшер ба ду даст бар чапу рост ва пасу пеш задан гирифт.

Ин мард сарҳанги чокарон буд. Виркан ном, гуломи бозарғони бухорой Нуфарн.

Яке аз роҳзанон, ки ҳамчунин ҷавшану кулоҳдор буд, ба Виркан дарафтид. Виркан араби миёнасоли зеботалъат ва хушсавлатеро дар баробари худ дид, ки зоҳиран саркардаи роҳзанон буд, ришу бурути кӯтоҳи базебе, чашмони калону сиёҳи шарорафшон дошт, аз ваҷоҳаташ шуҷоат меборид. «Шояд Молик ибн-ур-Райб ҳамин мард бошад» ба дил гузаронид Виркан, зеро корвониён дар Мадина шунида буданд, ки дар он навоҳӣ роҳзани бебоке, Молик ибн-ур-Райб ном, бо дастаи ғоратгарони худ пайдо шудааст. Виркан хато накард: саркардаи роҳзанон ҳақиқатан Молик ибн-ур-Райб буд. Дуяшон бо ниҳояти тундӣ ва шиддат шамшерзанӣ карданд. Ба зудӣ дасту гардан, китфу ронҳои ҳар ду хунин гашт. Араб дар ҳоли чорхези аспи тозиаш ба чапу рост чандон мехамид, ки сараш қариб ба замин мерасид ва аз таги асп ба шиками аспи ҳариф ё пой савори он шамшер заданӣ мешуд, ҳам гоҳо ба болои зин рост истода ҳамла меовард. Воқеан ҷангисавори пурҳунаре буд. Аммо паҳлавони сугдӣ ҳам аз вай наемонд. Дар айни задухӯрд чокарони пешгарди корвон ҳам даррасиданд ва ба роҳзанони латхӯрдаву чанде қурбонҳо дода дарафтанд.

Он гоҳ Молик навмед шуд, ӯ наърае кашида бо забони худ чизе гуфт, зоҳиран ба шариконаш фармони ақиб гаштан дод, ки онҳо якбора гурезон шуданд ва баъд саркарда ҳам аз пасашон фирор кард.

Мақтулу маҷрӯҳони дастаи Молик дар регзор монданд, аспҳои ононро шариконашон етак карда бурданд.

Аз чокарон ҳам як нафар ҳалок, се нафар захмӣ ва маиб шуда галтида монда буданд. Рафиқонашон онҳоро бардошта сӯйи корвон, ки пештар рафта қарор гирифта буд, равон шуданд.

Корвониён онҳоро бо нидоҳои таҳсину офарин истиқбол карданд. Чанде аз хизматгорон зуд ба гўрковӣ ва дафни мурда, як корвонии солхўрда аз доруҳои эҳтиётии бозаргонон ба марҳам молидан дар ҷароҳатҳои се чокари захмдор машғул гардиданд. Дар ин асно аз Нуфарн, хоҷаи Виркан рафторе ба зуҳур омад, ки ҳеҷ кас ва алалхусус, Виркан мунтазири он набуд, Хоҷа чӣ гуна бо роҳзанон набард кардани ғуломашро назора карда буд, ҳоло вай нохост Виркани саропо дар гарду реғу хун олударо оғўш карда, аз сару пешониаш бўсида ба ситоиш даромад:

– Дер зӣ, паҳлавонам, гурди сафдарам, диловарам!

Агар ту намебудӣ, ҳоли мо чӣ мешуд? Ту корвонро наҷот додӣ, моро аз аҷали муаллиқ раҳонидӣ!

Нуфарн он қадар ба таассур ва риққат омада буд, ки ҳатто дар чашмони аз офтоби сўзон ва гарди биёбон сурхгаштааш ашк ҳалқа зада, ду-се қатраи он ба риши сиёху сафедаш шорид. Сипас хоҷа ба корвониён муроҷиат карда гуфт:

Вирканро ман ба чорсад дирам харида будам, вай имрӯз баҳои худро садчанд ва балки ҳазорчанд карда ба ман бозгардонд. Ҳамин ки сиҳат-саломат ба ватан расидем, ман ба мукофоти фидокорие, ки дар муҳофизати корвон ва ҷони мою шумо аз ин диловар ба зуҳур омад ва ба шукронаи наҷот ёфтнамон аз қатлу ғорат, Виркани азизамро аз ғулумӣ озод мекунам. Оре, ман ба вай озодӣ мебахшам. Шумоёнро ба ҳамин қавли худ гувоҳ мегирам.

Шарикони бозаргонии Нуфарн, чокарон ва дигар аҳли корвон ҳама ба вай офарин хонданд, олиҳимматиӣ ўро ситоиш карданд ва ботинан хурсанд буданд, ки шарикони савоби ғуломозодкунӣ шуданд. Бозаргонон ба Виркан, ки аз ин пешомади ногаҳонӣ, аз ин хушбахтии ғайричашмдошт моту мабхут ва забонаш лол гашта буд, хитоб мекарданд, ки:

– Ба хоҷаат таъзим кун, шукр гўй! Дасташонро бибўс! Паҳлавон саросема ба хоҷааш ҳам таъзим кард, ҳам шукр гуфт ва ҳам дар пешаш ба зону афтида дасташро бўсид...

Вай аз падари суғдӣ ва модари турк таваллуд ёфта буд.

Падараш Реваҳшиён аслан самарқандӣ буда, бисту панҷ сол дар кишвари туркон Читгесу (Ҳафтрўд) зист.

Суғдиён дар сарзамини туркон ҳам то ҳудуди Хитой сокин шуда, дар қади «Роҳи абрешим» ҷо-ҷо ба худ деҳаҳо, шаҳрчаҳо сохта буданд, ё ки дар авулҳои туркон дар байни бошандагони тағҷой мезистанд. Баъзе аз он деҳаю авулҳо манзилгоҳи қорвонҳои роҳгузар буданд. Реваҳишён дар яке аз манзилгоҳҳои гумоштаи як нафар бозаргони самарқандӣ буд. Дар ҳамон ҷо вай туркдухтареро ба занӣ гирифт. Зан дар вақти зоиши аввал мурд, кўдакаш зинда монд, вайро бо шири буз, оҳу, асп парвариданд. Бача то бистсолагӣ дар Ҷиттесу ба тарбияи падараш буд. Монанди ҳамсолони туркнажоди кўчманчии худ аз сесолагӣ аспсаворӣ омўхт. Чун ба воя расид, ҷавони бокитфу бозу, нерўманд ва ниҳоят ҷобуке гардид.

Аз аспи савории худ ба пушти аспи ромношудаи гурезон меҷаҳид ва онро то ром накунад, аз пушташ намефаромад. Шикордўст буд, бо шикорчиён пайваста ба шикори гург, рўбоҳ, гавазн мерафт.

Падараш дар пирсолагӣ ба Самарқанд баргашт, дар деҳаи Ревдод, ки зодгоҳаш буд, сукунат ихтиёр кард.

Фарзанди даштҳои беканор ва кўҳҳои баланд – Виркан ба деҳқонию боғдорӣ одат накард, ҳавасаш ба асп ва камон буду бас. Аспе дошт саманди қашқа, тезтаки пўлодсуми фарбеҳсинаи пуштфарох, ёлдарози говдум, ки ба вай Раҳши пасин ном ниҳода буд, яъне Раҳши пешин аспи Рустами Дастон аст ва ин пас аз вай. Ҷавон ҳар гоҳ, ки ба Раҳши пасин менишаст, худро шаҳсавори ҷаҳон ҳис мекард. Бо он асп ба шикор мерафт, ҷавгонбозӣ мекард (ҷавгонбозӣ писандидатарин бозии ҷавонони Суғд буд), дар маърақаҳо савора гўшти мегирифт. Дар ду бозии охир аксаран голиб мебаромад. Дар байни ин шуғлҳо вай ҳафтае як борду бор аз дараи Киштут бо ду уштури падараш ангиштсанг кашонда дар бозори Самарқанд мефуруҳт.

Савол ва супоришҳо:

1. Аввалин асаре, ки Сотим Улуғзода тарҷума кард, чӣ ном дошт?
2. Оиди фаболияти нависандагии Улуғзода маълумот диҳед.
3. Улуғзода дар бораи Ибни Сино кадом асарашро таълиф намудааст?
4. «Ривояти суғдӣ» дар байни осори адиб чӣ гуна аҳамият дорад? Боз кадом асарҳои машҳури Улуғзодаро медонед?

ЧАЛОЛ ИКРОМИ (1909–1993)

Чалол Икромӣ яке аз нависандагони забардасти тоҷик аст, ки дар равнақи адабиёти навини тоҷик, хоса насри он хидмати бузург кардааст. Баъд аз устод Айниву Улуғзода ӯ дар адабиёти тоҷик мақоми хос дорад. Икромӣ дар шаҳри Бухоро дар хонаводаи бомаърифат ба дунё омадааст. Таҳсили ибтидоиро дар ҳамин шаҳри адабпарвар гирифтааст. Баъди таҳсили ибтидоӣ соли 1922 дар дорулмуаллимини шаҳри Бухоро сабақ омӯхта, аз ҳамин давра ба адабиёт мароқ зоҳир кард.

Оғози шиносоиаш бо Айни низ ба ҳамин давра рост омада, дар ҳаёти ӯ сарнавиштсоз гардид. Худи Икромӣ мавқеи Айниро дар қисматаш шарҳ дода, аз ҷумла менависад: «Устод Айни аз дасти ман гирифта, маро ба майдони корзори адабиёт дароварда, барои касби ин ҳунар ба ман то тавонист ва то имкон буд, омӯхт».

Донишманди адабиёт Муҳаммадҷон Шукуров менависад: «Барои як нависандаи ҷавон аз ин зиёдтар бахти эҷодиро тасаввур кардан мумкин нест. Қадри ин бахтро доништан, шукронаи онро ба ҷо овардан даркор буд. Икромӣ дар қадршиносӣ камназир баромад. Вай дар «Мактаби Айни» шогирди бисёр ҳарис, меҳнатдӯст ва эҷодкор буданаширо зуд намоеён кард.

Ӯ дар адабиёт қадам ба қадам аз паси Айни рафта, дар баъзе мавридҳои дигар ба ҷӯяндагиҳои нав шурӯъ намуд ва ба шоҳроҳи худ баромад».

Фаъолияти эҷодии Ҷ. Икромӣ. Нахустин ҳикояи Ҷ. Икромӣ бо номи «Шабе дар Регистони Бухоро» соли 1927 дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба чоп расид. Баъди нашри ин ҳикоя дар ҳамин маҷалла чанд асари дигари ӯ, аз қабили «Фақирзан ва клуби занон», «Ширин», «Як ҳавзи пурхун», «Чи бояд кард?», «Раҳматулло эшон», «Дорурроҳати мусулмонон», «Фармони рақами 2-1009» ва ғайра низ ба чоп расидаанд, ки дар ибтидои фаъолияти эҷодии ӯ шогирдона буданд ва бештар хусусияти таблиғотӣ доштанд. Ин асарҳо дар дастгирии сиёсати идеологии вақт тасниф шуда, минбаъд нависанда аз онҳо анқариб ёде ҳам накардааст.

Чустуҷӯҳои асосӣ ва самараноки ӯ дар наср аз солҳои сӣ шуруъ мешавад. Дар ин давра ӯ повестҳои «Ду ҳафта» (1933), «Тирмор» (1934), «Аз Маскав чӣ овардӣ?» (1936), «Зухро» (1940) ва қисми аввали романи «Шодӣ»-ро ба чоп мерасонад, ки равияи асосии эҷодии ӯро муайян мекунад.

Муҳаммадҷон Шукуров умдатарин хусусияти насри Икромиро аз оғози фаъолияти эҷодиаш дар он дидааст, ки «Икромӣ аз нахустин қадам дар роҳи такмили баъзе аз муҳимтарин анъанаҳои, ки оғози онҳо дар адабиёти мо аз эҷодиёти Айнӣ мебошад, аз ҷидду ҷаҳд барои дарки психологии ҷарайёнҳои иҷтимоии замон сар кард. Диққати Икромӣ аз солҳои сӣ ба дигаргуниҳои психологияи мардум, ба тобишҳои нозуки психологияи нав, ба зиддиятҳои он равона гардида буд».

Дар ҳамин равия нависанда дар ҳикоя ва повестҳои аввалинаш душманони синфиро фош намуда, макру риё ва ақибназариро дар ҳаёти ҷомеа зиёновар мешиносад. Дар ин замина ҳикояи «Дорурроҳати мусулмонон» бо оҳанги ҳаҷвӣ ва таъризи ошкор пурарзиш аст. Дар ин ҳикоя нависанда хурофот ва ҷаҳолати меросиро саҳт маҳкум мекунад. Чунонки ишора шуд, муҳимтарин майли Икромӣ дар асарҳои аввалӣ ва баъдинаш низ ифшои дигаргуниҳои рӯҳии мардум, паид овардани моҳияти иҷтимоии навияу куҳнагӣ будааст.

Ҳикояи аввалини ӯ «Шабе дар Регистони Бухоро» дар ҳамин равиш эҷод шудааст. Қаҳрамони ин асар, чунонки дар китоби «Очеркҳо...» гуфта шудааст, чандон «бенуру номуассир» тасвир нашудааст, балки вай «дар сари фикру ан-

дешаҳои доманадоре» нишон дода шудааст. Номи дигари ин ҳикояро «Хаёл» гуфтани нависанда низ шояд ба ҳамин далел бошад. Мулло Бурҳони очизу нотавон аз ҳикояи «Дорурроҳати мусулмонон», Тешабобо аз повести «Ду ҳафта»-ки доғи фарзанд дидааст, ҳамчунин баъзе чеҳраҳои асарҳои ӯ «Тирмор», «Зухро» ва «Шодӣ» бо андешаҳо ва кирдори шоистаи инсонӣ диққатангезанд.

Нависанда дар повести «Тирмор» зиддиятҳои синфӣ, саргузашти пурфочиаи қаҳрамонаш Саидро бо камоли маҳорат ба тасвир мегирад. Тасвири ҷузъиёти маишию психологӣ дар ин асар равшан аст. Дар ин замина нависанда мекушад, ки муносибатҳои нави заҳматкашону ҷомеа ва ҷараёни ташаккули руҳияи заҳматкашон, аз ҷумла, коргаронро нишон диҳад. Моҳияти зиёновари психологияи куҳнаро нависанда зимни тасвири фоҷиаангези тақдири инсонҳо баён мекунад. Барои нависанда раҳиҳои инсон аз руҳияи фармонбардориву тобеият, ки қадри инсониро аз байн мекӯшад, душвории саҳтест.

Дар ин равиш романи нависанда «Шодӣ» пурмуҳтавою ҷиддист. Романи «Шодӣ» дар мавзӯи коллективонии хоҷагии қишлоқ навишта шуда, бо моҳият ва мундариҷаи худ аз асарҳои дар ин мавзӯ таълифгардида фарқ дорад. Ин мавзӯ қаблан дар қисми панҷуми романи устод Айни «Ғуломон» ба тасвир омада буд. Вале миёни ин ду асар на фақат тафовути услубӣ барҷост, балки ба қавли адабиётшинос Лариса Демидчик: «С. Айни ҳодисаву воқеаҳоро дар айни гармиаш навиштааст» ва ба тасвири минбаъдаи онҳо, ки акнун ташкил меёфтанду ноустувор буданд, роҳ кушодааст. Он чиро, ки Ҷ.Икромӣ тасвир мекунад, аллақай ба амал омада ва дар тасаввур шуур нақши муайян ва равшане гузоштааст. Аз ин рӯ, нуқтаи назари нависанда дар хусуси истиқболи воқеияте, ки тасвир мешавад, равшан аст».

Икромӣ дар роман ба тасвири сифатҳои инсонии қаҳрамони мусбати хеш бештар тавачҷӯҳ кардааст. Вай дар симои Шодӣ матонату қатъият, собитқадамии идеявӣ, бовар ба соҳти навро таҷассум кунонидааст. Шодӣ сарвари иҷтимоъ ба назар меояд, вай таҳаввулоти иҷтимоии ба вукӯъ пайвастаро роҳбарӣ мекунад. Ҷалол Икромӣ нишон медиҳад, ки Шодӣ дар баробари ташкилотчиӣ кордон будан

ҳамчунин инсони ояндабин, умедвор, орзуманд ва дурбин аст. Бахту саодати инсонҳои ҳамшафаташро саодати хеш медонад.

Қисми дујоми романи «Шодӣ», ки соли 1949 ба чоп расид, ба масъалаи ҳаёти колхозии солҳои баъд аз ҷанг баҳшида шудааст. Вале ин асар аз ҷиҳати бадеият адибро комёб накард, балки тобеияти идеологии адибро ба тасвири амиқи ҳодисаву воқеаҳо набурда, баръакс ўро ба сохтакориҳои эҷодӣ водошт. Таъсири назарияи беконфликтӣ нависандаро аз роҳи асосии эҷодиёт берун бурд.

«Ман гунаҳқорам» (1957) аз беҳтарин асарҳои Ҷалол Икромӣ мебошад. Ҷалол Икромӣ бо ин асар «ба насри тоҷикӣ таҳқиқи адабии таҳлилро ҷорӣ кард ва ба таҳлили ҳиссу ҳаяҷон, фикру андешаҳои инсон пардохт».

Ба сабаби чандон калонҳаҷм набудан баъзе муҳаққиқон онро повест ё худ қисса гуфтаанд. Вале бо мазмун ва маъниаш ин асар вусъати романро дорад. Ин романро муҳаққиқон ба фарогирии материали ҳаёти ва мушкилоти фаврӣ, бо камолоти ғоявию бадеӣ дар насри тоҷикӣ ҳодисаи нав донистаанд. Вале ин навиро, ки аз ҷониби Икромӣ як навъ қолабшиканӣ буд, аҳли танқид хуш напазируфтанд. Кирдори қаҳрамони асар Анвар ва муносибати ў бо Зайнаб бадахлоқӣ шинохта шуд. Дар заминаи тафаккури расмшуда аксарият хилқати инсонии қаҳрамони Ҷалол Икромӣ сарфи назар кардаанд.

Баъдтар даҳаи адабиёт ва санъати тоҷик дар Маскав (1957) сабаб шуд, ки ин асар аз ҷониби мунаққидони рус ва нависандаи машҳури қазоқ Мухтор Аvezов баҳои сазовор гирад. Назари мунаққидони бегона чашми мунаққидони худиро кушод. Ҷамон солҳо М.Аvezов доир ба ин асар гуфта буд, ки «ба ман аз ин китоб чанд лаҳзаи барҷаста маъқул шуд, характеристикаи ботинии қаҳрамонон бо кушодани психологияи онҳо, ки муаллиф баъзе табиати инсонро бо як ранг — бо ранги сиёҳ ё сафед тасвир намекунад, балки табиати инсон бо ҳама тобишҳои характери ў падида оварда шудааст». Назар ба мушоҳидаи М. Шукуров «баъзе тамоюлоте, ки дар эҷодиёти Ҷ. Икромӣ аз солҳои сӣ, аз ҷумла, дар повести «Зухро» ба назар мерасиданд, бештар инкишоф ёфтанд (дар омади гап гӯям, ки повести «Зухро» ҳам дар

вақташ — охири солҳои сӣ ба аҳли ҷомеаи адабӣ номафҳум омада ва саҳт танқид шуда буд). Нависанда аз ҳамон вақт нисбат ба гузориши тунду тези масъалаҳои иҷтимоиву психологии замон нисбат ба сужети пуршиддату вазъиятҳои драмавӣ, ки ҳиссу ҳаяҷони амиқи қаҳрамонро падида меорад, майлу рағбат зоҳир карда буд». Вале он солҳо «назари беконфликтӣ» монанд шуд, ки нависанда ниятҳои эҷодиаширо амалӣ созад.

Ҷалол Иқромӣ дар романи «Ман гунаҳкорам» таҳлили психологиро воситаи ҳалли ахлоқи иҷтимоӣ қарор додааст. Сужети асар дар заминаи муборизаи шадида, ки дар дили қаҳрамон мегузарад, сохта шудааст. Низои асар низои ботинист. Анварро набарди ногаҳонии ҳиссу ақл ва ишқи бемаҳалу масъулияти инсонӣ ба гирдоби худ кашидааст. Аз ин гирдоб ӯ бояд берун ояд. Ҷалол Иқромӣ ба василаи Анвар қаҳрамонро ба адабиёт ворид сохт, ки «андешапарвар ва тааммуқписанд» (М.Шукуров) аст, имкон ва иродаи худшиносӣ дорад. Ӯ ба худ фуру рафта, ботину зоҳири худро дар оинаи андеша кашида метавонад. Ин хилқати инсонӣ ба ӯ имкон медиҳад, ки дар ниҳояти қор роҳи худро дуруст муайян кунад. Хатои Анвар аз назари нависанда ислоҳпазир аст. Ин амал ӯро аз назари маънавият камол мебахшад. Ҷалол Иқромӣ дар ин асар масъалаи масъулияти ахлоқи шахсро дар ҷомеа ба миён гузошта, онро боварибахш ҳал кардааст.

Ҷалол Иқромӣ дар романи «Ман гунаҳкорам» образҳои занонро низ хеле ҷолиб офарид. Сурайё — зани Анвар ва Зайнаб табиатан аз ҳам тафовут доранд. Инҳо ду типи заноне ҳастанд, ки хусусиятҳои хоси онҳоро нависанда тасвир карда тавонистааст. Аммо беш аз ин адабиётшинос М.Шукуров дар роҳи офариниши образи зан «қадами ҷиддие пеш гузоштани» нависандаро чунин тавзеҳ медиҳад: «Нависанда Анварро аз вазъиятҳои драмавӣ, аз фикру андешаҳои амиқ ва ҳаяҷони саҳти ботинӣ гузаронида, охир ба дараҷае расондааст, ки ӯ шаъни инсонии занро баробари шаъни инсонии худ гузошт. Қаҳрамон аз саргузашти худ чунин натиҷа гирифт: «Занро ҳурмат накардан худро ҳурмат накардан аст». Қаҳрамони Иқромӣ ба зан чун ба шахсияте нигоҳ кард ва нисбат ба шахсияти ӯ эҳтироми тамом

зоҳир намуд. Ин дар инкишофи маънавӣ як қадам пеш рафтани қаҳрамонро нишон медиҳад».

Назари тоза ба воқеият ба шакли асар низ таъсири мусбат расонидааст. Мо дар ин асар сохтмони тозаи ҳикояпардозиро мебинем. Андешарониҳо сужети асарро шиддат баҳшида, таъсири сухани муаллифро зиёд кардааст. Нависанда дар ин асар воқеанигор нест, балки мусаввири сарехулқалами андеша, ҳолат ва ҳиссиёти қаҳрамонон аст.

Фазилати дигари ин асарро дар офариниши монологи ботинӣ мебинем. Дар ин асар бори аввал нависанда ба он кӯшидааст, ки фардияти шахсро ба воситаи монологи ботинӣ нишон диҳад. Ин монолог гоҳо хеле тўлонӣ ва муфассал ба назар меояд, ки низ паҳлӯҳои тозаи кирдори қаҳрамонро ифшо мекунад. Нависанда шакли рӯзнома-ро низ бо мақсади нишон додани ҳиссу андешаи қаҳрамон истифода кардааст.

Романи «Ман гунаҳкорам» аз ҷиҳати бадеият арзиши баланд дорад. Чунонки ишора шуд, тасвиркориҳои нависанда ҳусни асар ва таъсири ғоявию бадеии онро афзудааст.

Аз асарҳои ҷиддии дигаре, ки Икромӣ дар солҳои баъд эҷод кард, сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» мебошад. Ин асар аз «Духтари оташ» сар карда, то «Тахти вожун» муҳимтарин масъалаҳои таърихи гардишҳои инқилобиро дар бар мегирад. Дар ин асар нависанда кӯшидааст, ки асосҳои халқӣ, шароити таърихӣ ва падидаҳои фардию психологӣ ташаккули шахсиятро таҳқиқ кунад. Аз ин мавқеъ тасвири воқеияти инқилоб дар тақдири занон ҳадафи асосии нависанда қарор мегирад. Ин мавзӯю тору пуди қисми аввали сегона – романи «Духтари оташ»-ро ташкил медиҳад. Қаҳрамони асосии ин роман Фирӯза инъикоскунандаи нақши воқеияти таърихӣ дар ташаккули шахсияти ғаёлу корсоз аст. Нависанда бо офариниши образи Фирӯза ва ҳатто Дилором-кампиру Асою Ҳайдарқул ва амсоли онҳо сарнавишти таърихӣ халқро падида меоварад.

Нависанда дар қисми аввали ин сегона ба мавзӯи зан диққат медиҳад. Икромӣ дар роман зоҳир ва ботини «занҳои мардсифат»-ро ошкор сохта, бо ин ҷустуҷӯҳои ғоявию бадеиашро хеле амиқ бурдааст. Дар ин маврид чашми нависанда хеле нозукбин аст. Вай зухуроти гуногун ва

хайратангези рафтору кирдори занонро мебинад ва онро пешкаши чомеа менамояд. Образҳои Дилором, Оймуллои танбӯр, Муҳаррами ғарч, Шамсия, Ойими Шоҳ, Анбари Ашк, Фирӯза ва ғайраро пеши назар оварда, метавон тасаввур кард, ки қалами тасвиркори адиб чи сеҳре дорад. Қаҳрамонони ӯ намояндагони халқ буда, сарнавишти халқро ифода мекунанд. Онҳо бо хислатҳову рафтору кирдори нотакрор бо саргузаштҳои аҷибу ғариби худ ифодагари зиндагии ва сарнавишти бебадали халқанд. Дилором-кампири нотарс, ҷаррор ва таҳамтан, Муҳаррами ғарч ва Фирӯзаи воқеан ҳам мардрафтор, Оймуллои танбӯри боназокату олихунар, Шамсияи самимӣ, пурҳаяҷон ва нозукэҳсосу Ойими Шоҳ (Ҳамроҳон) чеҳраҳое ҳастанд, ки нотакрор ва хотирмон мебошанд. Ҳақ ба ҷониби М. Шукуров аст, ки мегӯяд: «Ҷиҳатҳои ба худ хос ва нотакрори шахсияти ин қаҳрамонон чунон пурра ва барҷаста ифода шудааст, ки ҳар кадоми онҳо чун як кашфи бадеии нависанда ба назар мерасанд».

Дигар аз асарҳои Икромӣ қиссаи ёддошти «Устоди ман, мактаби ман, худи ман» мебошад. Аз номи асар бармеояд, ки ин қисса ҳам дар бораи Айнӣ — устоди нависанда ва ҳам худи ӯст.

Шахсияти Айнӣ дар ин асар дар маркази диққати нависанда меистад. Айнӣ чун шахсияти таърихӣ, устоду роҳбар барои Икромӣ маҳбубияти хос дорад. Дар ин асар нависанда аз ҳақиқати тарҷумаиҳолӣ ва ҳақиқати бадеӣ фаровон истифода кардааст. Яъне, неруи ҳаёли адиб ба асари ёддошти болу пар бахшида, онро хонданӣ кардааст.

Мутаассифона, романҳои баъдии адиб «Зоғҳои бадмур» ва «Хатлон» чандон муваффақият пайдо накарданд. Ин ҳарду роман ҳам дар мавзӯи рӯз навишта шудаанд. Яке асосгузори муҳити чомеаи солҳои охириро аз назари ахлоқӣ таҳлил кунад, дигаре сарнавишт ва фаъолияти раҳбарони хоҷагии коллективиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар атрофи романи «Хатлон» мунозираҳои зиёде сураат гирифт. Хулосаи ин мунозираю мубоҳисаҳо он буд, ки нависанда ба зоҳирбинӣ гаравида, аз воқеияти аслии зиндагии мардум муболиға кардааст. Асосҳои иҷтимоии роман аз воқеияти ҳаёти сокинони маҳаллӣ берун наомадааст.

«Зоғҳои бадмур» номи мустаори романи Чалол Икромист. Вай маънии ҷонсахтӣ ва умрдарозии бадӣ ва кирдорҳои нописандидаро таъйид мекунад. Ин ғояро нависанда бо тасвири воқеаҳои як-ду соли баъди ҷанг, ки бо ҳодисаҳои ҷаҳонӣ бевосита алоқаманд аст, ба миён гузоштааст.

Дар роман нависанда кӯшидааст, ки ба воситаи сухани бадеъ сабабҳои таърихӣ, маънавӣ ва психологиву ахлоқии пайдоиши хислатҳои бади инсон, аз қабилӣ хиёнат, маккорӣ, дуздӣ бадахлоқиро, ки ба принципҳои ахлоқи ҷамъияти мо ва қонунҳои он зид аст, муайян кунад.

Нависанда чунин хоҳишашро дар роман бо фарогирии низоъҳои табақотӣ (синфӣ) ва мавқеияти одамони дидгоҳҳои сиёсиашон гуногун ба қалам додааст. Бо вучуди ин ҷашмандозии нависанда ба воқеият фарох буда, дар ин замина вай тавонистааст, ки ба арзишҳои ахлоқиву маънавии умуминсонӣ тавачҷӯх кунад. Ахлоқ ва одоби Мулло Хокироҳро нависанда наметавонист ба воқеияти кишваре, ки қаҳрамонаш дар он мезист, ҷудо ба тасвир орад. Қаҳрамони вай бо хушғеъиву эҳтиёткорӣ ва кордонӣ мавқеашро дар ҷамъият устувор месозад. Вай шахси маккор буда, дилу нияти бадашро шинохтан душвор аст. Нависанда ҷаҳони маънавии ҳамин гуна фардро, ки ахлоқан барои ҷамъият зарарнок аст, ошкор месозад. Адиб дар заминаи ҳамин ҳақиқат таъкид карданест, ки «рӯҳияи бадбинӣ, зиндагии бемаънӣ, маҳдудияти маънавӣ, имрӯз, бешубҳа, маҳсули «ҳаёту фаёлияти» зиддиҷамъиятии Мулло Хокироҳро мебошад».

Нависанда дар оғози роман кӯшидааст, ки хислати қаҳрамонашро дар заминаи амалу кирдори ӯ ошкор созад. Аз оғози роман бо овардани ду ҷузъиёти муҳим — яке бо кӯшиши Мулло Хокироҳ ба беморхона бурдани зани ҳомила ва дигаре ба хонаи Раҳимов бурдани меваю сабзавот — нависанда сиришти инсонии қаҳрамонашро куллан мекушояд. Дар пеши назари мо аз ин ба баъд симои инсоне намудор мешавад, ки худхоҳу худраъӣ ва хушомадгӯй аст. Тамоми фикру зикраш барои устувор сохтани мавқеаш нигаронида шуда, дар ин роҳ ҳеҷ чизро дарег намедорад.

Нависанда ба воситаи сарнавишти қаҳрамононаш «бахси тундугези ду фаҳму фалсафаи зиндагӣ, ду ҷаҳонбинию

ахлоқу маънавиёт» (Ҷ. Бақозода)-ро талқин месозад. Аз ин мавқеъ мо Раҳимов, Нодира-хола, Бобо Амон, Наргис, Чорибои ҷўпонро бо оилааш дар сангари одамият ва Мулло Хокироҳу Бўрихон, Шерхону Марҷона ва Ғаюрзода баринҳоро дар тарафи дигари сангар – сангари ноодамию чоплусӣ ва дигар кирдорҳои нописандидаи инсонӣ мебинем. Дар миёни ин ду гурӯҳ Додочон шахсияти дурӯ буда, мавқеи дугона дорад. Сабаби чунин мавқеъ гирифтани ўро нависанда дар сустиродагию бемақсадиаш мебинад ва бо тасвир ин паҳлӯи қаҳрамонро асоснок месозад.

Ҷўра Бақозода «характери Мулло Хокироҳро аз комёбиҳои эҷодии на танҳо Ҷалол Икромӣ, балки насри муосирри тоҷик» медонад. Ба ақидаи ў «Мулло Хокироҳ ба маънии пурраи сухан «типи манфии миллист». Чунки вай «дар рафтору амалиёт, андешаву мулоҳиза, ба якдигар муқобил гузоштани одамон ба ақидаву эътиқоди динӣ, ки имрӯз куҳна шудааст, вале дар вазъияти конкрет рост ба нишон расиданаш мумкин аст, така мекунад ва дар шароити муайян ҳолату кайфияти одамонро ба назар гирифта, хеле моҳирона ба кор мебарад».

Дар роман нависанда шахсияти дигари муқтадирро ба мо манзур мекунад, ки вай Бобо Амон аст. Ин чехраи адабӣ рамзи «ғании маънавӣ ва тавонои ҷисмонӣ руҳии халқ» (Ҷ. Бақозода) буда, аз ин ҷиҳат покнат ва ҳақпараст аст.

Мунаққид Ҷ. Бақозода образи Наргисро дар роман «аз ҷиҳати ифодаи романтикии неруи бузурги ҳиссиёти инсон... бағоят ҷаззоб» доништа, вале «ба эътибори тарзи тасвир, принципи бадеию эстетикӣ то андозае такрори Шамсияи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» меҳисобад, ки комилан дуруст аст. Дар романи нависанда Марҷона аз типҳои манфии зан буда, рӯҳияи манфиатҷўю худбинӣ ўро аз роҳи дурусти зиндагӣ берун мебарад.

Мутаассифона, романи «Зоғҳои бадмур», ки мисли дигар романҳои нависанда маҳсули методи реализм ва дидгоҳи хоси сиёсатхоҳию табақабандии ҷамъият аст, наметавонад ҳамчун шоҳкорию адабиёт ҷойгоҳи беғаразонаву хосро ба худ таъин кунад. Дар ин роман низ мисли дигар асарҳои адиб идеология нависандаро аз паси худ бурд ва ўро ҳидоят ба он қард, ки идеяи романро низ ҷанбаи сиё-

сиву табақотї диҳад. Махсусан, назари сирфи арзишманд ҳисобидани моликияти умумї ва бепоя шинохтани моликияти шахсї арзишҳои башариї эҷодиёти адибро мекоҳонад, ҳатто дар баъзе ҳолатҳо мавриди суол қарор медиҳад.

Нависандаи халқии Тоҷикистон Ҷалол Икромӣ романи «Хатлон»-ро дар тўли даҳ сол навишта, дар асар ба ҳалли бадеии муаммоҳои ҳаёти деҳот, аз қабилӣ тарзи зисти мардум, саъю талош ва орзуву умеди онҳо, шодиву ғами деҳотиён ва ғайра кўшидааст. Вале дар тамоми роман диққати нависанда сари ду масъалаи муҳим – ахлоқи иҷтимоӣ ва ободии маънавию иҷтимоии деҳот ва деҳотиён гиреҳ меҳуррад. Тазодҳои ахлоқиву маънавии қаҳрамонони роман низ дар заминаи ҳамин масъалаҳо тарҳ меёбанд.

Азбаски тамоми масъалаҳо аз рўйи талаботҳои маъмули методи эҷодӣ ҳал шудаанд, қаҳрамонҳои роман низ мисли аксари асарҳои насрии адабиёти муосир ду гурӯҳи ба ҳам зидди қолабианд. Гурӯҳи аввал одамони хуб, гурӯҳи дуюм одамони бад. Ба гурӯҳи аввал, ки аз Мирҳайдар Вализода, Азиз Маҳкамов, Зулфия, Зафар, Абдурахмон Саидбеков, Шакарзода иборат мебошанд, нависанда ҳусни тавачҷӯҳи хос дорад. Ба гурӯҳи дуюм, ки қаҳрамонони манфӣ аз қабилӣ Ҷобир Билолов, Имом Кенҷаев, Фулом Бадалов, Эшони Сангиҳамвор ва монанди инҳо мебошанд, нависанда нафрат дорад.

Ҷунонки худи нависанда изҳор дошта буд, Миралӣ Маҳмадалиев прототипи образи асосии роман – Мирҳайдар аст. Аз ин ҷиҳат нависанда дар вақти офаридани ин образ аз санадҳои тарҷумаиҳолии сарнавишти раис хуб истифода карда, саҳифаҳои зиёди романро ба нақли хушк ва камояи саргузашти қаҳрамони асосӣ пур кардааст. Бо вучуди ин камбудии ҷиддӣ нависанда саъй намудааст, ки Мирҳайдарро «ҳамчун одами пурзўр, тавоно ва ўҳдабаро, ташкилотчи доно ва пухтакори ҳаёт, марди ботадбир ва хирадманд, падари баобрў ва бозътибор» нишон диҳад.

Назар ба пайбурди мунаққид Атахон Сайфуллоев, Ҷалол Икромӣ «дар роман образҳои аҷиб ва характерҳои наҷиб низ офаридааст. Ҷараёни қору зиндагии сариқтисодчӣ ва сипас сарбухгалтери колхоз Абдурахмон Саидов» (ҳарчанд, ки нависанда сарбухгалтер шудани ўро дар ягон ҷои роман

ишора накардааст), ишқу муҳаббати поки самимӣ ва ғайрату матонати меҳнатии Зулфия ва Зафар, шавқу завқ ва дилбастагии Асо Гадоев ба кори педагогӣ ва ҷустуҷӯҳои илмӣ ва бисёр дигар образҳо хонандаро нисбат ба шахсият ва тақдири онҳо бетараф намегузорад».

Аз миёни образҳои дигари роман Зулфия бо шўхиву бебоқӣ, покиву ҷасурӣ, ҳақшиносиву ростӣ диққатангез аст. Нависанда муҳаббати Зулфияю Зафарро намунаи ишқи созанда, рамзи ахлоқи нав ба ҷилва меорад.

Низои байни қаҳрамонони мусбату манфиро нависанда дар заминаи зиддиятҳои синфӣ тарҳрезӣ кардааст. Масалан, Имом Кенчаев, ки персонажи манфист, бо Азиз Маҳкамов мубориза дорад.

Дар вақташ падари Азиз Маҳкамов молу мулки хонаводаи Имом Кенчаевро мусодира ва бо ҳамин далел аз мансаб дур ва беобрӯ карда буд.

Яке аз образҳои дигари ҷолиби роман образи Эшони Санги Ҳамвор мебошад. Ин шахсияти диниро адиб ҳамчун одами донишманд, вале рӯзаш аз ҳисоби мардум ба қалам додааст, ки ба ҳамин тип эшонҳое, ки дар адабиёти мо, аз ҷумла, дар эҷодиёти Айнӣ ва худи Иқромӣ («Ман гунаҳкорам») офарида шудаанд, қаробат дорад.

Чунонки дидем, нависанда дар роман ба ҳалли бадеии ҳаёти деҳот муваффақ шудааст. Мунаққид А.Сайфуллоев гумон мекунад, ки «агар «Шодӣ» романи иҷтимоӣ, «Ман гунаҳкорам» — психологӣ, «Зоғҳои бадмур» — ахлоқӣ-маишӣ бошанд, «Хатлон» аз рӯйи нияти эҷодии нависанда романи биографӣ мебошад. Зеро дар маркази роман асосан ҷараёни ҳаёт ва фаъолияти як шахс — Мирҳайдар Вализода гузошта шудааст ва тамоми дигар воқеа ва образҳо аз ягон ҷиҳат вобаста ба ӯ мавриди тасвир қарор ёфтаанд. Муваффақияти нависанда дар ҳамин аст, романи биографиро бо оинаи ҳаёти як колхоз, дирӯзу имрӯз ва ояндаи он, ба бузургдашти заҳматкашон табдил додааст. Санъаткор дар зимни тасвири масъалаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ахлоқии ҳаёти деҳот образ ва характерҳои нотақрори муосирони моро офаридааст, ки роҳи зиндагӣ ва тақдири таърихии ҳар яке таҷассуми бадеии мақсад ва идеалҳои ҷамъиятии қувваҳои некию бадӣ, хайру шарр мебошанд».

Эҷодиёти Икромӣ дар таърихи адабиёти навини тоҷик мақоми хос дорад. Ҳам аз ҷиҳати вусъати мазмуну мундариҷа, ҳам аз ҷиҳати шакли бадеӣ беҳтарин асарҳои ӯ ҳамчун дастоварди наср эътироф шудаанд. Чехраи Икромии нависанда ва донандаи таърихи халқ, урфу одат ва забони вай аз қоби навиштаҳои сӯи мо менигарад ва вомедорад, ки назди руҳи ин марди донишманд, оне, ки маънавияти моро ганӣ сохта, дасти таҳрир ба ахлоқи ҷомеа задааст, эҳтироми хосе қоил бошем.

Хидмати Икромӣ дар эҳёи Қомуси сарнавишти халқ бузург аст. Ӯ аз нависандагонест, ки дар асарҳои тобишҳои забони гуфтугӯиро бо истифода аз хазинаи таъбироти мардумӣ хеле устодона истифода кардааст. Вақт аст, ки ин паҳлуи фаъолияти ӯ мавриди омӯзиши ҷиддии забоншиносон ва мутахассисони гӯйиши мардумӣ қарор бигирад.

ХАЁЛ. ШАБЕ ДАР РЕГИСТОНИ БУХОРО

1

Шабе аз шабҳои баҳор. Моҳ, ки аз як тарафи осмон бо чехранамоӣ ҷаҳонро мунаввар карда, насими фараҳбахши Регистони Бухоро аз бӯйҳои хуш димоғи ҷонро муаттар сохта...

Иттифоқо дар ин шаб Бобои пире дар таҳти деворе аз иморатҳои сохташуда нишаста, дар гирдоби хаёл ғўтавар буд. Баъд аз чанд дақиқа Бобо сар бароварда, ба атроф ва ҷавониб назар андохт. Оё чӣ дид?

Як майдони васеъ. Боғчаи нав, дилрабо пешгоҳи он бинои сафеди хушнамоӣ «Хонаи халқ» намудор буд. Нури сафеди ширмонанди моҳтоб бар деворҳои сафеди нуқрамонанди ин бино тобиш намуда. Гӯё чамане аз нур, оламест пур аз фараҳу сурур, ки ҷилва менамояд. Дар тарафи дигар бинои бошукӯҳи Дорулмуаллимини Бухоро, ки имрӯз ҳафт нафар ҷавонони боғайратро дар майдони муборизаи ҳаёт фиристода, ки ҷаҳлу гафлатро аз миёнаи мардумон дур менамоянд. Дуртар аз ин бино бинои матбаа ва истгоҳи электрикӣ аст, ки овозҳои мошинаҳо ба фалак печида ва ча-

роғҳои беҳисоб афрӯхташуда майдонро зиёдатар зинат меод. Аҷаб намоишу ғариб ороиш... Манораи аҷали берӯху бетаъсир ба назарҳои пеш (қадим) менамуд, ҳоло ба ифтихори тамоми сар ба осмон кашида, муъҷизаи маданият, ки лампаи электрикӣ бошад, бар сари он нурфишон буд. Аз дур гӯё ситораи бахту саодати мазлумон буд, ки бар сарашон метобид.

2

— Ин арки пошоҳист, ки хишташ аз устухонҳои мазлумон ва обу гилаш аз хуни ситамдидагон аст. Чӣ хунҳои ноҳақ ба даруни ин рехта шуда, чӣ фаҳшҳо ва чӣ фочаҳо дар ин рӯй дода, ки хуни инсон дар ҷӯшу хурӯш меафтад.

Фарзанди навҷавони маро кашон-кашон ба таҳти ин қасри пурҳашам оварданд. Сабаби ин газетаи писарам, ки аз Эрон гирифта мехонд ва аз аҳволи олам огоҳ мешуд. Мардуми бисёре ҷамъ шуда, моро тамошо мекарданд. Раҳмдилон бар ҳоли ману фарзандам гирия мекарданд. Локин худро пинҳон намуда, маълум намекарданд. Чаро, ки ҷаллодони бераҳм ҳозир буданд. Чашми фарзанд ба сӯйи халқ кушода, ё имдод мехост ва ё бар ҳоли эшон дилаш месӯхт.

Чӣ... Баъд аз ним соат фарзанди маро ба қатл ҳукм карданд. Ин нидои тире буд, ки ба ҷонам хӯрд ва ё сойқае буд, ки сарамро барбод дод. Бар худ биларзидам, чашмони пажмурдаам ба ашкрезӣ давом карда. Хоки ин бино, ки аз хуни бегуноҳон мамлу буд, лой гардид. Худро надонистам, ба изтиробии тамоми ларзидан гирифтаам ва имдод ҷустам... Локин на нолаи маро касе шунид ва на имдоди касе ба ман расид. Ночор ғалтону хезон давидам, худро ба имдоди фарзандам расонидам. Мааттаассуф як чанд золимони бераҳм бар ман ҳамла карданд. Ва зарбаҳо бар сарам зада, маро аз фарзандам дур намуданд. Ба ин аҳволи ман мазлумону бечорагон тоб наоварда, ба гирия кардан машғул буданд.

Чӣ... Ин рӯзи касофатангез аз сари онҳо гузашта.

Ин ҳоли маро диданд ва ҳолоти гузаштаи эшон ба хоҳири омад. Ҳам бар ҷони худашон гирия ва зорӣ мекарданд.

– Оҳ!.. Ҳеч як мазлум мисли ман дар майдони аҷал натохта бошад!

Ҳамчунин бо ғаму андӯҳи тамом девонавор аз паси фарзандам медавидам. Лаҳзае аз гираву зорӣ намеосудам. Соатҳои дардноки ҷонсӯз дармерасид. Хавфу ҳароси ман зиёда мегардид. Роҳе, ки мо мерафтем, ҳақиқатан роҳи аҷал номида шуда. Садҳо бечорагон, навҷавонон ба ноҳақӣ дар ин роҳ талаф шуданд. Падару модари эшон гириякунон мисли ман девонавор дар ин роҳ давидаанд. Имрӯз ман низ мисли онҳо асири панҷаи бало гашта, фарзанди худро рӯ ба рӯи марг мушоҳида менамоям.

Хулоса, чашмҳои хунини ман манзараи пурҳайбати қабристонро мушоҳида намуд. Дилам бо тапиши тамом дар ҳаракат омада, қуввату мадорам тамом шуд. Ҳуш аз сарам бирафт. Дигар на аз олам хабаре доштам ва на аз фарзандам асаре... Ҳамчунон баъд аз соате ба ҳуш омада...

– Оҳ! Он чизе, ки ман дидам, чашми бинанда набинад!

Чӣ... Фарзанди маро ба дор кашидаанд. Ҷони ширини фарзандам аз танай нозанинаш берун рафта, ҷасади нозукаш дар муқобили чашмам бар дор овезон буд. Чашмҳои сиёҳашро ба рӯймоле бастаанд. Ранги сурхаш аз самуми ин чафо зард гардида... Оҳ мазлуми! Димоғаш, ки ҳанӯз гулҳои сурхи ҷаҳонро аз ҳазор якеро набӯида буд, оғуштаи хуни сурхаш гардида. Ин ҳолати фарзандамро дида, на ҷони ман дар бадан ва на ҳуш дар сарам монд. Боз худро надонистам ва аз ин воқеаҳо беҳабар гаштам...

Савол ва сунорӣ:

1. Чалол Иқромӣ кай ва дар кучо таваллуд шудааст?
2. Оиди сегонаи Иқромӣ маълумот диҳед.
3. Дар романи «Ман гунаҳкорам» образи кӣҳо тасвир гардидааст?
4. Мақоми Иқромиро дар ташаккули насри реалистии тоҷик гӯед.

ФАЗЛИДДИН МУҲАММАДИЕВ (1928–1986)

Фазлиддин Муҳаммадиев фаъолияташро аз рўзноманигорӣ оғоз кардааст. Таҷрибаи рўзноманигорӣ ба ӯ имкон дод, ки бо диди хос ба зиндагӣ ва воқеияти он нигарад. Навиштаҳои аввалини ӯ, махсусан, очеркҳои натиҷаи бархӯрди оғӯнаи адиб бо муаммои ҳаёти деҳот ва хоҷагии халқ буданд. Ҳамин тариқ бо фаъолияти ин нависандаи оғӯ дар адабиёти мо навъи тозаи очерк – очерки проблемавӣ роҳ ёфт.

Нависанда дар навиштаҳои аввалинаш ба проблемаҳои муҳими ҳалталаби иҷтимоӣ таваҷҷӯҳ карда, ба ин восита моҳияти ҳодисаву воқеаҳои иҷтимоӣ ва тамоюлҳои инкишофи онҳоро аз назар мегузаронад.

Аввалин асарҳои ӯ «Раиси нав» (1956) ва «Фаттоҳ ва Музаффар» (1958) ҳамин гуна хусусият доштанд. Хусусияти асосии ин очеркҳои адиб иборат аз он буд, ки дар онҳо қаҳрамони мусбат, шахси ташаббускор, эҷодгар ва пурғайрат мавқеи асосӣ дошт.

Қаҳрамони очеркҳои зикршуда Фатҳуддинов ва Музаффар ҳамин гуна шахсиятҳои корсоз буданд. Онҳо типӣ роҳбароне буданд, ки бо омма маслиҳат доштанд, эҳтиёҷи чамбияти ва шахсии ҳар фардро мавриди таваҷҷӯҳ қарор медоданд.

Дар ин замина донишманди адабиёт М. Шукуров дурӯст менависад, ки хизмати Ф. Муҳаммадиев дар очерки тоҷик ин аст, ки очеркҳо бо характерҳои барҷаста, ки аз чанд ҷиҳат тадқиқ шудаанд, бунёд гузошт. То он вақт дар

очерк аз роҳи тадқиқи публисистӣ ба вучуд овардани характери ҳарҷонибаи муътамад ба нависандагони тоҷик кам муяссар мегардид. Ф. Муҳаммадиев бо образи Фатҳуддинов ва хусусан Музаффар ба очерки тоҷик характерҳои пурқувват, характерҳои, ки аз чанд ҷиҳат тадқиқ шудаанд, дохил намуд.

Адабиётшинос Соҳиб Табаров таъкид мекунад, ки агар яке аз сабабҳои дар оғози очерки бадеӣ ва баъдтар ҳикоя майл пайдо кардани Ф. Муҳаммадиевро аз қор ва таҷрибаи журналистӣ, аз қадамгузорию таҷрибаҳои эҷодии нахустинаш ба асари адабӣ чустан лозим бошад, сабаби дигари ба вучудоии эҷоди очеркҳои нависандаи ҷавонро, ки дар нимай дуоми солҳои панҷоҳум офариниши ин жанри оперативӣ ба ҳодисаи муҳимми эҷодиёти адабӣ-бадеӣ табдил ёфта буд ва ба он диққати зиёд дода мешуд, ҷустуҷӯ кардан мумкин аст.

Ю. Ақобиров доир ба очеркҳои Ф. Муҳаммадиев навишта буд, ки қувваи санъаткории Муҳаммадиев дар ин аст, ки очеркҳои ӯро ҳатто пас аз он ки худи ҳаёт масъалаҳои дар ин асарҳо муҳокимашударо ҳал кард, мардум мехонанд, ҷолиби диққат аст, ки «Фаттоҳ ва Музаффар», «Муҳочирон» ва дигар очеркҳо баъд аз чандин соли анҷом ёфтани воқеаҳои, ки ӯ тасвир карда буд, ба забони халқҳои бародар тарҷума шудаанд.

Ҳазлиддин Муҳаммадиев аз оғози фаъолияти эҷодӣ ба масоили ахлоқӣ ва иҷтимоии ҳаёти ҷомеа диққати ҷиддӣ меод. Вай ба нобасомониҳои муҳит назари саҳти интиқодӣ дошт.

Дар ҳамин замина навиштаҳои ӯ «Сабақ», «Муаммои якунимсӯма», «Пояи шуҳрат», «Доғи сиёҳ дар пирохани сафед» арзиши фаровони ахлоқӣ, иҷтимоӣ доштанд. Дар ин навиштаҳо адаби оғоҳ мушқилооти ахлоқии ҷомеаро мавриди арзёбӣ қарор дода, роҳҳои ислоҳи касодии ахлоқу маънавияти муосиронро нишон медиҳад.

Ин ҳамма заминае буд, ки баъдтар нависанда ба навиштани асарҳои ҷиддӣ бадеӣ камар баст. Соли 1958 аввалин ҳикояи ӯ «Мактуби дӯст» ба табъ расид. Андаке баъдтар ҳикояи дигари ӯ «Савдои умр» (1958) чоп шуд, ки ҳар ду ҳам ҷолиби диққат буданд.

Дар ҳикояи «Мактуби дўст» масъалаи донистани қадри одам, покизагии маънавият ва ахлоқи ў фикри асосии нависандаро муайян мекунад. Қаҳрамони ҳикоя Ҳайдарҷон чавони хоксор, бурдбору пурбардошт ва заҳматкаши собитқадам аст.

Аммо Сорохон шахсияти бунёди ахлоқиаш ковок буда, нависанда бо ифодаҳои «табассумҳои дилфиреб, тобишҳои чашми оташбор» ҳастии маънавии ўро тафсир мекунад. Ба ифодаи адиб ў аз типи ашхосест, ки «бо тақдири инсон бозӣ мекунанд». Ҳадафи тири нависанда дар ин ҳикоя нишон додани ҳамин гуна ашхоси нопок ва бозигари тақдирҳост.

Дар ҳикояи «Савдои умр» низ мушкilotи ахлоқи инсон аз масъалаҳои асосист. Қаҳрамони ҳикоя Зухро ва Мурод инсонҳои собитқадаманд. Азму иродаи қатъӣ доранд. Вале Мурод якроҳаву гарданшах аст ва Зухро намунаи қатъиву фаъоли чамъиятист, ки марому маслаки нави инсондўстиро на фақат муҳофизат, балки ҷорӣ менамояд ва пеш мебарад. Дар ин равиш ҳикояҳои «Даъво» (1967) ва «Рӯзи дафни усто Оқил» (1967) қобили таваҷҷӯҳанд. Дар маркази ин ҳикояҳо ғояи одамият ва одамгарӣ қарор дорад. Нависанда сифатҳои неки одамӣ, ҳиссиёти поки инсониро аз назар гузаронида, ҳусни рафтор ва кирдори одамони асилро падид меорад, «бузургии рӯҳи одамизод ва дили начиби ўро нишон медиҳад». Нависанда дар баробари ин сифатҳои баргузидаи инсонӣ ҳасудиву ҳасодат, пастию ноинсонӣ ва касодии маънавию маҳкум мекунад.

Дар маркази ҳикояи «Даъво» даъвои беадабонаи паҳлавони навбаромад — Муҳаммадмуроди ҳангоматалаб меистод, ки Аҳмадбеки солхўрда ўро шармсор месозад, яъне дар мубориза бар паҳлавони беадаб ғолиб меояд.

Дар ин ҳикоя ҳадафи аслии нависанда қувваозмоии ду паҳлавон нест, балки адиб ду навъи хулқу атвор, ахлоку одобр ба ҳам муқобил мегузорад. Аз оғоз то ба анҷом мо шоҳиди одамию ноодамӣ, хоксориву худсарӣ ва беадабӣ мегардем.

Чунонки ишора шуд, дар ҳикояи «Даъво» нависанда ду характери моҳиятан гуногун офаридааст: яке Аҳмадбеки ҳалиму хоксор, шикастанафс, ки талхию ширинии зинда-

ги ро чашида, дар меҳнат обутоб ёфтааст, дигаре Муҳаммадмуроди шуҳратпарасту бахил.

Дар ҳикояи «Рӯзи дафни усто Оқил» низ нависанда асосан ба хилқати ахлоқии инсон таваҷҷӯҳ кардааст. Қаҳрамони ҳикоя Усто Оқил шахси ҳунарманду гулдаст аст. Вале сабаб чист, ки ба ҷанозаи ӯ ба ҷуз ҳамсоягону хешовандон ва ихлосмандону савобҷӯён дигар касе аз аҳли деҳа иштирок намекунад. Сабабро нависанда аз хилқати инсонии Усто меҷӯяд. Усто Оқил шахси ҳунарманд аст, вале эҳсоси худкомагию бахилӣ ба ӯ иҷозат намедиҳад, ки ҳунарашро ба дигарон омӯзад. Ҳамин хислати ӯ боис мешавад, ки мардум ихлосашро аз ӯ меканад ва ҳамин эҳтироме, ки ба ӯ ноил гаштанд, аз дилашон бардошта мешавад.

Тазоди характерҳо яке аз хусусиятҳои барҷастаи тасвиркорӣ дар ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев аст. Ин усулро адиб аз ҳикояи «Мактуби дӯст» сар карда, то охири навистаҳои худ идома додааст. Дар зимни тасвири характерҳои ба ҳам зид нависанда муваффақ шудааст, ки паҳлуҳои ихтилофнокӣ ахлоқӣ ҷомеаро ба тадқиқ гирад, моҳияти аслии инсонҳоро дар ҷомеа баррасӣ кунад.

Адабиётшинос Абдуҳолиқ Набиев нависандаро «устоди тасвири психологӣ» дониста, таъкид мекунад, ки «ӯ ҳамеша дар тасвири қаҳрамонҳо ба зикри ҷузъҳои муҳим ва ҷунбишҳои рӯҳии онҳо эътибори махсус медиҳад. Психологизми нафису бо юмори нозук омехта як ҷузъи умдаи тасвир дар повестҳои «Одамони кӯҳна» (1962) ва «Дар он дунё» (1965) ба шумор меравад».

Нависанда бо эҷоди повести «Одамони кӯҳна» усули тасвири психологиро бо юмори нозук омезиш дода, асарӣ хоҳе ба вуҷуд овард. Ба ифодаи М. Шукуров «дар повести «Одамони кӯҳна» хуштабӣи ин нависанда ҳадду канор надорад, маҳдудият ва худдориро намедонад, хаёлотӣ ӯ нозук, рангин ва баландпарвоз аст».

Дар ин қисса тамоми иштирокдорони воқеа мутоиббаомез тасвир шудаанд. Образҳои Аҳрор-амаку Зиёбобо, Иқбол-холаю Заррина, Ойишахону Рауф Сафозода аз мутоиботи дилангези адиб болу пар гирифтаанд. Ба ифодаи М. Шукуров, повести Муҳаммадиев «аз як навъ лиризмӣ нозуки навозишкоре саршор аст. Юмор дар ин асар юмори лирикӣ

буда, ҳиссиёти нозук ва мурраккаби муаллифро, ки дилаш пур аз меҳру муҳаббат, мамнуният ва шодмонист, ифода мекунад». Зимнан бояд гуфт, ки повести бо юмори лирики асосёфтаро М. Шукуров дар насри тоҷик ҳодисаи нав медонад. Номи повест ба мушкилоти дигар талмеҳ мезанад: чӣ гуна «одамони куҳна» тавонистаанд қаҳрамони имрӯз шаванд?

Воқеан ҳам «одамони куҳна»-и Муҳаммадиев куҳансол бошанд ҳам, муосирони ҳушёру наҷиби мо ҳастанд. Мо аз тасвири нависанда фақат чанд лаҳзаи умри онҳоро дармеёбем, вале худи ҳамин амал ҳам тамоми зиндагии онҳоро пеши чашми мо хувайдо месозад ва яқин мекунем, ки зиндагии ин мӯйсафедон таҷассуми ростӣ, поквичдонӣ ва созандагӣ будааст. Умри онҳо сарфи амалҳои неку савоб гардида, онҳо дар бунёд ва устувор доштани пояҳои ахлоқии ҷомеа саҳми бузург доштаанд. Аз ин мавқеъ миёни «одамони куҳна»-и тасвиркардаи муаллиф ва «одамони нав» фарқе вучуд надорад. Ҳар кадоми онҳо дар мавқеи худ дар боби рӯзгори иҷтимоӣ ва масъулияти граждани андешаронӣ мекунанд.

Романи «Палатаи кунҷакӣ» ва қиссаҳои «Шоҳии Япон»-у «Варта» дар эҷодиёти адиб мавқеи хос доранд. Ин асарҳо ҳам аз ҷиҳати мавзӯву мундариҷа ва ҳам шакли бадеъ ҷолиби диққатанд. Романи «Палатаи кунҷакӣ» соли 1974 ба ҷоп расид. Воқеаи асар дар утоқи бемористон мегузарад. Дар ин хона чор нафар хуфтаву муолиҷа мешаванд. Инҳо Носир Аббос — раиси комитети ноҳиявии назорати халқ, Иван-амак — собиқадори инқилоб, ҷангҳои шаҳрвандӣ ва дуҷуми ҷаҳонӣ, Каримҷонака — коргар ва Иброҳимҷон Олимӣ — оператори кинохроника мебошанд. Ҳамаи онҳо гирифтори бемории сактаи дил ҳастанд ва Алихон Зардодхон онҳоро табобат мекунад.

Қаҳрамони нависанда намояндагони се насли мардуманд. Робитаи ирсии наслҳо, ки дар амалиёт ва марому маслаки онҳо ифода ёфтааст, яке аз масъалаҳои марказии роман аст. Муҳаммадҷон Шукуров «Палатаи кунҷакӣ»-ро шакли нави роман дар адабиёти тоҷик доништа, онро романи андешаҳо номидааст, ки воқеан ҳам ба табиати ин асар мувофиқ аст.

Палатаи кунчакии бемористон дар аввал гӯё муҳити ғайбат ва мубоҳисаи берабтро мемонад. Чун бо таҳқиқ ба гуфтугӯи ин беморон гӯш фаро диҳем, мебинем, ки «ин фикру андешаҳои бепоён, ин баҳсу мунозираҳои ботинӣ ва ошкоро кам-кам моро аз муҳити маҳдуди як утоқи танги бемористон ба вусъатободи зиндагии пурчӯш, ба шоҳроҳи мураккаботу ихтилофоти ҳаёт мебарорад».

Дар романи «Палатаи кунҷакӣ» муаллиф масъалаҳои муҳиму мураккаби иҷтимоиро мавриди тадқиқи бадеӣ қарор додааст. Ба ин васила нависанда масъулиятшиносии ҳар фардро дар назди ҷамъият, мақоми он ва хусусан нақшу мавқеи падаронро дар мустаҳкамӯ устувор намудани асосҳои маънавию ахлоқии ҷамъият, ҷонфидой ва ҷонсӯзии онҳо, фаъолиятмандии иҷтимоии насли калонсолро ба тадқиқ гирифтааст.

Эпиграфи асар — «Чароғи падаронро фурузон дор!» мазмуни ботинии онро ифода мекунад. Ба пайбурди саҳеҳи А. Набиев «агар доираи васеи муҳокимаҳо ва ҳусни тавачҷуҳи таърихиву миллии қаҳрамонҳоро ба хотир орем, пас гоӣ асари Муҳаммадиев давому такмили ҳамаи анъанаҳои пешқадам ва инсондӯстона аст».

Носир Аббос, Иван-амак ва Иброҳимҷон пайгири андешаҳои солиму наслсоз ҳастанд. Онҳо на фақат манфиати шахсӣ, балки беҳбуди ҷамъиятро муҳимтарин ҷузъи фаъолияти инсон мешиносанд.

Дар баробари мушкilotи вақт, таърих, замон ва муҳити ҷомеа қиссаи ишқи Иброҳимҷону Хиромон аз унсури асосии сужети роман қарор мегирад. Тасвири ишқи ин ду нафар суннатист. Муҳаммадиев қудсияти ин мавзӯро бисёр амиқ дарк карда, дар ҳамин замина ба тафсири ин масъала мепардозад. Заминаи ишқи ин ду қаҳрамон дар тасвири нависанда реали ба назар меояд.

Иброҳимҷон шахсияти фаъолу собитқадам буда, ҳадафи зиндагии вай ҳавову ҳавас нест. Бинобар ин ҳам ҳусни тавачҷуҳи вай ба Хиромон ормони зиндагии ўст.

Муҳаммадиев дар симои Хиромон фаъолиятмандӣ ва зебоии ахлоқиву маънавии зани тоҷикро тасвир кардааст. Мо тамомияти образи Хиромонро аз хилқат, рафтор ва кирдори ў эҳсос мекунем, ки хоси зани тоҷик аст. Масъулият-

шиносӣ, меҳнатдӯстӣ, собитқадамӣ ва самимияту дилгармӣ ба зиндагӣ ва одамон фазилатҳои инсонии ўро такмил бахшидаанд.

Муҳаққиқ Ч. Бақозода повестҳои «Шоҳии Япон» ва «Варта»-ро зинаи нав дар тафаккури бадеӣ ва эҷодиёти нависанда медонад.

Мавзӯи асосии повести «Варта» масъулият ва мавқеи инсон дар ҷомеа, муносибати роҳбар ва ҷамоа, бузургии ва пастиии инсон, одамият ва ноодамӣ мебошад.

Ҳам дар повести «Шоҳии япон» (1981) ва ҳам дар «Варта» (1983) меъёри дарки қисмати инсон, мақоми ў дар ҷомеа ва моҳияти зиндагии ў усули таҳлили психологист. Дар ҳар ду повест ҳам муҳим он аст, ки мазмуни онҳо аз зиндагӣ берун омадааст.

Ҳар ду қаҳрамони асосӣ, ҳам акаи Барака («Шоҳии япон») ва ҳам Саидбек («Варта») дар назди ҷомеа худро масъул мешиносанд. Зиндагӣ ва умри сипарикардаи онҳо ба ҳам монанд нест, вале сарнавишти инсонии онҳо як аст, марому мақсади онҳо иборат аз меҳнати ҳалолу судманд буда, дар ин роҳ як умр собитқадам будаанд.

Дар повести «Шоҳии Япон» ҳам ташвишу ҳам андешаҳои қаҳрамон, ки зиндагии чандсола ва ҳатто тамоми лаҳзаҳои муҳими ҳаёташро ёдовар шудааст ва ҳам муносибати вай ба масъалаҳои гуногуни зиндагӣ тасвир меёбанд. Дар андешаву ташвишҳои акаи Барака аз мураккабтар шудани тарбияи одам ва омилҳои он, аз тавсияи доираи ахбор, озодии шахс, ки метавонад натиҷаҳои ғайричашмдошт диҳад, аз таъсири воситаҳои ахбори хориҷӣ ва масъулияти инсон сухан меравад.

Дар повести «Варта» низ андешаву мулоҳизаҳои қаҳрамони марказӣ Саидбек дар бораи худ, муносибати одамон мавқеи муҳим дорад. Ин қаҳрамон пайваста ва бошиддат дар бораи худ ва дигарон, дар бораи ҳодисаҳои атроф фикр мекунад. Мо ба василаи андешаҳои қаҳрамон тавоноии рӯҳониву ҷисмонӣ, мавқеи ҷамъиятии ўро фарқ мекунем.

Саидбек дар тасвири нависанда инсонии комил, шахси меҳнатдӯсту фидокор, шавҳару падари ҳалиму меҳрубон аст. Шахсияти ў нокомиҳо низ дорад, ки хоси ҳар инсон мебошад.

Дар мавридҳои душвор Саидбек бобояш Сангинбекро ба ёд меоварад, ки рамзи инсонии зубда ва мумтоз аст. Танҳо ба забон овардани номи бобояш ба Саидбек ҷасорат мебахшад. Ибратангезии ҳаёти бобо дар он зоҳир мегардад, ки вай дар зиндагии собитқадам ва росткор будааст. Саидбек аз бобо ҳамин чизро ба мерос гирифт. Дар ташаккули шахсияти Саидбек бобо бевосита саҳм дорад. Аз ин мавзӯ образи бобои Бузург ҳамчун характери барҷастаи бадеӣ аз бозёфтҳои тозаии нависанда буда, инкишофи сифатан нави силсилаи образи мӯйсафедон дар адабиёти тоҷик мебошад.

Муҳимтарин унсури дигаре, ки дар гуфтору рафтору кирдори қаҳрамони марказӣ ҳис мешавад, ҳамонро муҳаббати бетакрори ӯ ба зиндагист. Дилбастагии қаҳрамон ба ҳаёт ва муосиронаш ба воситаи тасвири муносибати ӯ ба Нигор — зани меҳрубону дилсӯз, Райҳони азизаш ифода шудааст. Духтарчааш чароғдори меҳри хонаводагии ӯст.

Дар асар нависанда симои риёкоронаи Давидро хеле табиӣ ва боварибахш офаридааст. Ба назари нависанда Давид барин шахсоҳ барои ҷамъияти мо аз он ҷиҳат хавфноканд, ки пояҳои некро ниқоб карда, барои амалӣ сохтани ғаразҳои нопоки худ истифода бурдани мешаванд. Аз ҳамин мавқеъ ба нависанда муяссар шудааст, ки дар повест ташаккули характеру психологияи худҳои Давид, назари танг, маънавиёти тухӣ ва аъмоли ношоистаи ӯро бо ҷузъиёташ ҳамаҷониба таҳқиқ кунад. Дар ин замина табиист, ки Давиди аз ҷиҳати маънавий нокомил Саидбекро бояд бад бинад, кинаву ҳасодати ӯ ба Саидбек ошкоро, вале бенатиҷа аст. Нависанда бо тасвири боварибахш бепоя будани кӯшишҳои ӯро дар ҷамъият собит мекунад.

Соҳиб Табаров дуруст қайд мекунад, ки «дар повести «Варта» бештар ҳақиқати ҳаёти мураккаб, масъалаҳои муҳими умуминсонӣ бо як далелу мисоли зоҳиран ҷузъӣ ва хеле хурд — бо тақдири чандлаҳзагии як фарде, ки бо айби фарди дигар аз кӯҳ ҷар мешавад ва он воқеаи нохуши фоҷиавӣ ҳамагӣ «сӣ ё чил сония тӯл кашидааст», бо ҷунон тафаккури бадеие ба қалам дода шудааст, ки он инсонро ба таҳлука меоварад. Ф. Муҳаммадиев ба воситаи ҳамин як мисолу далел масъалаи имрӯз барои тамоми инсоният муҳимро оид ба чигунагии вичдону шараф, зебоию зиштӣ,

улвияту қабоҳат, баландию пастии хулқи инсонӣ бо эҳтиросу эҳсосоти чуқур, бо қувваю боварии комил дар мисоли воқеаи мудҳиши ба варта афтодани қаҳрамони асосии повест — Саидбек Сангинов ба миён мегузорад».

«Варта» охири асари ҷиддии бадеии Ф.Муҳаммадиев буд. Нависанда ба воситаи повестҳои «Шоҳии Япон» ва «Варта» муосиронашро аз таҳлуқаҳое, ки ҷамъиятро ба дунбол буд, огоҳ кард. Муҳити зиндагии онрӯзаи моро чун вартае шинохта буд, ки ҳар лаҳза метавонад ҳар киро ба коми худ фуру барад.

Порча аз ҳикояи

«Даъво»

1

Марди паҳлавонро ҳанӯз аз хеле масофа шинохтан мумкин. Паҳлавонон, зотан пайкари салобатнок доранд ва бар замми ин барои афзудани ҳашаматашон ҳар кадоме ба тарзе андоми худро «рангубор»-и иловагӣ медиҳанд. Яке, масалан, мўйлаби ғулли шофшакле монда, ба дили атрофиён воҳима ангезад, дигаре рафтори махсуси паҳлавоноро чунон касб мекунад, ки ҳангоми калон-калон қадам гузошта роҳ паймуданаш замини гирду атроф гум-гум садо бароварда, сабук-сабук меларзад.

Саввумӣ ақида дорад, ки шиками калони лап-лаппони чаҳор кас медагӣ низ ҳамчун омили таъсирбахше дар назари ҳариф аҳамият дорад, гарчи дар аснои гўштин ба соҳиби худ аз кўмак дида, бештар халал расондани он ба ҳар кас маълум аст.

Лекин Аҳмадбек аз қабилаи паҳлавонон тафовуте дорад. Агар шахси ношиносе ўро бибинад, ба гўшаи хаёл ҳам намеорад, номи нахустпаҳлавони як музофоти бузургро солҳои сол ҳамин мардак бардошта бошад. Аз ин гап, албатта, чунин хулоса ҳам баровардан лозим нест, ки гўё Аҳмадбек як одами миҷморуқи назарногир бошад. Вай ҳам гирди пуррапайкар аст, қади аз миёна қадаре баландтар, синаи фарох, дасту бозувони расо, каллаи калон ва пешонии ба ҳамин муносиб васеъ дорад. Аммо ин гуна ҳайат ба сари

худ ҳанўз шакли баҳодуро на нест. Илова бар ин, Аҳмадбек як мўйлаби тунуки базўраки дорад, ки аз бепарвоии соҳибаш ба кадом тараф — ба боло ё поён, ё рост ба сўйи баногўш — тоб дода шудани он ҳам аксаран аён нест. Роҳгардиаш бошад, гарчи дар он тамкин ва гаронмоягӣ мушоҳида мешавад, ҳаргиз гашти бовиқори махсуси паҳлавонон нест.

Баъзе одамон мегўянд, ки Аҳмадбек муғамбир аст ва худро қасдан одами оддӣ вонамуд карда, дар майдони талош ҳарифро ба ғафлат мемонад, яъне ба чашми ҳариф хок пошида, баъд нохост ўро гирифта, парчини замин мекунад.

Як тоифаи дигар мегўяд, ки агар боиси барори кори Аҳмадпаҳлавон муғамбириаш мешуд, пас чаро паҳлавононе, ки хислатҳои ўро кайҳо боз медонанд ва хуб медонанд, аз ў мағлуб мешуданд? Не, муғамбири дигар чиз асту ҳилаю тақали хоси гўштингирони моҳир — чизи дигар. Ягон паҳлавони асил аз пушти муғамбири обрўй наёфтааст...

Ростӣ, гўштини тоҷикӣ гўштини махсусест, ки дар он ҳам чолокӣ лозим асту ҳам зўри миёну бозу. Зўр бошад лаванд бошад, ягон ҷавонмарде, ки танҳо нисфи қуввати шуморо дорад, аммо чобуку чаққон аст, ҳанўз шумо ба мобайни майдон нарасида, гирифта ба замин мезанад. Аммо аз чолоктарин ҷонварони олам чолоктар бошеду аз зўри миёну бозу дар пайташ ва устокорона истифода бурда натавонед, боз ҳам ғалаба аз шумо гурезон аст.

Аҳмадбекро ҳарифон на бо зўр мот карда тавонистанд, на бо ҳила. Дар як майдон мебинед, ки дар муқобили ҳарифи тезу часпоне, ки ҳафтаду ҳафт усули гўштинро об карда хўрдааст, ў мисли кундаи ҷувоз устувору ночунбон истодааст. Мисли ҳамон кундае, ки аз нисф зиёдаш, қисми паҳну ғафсу решадораш ба замин гўронда шудааст. Ҳарифи серҳаракат бошад, чун аспи масти кору кўчанодидае, ки нав ба ҷувоз андохтаанд, аз давидан дар атрофи Аҳмадбек монда шуда, охир нафаҳмида мемонад, ки кай ва чӣ гуна тахтапушташ ба замин расидааст.

Дафъаи дигар мебинед, ки Аҳмад-паҳлавон бо таҳамтани девпайкаре ҳарб карда, бо ҳила ва усулҳои аҷибу ғариб ўро дар гирди майдон ба тохтутоз андохта, мадо-

рашро тадричан хушк мекунад ва ниҳоят, яке аз бисёр найрангҳои қонунии гўштини ҳалолро ба кор бурда нусрат меёбад.

Лекин мардум дар тарзи гўштингири, дар ғалабаҳои Аҳмадбек ва ҳатто дар таърихи зиндагонии ӯ як чизи ғайриодати мебинанд ва аз ҳамин сабаб ҳам дар ҳаққи ӯ ҳар гуна хулосаҳои ғайриодди мебароранд. Масалан, мегўянд, ки Аҳмадака одами назаркардааст. Ҳа, ӯро кадоме аз азизу авлиё назар кардааст, мегўянд. Дар рӯи дунё чи қадар паҳлавон, ки бошад, ҳамааш машқ мекунад: ё ҳар сари чанд гоҳ бо одами ҳамвазну ҳамқуввати худ гўштин мегирад, ё сангбозӣ ё боз ягон кори дигаре мекунад. Аммо дар ягон ҷо варзиши Аҳмадбекро то ҳол касе надидааст. Аз бозе, ки ӯ ба зери қаноти худораҳмати падараш даромада, ба касби отаю бобояш — деҳқонӣ шуғл кард, ба ҷуз заминкорӣ, кишти ғаллаю сабзавот, нигоҳубини боғот, ҷўйкани ва ғайра дигар кореро наметавонад.

Бо вучуди ин ба майдони гўштин, ки даромад, ҳарифаш ҳар қадар паҳлавони машқдидаю варзишхўрда бошад, зиёда аз як даст ё агар ниҳоят зўр бошад, бештар аз ду даст тоб оварда наметавонад.

Рост, ки корҳои оддии деҳқонии вай ҳудаш машқи паҳлавони барин як чизест. Кишту шудгори ёнаҳои Сафедкўхро сардори бригада ҳар тирамоҳ ба Аҳмадбек месупорад. Чунки каси дигар дар он доманакўҳи сарнишеб ҷуфти гов ҳай кардан он сў истад, бо як банди сабуки шувох озодона гашта наметавонад. Омочро ҳам Аҳмадбек ба дасту бозувони худ муносиб карда, ҳудаш метарошад. Омочи ӯро фақат ҳудаш бардошта, бурда ба юғи гов пайваста ва ё аз марзае ба марзае кўчонида метавонад.

Нақл мекунанд, ки боре Аҳмадбек дар як пуштаи нишеби мисли ёнаҳои Сафедкўҳ душворгарде ҷуфт мерондааст. Ин вақт аз маркази район ба ӯ кас мефиристанд, ки баъди пешин дар он ҷо маъракаи гўштин барпо мешавад ва ӯ бояд ҳатман биёяд. Аҳмадбек ҷавоб додааст, ки рафта наметавонад, чунки ба сардорон то пагоҳ тамом кардани шудгори он заминро ваъда кардааст. Қосид ба роҳи омадааш баргаштааст. Аммо пас аз соате ҳамроҳи як деҳқони Деҳи Боло ва раиси ташкилоти физкултура боз омадааст.

Раиси физкултурачиҳо марди деҳқонро аз калонҳои колхозаш махсусан талабида оварда будааст, ки кори Аҳмадбекро имрӯз то бегоҳ давом диҳад.

Аҳмадбек ноилоҷ ба ғўштингири рафтааст, аммо деҳқони ба ҷойи ӯ омада ақаллан фурсати як чойник чой нўшидан нагузашта, ба ҷарӣ гелида, китфи худро ба қираи тези кундаи дарахте зада ҷароҳатнок кардааст.

Аз ҷанги ҷаҳорсола сиҳат-саломат баргаштани Аҳмадпаҳлавон ҳам дар вақташ боиси ҳар гуна шарҳу маънидодкуниҳо гашта буд. Охир дар сар то сари кўҳистони Дарвоз хонаводае набуд, ки як ё ду мардинаро талаф надода бошад, ё ақаллан касе аз он хонавода маъюбу маслуқ барнагашта бошад. Лекин Аҳмадбек, ҷуноне ки рафта буд, ҳамон хел сиҳат-саломат омад. Фақат як бор гулӯлаи тўпи дурзани душман дар наздикаш таркида, бар болои ӯ, ки дарҳол худро ба замин парў карда буд, тахмин чил-панҷоҳ замбар хокро бардошта партофтааст. Рафиқонаш ўро аз зери хок кашола карда гирифтаанд. Пас аз ин як моҳи расо ӯ чизе намешунид. Косахонаи сараш гўё лонаи занбўр шуда бошад, пайваста ғуввос мезад, гоҳо андаруни ҳарду ғўшаш баробар чизе ҳуштак мекашид. Духтурҳо ё рафиқонаш гап зананд, Аҳмадбек ҷунбонидани лабу даҳони онҳоро медид, аммо ба ғўшаш фақат садои «гум-гум», «бам-бам-бам» мерасиду бас.

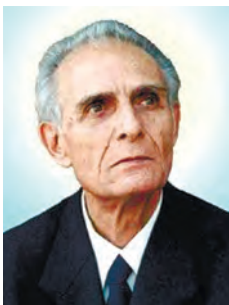
Баъди як моҳ Аҳмадбек ба саф баргашт.

Вақте ки ӯ ба ҳамдиёрон аз қиссаҳои ҷанг нақл мекард, ҳикояти оддии беобуранг ва бемуболиғи ўро бо диққат ва эҳтиром ғўш мекарданд. Вале қисме аз сомеон ба рўйи худи Аҳмадбек нагўянд ҳам, дар дили худ мегуфтанд ё дар ғайбаш ба ҳамдигар такрор мекарданд, ки ӯ шахси назаркарда аст.

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи зиндагии адиб маълумот диҳед.
2. Маҳорати нависандагии Ф. Муҳаммадиев дар кадом асарҳои бештар ба назар мерасанд?
3. Оиди ҷойгоҳи настри психологӣ дар эҷодиёти нависанда фикратонро сўед.
4. Кадом ҳикояҳои адиб бештар маълуму машҳуранд ва сабаби он дар чист?

МУЪМИН ҚАНОАТ (тав. 1932)

Муъмин Қаноат дар кўҳистони Дарвоз ба дунё омада, таҳсили ибтидоиро дар интернати шаҳраки Фарм гирифтааст. Баъд дар факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дониш омўхтааст.

Нахустин маҷмўаи ӯ «Шарора» соли 1955 ба чоп расида, шеърҳои ин маҷмўа бо мундариҷа ва шакл аз шеъри он рўзгор фарқи ҷиддӣ доштанд. Хонандаи огоҳ тафовути каломии шоиронаи ӯро аз нашри нахустин шеърҳои ӯ, ки солҳои панҷоҳ дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп шуда буданд, ҳис кард. Се шеъри дар ин давра чопкардаи ӯ: «Иди Наврӯз», «Пири гулфурӯшон» ва «Кўҳи маъшуқ» овози хоси шоиронаи ӯро ифода мекарданд.

Муҳим он буд, ки ин шеърҳо ва аксари шеърҳои маҷмўаи нахустини шоир, аввалан, пуртасвир буданд, сониян, заминаи амиқи иҷтимоӣ доштанд. Диду бофти тоза аз хусусияти фарқкунандаи шеърҳои маҷмўаи аввали шоир буданд.

Баъзе мунаққидони шеър ҳангоми шарҳу баёни сабки шоирии Муъмин Қаноат дар мисоли шеърҳои маҷмўаи аввалини ӯ рассомию муҷассамасозиро шафеъ меоранд. Ин шафеъоварию ду далел аст: аввал ин ки миёни шеъри шоир ва ин намудҳои санъат шабоҳате ба назар мерасад, дигар ин ки ин мушобеҳат ишора ба тасвири будани шеъри ӯст. Дар мисоли фақат як шеър — «Пири гулфурӯшон», ки аз аввалин навиштаи Муъмин Қаноат аст, метавон таъкид кард,

ки аз оғоз ҳунари тасвиркорию шоир чи хусусияте дошта-аст. Ин шеър ҳаҷман калон нест, ҳамагӣ аз се байт иборат аст.

Вале шоир бо тасвир ва сухани мўҷаз тавонистааст, ки манзараи воқеи ва комили табиат — баҳори зебо ва хоси Варзобро тасвир кунад. Шукўҳи табиат дар шеъри ў муҷассам ва эҳсосангез инъикос шудааст.

Шоир аз санъати ташхис истифода карда, «кўҳро ба дараҷаи зебоии инсон расонидаасту инсонро ба пояи шаҳомати кўҳ» (А. Сатторов). Ин шеър гувоҳи аз нахустин қадамҳои эҷодиаш соҳиби диди равшан, амиқ ва пурдоманай эстетикӣ будани шоир аст. Ин чашмандоз минбаъд дар эҷодиёти шоир такмил ёфта, натиҷаҳои мусбат додааст.

Агар ба шеърҳои аввалини Муъмин Қаноат тавачҷуҳ кунед, аз ҷониби ў дар як ва чанд мисраъ офаридани ин ё он саҳна ҷолиб аст. Ҳамин тариқ, хусусияти муҷассам сохтани воқеият дар шеър аз махсусиятҳои фитрии ҳунари шоирӣ ў будааст, ки дар шеъру дostonҳои минбаъдааш такмил пайдо кардааст.

Ҳатто шеърҳои дар мавзӯи меҳнат сурудаи Қаноат дар он солҳо аз навиштаҳои дигарон фарқ доштанд. Бо тасвирҳои равшан ва хотирмон ў мавзӯи меҳнатро ба шеър ворид сохт, ба ифодаи дигар дар ситоиши меҳнат ва мардони кор сухани шоирона гуфт.

*Дастакони ту гаҳе хастаю зардоб шавад,
Ҷорӣ аз ҳар сари мўйи сияҳат об шавад. —*

аз шеърҳои берўху берамақи он солҳои дар васфи пахтачиндухтар гуфташуда бо тасвири ҷаззобаш фарқ дошт. Ба ифодаи М. Шукуров «ҳар як шеъри ин силсила як портрет аст ва ҳар кадоми ин портретҳо ба тарзи дигаре тасвир ёфтааст».

Тасвиркорию Муъмин Қаноат дар ин силсила ва шеърҳои дигараш «ҳаргиз тасвири маҳз набуда, барои ифодаи гоияи шеър хизмат мекунад. Вале дар шеърҳои шоир ҳамин ифодаи гоия ба воситаи тасвир низ ба як тарз нест. Гоҳо гоияи шеър бевосита дар ҳуди тасвир ифода шавад (чунон ки дар шеъри «Ҳохари Куба» ҳаст), баъзан шоир онро бо байт ва ё мисрае бори дигар таъкид мекунад. Ин ҳолат дар

шеърҳои «Қисми нотаом» ва «Аҳсан ба одам» мушоҳида мешавад».

Ин усули эҷод ба шоир имкон додааст, ки шаҳомат ва бузургии инсонро ба шеър оварад. Аз ин мавқеъ силсилаи шеърҳои «Ситораҳои замин» мумтозанд. Зимнан бояд гуфт, ки шеърҳои ин силсила аз воқеият маншаъ гирифта, натиҷаи таассуроти шоиронаи Муъмин Қаноат аз парвози нахустзан ба кайҳон аст. Ин воқеаи таърихӣ дар тафаккури бадеии шоир рамзомез ба назар меояд. Шоир на фақат аввалин зани кайҳоннавард, балки қаҳрамонзани дигарро низ чун ситораҳои замин мешиносад. Диққати шоир мутаваҷҷеҳи «бузургӣ ва хоксорӣ», маънавиёт ва хусни ботинии ин гуна занон аст.

Қаҳрамонони ин силсила намояндагони халқҳои гуногунанд. Онҳо модари рус, хоҳари Куба ва занони тоҷик ҳастанд, ки ҳар кадоме дар ҷомеа мақоми хосе доранд.

Шоир дар шеърҳои ин силсила образи ҷомеи модарро офаридааст. Вақте ки М. Қаноат дар бораи модар шеър мегуфт, дар адабиёти мо ин гуна шеърҳо бисёр буданд. Вале шеъри Қаноат дар ин миён фарқият пайдо кард. Ба мушоҳидаи М. Шукуров, «М. Қаноат сифатҳои модарро пайиҳам номбар намекунад, балки тамоми диққаташро ба як нукта ҷамъ кардааст. Ў меҳодад, ки меҳри бузургвори модарро васф кунад ва нишон диҳад, ки модар фарзандони худро ба чи тариқ бузургӣ омӯхт, чи тавр ... бо меҳр парварда забардаст кард».

М. Шукуров ҳангоми таҳлили шеърҳои ин силсила як хусусияти муҳими тафаккури бадеии шоирро ташхис додааст, ки минбаъд аз махсусиятҳои ҳунари шоирии ӯ шинохта мешавад. Вай хусусияти рамзӣ пайдо кардани образи модарро дар шеърҳои «Модар» ва «Модар дод болаш...» ба мушоҳида гирифта, умумияти маъноии онро таъкид мекунад. Ин завқ ба шоир имкон медиҳад, ки мафҳуми «Модар»-ро ба маънои «Модари замин», «Модари Ватан» истифода кунад.

Аз ҳамин силсила як хусусияти дигари ҳунари шоирии М. Қаноат – офариниши хоси портрет зоҳир гардид. Портретҳои аввалини ӯ, масалан, дар шеъри «Хоҳари Куба» «равгани романтикӣ» (М. Шукуров) доранд. Романтизм дар

шеърӣ портрети ӯ «аз худи предмети тасвир, аз хусусияти хоси ҳусну малоҳат ва ҳаёту муборизаҳои хоҳарони кубагӣ» (М. Шукуров) маншаъ мегирад. Ин қабил шеърҳои М. Қаноат як хусусияти дигар низ доранд: шоир ҳангоми тасвири портрети қаҳрамон ҳам тасвири қаҳрамонро мекашад ва ҳам ботини ӯро аён менамояд, ки мисоли равшани ин шеърӣ «Хоҳари Куба» мебошад.

Силсилаи «Ситораҳои замин» падидаҳои ҳусни ботинии зан, таъкиди бузургӣ ва шаҳомати ӯст. Ҳамин ғоя мағз андар мағзи шеърҳои ин силсиларо ташкил медиҳад.

Аз шеърҳои ин силсила ва ҳамчунин бисёр шеърҳои дигари шоир чунин натиҷа бармеояд, ки Муъмин Қаноат дар шеър ба баёни таассурот ва паид овардани ҳолатҳои пуршиддати фоҷиавӣ аз оғоз майли тамом доштааст. Ҳамин равиши эҷодӣ сабки мумтози шоирро низ муайян кардааст.

Мунаққид А. Сатторов нишонаҳои ба назар намоеъи ин сабкро чунин тавзеҳ додааст: «шиддати эҳсосу вусъати андеша, экспрессивӣ, нақли бадеӣ, ки аксар ба дараҷаи рамзу тамоил ва идеал расидаанд».

Баъдтар чунин таҷрибаи эҷодӣ ва тафаккури равшани бадеӣ шоирро чун яке аз дostonсароёни бақудрати адабиёти тоҷик ба хонанда шиносонид. Дostonҳои «Мавҷҳои Днепр», «Дostonи оташ», «Сурӯши Сталинград», «Китобҳои захмин», «Тоҷикистон — исми ман», «Падар», «Гаҳвораи Сино», «Ситораи исмат», бешак, аз дастовардҳои шеърӣ имрӯзаи тоҷиканд.

Дostonи «Мавҷҳои Днепр». Баъзе мунаққидон бар ин ақидаанд, ки Муъмин Қаноат «пеш аз таълифи аввалин дostonи лирикии худ «Мавҷҳои Днепр» силсилаи шеърҳои «Ситораҳои замин» ва «Силсилаи Карпат»-ро навишт ва ин силсилаи шеърҳо воситае буданд ба омодашавии шоир ба таълифи дostonи лирикӣ». (Х. Отахонова. Таҳавули жанри дoston дар назми муосири тоҷик. — Д. 1983, с.122.)

Дostonи «Мавҷҳои Днепр» ҳадаи илҳом ва ё маҳсули сафари шоир ба Украина буд. Ин масъала муҳим нест. Муҳим он аст, ки оё шоири тоҷик тавонист, ки шеъре сазовори кишвари Шевченко гӯяд? Ба ин суол мунаққиди украин Виталия Коротич ҷавоби манфӣ медиҳад. Вале адабиётшинос Х. Отахонова фикри Коротичро нодида гирифта, таъ-

кид мекунад, ки «Муъмин Қаноат «Мавҷҳои Днепр»-ро навишта истода, пеш аз ҳама, хонандагони тоҷикро дар назар доштааст ва кӯшиш кардааст, ки онҳоро ба воситаи шеърӣ латифу нафис ва пурҳаяҷони худ бо Украина шинос кунад, яъне дар пеши назари онҳо образи бадеии ин республикаи шукуфонро ба ҷилва орад». Шоир дар достони «Мавҷҳои Днепр» образи Украинаи зебову дилпазир, таърихи пурифтихор ва имрӯзаи дурахшони онро тасвир кардааст. Ин нияти эҷодии худро шоир қабл аз ҳама ба воситаи образҳо амалӣ сохтааст. Образи рамзомези дарё, мавҷҳои он баёнгарӣ ақидаву орои шоир мебошанд.

Зоҳиран дoston аз шеърҳои чудогона иборат аст. Вале ин шеърҳои образи маънаӣ ба ҳам пайванд медиҳад, ки наметавон онҳоро аз ҳам чудо тасаввур кард. Ин образҳо пайванди комил ва сохтори ягонаи дostonро таъмин намудаанд ва образҳо ба сари худ ифшогарӣ таърихи кишвари украинҳост.

«Достони оташ» дуоимин асари нисбатан калонҳаҷми Муъмин Қаноат мебошад. Дар дoston шоир корномаи таърихӣ халқро дар сохтмони истгоҳи барқӣи Норак ба назм овардааст. Вале ин дostonро наметавон фақат номаи манзуми воқеият шинохт. Мо дар он бадеияти шоиронаи хоси М. Қаноатро низ мушоҳида мекунем.

Шоир дар ин дoston қабл аз ҳама аз муҳаббату меҳнат, ғаму шодӣ, дӯстию бародарӣ ҳарф мезанад. Вале ин ҳама дар партави воқеаҳои таърих арзёбӣ шудааст. Ғоя ва мазмуни дoston барои адабиёт камарзиш нест, вале усули ҳалли он муваффақиятнок анҷом нагирифтааст. Дар вақташ мунаққиди рус Игор Золотусский дар бораи ин асар навишта буд, ки «дoston чун нақшу нигор воқеаҳои умумидунёӣ ва хусусиро ба ҳам пайваस्त намуда, дар байн омма гум шуда меравад. Дoston бетартиб, пур аз харчу марҷ ва номуташаққил аст». Бо вучуди ин, ба назари мо «Достони оташ»-ро дар эҷодиёти адиб наметавон каммоя шинохт. Дoston маънии амиқӣ инсонпарварона дошта, сабки хоси Муъмин Қаноатро дар гуфтани шеърӣ меҳнат ифода мекунад.

Мавзӯи ҷанг аз оғоз дар эҷодиёти М. Қаноат мақоми хос дошт. Дар ин равиш навиштаҳои ӯ шеърҳои «Хоби қаҳрамон», «Гули бодом» ва достони «Китобҳои захмин»

қадами аввал ва қиддӣ буданд. Достони «Китобҳои захмин» сужети ягона дорад ва дар он сухан аз даҳшату доғу кулфати ҷанг ва нуфузу таъсири он ба ҳаёти сокинони деҳоти дурдасти кўҳистони тоҷик меравад.

Шоир таъсири фоҷиаангези ҷангро дар зиндагии хурду калони деҳ, хоса кўдакони маъсум — талабагони мактаб хеле амиқ ва нозук дарёфта, он ҳама фоҷиаи инсониро ба қолаби шеър овардааст.

Шеърҳои «Хоби қаҳрамон» ва «Гули бодом» шояд аз муассиртарин шеърҳои шоирони тоҷик бошанд, ки аз саҳна-насозиҳои ҷанг эҷод шудаанд. Дар шеъри «Хоби қаҳрамон» охириин лаҳзаи зиндагии қаҳрамон тасвир ва тасаввур мешавад. Оре, аз ҷониби шоир тасаввур мешавад, вале аз ҷониби хонанда ҳам тасаввур ва ҳам эҳсос мегардад. Шоир андешаҳои қаҳрамони ҷангро, ки ҳамин ҳоло ба коми марг хоҳад рафт, хеле пуртаъсир ба қалам меорад. Дар ин шеър ва шеърҳои дигари дар ин мавзӯ навиштаи шоир — «Гули бодом» ҳиссиёти шоир бо ҳиссиёти қаҳрамон ҷо-ҷо ба ҳам омезиш меёбанд, ки ин яке аз хусусиятҳои услубии ифодаи драматикист. Вале ин омезиши сухан ва ё драматизми ҳиссиёт нишонаи зоҳирӣ надорад. Он дар ҳолати қаҳрамон ва андешаҳои ӯ, дар баҳои шоир ва ё он рафтори қаҳрамон зоҳир мешавад.

Шеъри «Гули бодом» монологи қаҳрамони ҷанг Саидаҳмад Каримов аст. Ин шеър сарнавишти ҳам қаҳрамон ва ҳам асп зебои ӯст, ки набарди онҳо дар паҳнои андеша меғунҷанд. Шеъри «Гули бодом» танҳо воқеияти фоҷианоки ҷангро пеши рӯ зинда намесозад, балки ин шеър бо тарзи баён, ифшои ҳол маҳбубияти хосро шомил аст. Бинобар ин, шоир Гулназар барҳақ навиштааст, ки «Гули бодом»-ро мехонеду ба хотиратон дави асп ва майдони фарох мерасад.

*Суми мармар, думи муҳпар,
Пари кафтар, дави сарсар.
Миёни дастаи ханҷар,
Чи гардан, гардани духтар!
Аҷаб хушрӯю бозигар,
«Гули бодом»!*

Чашми шоиронае чун Муъмин Қаноат бояд дошт, ки аспро бад-ин зебой ба тасвир овард, балки ба ў зиндагӣ бахшид. Дар чак-чаки суми ў вақт ва умри сипаригардидаи қахрамонро андоза кард.

«**Сурӯши Сталинград**». Муъмин Қаноат соли 1970 достони «Сурӯши Сталинград»-ро навишт, ки на фақат дар адабиёти тоҷик, балки дар адабиёти умумииттифоқ ҳодисаи мусбат қаламдод шуд.

Ин достон ба эътирофи шоир дар заминаи воқеияти замони ҷанг навишта шудааст ва муаллиф ҳангоми эҷоди достон воқеият, қорнамоии мардум, характери мардум, ҷанг, эпизодҳои ҷанги «аз ҳар гуна ҳаёлот, аз ҳар гуна бофтаҳо зиёдтар ва зӯртар» донистааст.

Ҳамин тариқ, достони «Сурӯши Сталинград» дар заминаи воқеияти ҳақиқӣ таълиф шуда, онро мунаққид Аскар Ҳаким як навъ достони эпикӣ медонад. Достон аз оғоз, ҳашт сурӯш ва анҷом иборат аст. Калимаи «сурӯш»-ро Аскар Ҳакимов дар достон «мувофиқтарин образ»-е медонад, ки мақсади шоирро ба хубӣ ифода мекунад. Ин сурӯшҳо — садои ғоҷиҳои ҷонсӯз, садои қахрамонҳо, садои тифли ба дунё наомада, садои ҳаёт ва мамонт аст. Сурӯш образи мафҳуми абстракт не, балки сурӯш — садо, моддӣ буда, дар гӯшҳои мо ҷарангос мезанад.

Воқеан ҳам сурӯшҳо дар достон бори маънӣ мекашанд. Ҳамосаи рӯҳи ситезандаи инсонро алайҳи ҷанг бозгӯ мекунанд. Дар достон аз муҳорибаи шадидаи Сталинград, ҷонбозиҳо дар роҳи ҳимояи номусу ном ҳикояти пурсӯз меояд. Ин ҳикояти ҷанги рӯҳу имон ва собитқадамии садоқат алайҳи нерӯи шайтонист. Аз ин мавқеъ муҳаққиқон онро бо таъбири «достони қалъачанг» ёд кардаанд, ки ишора ба вусъат ва мушқилоти ғоҷиҳои инсоният, ки ҷанг дар Сталинград ба роҳ андохта буд. Воқеан ҳам қалъачанги Сталинград бузургтарин муҳорибае дар таърихи ҷангҳост, ки инсоният ба онҳо рӯ ба рӯ будааст. Таъсири ин ғоҷиҳои дар рӯҳу зиндагии мардум боқист ва боқӣ хоҳад монд. Бинобар ин ҳам месазад, ки ин асарро драмаи ғоҷиҳои рӯҳи инсон номид.

Чунонки ишора шуд, достон аз ҳашт сурӯш иборат буда, аввал сурӯши Замин меояд ва Сталинград поре аз сайёраи

ҳаёт ва наҷот Замин аст. Дар тасавури шоир ин шаҳри ба садамаи вайронкорӣ гирифтورشуда миёнҷо ва меҳвари замин менамояд. Замин чун инсон дард мекашад, ранҷ мепарад, овоз медиҳад.

*Маро озод бинмояд,
Ман сайёраам,
Дар банд мемирам!*

Ҳамин тариқ, дар боби аввал Замин, дар боби дуюм Дарё маҳалли фоҷиа буда, дар боби сеюм маллоҳи Баҳри Сиёҳ инсон, ки рӯҳиву ҷисмонӣ ҷангро бар дӯш бардоштааст, ба майдон меояд. Шоир маҳшари ҷангро аз дили инсон мегузаронад. Инро Аскар Ҳаким «аз вазифаҳои мураккаб ва мушкилтарин»-и шоир ҳисобидааст. Ба он вачҳ, ки «шоир аз миёни ҳамаи он ҳодисаҳои муҳим ва мураккаб ошӯбу маҳшари беқиёс, дуду сӯхторҳои сарбафалак, таркишхое, ки ҷанги заминро ба фалакҳо бардошта, чизҳои дар атроф бударо майда карда мепартофтанд, ба инсон назар меандозад ва ўро бо рангҳои баланд ва андозаҳои бузург тасвир мекунад». Сурӯшҳои минбаъда низ аксарият воқеӣ буда, дар тақвияти ҳамин мароми эҷодии шоир гуфта шудаанд.

Аскар Ҳаким «Сурӯши Сталинград»-ро «достони драма, достони фоҷиаи қаҳрамонӣ» номида таъкид мекунад, ки «драма дар ин ҷо ба маънии ҷинси адабӣ набуда, ба маънои мунодии задухӯрдҳо, ду концепсияи ҳаёт — некӣ ва бадӣ, адолат ва разолат, нур ва зулмат, ҳаёт ва мамот аст».

Аз ҷиҳати ҷинси адабӣ шоир онро «як навъи достони эпикӣ» медонад. Хуршеда Отахонова низ дostonро эпикӣ дониста, онро «дорои сужети мукамал, банду басти қавӣ, образҳои мусбату манфӣ» мешиносад. Ба фикри ў, «воқеаҳои дахлшуда, масъалаи ба миён гузоштаи шоир, ки масъалаи ҳаёт ва марг аст, маҳз тасвири эпикиро тақозо кардааст».

Адабиётшинос Ю. Акбаров ба як мулоҳизаи муаллифи дoston такя карда, онро эпикӣ намедонад. Муъмин Қанот боре гуфта буд, ки «ин корномаи бузургро бо вусъати воқеанигории эпикӣ тасвир кардан муҳол аст. Дар ин дoston чанд садое, ки дар он рӯзгори саҳт аз дили сарбозҳо баромада, дар саҳтии сангҳо ва нармии дилҳо асар карда, дар сафҳаҳои рӯзгор нақш бастаанд, сабт шудааст. Ба ин

далел адабиётшинос дostonро «асосан драмави ва драмавио лирикӣ» унвон мекунад, зеро ба ақидаи ӯ, дар дoston «амалиёту ҳаракат хеле кам буда, фоҷиаю драмаҳои ҳаёт, фоҷиаи инсон ва ҳиссиёту ҳаяҷони ботинии қаҳрамони лирикӣ (хусусан дар ибтидою хотимаи асар) ба арши аъло расидааст».

Дostonи «Тоҷикистон – исми ман» аз тақдири инсон, сарнавишти Ватан, аз nobасомониҳои таърих, аз адолату разолат, тантанаи адлу инсоф баҳс мекунад. Дар дoston бузургӣ ва иқтидори маънавии инсонии корсоз тасвир шуда, шоир ба гузаштаи пурифтихори халқ, ба тақдиру қисмат ва урфу одатҳои ӯ, ба имрӯзу фардои дурахшони вай бо муҳаббат менигарад, қидду чаҳд ва корномаи бузурги гузаштагони худро дар роҳи озодии бани башар бо ифтихор ёд мекунад. Дар ин дoston образи Ватану фарзандон, гоӣ пайванди қисмонию маънавии онҳо, ҳамбастагии наслҳо дар маркази диққати шоир қарор дорад.

Миёни образҳои ин дoston ва дostonи «Сурӯши Сталинград» қаробати мантиқӣ вучуд дорад. Дар ин дoston низ шоир образи асосӣ Модар-Заминро давом ва такмил баҳшидааст. Шоир дар сараҳбори дoston ба таърихи пурифоҷиа, вале боифтихори халқ истинод карда, барои ифодаи мақсади гоӣви худ аз образҳои рамзии оташ ва нур истифода мекунад. Вале образи рамзии Модар-Замин дар ин дoston оҳангу маънии тозае касб кардааст, ки аз бисёр ҷиҳат такмили образҳои ҳаммонанди дostonи «Сурӯши Сталинград» аст.

Дар «Тоҷикистон – исми ман» порчаҳои насри дар такмили образи Модар-Замин аст. Шоир дар дигар бобҳо низ портрет ва аҳволу авзои қаҳрамони асосии дoston – Модар-Заминро ба тасвир мегирад. Дар «Сурӯши Сталинград» образи Модар-Замин асосан дар боби аввалу охир (сурӯши яқум ва сурӯши модарон) омада буд, вале дар «Тоҷикистон – исми ман» ин образ ба қаҳрамони асосии рамзӣ табдил ёфтааст. Шоир ин образро боз ҳам инкишофу қувват додааст ва аз ин ҷиҳат дostonи мазкурро давоми мантиқии «Сурӯши Сталинград» гӯем, эҳтимол хато нашавад, ҳарчанд, ки мавзӯи ин дostonҳо аз ҳам фарқ мекунад.

«Гаҳвораи Сино». «Гаҳвораи Сино» дostonи таърихист. Шоир дар ин дoston диққати асосиро ба он лаҳзаҳои ҳаёти

мутафаккири бузург нигарондааст, ки аз гардишҳои муҳим ва тақдирсози таърих дар худ асар доштанд. Ба ин маънӣ, ҳар боби дoston ҳиссаест аз қиссаи сарнавишти Сино.

Мавзӯи сарнавишти Сино барои М. Қаноат мавзӯи таърихи гузашта, имрӯза ва ояндаи тоҷикон буд. Бинобар ин ҳам шоир ҳангоми эҷоди ин дoston ба умқи таърих фуру рафта, зиндагӣ ва рисолати донишманди бузургро дар оинаи таърих баррасӣ кардааст. Санадҳои таърих барои равшан кардани моҳияти таърих дар дoston хидмат кардаанд.

Муъмин Қаноат ба таърих бо назари моҳиятҷӯ нигариста, аз санаду воқеаҳо натиҷаи фалсафӣ мегирад. Рӯҳияи шоир барои дарёфти ҳақиқати сарнавишти ҳакими бузург созор афтодааст.

Дар ин замина шоир кӯшидааст, ки моҳияти ҳаётии Синоро барои хонандагон муайян кунад. Барои иҷрои ин кор таърих ба шоир ёрӣ кардааст, асноди таърих дар дoston ба забон меоянд ва аз сарнавишти ҳакими бузург, фарзанди арҷманди халқ қисса мекунанд. Ҳақиқати сарнавишти Сино созмони дostonро муайян карда, ҳар боб қиссаест аз корномаи ҳаким.

Ба ин маънӣ аз саҳифаҳои аввали дoston сар карда, Сино ба назари хонанда на фақат чун табиб, балки чун мутафаккири бузург ва инсони мумтоз намоён мегардад. Мушкилоти зиндагии Сино мушкилоти таърих, замон ва асрҳост. Аз ин мавқеъ Муъмин Қаноат қаҳрамонашро дар душвортарин ҳолату вазъиятҳо месанҷад. На шикасти давлати пуриқтидори тоҷикон, на маҳрумияту оворагардиҳо, на борҳо бо марг даст ба гиребон шудан, ҳеҷ чиз натавонист рӯҳи пуркуввати Синоро бишканад. Баръакс ӯ дар кӯраи муборизаҳо обу тоб ёфта, усули табобати иллатҳои замонаро меҷӯяд. Ҳасрати шоир ба ин байтҳо фуру мерезад:

*Фаҳри шохон чун зи мардон рафтааст,
Рустам аз майдон ба кайҳон рафтааст.*

Сино дар тасвири М. Қаноат қабл аз ҳама як инсони зинда ва инсони мутафаккире ба назар меояд, ки андешаҳои шадид ва ҷараёни ботинӣ дили ӯро мефишорад. Ва гоҳо пушаймониаш риққат меоварад.

*Дарди шоҳон аст дарди бедаво,
 Аз чӣ бахшидам ба нодоне шифо?!
 Ман сабабгори ҳамин маҳшар шудам,
 Зидди шар будам, зи аҳли шар шудам.
 Ман, ки будам дар набарди неку бад,
 Дар набарди нуру зулмат то абад.
 Рӯ ба рӯ гаштам ба зулматпешае,
 Чун кунам дар ҷанги ӯ андешае?
 Ҳайфи ин дониш, ки ғофилгир шавам,
 Равшаниро аввалу охир шавам.*

Шоир бузургии рӯҳи Синоро аз назари халқ қазоват мекунад, аз ривоятҳову ёдҳои мардум нишонаҳои шахсияти ҳақимро берун мекашад. Ба воситаи сарнавишти Сино шоир дар бораи марг, неку бади дунё, табиати пурихтилофи инсон андеша меронад. Дар ин замина мо шарикӣ ғаму шодии қаҳрамонҳои шоир мешавем. Андешаҳои Ибни Сино моро фаро мегиранд, ба тазйиқ меоранд:

*Зи қаъри замин то ба чархи барин,
 Басе роҳ бурдам, ба ҷуз роҳи кин.
 Ҳамин роҳ моро ба ғофил гирифт,
 Дареғо хирадро, ки ҷоҳил гирифт.*

Ин байтҳо дар ҳоле ба забон омадаанд, ки ҷаҳолат бар заковат боло гирифта, аҳволи замонаи бедармон ҳақими бузургро ба ғиғон меоварад:

*Дареғо аз ин ранҷи рӯзу шабам,
 Дареғо зи аҳволи тобу табам...*

Бояд гуфт, ки дар ин дoston муаллиф фақат ба тасвири шахсияти Сино таваҷҷуҳ кардааст. Сарнавишти ҳақимро барои ошкор сохтани хислати ӯ истифода кардааст.

Чунонки ишора шуд, ин дostonи таърихист ва асоси онро санадҳои тарҷумаиҳолии Ибни Сино ташкил медиҳад. Вале тахайюли бадеии шоир дар дoston мавқеи асосӣ дорад.

Ба воситаи образи Ибни Сино шоир андешаҳои амиқ ва доманадори худро дар бораи зиндагӣ, моҳияти он, муносибатҳои инсонӣ ифода кардааст ва ниҳоят Ибни Сино ба муосири мо табдил ёфтааст. Дар ин дoston низ чун дostonҳои пешин нури хиради муаллиф, ҳаяҷони дили ӯ гузашта-

ро ба имрӯз мепайвандад. Хидмати Муъмин Қаноат дар инкишофи шеъри кунунии тоҷикӣ бузург аст. Махсусан ӯ достони муосири тоҷикиро ба зинаи баланди инкишоф расонд. Сабки тозаи дostonсароиро, ки низ аз суннатҳои дostonгӯии пешин бархурдор аст, эҷод кард ва рушд бахшид.

Муъмин Қаноатро мо ҳам шоири суннатгаро ва ҳам суннатшикан мегӯем, ба ин далел, ки шеъри ӯ бунёди суннатӣ дорад. Ҳам дар шакл ва ҳам дар ифодаи образҳо ӯ аз шеъри пешин бардоштҳои ҷолибе дорад. Дар шаклҳои гуногуни шеъри классикӣ, аз ҷумла, дубайтиву рубой ва газалу намудҳои дигар беҳтарин шеърҳои худро гуфтааст.

Суннатшикани М. Қаноатро низ ба маънии мусбат бояд фаҳмид. Вай дар тарзи тасвир, сохти шеър, вазну забон тозагӯӣҳои муфиде ба роҳ андохтааст, ки боиси пайравии бисёре аз шоирони ҷавони тоҷик гардидаанд.

Забони шеъри Муъмин Қаноат хоси ӯст. Вазну тамкине, ки дар шеъри вай аст, шеърашро аз шеъри дигарон фарқ мекунонад. Мавқеи Муъмин Қаноат дар шеъри муосири тоҷикӣ хос аст.

Як давраи томи инкишофи шеъри тоҷикӣ ба номи ӯ ва хидмати ӯ вобастагии тамои дорад.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Ватан

Чун синаи садчоки ялонӣ, Ватани ман,
 Ман зиндаю медӯзи ту аз гул кафани ман.
 Ту олами яктои манӣ, дида мабодо
 Бинад гули хокистари боғу чамани ман.
 Бо ин ҳама худсӯзи туро боз парастам,
 Қутби ману Маздои ману Аҳримани ман.
 Як қофилаи ишқи ман аз роҳ рабуданд,
 Ман ҳеҷ надонам, кӣ бувад роҳзани ман?
 Аз тундиву аз тезӣ ҷунон хор шудастем,
 Чун хор бувад пираҳанам дар бадани ман.
 Хубон ҳама оху шудаю кӯҳ ба кӯҳанд,
 Як ҷав нахарад нофаи моро Хутани ман.

Марди чу гузашт аз камари мард, чунун аст,
Эй вой аз ин мардии барбодзадани ман!

Давоми нек роҳатро

Ба Владимир Луговской

Даме ки размгоҳи бешикасти Рустами Дастон
Ба чанги бекҳо афтид аз дасти забардастон,
Даме ки базмгоҳи Ибни Сино, Рўдакӣ, Хайём
Бишуд ҷавлонгаҳи дуздон,
Бишуд бозичаи айём,
Ба ин ҷо омадӣ пои пиёда мисли як сарбоз,
Ба қалби шоиру бо ҳучҷати раҳсоз.
Ту аз кўҳу камарҳо бо машаққат роҳ мебурдӣ,
Чу шоир, ошиқи шаб хавф аз бегоҳ мебурдӣ.
Зи дарё об мехўрдиву мехуфтӣ,
Намехуфтӣ,
Ба яздон баҳс мекардӣ,
Ба дарё роз мегуфтӣ.
Чу дарё вирд мекард аз забонат шеъри Пушкинро,
Ту боло мешудӣ
То даст гири моҳу парвинро.
Шунидӣ нағмаи ҷонпарвари хиргоҳӣ аз хиргоҳ,
Ҳам овози азони деҳаро бар даргаҳи Аллоҳ.
Шабоҳанги хурўсон,
Бонги халхоли арўсонро,
Сукути кўҳи тафсонро,
Садои ҷони инсонро.
Ту ғарқи созҳо будӣ,
Ту банди розҳо будӣ,
Чу булбул моили парвозҳо,
Овозҳо будӣ.
Ки ногаҳ шарфаи тири камон,
Аспи давон омад.
Кадомин бек сўйи деҳаи бе посбон омад?
Балои осмон омад?
Ту барҷастӣ,
Камар бастӣ,

Ба аҳли деҳа пайвасти,
 Гурури бек бишкасти.
 Ҳамин шаб ёр гашти чун қалам тиру камонатро,
 Дигар оҳанг бахшиди
 Ҳамин шаб достонатро.
 Дар ин пасту баландиҳо,
 Дар ин сустиву сахтиҳо,
 Миёни гиру дори некбахти, шўрбахтиҳо,
 Ту диди Вахшро танҳо,
 Миёни кўҳ дар ғавго,
 Надиди дар бисоти ў дили дарёи Ҳофизро.
 Чу шоир ёд н-оварди макони разми Рустамро,
 Надиди даврагардон ҷоми сесад пораи Ҷамро.
 Аҷамро дидаву савти Аҷамро лек нашниди,
 Дами пирӣ бузургонро ту хору бенаво диди?
 Агар дар хонаи тоҷик бисоти умр ночиз буд,
 Ба ҳар гаҳвора Ҳофиз буд ё девони Ҳофиз буд.
 Ҳамон пире, ки аз пайроҳаҳо то арсаи дунё
 Зи манзилҳо ба манзилҳо
 Гушода роҳ аз дилҳо.
 Агар бо номи Ҳофиз мешудӣ дар хонаи тоҷик,
 Баногоҳ қаср мешуд аз карам вайронаи тоҷик.
 Агар бо шеъри Ҳофиз роз мегуфти ба духтарҳо,
 Ба шеърат мефаромад аз самои ҳусн ахтарҳо...

Савол ва суноршиҳо:

1. Муъмин Қаноат дар кучо зода ва таҳсил гирифтааст?
2. «Сурӯши Сталинград» чӣ гуна асар аст?
3. Дар бораи достонҳои дигари М. Қаноат чӣҳо медонед?
4. Дар шеъри «Гули бодом» чӣ тавсиф карда шудааст?

ЛОИҚ ШЕРАЛИ (1941–2000)

Шеъри Лоиқ сарнавишти шоирии ўст. Лоиқ соли 1941 дар деҳаи Мазори Шарифи ноҳияи Панҷакент ба дунё омадааст. Баъди хатми мактаби деҳа дар омӯзишгоҳи муаллимии шаҳри Панҷакент таҳсил карда, сонитар Донишкадаи омӯзгории шаҳри Душанберо хатм кардааст.

Фаъолияти шеърғўии ӯ аз рўзгори ҷавониаш шурўъ шуда, нахустин маҷмўааш соли 1966 бо номи «Сари сабз» ба ҷоп расидааст. Маҷмўаи нахустин ва шеърҳои аввалини шоир диққати хонандагон ва аҳли танқидро ба худ кашид. Донишманди адабиёт М. Шукуров дар бораи шеърҳои нахустин маҷмўаи шоир навишта буд: «Аз шеърҳои ин маҷмўа садои тапиши дили беғубори ҷавоне шунда мешавад. Шеъри Лоиқ пур аз ҳаяҷон аст, ки аз ҳар мисраи он ҳис карда мешавад». Аввалин қадамҳои Лоиқро мунаққиди шинохта дар шеър «хеле хурсандибаш» тавсиф карда, лирикаи ӯро мисли ҳаёт пурҷўш, пурмаъно ва рангин дида буд. «Ишқияҳои вай боз як бори дигар нишон медиҳанд, ки – гуфта буд мунаққид, – дар ин гуна шеърҳо ҳаяҷон ва мазмуни ҳақиқатан эмотсионалӣ, ҷустуҷўи роҳҳои кушодани олами ҳиссиёти мардуми имрўза то чӣ андоза зарур аст».

Лоиқ аз нахустин шеърҳояш ба зиндагӣ назари тоза дошт. Шеъри ӯ бо бардошти шоиронааш аз воқеият аз бисёр навиштаҳои ҳамсолону ҳамқаламонаш фарқ дошт. Шеърҳои маҷмўаи «Сари сабз» аз ҳунари волои як шоири тасвиргар

ва тааммуқписанд мужда меовард. Аксари шеърҳои ин маҷмӯа дар мавзӯи ишқ гуфта шуда, дар онҳо ҳиссиёт чизе нест, ки ба сари худ, ба алоҳидагӣ вучуд дошта бошад, балки маъноӣ васеътаре пайдо карда, ба як чузъи дарки дунё табдил ёфтааст. Бисёр шеърҳои ин маҷмӯа шогирдона бошанд ҳам, қалби пурэҳтироси муаллифи онҳо, ташнаи ҳаёт будани ўро ба хубӣ ифода мекунад. Дар аксари шеърҳои он замон таълифкардаи шоир калимаҳои «орзу» ва «умед» дучор меоянд. Ҳатто қисмате аз маҷмӯаи аввалаш «умедҳо» номида шудааст.

Умедвориҳои ў хонандаро низ умедвор медошт ва ниҳоят ин умедвориҳо бор овард. Маҷмӯаи дуввуми шоир «Илҳом», ки баъди ду соли нашри маҷмӯаи аввал чоп шуда буд, гувоҳ ба қалами расои шоири баркамол гардид. Шеърҳои ин маҷмӯа гувоҳи он буд, ки «Шоир аз зоҳирбинию дурахши фиребои сухан ва андак мафҳумбаёнӣ канора чуста, бештар ба сурудани ҳиссиёти заминӣ ва ба шеър кашидани таассуроти ба худ ошно пардохта буд. Нигоҳаш ба зиндагӣ амиқтар шуда, дар суханварӣ ҳам ҳунар андӯхта буд» гуфтааст А. Ҳакимов.

Баъди маҷмӯаи «Илҳом» яке аз паси дигар китобҳои шоир ба чоп расиданд, ки ҳар кадоме як паҳлуи тозаи ҳунари шоирии ўро ба мо нишон меод. Шоир роҳи мустаҳками хешро дар шеъри муосири тоҷикӣ муайян кард. Дар ин замина мазмуну мундариҷаи маҷмӯаҳои «Нӯшбод», «Соҳилҳо», «Ҳоки Ватан», «Резаборон», «Марди роҳ», «Хонаи чашм» ва ғайра хеле гани ва рангоранг буданд.

Моҳияти иҷтимоӣ ва арзиши бадеии шеъри шоир низ ба маротиб афзуд. Вай дар шаклҳои суннатии шеъри пешин монанди ғазал, рубой, дубайтӣ ашъоре суруд, ки ба воситаи шеъри ў ин навъҳои шеъри аз ёд рафта, умри дубора ёфтаанд. Ғазалу рубоӣю дубайтигӯӣ аз нав дар адабиёти тоҷик ба расмият даромад.

Лоиқ дар мавзӯҳои суннатӣ ва муқаддаси адабиёт, монанди ашъор дар ситоиши Модар, Ватан ва ғайра шеърҳои гуфт, ки онҳо ба тозагии назари шоирона ва моҳияташон миёни хонандагон маҳбубияти хос пайдо карданд. Дар ин равиш махсусан, «Модарнома»-и ў ҳодисаи мусбат дар шеъри муосир арзёби гардид.

Мунаққид Аскар Ҳакимов ба ин силсилаи шеърҳо баҳо дода, онро «Муваффақияти шоир, ба замми ин муваффақияти адабиёти тоҷик» шинохта буд.

Воқеан ҳам шоир дар гуфтани шеъри модар роҳи тоза ва пурмоёро пеш гирифт. Вай ба урфу одатҳои пешқадами мардумӣ таъя карда, симои воқеии модари тоҷикро бо нишонаҳои мушаххас ва равшан ба шеър овард. Расму русуми мардумӣ дар кушодани чеҳра ва хислати модар ба шоир кўмак кард. Лоиқ дар ин силсила тавонист, ки олами дар назар содда, вале мураккаб, сокиту ором, вале пурошўбу пурсадо, андешаҳои оддӣ, вале пандомўзу пурҳикмати модар, тасвири олами зебою орзуо ҳавасҳои модарро ба қалам орад.

Шоир дар аксари шеърҳои ин силсила ба ҳаҳони ботинии модар сар фуру бурда, ҳақиқати ўро бозгў мекунад.

Аз ин силсила ҳойи шеъри «Ба модарам» ҳудоғона аст. Ин шеър ифодагари чеҳраи ҳоси модари шоир ва модарони дигар аст.

Лоиқ ба воситаи ин силсилаи шеърҳо тафаккури миллии моро дар шеър зинда кард. Ба ифодаи дигар, аз рўзғори модари тоҷик шеъри тоҷикона гуфт. Хислатҳои ноаён ва муҳиби модарро дар шеър зинда кард. Ормонҳову ҳасратҳои модарро ба қолаби шеър овард.

Зиндагии модар, ки «дар як гўшаи хомўши кўҳистон» бо ҳасрату надоматҳо мегузашт, дар шеъри ў шукўху шаҳомати тоза ёфт. Дар шеърҳо муҳаббати модар ба фарзанд ва фарзанд ба модар бе ҳеч қайду шарт басо самимӣ ва табиӣ ифода гардид. Дилсўзии фарзанд ба модари пир дар ин шеърҳо пур аз ҳасрату ормон буда, гоҳо риққатовар аст. Аз ин чиҳат таъсири шеърҳои силсила ба дилу рўҳ беандоза аст.

Лоиқ боре дар мавриди бисёр шеърҳояш гуфта буд, ки «ҳар чиро, ки дар ин шеърҳо тасвир шудааст, мо бо чашм мебинем. Ин гуна шеърҳо дар рў ба рўи он шеърҳое, ки ибороти китобӣ, бо риояи ҳама қонунҳои арўз иншо шуданд ва агар хушоҳангии калимаҳои зебои тоҷикӣ ва арўз набошад, ҳарзае беш нестанд, умри дароз доранд».

Оре, чун ба муҳаббати фарзандӣ ба чеҳраи модар нигарем, «мўйҳои даққиву рўймоли сиёҳ, ғабаби пурчину аб-

рӯи дуранг», шуълаи хусни парида, чашмҳои обрав, ангуштони чангак ва ғайраи ӯ барояш азиз намуда, чеҳраи муҳиби ӯро муҳибтар мешиносем.

Дар ин маврид як эроди Аскар Ҳакимов ба байти матлаи шеъри «Муноҷот ба модар» пазируфтани нест, зеро ин шеър тасаввури симои боқии модарро ба воситаи нишонаҳои воқеи ба ҳадде мушаххас фаро гирифтааст, ки ҳарфе ба он афзудан ва ё ҳарфе берун андохтан имкон надорад.

Дар вақташ устод Айни Пайравро ошиқ ва дар гуфтани шеърҳои ошиқона маҳорати хос доштани ӯро таъкид карда буд.

Лоиқ низ шояд рӯзгори аз сар гузаронидаи Пайравро сипарӣ карда бошад. Ин шеър барои таърихи адабиёт муҳим мебошад. Муҳим он аст, ки Лоиқ ашъори ошиқонаро ё худ лирикаи ишқиро чӣ гуна меғӯяд.

Муҳаммадҷон Шукуров аввалин қадамҳои Лоиқро дар лирика хеле хурсандибахш тавсиф карда, лирикаи ӯро мисли ҳаёт пурҷӯш, пурмаъно ва ҷустуҷӯи роҳҳои кушодани олами ҳиссиёти мардуми имрӯзаро ҳодисаи муҳим донист.

Мавзӯи ишқ барои Лоиқ аз тугёни ҳиссиёти инсонӣ, аз муомилаю муносибати мураккаби одамон иборат аст. Ин фаҳмиш барои шоир санги маҳакест, ки сифатҳои маънавии одам, хислатҳои олии ё пасти ӯро дар назар дорад. Дар бисёр мавридҳои шоир ба воситаи ин мавзӯӣ тавонистааст, ки дар бораи ҳаёт, муносибати инсон ба инсон, муносибати одам бо ҷамъият ва ғайра хулосаҳои амиқ барорад, ба зиндагӣ ва ҳамзамонони худ назари ҳакимона дошта бошад. Аз ин мавқеъ Лоиқ аз тавонотарин шоирони ишқсари адабиёти муосир аст.

Ишқи Лоиқ заминист ва нақши ормонҳои заминӣ дар он равшану пурҷилост. Оё дар ин мавзӯӣ шеър гуфтан барои Лоиқ осон буд? Инро Лоиқ хуб медонист, вале ба неруи суханвари худ бовар дошт. Дар ин маврид ҳарфҳои шоири австриягӣ Рилке ба ёд мерасад, ки гуфта буд: «Шеърҳои ишқӣ нанависед: дар аввали қор аз мавзӯҳои бозоргиру оддӣ парҳез кунед: онҳо аз ҳама мушкиланд, чунки дар он ҷое, ки чи қадар чизҳои хуб ва қисман олии ҳам гуфта шудаанд, барои чизи худро додан қудрати бузург ва баркамол зарур аст. Бино бар ҳамин аз мавзӯҳои умумӣ гурех-

та, дар чизҳои шахсӣ, ки ҳамин рӯзи зиндагиатон ба шумо мебахшад, паноҳ ҷӯед: аз гуссаю умедҳо, фикрҳои гузарон ва боваре, ки ба ягон чизи зебо доред, бо як ҳаққонияти амиқ ором ва ҳалимона ҳикоя кунед ва барои ифодаи худ чизҳои атроф, хобҳо, хотираҳоятонтро истифода баред».

Лоиқ аз мавқеи он ки ин мавзӯ бозоргир аст, ба гуфтани шеърҳои ошиқона майл надоштааст, балки танҳо қасди ифшои ҳиссиёти шахсии худро кардааст. Ӯ ба воситаи шеъри ошиқона зиндагиро, муҳаббат ва ҳастиро ба шеър овард. Лоиқ симои шоириашро дар шеърҳои ошиқона муайян кард. Дар ин қабил шеърҳои ӯ таассуроти лирикий аввалу охир дорад, зиндагӣ бо ҳама пастию баландиҳояш дар шеър мавҷ мезанад. Лоиқ илова ба таассурот ва ҳиссиёти фардӣ андешаҳои умумиятфоро ба ишқияҳояш ворид сохт. Ба назари мо, сабаби маҳбубияти бештар касб кардани шеъраш ҳамин буд. Хонанда дар шеъри ӯ армонҳояшро дид ва шинохт.

Шеърҳои «Муҳаббати аввал», «Додгоҳи хотира», «Хандаи занона», «Торҳои нонавохта» дар тағйири ҳамин равиши эҷодии шоири гуфта шудаанд.

Минбаъд назари Лоиқ ба воқеият амиқтар мешавад. Ишқро дар оинаи тазодҳои олами мавҷуд тафсири шоирона мекунад. Ва шеърҳои дар ин давра навиштаи ӯ танҳо ҳасратҳои ошиқи армоншикан нестанд, балки дарди иҷтимоӣро низ фаро гирифтаанд. Шеърҳои «Шаби тӯй», «Кўзаи армон», «Ту хушбахти?», «Паймонаи муҳаббат», «Биҳишти гумшуда» ҳамин мавқеияти шоирии ӯро равшан ифода мекунад.

Мавзӯи ишқ ва муҳаббати поки инсонӣ аз мавзӯҳои муқаддаси адабиёт аст. Лағжишҳои ахлоқиро дар ин мавзӯ гузаштагони мо қабул надоштаанд. Мутаассифона, дар адабиёти имрӯзи мо, шояд ба таъсири муҳаббатномаҳои бепардаи русӣ бошад, лажҷишҳои ахлоқӣ дар шеърҳои ба ин мавзӯ гуфташуда мушоҳида мешаванд. Ин гуна шеърҳои ишқӣ дар эҷодиёти Лоиқ, Бозор, Гулназар низ ҳастанд, ки онҳоро намунаи адабиёти парнографӣ бояд шинохт. Таъсири зиёновари ин гуна осор ба ахлоқи ҷавонон ҷуброннопазир аст.

Ин равия, ки дар зинаҳои аввали эҷодиёти Лоиқ мушоҳида мешуд, хушбахтона, минбаъд инкишоф наёфт. Дар маҷмӯъ шеърӣ ишқӣ Лоиқ поку беолоиш ва ахлоқписанд аст. Ишқ чун падидаи зиндагӣ андешаҳои шоирро ба ҳаракат меоварад. Аз ин мавқеъ шеърӣ ишқӣ Лоиқро дар «андешапарварии шоирона» бояд дид. Воқеан ҳам Лоиқ лирики тааммуқписанд буда, шеъраш аз андешаҳои мураккаб ва пуршиддат фароҳам омадааст. Вай на фақат олами маънавию ахлоқӣ муосирон, балки моҳияти иҷтимоӣ ва эҳсосоти граждании онҳоро низ ифода кардааст. Андешапарварӣ дар шеърӣ Лоиқ ба ҳикматомӯзӣ ва пандомӯзӣ наздик аст, ки бешак, моҳияти фалсафӣ дорад. Лоиқ дар ин гуна шеърҳо тазодҳои зиндагиро ба андеша мегирад, дар бораи зиддиятҳои табиати инсон, дар бораи зиндагӣ ва марг, меҳру муҳаббат ва кинаву адоват, шодиву хурсандӣ ва ғаму андӯх, одамият ва ноодамӣ мулоҳиза меронад.

Ҳам дар лирикаи ишқӣ ва ҳам дар лирикаи иҷтимоии Лоиқ фикру ҳисси қаҳрамони лириқӣ «ҳаёти, заминӣ буда, аз конкретияти воқеии зиндагӣ гизо мегирад... воқеаҳои конкретӣ зиндагӣ шоирро ба андеша мебаранд ва аксаран андеша ва сарманшаи ҳаётиаш ба шеър дохил мегардад. Қаҳрамони лириқӣ Лоиқ ончунон андешапарвар аст, ки боре ҳатто рақси духтари зебои санъаткор ҳам дар дили ӯ шодӣ ва шӯру шавқ бедор накардааст, балки ўро дар сари рӯйдодҳои зиндагӣ ба фикру мулоҳиза бурдааст». Дар шеърӣ «Раққоса», ки М. Шукуров дар назар дорад, мушоҳида ва андеша як чо омадааст, сарманшаи андеша ва худи андеша дар шуури қаҳрамон зоҳиран паси ҳам, вале моҳиятан омехтаи якдигар вучуд доранд.

Солҳои ҳафтодум худҷӯиву худшиносӣ дар шеър афзоиш ёфт. Назари шоирона ба таърих моҳиятан дигар шуд. Дар ин давра бисёре аз қаламкашон ба таърих рӯ оварда, дар мавзӯҳои таърихӣ асарҳо эҷод кардаанд. Дар ин раванд мавқеи Лоиқ дигар буд. Вай аз оинаи таърих ба фардо нигаристан ва моҳияти онро дарёфтани мехост. Ин кӯшиш ўро ба гуфтани силсилаи «Илҳом аз «Шоҳнома» водор кард.

Ҳадафи Лоиқ аз гуфтани шеърӣ таърихӣ ин буд, ки аз сабақи таърих барои фардо истифода кунад. Зарурати маънавию ахлоқӣ ўро сари эҷоди ин силсила оварда буд. Ба

ифодаи Аскар Ҳакимов, «Дар силсилаи «Илҳом аз «Шоҳнома» Фирдавси ва қаҳрамонҳои ӯ Кова, Рустам, Таҳмина, Сухроб, ки муборизаашон барои адолат буд, ба мо аз фирӯзии некӣ бар бадӣ, вале аз фирӯзии гарон, ки онро дар ивази чон ва хун ба даст оварда буданд, ҳикоят карданд. Навҳаи ҷонгудози Кова ва Таҳмина дар марги фарзандон аз нолаи волидаини шаҳидфарзанди асри мо асар дорад. Шоир ба мавзӯҳои ҷовидони ҳаёт ва мамот, нек ва бад, ки ҷавҳари фалсафии силсила дар онҳост, оҳанги замони медиҳад, онҳоро бо чашми аср мебинад».

«Фарёди бефарёдрас» охири китоби Лоиқ аст, ки дар вақти зиндагиаш чоп шуд. Шоир дар зери аксари шеърҳои ин китобаш таърихи навишта шуданаширо гузоштааст ва ин таърих ба солҳои охири садаи бист, ки барои Тоҷикистон ва шоири он Лоиқ фоҷиабор буд, ишора мекунад.

Ин маҷмӯаи ашъори шоирро метавон бардошти шоиронаи Лоиқ аз фоҷиаҳои ахлоқиву маънавие донист, ки махсусан дар солҳои ҷанги ҳамватанӣ ба сари мардуми бечора омад ва кишвар рӯ ба харобӣ овард. Лоиқ чун шоире ба он ҳама бемаънавиятӣ, бадахлоқӣ ва носипосие, ки мутаассифона, дар ватанаш он солҳо ҳодисаи муқаррарӣ шуда буд, ба фоҷиаҳои руҳдода мехост шоирона баҳо диҳад ва ҳамин тавр ҳам кард.

Албатта, Лоиқ ба мо аз воқеаҳои руҳдода қиссаи манзум намегуяд, санадҳои урёнро ба шеър намеоварад, балки аз воқеият образҳои шоирона дармеёбад, онҳоро ба шеър меоварад ва ба ин восита шеърашро мӯъҷаз ва муассир месозад. Вале чунин шеърҳои таърихдори шоир тааллуқоти якрӯзаву дурӯза надоранд, балки маъниву орои онҳо ба инсонҳо, замонҳо ва маконҳои беҳудуд тааллуқдоранд. Хайру шарр дар тафаккури шоиронаи Лоиқ замонро фаро гирифтааст. Агар аз ҳамин мавқеъ ба шеърҳои шоир нигарем, маънии ҷовидонаи онҳо кашф хоҳад шуд. Яъне он чи шоир аз боби бадӣ ва решаҳои он меандешад, дар ҳама замонҳо одамони хирадманду огоҳро ба андеша бурдааст. Ба ин маънӣ Лоиқ наметавонист он чиро, ки дар канораш мегузарад, беғаразона тамошо кунад, аз он натиҷагирӣ накунад.

Яке аз шеърҳои шоир, ки як навъ қасидаи нияти неку орзуҳои созандаи ўст, «Соқиномаи имрӯз» унвон дорад. Шакли ин шеър мисли соқинномаҳои адабиёти пешин маснавӣ нест. Вайро шоир дар жанри тарҷебанди озод гуфтааст. Вале мояи он фалсафист ва аз ин ҷиҳат ба соқиномаҳои классикӣ ҳамсон аст. Ҷоми саршори шоир дар ин соқинома ҷоми умед аст. Вай нӯшбод мегӯяд ва умед мекунад, ки кош соқӣ башорат диҳад, «ки наздик созад раҳи дури мо», «ки бино шавад дидаи кӯри мо», «ки равшан шавад хонаи гӯри мо», «ки бинем он рӯзи манзури мо» ва ғайра.

Шоир аввал пеши соқӣ сустиҳову нокомиҳову бадбахтиҳоро зикр мекунад ва баъд аз ў шафоат меҷӯяд:

*Бидеҳ, косагул, оби ангури мо,
Ки равшан шавад шомӣ дайҷури мо!
Бидеҳ, косагул, оби ангури мо,
Ки мирад зи ғам хасми манфури мо!
Бидеҳ косагул, оби ангури мо,
Алорағми ин даври ноҷӯри мо!...*

Ин соқиномаи шоир нафақат аз ҷиҳати шакл, балки моҳиятан низ аз соқиномаҳои адабиёти гузашта фарқ дорад ва доираи мавзӯӣ ва муҳокима дар он хеле васеъ, тоза ва замониест. Ҳатто шоир ба ҷои шакли анъанавии мурочиат ба соқӣ калимаи «косагул»-ро истифода мекунад, ки ғунҷоиши маънӣ ва оҳанги замонии асарро фарох месозад. Аз ин ҷиҳат бо тасвири вақту фазои мушаххас «Соқиномаи имрӯз» бе таъкиди шоир дар унвони он низ ҳамчунон тозамаънию имрӯзист. Ва мо дар паси ҳар сатри он чеҳраи озорхӯрдаву халқпарвари шоири арҷманди тоҷикро эҳсос менамоем ва равшан тасаввур мекунем, ки ғами ў ғами башар будааст, танҳо ба халқ ё ватани алоҳида тааллуқ надорад, зеро амн, осоиш, сулҳ ва сафо қарини кулли инсонҳои рӯи заминанд. Ин маъниро шеъри дигари шоир «Барои соҳибназарон» тақвият мебахшад ва маънии тозатареро ба миён мегузорад. Шоир ба дард навҳа мекашад, ки ифтихори пуч қавмеро ба манзили мақсуд намерасонад ва бо ифтихори беравнақ ба кучо расиданро ин тавр арзёбӣ мекунад, ки таънаи созандааст:

*Номи баланду настии оҳанг,
Рўҳи баланду рӯи пурожанг.
Дарё пуробу лабташна соҳил,
Кўҳи баланду настии фарҳанг...
Эй вой бар ман, эй вой бар мо!*

Мо дар боло ишора кардем, ки ангегаи бештарини шеърҳои ин китоб воқеияти солҳои навадуми асри гузаштаи ватани шоир аст. Шоир медонист ва ба чашми сар дид, ки яке аз омилҳои фоҷиаҳову бадбахтиҳо дар диёраш бемории вазнин – маҳалгарой буд. Ин ҳодиса боис шуд, ки пайванди миллат гусаста шавад ва ҳазорон-ҳазор фарзандони халқ гурезаву дарбадар гарданд. Ва ҳарчанд номи китобро шоир «Фарёди бифарёдрас» гузошт, вале шеъри ӯ «Алорағми маҳалгароён» бо мазмун ва маънии созанда садҳо фарёдрасе пайдо хоҳад кард.

Ва фарёдраси ӯ дар ин замина фақат ҳамдиёронаш нахоҳанд буд, балки одамони поктинату хайрандеше, ки мақоми инсонро аз рӯи қавму миллат ё маҳал намешиносанд, низ фарёди шоирро хоҳанд шунид ва ин таъсир арзиши мавқеии шеърро таъин хоҳад кард.

Шоир дар оғози шеър қитъаеро аз Толиби Қандаҳорӣ иқтибос карда (Агар аз Балх ё аз Қандаҳорем, ҳама парвардаи як кўҳсорем. Дар ин дарёи нопайдоканора, ба як киштии тўфонӣ саворем), бо ин таъкид карданист, ки беморӣ хоси як қавму миллат ва Ватан нест. Он дар дунё вучуд дорад ва бояд решақан шавад. Аз ин ҷиҳат шоир дар шеъраш мухотаби хос надорад ва он мутааллиқ ба ҳамагон аст:

*Гар дили моро бихонӣ, тоҷикӣ,
Гавҳари моро бидонӣ, тоҷикӣ.
Фарқ набвад аз кучой, эй ҳабиб,
Гар ту мой, гар ту мой, эй ҳабиб.
Берун аз ҳар қайду бастӣ, зинда бош!
Мисли мо миллатпарастӣ, зинда бош!*

Мо дар боло ишорае доштем, ки шеъри Лоиқ сарнавишти шоиронаи шоир аст. Ҷо-ҷо шоир аз ин ҳам мушаххастар зиндагиаш, санадҳои воқеии ҳаёташро ба шеър меоварад, вале маъниву хулосаи он танҳо арзиши шахсӣ надорад.

Масалан, дар шеъри «Хонаи шоир» аз як мақолаи танқидии маҷаллаи «Огонёк» эпиграфи зерро меоварад: «ҳамчунин ба...(номҳои зиёде) шоир Лоиқ Шерали ғайриқонунӣ хона додаанд...» (Маҷаллаи «Огонёк», 14, 1987). Баъди ин иқтибос шоир шурӯъ мекунад:

*Хонаи қонунӣ надорам ман,
Чунки ман берунам зи қонунҳо.
Хонаи қонуним будӣ, агар
Будаме омада зи берунҳо...
Шоире қонуне набишносад,
Гарчи бошад ҳамеша дар қайде.
Аҳли байташ гурусна ҳам мирад,
Мехӯрад боз ҳам ғами байте.
Шоире, ки ғами ҷаҳон дорад,
Хонааш ошёнӣ дилҳост.
Ғами шоир чӣ мехӯрӣ, эй дун,
Хонаи шоирон ҳама дунёст,
...Лек шодам, ки байтҳо дорам,
Аз дусе обкӯр боке нест,
Лоиқ ар нестам ба байти шумо,
Дар ягон байти хеш хоҳам зист!*

Дар тафсири ин байтҳо чизе афзудан зиёдатист. Вале мо мисраи «хонаи қонуним пас гӯр аст»-ро аз поёни шеър оварда, ҳасрат ва дилмондагии шоири бузургро нисбат ба одамони «намакҳарому дурушт»-и ҳақношинос таъкид карданим, ки муҳотаби шоир дар ин шеър маҳз ҳамин худхоу пастгинатон мебошанд. Қисмате аз шеърҳои шоир марсияҳои ҷонсӯзе ҳастанд, ки ба қурбониёни фоҷиаҳои кишвар баҳшида шудаанд.

Шоир дар ин марсияҳо ҷанг, ноодамӣ ва кинаварзию қасосгириро саҳт маҳқум месозад. Шеърҳои «Чашмони Олимпур», «Марсияи Ҷамшед», «Падарам, во падарам» аз ҳамин қабиланд. Махсусан, ду шеъри охир басо пурдарад буда, моҳияти фоҷиаеро, ки ба сари халқ ва беҳатарин фарзандони ӯ омада буд, хеле равшан таҷассум месозанд. Байтҳои зерро хонда, дили санге доштан лозим аст, ки баробари падари Ҷамшед (табиби машҳур буд) ҷарроҳи машҳури замон Аслиддин Осимӣ нагирад:

*Куштандат, о қону қигар, эй қашну суру иди ман,
Куштандат, о нури басар, эй бар замон тамҳиди ман.
Эй фахри ман дар зиндагӣ аз диду аз нодиди ман,
Хоки ду олам бар сарам, бар ин сари испеди ман.
Куштандат, о Қамшеди ман, Қоми Қами уммеди ман,
Эй андар ин зулматсаро маҳтоби ман, хуршеди ман.*

Ба вазъе, ки он солҳо ҳукмрон буд, Лоиқ дигар хел сухан гуфта наметавонист, зеро ў Ватанро дўст медошт ва аз дарди Ватан зор менолид:

*Ҳар чӣ дорам дар ин қаҳон, Ватан аст,
Ватан асту модари қону тан аст!*

Вале он рӯзҳо ин ватани дўстдоштаи шоир ба ҳоле расид, ки шоир ба дард фарёд мезанад:

*Дар ҳеҷ одам ояте з-одам намондааст,
Дар қавли мард ҳуҷҷате муҳкам намондааст.
Чун тир рост мезанад бар синаҳои халқ,
Чуз марг бар қароҳате марҳам намондааст.*

Ин мисраъҳо аз як ғазали Лоиқ аст ва тасодуфӣ нест, ки бештарин ғазалҳои китоби охиринаи шоир «дарди замон»-ро дар худ фаро гирифтаанд. Ва дар миёни ин «дардҳо» дарди сухан, мавқеи суханвар ўро беш аз ҳама озор медиҳад:

*Сухан вирди забонҳо буд, имрӯз аз даҳан мондаст,
Забони ноби тоҷикӣ бурун аз анҷуман мондаст.
Чу ҳар хору ҳасе даъвои шеърӯ шоирӣ дорад,
Дилам аз шоирӣ мондасту аз шеърӯ сухан мондаст...
Бад-ин минвол агар тақдир бетадбир хоҳад буд,
Аҷаб набвад агар гўянд: Лоиқ бекафан мондаст.*

Лоиқ бори вазнини ғаму дарди ватандориро таҳаммул карда, расидани сулҳу оромиро саҳт интизор буд ва пайки расидани онро муштоқона муборакбод гуфт:

*Раҳми Парвардигори мо омад,
Нури Ҳақ бар диёри мо омад.
Ҷанги бунёдсўзи мо бигзашт,
Сулҳи бунёдкори мо омад...*

Ин даврае буд, ки шоир ба авчи сухангӯй расида, шеър-раш мазияти шеъри ҳазорсоларо меод, ҳикмат ва санъат ҷавҳари шеъри ўро ташкил мекард. Ҳар ғазал, ҳар рубой ва дубайтиаш достони орзу, умед ва ҳикмати созанда буд. Вале афсӯс, касе намендонист, ки Лоиқ чанде баъд аз гуфтани ғазали зер мемирад ва марги торики ӯ суоле то қиёмат дар дили ҳавохоҳонаш хоҳад буд:

*Он лаъли дилхунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт,
Он ёри маҳзунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт.
Қолиб тикӯи созам агар зору ҳазин, ҷони падар,
Рав бедаи маҷнунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт.
Дар рӯи тобутам агар гулбаргафшонӣ кунанд,
Он шохи гулбунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт.
Ду дида Ҷайхун доштам аз марги армонҳои халқ,
Рав оби Ҷайхунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт.
Озори дунё дар дилам аз реги ҳомун беш буд,
Он реги ҳомунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт.
Дил додаам, дил бурдаам, ҷоми паёнай хӯрдаам,
Он ҷоми ворунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт.
Ин дафтари шеъру ғазал чун ман намирад аз аҷал,
Рав, чархи гардунро бигӯ, Лоиқ видоат карду рафт.*

Лоиқ шоири неруманд аст. Неруи ӯ дар шеър на фақат ҳангоми баёни афкори зиндагисоз зоҳир мегардад, балки вай дар тарзи шеър гуфтан низ қудратманд аст. Сабки хоси шеъри ӯ эътироф шудааст. Хусусияти асосии сабки ӯ дар тарзи баён, истифода аз забон, аз суннатҳои шеъри гузашта ва адабиёти мардумӣ зоҳир мешавад.

Лоиқ ғазал, рубой ва ҳатто қасидаро на фақат дар адабиёти имрӯзи мо зинда кард, балки дар ин тарз салиқаи шоириашро нишон дод. Дар ин шаклҳои шеъри ӯ аз воқеият нишонаҳоро гунҷонд, армонҳои инсонии имрӯз, ташкилоти зиндагии иҷтимоӣ, руҳонӣ ва маънавиро ба ин намудҳои шеър ворид кард.

Лоиқ ҳам шоири суннатписанд ва ҳам навҷӯст. Ӯ шеъри сафедро низ ба тарзи хос ва лаҳни шево суруд, ки қасидаи «Сапеда» намунаи олии ин бархурдорист. Ҳунари ӯ дар гуфтани ба истилоҳ шеъри сафед, танҳо дар шикастани банду мисраъҳо зоҳир нашудааст, балки вай маънӣ ва мазмуни

шоиронаро дар ин қолаб гуфта тавонист. Мисли бисёр шоирон шеъри нав мегӯям гуфта, таронаи берӯҳи мансур нагуфт, балки шеъри сафед, шеъри хаёл, шуури пурвусъати андешаписандро бо камоли ҳунар гуфта тавонист.

Шеъри Лоиқ дар таърихи адабиёти мо ҷойгоҳи хос дошт. Вай ҳам аз нигоҳи андешаҳои шоирона ва ҳам аз нигоҳи ҳунар шоири беназир аст.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Китоби сангин

Ба рӯи санги қабри хоксоре
 Чунин ҳақ гашта байти обдоре:
 «Маро бо хоҳиши ман н-офариданд,
 Вале бо хоҳиши худ ҳам намурдам.
 Ҳар он чизе, ки аз дунё гирифтам,
 Ба дунё боз чун қарзаш супурдам».

Ба санги обшуста, лайсу¹ ҳамвор,
 Чунин лавҳест аз ёри вафодор:
 «Ба тори қуллаҳо фарёд кардам,
 Ҷавонии туро ман ёд кардам.
 На ту боз омадию на ҷавонӣ,
 Ба байте сангро обод кардам».

Бидидам дар яке болори хона,
 Чунин дубайтӣ аз усто нишона:
 «Биё, меҳмони ман шав, эй бародар,
 Гулистон кун даме кошонаи ман.
 Биё ҳар гоҳ дасти холи, аммо
 Дили холи наё бар хонаи ман».

Ба даври шаҳсутуни хонақоҳе,
 Чунин шаҳбайт аз оқил гувоҳе:
 «Намеарзад барои молу мансаб
 Бародарзода бифребад бародар.
 Чу мо фарзанди кўҳҳои баландем,
 Ба мо пастӣ намезебад, бародар!»

¹ Лайс — беғурм, лағжон.

Суруди меҳнат

Чӣ гум кардӣ, ки меҷӯй саҳар то шом дар саҳро?
Чавонӣ?
Гармии дил?
Гармии даст?
Ва ё гум кардаӣ ангуштари мероси модарро,
Ки меҷӯй ту беҳи ҳар ниҳоли пунбаи наврас?

Миёни обу лою гармию сармо
Туро ҳар субҳ мебинам,
Туро ҳар шом мебинам.
Равад хуршед аз пайколат, аммо
Камони қомататро, шасти дастатро
Чӣ беором мебинам.

Миёни пунбазоре, ки ба роҳи Қаҳқашон монад,
Дар он ҳар гунча монанди ситора пурчило тобад,
Миёни пунбазоре, ки чу паҳноҳои барфистон
Дурахшону шафақрезу сафеду бармало тобад,
Ту бар домони худ истораҳои пок мечинӣ,
На аз тоқи баланди осмон, аз хок мечинӣ.

Ту бар ҳар гӯзаи сарбастаи кӯрак,
Ки монанди замин гирд аст,
Саҳар то шомгоҳон сачда меорӣ,
Чу онро даст гири, ман бипиндорам,
Ки гӯё ту заминро рӯи каф озод бардорӣ.
Ба зери гармии оҳангудози офтоби Шарқ,
Ки саҳро ҳамчунон дамхонаи оҳангарон тасфад,
Ту ҳамчун оҳани дар кӯра,
Нони дар танӯру хишти дар хумдон
Ба тоб оиву ранг орий, рухи ту лахчасон тасфад.

... Рухат ранги сафеди офтоби дошт,
Лабат ранги гулобӣ дошт.
Ту ҳам чун шаҳриёни ҳусн будӣ мисли гулдаста.
Кунун рӯйи ту ҳамчун хишти пухта,
нони тафта сурх метобад.

Лабат парсингбаста,
Дастхоят шалпару хаста,
Мадори рафтаи худро фақат аз хок мекобад.
Туро, ҳусни туро танҳо
Ба ранги хоку ранги пунбаю бо зарҳали хуршед
Зи нав тасвир бояд кард.
Қатори қўяҳои навниҳоли пунбазоратро
Фақат бар милаҳои майдаи идонаат
монанд бояд кард,
Сафедию ҷилои пунбаро танҳо
Ба вичдонат мисол оварда оламгир бояд кард.

Чунон шеъре бибояд гуфт, то чун хирмани пунба
Дар он ҳам офтобу ҳам замин бошад.
Чунон шеъре, ки ранги он нагардад хира
бо шустан,
Мисоли кулчаи рўи ту пухта, нозанин бошад.

Ту, эй дасти заминпарвар,
Ту, эй ҳусни заминоро,
Ту, эй қадди хамаи шаҳдӯхтари
меҳнаткаши тоҷик!
Ба ман омӯз расми бар замин таъзим бинмудан,
Ки то шеъри «сафед»-и ман шавад
бар пунбаат монанд,
Ва ё монанди ту бошад ҳамеша
бо замин пайванд!

Савол ва супоришҳо:

1. Дар бораи зиндагии шоир маълумот диҳед.
2. Сабаби байни халқ маҳбубият пайдо кардани Лоиқ дар чист??
3. Лоиқ дар кадом мавзӯҳо бештар эҷод кардааст?
4. Оиди ашъори ватандӯстии шоир фикратонро гӯед.

**БОЗОР СОБИР
(1938–2018)**

Мароми шоирии Бозор Собирро аз шеърҳои нахустин маҷмӯааш «Пайванд» муайян кардан мумкин аст. Дар ин маҷмӯа шеъре бо номи «Орзуи зинда» ҷой дорад, ки онро метавон ҳамчун маромномаи шоириӣ ӯ пазируфт.

Шоир дар ин шеър менависад:

*Меравам сӯйи ту аз хилвати шабҳои дароз
Ман ба дунболи хаёл.
Гаҳ зи омулу муроде ҳама андар ҳаяҷон
Гаҳ асири аламу ранҷу малол,
Оварам рӯй ба дарҳои умед
Ҳамраҳи субҳи сафед.*

Ин орзуи шоир буд, ки ҳоло қадри ҳол ба воситаи шеърҳои маҷмӯаи аввал амалӣ гардид. Шоир худаширо, ҳарфи бовазнаширо ба хонандагон шиносонд.

Дар шеъри «Фарзанди деҳқон» нияти шоир ва сарманшайи шеъри ӯ таъкид шудааст:

*Давоми шир-шири барги алафҳост,
Ҳичою ҳарфи ман дар шеъри озод.
Ғазалҳои маро дар шабдаравҳо
Ману шаббодаҳо кардем эҷод.*

Шеърҳои маҷмӯаи аввалини Бозор аз камолоти шоириӣ ӯ дарак меоданд. Муъмин Қаноат дар сарсухани маҷмӯаи нахустини ӯ навишт: «Бозор Собир шоирест, ки дар синну

сол ва суханварӣ ба камол расидааст...» Муҳимтарин унсуре, ки моро аз аввалин шеърҳои шоир то имрӯз ба ў дилбанд медорад, ҳамоно сухани шоирона ва маъниҳои тозаӣ шеъри ўянд.

Ҳарчанд тахайюл дар сабки шоирии ў мавқеи асосӣ дорад, вале шеърҳои маҷмӯаи «Пайванд» аз воқеият холи набуданд. Ба ифодаи мунаққид А. Ҳакимов, дар он шеърҳо низ «инсонии воқеӣ ҳаст, аммо ҳоло муносибати вай бо ҷамъият, бо дигарон маҳдуд аст. Вай ҳоло хотироти бачагии худро боз меорад ва ё аз умеду орзу ва муҳаббати ҷавонӣ сухан мегӯяд. Ва бо ҳамин ў ба мо шавқангез аст. Ҳиссиёташ тару тоза, ҷаҳонаш равшану сода аст». Дар ин равиш шеърҳои «Орзу», «Эй замин», «Рӯзи дигар», «Симои ман» ҷолибанд. Дар ин шеърҳо шоир ба ҳастии пурмоия инсон тавачҷӯҳ дорад.

Аксари шеърҳои маҷмӯаи «Пайванд» аз таассуроти шоир фароҳам омадаанд. Шахси шоир қариб қаҳрамони лирикии аксари шеърҳост. Дар ин гуна шеърҳои шоир дар кадом мавзӯе, ки набошанд, назари субъективӣ боло гирифтааст. Ба пайбурди дурусти А. Ҳакимов «Ин ду тарзи тасвир — субъективӣ ва объективӣ яке аз дигаре бартарӣ надошта, хуб ё бад набуда, ду тариқи баробарқимати ифодаи таассурот аст.

Шоир дар ин шеърҳо ба худшиносӣ ва худифшоӣ кӯшидааст, ки тасвири табиат ҳам ба ин мақсад ёрирасон омадааст. Вай ҳамзоди таассуроти шоир мебошад, ки вобаста ба чигунагии он гоҳ рӯҳпарвару босурур, гоҳ паси губори гуссаю ҳасрат ба назар мерасад».

Чун маҷмӯаҳои баъдии Бозор Собир «Оташбарг», «Гули хор», «Мижғони шаб», «Офтобниҳол», «Бо чамидан, бо чашидан» ва «Чашми сафедор»-ро аз назар гузаронем, мебинем, ки маҳорати шеърғӯии шоир на фақат аз маҷмӯа то маҷмӯа, балки аз шеър ба шеър бо суръат такмил ёфтааст. Агар ашъори шоирро дар маҷмӯа аз назар гузаронем, се тарзи диди шоиронаӣ ў диққатангез менамояд. Диди аввал назар ба сарнавишт ва муҳити зисту муоширати инсонӣ воқеӣ; диди дуввум на чандон амиқ дар баёни тасвиромӯзӣ, таассуроти зеҳнӣ; сеюм, тасвири рӯйдодҳои айниву зеҳнӣ дар оинаи таассуроти шоирона. Мах-

сусиятҳои шеъри Бозорро танҳо дар ҳамин замина метавон муайян кард.

Аз оғоз шоирӣ барои Бозор воситаи асосӣ ифшоӣ ҳол буд. Дар ин равиш сарманшаи андеша ва образҳои шеъри ӯ рӯзгор ва зиндагии мардум будааст. Воқеан ҳам ўро, чунонки иқрори шоиронае низ дорад, ин осмон шоир накардааст, балки аз алафҳо бӯйи ашъор гирифта, чун барге сабз шуд. Шеъри ӯ аз шири модар равон шуда, барояш «Каҳе ҳам мекунад бӯйи бародар».

Дар бештарин ҳол хомӯш аст: гоҳ бо худу гоҳ бе худ. Вале сукуташ забон дорад. Забони рӯҳи шоиронаи ӯ хушёру ноором буда, ақлу дилашро низ пойбанд медорад ва гирифтори дирӯзу имрӯз аст. Аз ҳамин роҳ ӯ сари ниёзҳои таърихӣ ва имрӯзаи миллат саҳт ба муробиқа рафта, дилаш саршори эҳсоси зиндаву мутаҳаррик ва корсоз аст. Худро дар ашёву ашёро дар худ дида, ситам мекашад. Сукуташ «Сукути ҷангалистон асту шеъраш рақси шӯрангезу пок ва пуртасвир дар миёни боғҳои танҳои инсон бо табиат».

*Дарахти сада шуд дар пушта модар,
Валекин мерасад тинӣ ба мардум.
Дар атрофаш парешон ғози хасрав,
Ба мисли риштаи печида сарғум.*

Лоиқ дар қитъае, ки ба Бозор бахшидааст, гуфта буд:

*Аз ҳасе дарёфтӣ бӯйи касе,
Аз пари коҳе нуру боли сухан.*

Бозор таъкиде низ дорад, ки ин маъниро тафсир медиҳад. «Ҳар яке аз шеърҳоям ба чизе ё ба касе ё ба лаҳзае вобаста аст. Аз кӯдакӣ дар ёди ман монда буд, ки аз омани падарам маро шиҳаи аспаш бохабар мекард». Ҳамин эҳсоси ширину хаёлолуд боиси эҷоди шеъри «Асп» гардид...

*Аспе ҳанӯз медаваду медавад ҳанӯз,
Аспе, ки нест пас аз ин ҷуз оҳи дарғузар.
Пояш сафед, синаю пешонааш сафед...*

Овози суми ин асп ҳастии шоирро такон медиҳад. Ҷарангоси наълу шиҳаи он ошно ҳанӯз аз дуриҳои замон ба гӯш мерасад. Ин фақат садои суми аспии падари ӯ нест, ин фа-

қат чехраи падари ў набуда, балки сарнавиштест, ки ба мо низ тааллуқ дорад.

Ин шеър монанди бисёр шеърҳои Бозор аз тахайюл ва тамсил саршор буда, дар он рӯҳи тозаҷӯй махсус аст.

*Мо кўдакон будем...
...Афсонаҳои тифлии дуру дарози мо,
афсонаҳои талхи ятимии мо шундаанд...*

Ин қитъа аз шеъри «Мо кўдакон будем...» гирифта шуда, дар он нақши воқеияти зиндагӣ беш аст. Шоир кўшидааст, ки саргузашти рӯҳии хешро бозгўй кунад, яъне он ранҷу хориеро, ки тифлони солҳои ҷанг дар ақибгоҳ кашидаанд, ба сурати образҳои шеърӣ дароварад ва он ҳақиқати талхро намоёнад:

*Дар сари кўчаҳои Файзобод,
Чашм бар роҳи кўҳна шому саҳар.
Кўдакияи ҳанўз гирён аст,
Дар кафи ў хати сиёҳи падар.*

Бозор Собир боре навишта буд: «Мароми шеър орзуи ормон ва суду зиёни мост, ки дар заминаи вақту муҳит ва зиндагонӣ қарор дорад». Беш аз ин медонист, ки шеър бояд нақши обу хок ва ҳавои ватан бошад, аз он рўзу рўзгори шоир эҳсос шавад. Ватани шоир бояд ватани дарду шодӣ, ватани ишқу армон ва матни шеъри ў бошад. Ў ба ҳар қитъае бояд лаҳте аз дил, поре аз рўзгори худро боқӣ гузорад. Шеърҳои «Шоире шеъре агар ҳаст...», «Муҷассамаи Айни», «Қисмати шоир» ва ғайра дар ҳамин равиш эҷод шудаанд, ки дар таъкиди мароми поки шоирӣ ва маслаки инсониянд.

Табиат дар шеър бо ифшоии таассуроти инсон арзиш пайдо мекунад. Дар ин равиш Бозор, ки фарзанди табиат аст, онро бо ҳама печидагиҳояш хуб мешиносад.

Аз ҳамин мавқеъ муҳаббат ба зиндагиву инсонҳо, ба ҳар чизи қобили назар амиқ ва шоирона аст. Бисёр касоне, ки ҳатто пас аз Бозор ба адабиёт омадаанд, ба миқдор аз ў бештар шеър гуфта ва маҷмӯаҳо чоп кардаанд. Вале Бозор на ба миқдор, балки ба ҳунар ва ҷасорати ҳунари аз шоирон пеш гузашт ва шеъраш низ мавриди тавачҷӯҳи хосу ом

қарор гирифт. Аз оғоз барои Бозор шинохти масъулияти хеш дар назди ҷомеаи имрӯзу оянда ниҳоят муҳим буд. Ин масъулияти ӯ, ки ботинӣ ва воқеӣ буд, дар шеъраш рӯй зад. Таҷрибаи рӯҳии мардум ба шеърҳои шоир болу пар бахшида, назари ӯро ба воқеияти рӯзгор равшан менамояд. Маҳз, таассуроти амиқи даврони бачагӣ шоирро водошт, ки талху шириниҳои он айёмро бо ҳама ҷузъиёташ ба шеър оварад. Вале дар ин равиш вай ба нақлу тавсифи шигифтиҳои рӯзгор чандон таваҷҷӯҳ надорад, балки саҳнаҳои муассири зиндагиро ба воситаи образҳои шеърӣ зинда месозад. Дар ҳама ҳолат боварӣ ва садоқат ба зиндагӣ, ба рӯҳи тавоноии инсон зиёд аст. Ин меъёри асосии диди шоиронаи ӯ ба воқеияти дирӯзу имрӯз, ба сарнавишти ватан ва омили фарзандони вай аст.

Нияти эҷодии шоир аз шеърҳои аввалинаш равшан буд. Меҳост аз сарнавишти зиндагисоз, аз дилҳои захмӣ, аз он талафоти гароне, ки падарону фарзандон дар масири таърих дар ҷангу оштии аз сар гузаронидаанд, ҳарфи бодалел гуфта бошад.

Ранҷҳои ҷанг ва талафоти гарони мо дар ақибгоҳ барои шоире, ки лаззати ширинию талхии он айёмро чашидааст, меъёри шинохти зебову зишт ва хубу бад гардид. Хотираҳои талху ширин шоирро ором намегузоранд.

Шеъри Бозор аз овозҳои, ки дар табиат ҳаст, пур буда, шоир худро дар ин оина бебадал мешиносад. Ва чун бо як ҳиссаи хеш бо замин гуфтугӯ карда, хоку сабзаро ба сони пайванди худ ба оғӯш мекашад, гӯш ба шир-шири баргҳои ларзон дода, аз лаҳзаҳои зиндагӣ ёд меоварад.

Аз нимаи солҳои ҳафтад ҷустуҷӯҳои Бозор амиқ рафт. Тамоюли умумии инкишофи шеър дар ин давра ба тақозои эҳтиётоти маънавии ӯ мувофиқ буд. Дар айни камолоти эҷодияш таваҷҷӯҳ ба осори гузаштагон, суннатҳои шеъри ҳазорсола афзун гашт. Замоне фаро расид, ки бо шеъри содаи воқеӣ хонандагонро ба ҳайрат гузоштан душвор буд. Хонанда ба шеъре дил супурд, ки ангезаи шоиронае дошта бошад. Шеъри Бозор аз нишонаҳои ошкоргӯӣ ва сухани урён дур аст. Шеъри солҳои баъдинаи ӯ хусусияти дигаре пайдо кард: вай ба воситаи ҷузъиёти бадеии мушаххас ва манзара фикр мерондагӣ шуд. Аксари чунин шеърҳои Бо-

зорро «оҳанги ҳасрат ва маҳзунӣ фаро гирифтааст ва ин оҳанг аз нокомию номуродии таърихии халқи тоҷик дар гузашта ҳосил шудааст».

Дар ин замина шеъри «Тоҷикистон»-ро метавон аз назар гузаронд. Дар ин шеър ифтихори ватандӯстонаи шоир на чун мафтунӣ ва саногӯӣ, балки чун ғамхорию дилсӯзии махсусе дар ҳаққи Ватан, чун кӯшиши дар роҳи зарра-зарра зиёд кардани дороиҳои моддию маънавии вай намоён мегардад.

Ҳама чизро зинда тасаввур кардан, монанди инсон дар такудав, дар сари фикру ҳис диданро М. Шукуров аз «муҳимтарин хусусиятҳои биниши Бозор Собир» медонад.

Аксари шеърҳои дар солҳои гуногун эҷодкардаи Бозорро таҳлил карда, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки биниши таҳлилий ва тафаккури асосиавӣ дар шеъри ӯ бештар хусусияти тасвирий дорад ва шеъри тоҷикиро бо мушоҳидаҳои нозуки хосса, бо манзараҳои рангини ғайричашмдошт ғанӣ карда истодааст.

Муҳаммадҷон Шукуров «Услуби хос»-и Бозор Собирро «Яке аз ҷолибтарин ҳодисаҳои дар назми ҳозираи тоҷик» медонад. Ин «услуби хос» дар тарзи офариниши образҳои шеърӣ ва истифода аз забон зоҳир мегардад.

Аскар Ҳакимов ба тарзи ифодаи Бозор ишора карда, «боигарии ҳазинаи образҳои шеъри ӯро тару тозагӣ, пурмазмунии онҳо» доништа буд. Ин мунаққид дар боби тарзи хоси Бозор сухан карда, забони ашъори ӯро аз ду ҷиҳат, ҳам аз ҷиҳати луғат ва ҳам аз ҷиҳати услуб қобили таваҷҷӯҳ хонда буд. Ба мушоҳидаи ӯ, Бозор то ҳадди имкон мекӯшад, ки мазмуни реалии суханро афзояд, пайвастигии калима, ибораҳои табиӣ, забони шеърӣ ба забони халқ наздик бошад». Наздикии забони шеъри Бозорро ба забони халқ на дар ифодаи бисёр калимаҳои халқию гуфтугӯӣ, ки шакли зоҳирии қаробатро таъмин мекунанд, дидан мумкин аст, балки ин сифат дар услуби ашъори ӯ ба назар мерасад. Вай ба содагии услуб мекӯшад, мазмунҳои амиқ ва таассуроти мураккабро ҳам ба содагӣ ифода мекунад, забони шеърӣ солим ва пухта мебошанд.

Дар бораи унсурҳои шаклии шеъри Бозор – вазну қофия мулоҳизаи А. Ҳакимов ҷолиб ба назар менамояд. Вай ме-

нависад, ки «шеъри Бозор Собир аз ҷиҳати шакл – вазну қофия – асосан шеъри озод ва анъанавист. Шеъри озоди ӯ комбинатсияҳои гуногун дорад, баъзе шеърҳои ӯ бо қофиябандии мураттаб ва вазни ягона эҷод шуда, баъзе дигар қофиябандии номурааттаб доранд ва ё тамоман беқофия буда, ба вазни гуногуни як баҳр навишта шудаанд».

Вақте дар бораи мавқеи Бозор дар шеъри имрӯза сухан ба миён меояд, дудилагӣ дар миён намоёнад. Шеъри ӯро наметавон хонду ба як сӯ андохт. Шеъри ӯ сарнавишти мост. Сарнавишти ӯ ҷузъи зиндагии мост. То ёд дорему ҳастем, то наслҳо боқӣ ҳастанд, ӯ моро ҳамроҳӣ мекунад. Шеъри ӯ таърихи рӯҳонии халқи Ватани шоир аст, ки ҳеҷ гоҳ кӯҳна намешавад.

Б. Собир соли 2018 аз олам чашм пӯшид.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Хонақоҳи ман

Ростӣ, фарзанди ман сураткаши хуб аст,
Хуб сурат мекашад, аммо
Сураташро дар чӣ деворе биовезад, намедонад.
Мо, ки деворе надорем,
Хонабардўшем.

Ростӣ, ман ҳам чу пири хаста мехоҳам гузорам
Як нафас, як лаҳза пуштамро ба девор.
Ҳафт пушти ман,
ки дар гилхонаҳо гилкорӣ мекарданд.

Ба гил рафтанд.
Гар ба девори касе хушкида нақши панҷае боқист,
Нақши панҷаи онҳост.
Ҳафт пуштам мардуми деворие буданд,
Лек дар пуштам на деворист, на девор.

Дар ватан аз шоирон як шоири зиндонӣ ман будам,
Дигарон буданд шоирҳои зиндонбон.
Ҷомаи ман бӯйи зиндон мекунад то ҳол,
Бо чӣ собуне бишўям ҷомаи худро?
Он хароши симҳои хордорашро агар бастам

Чун дилам мехост бўсидам,
Чун дилам мехост бўсидам,
Бўсаам дар шишай танги ҳавопаймо намеғунқид.

Аз ватан рафтам,
валекин дур рафтан аз ватан имкон надорад,
Мекашад чун зодбуди меҳрубон меҳраш,
Гарчи бо ман меҳрубон кам буд.
Чун тавонам
аз замини ҳамрагу ҳамхуни худ бигрехт?
Чун? Ки дар нофи заминаш хуни нофам рехт.

Дарди қонқоҳам, ки аз он қост, дармони ман он қост,
Реши хуншорам, ки аз он қост, доруи ман он қост,
Заҳри чандонам, ки аз он қост,
Нўшдоруи ман он қост.

Зодгоҳам дар сари кўҳи сафеди
Ширбияш тўтиё дорад,
Дар сари кўҳи Зарафшон мўмиё дорад.
Дар сари ҳар пушта
аз рангинкамон чархофалак дорад,
Кўзаи моҳи шабаш шири малак дорад,
Зодгоҳам оби гарму оби шўрак
дораду заррингиё дорад.

Дар қатори фавҷи мўраш ҳамқадам дорам,
Балки ман дар он қаламрав
сад найистон ҳамқалам дорам...

Савол ва суноршиҳо:

1. Дар бораи зиндагӣ ва осори Бозор Собир маълумот диҳед.
2. Шеърӣ тасвирӣ дар эҷодиёти шоир чӣ гуна мақом дорад?
3. Дар нешрафти шеърӣ нави тоҷикӣ саҳми Бозор Собир аз чӣ иборат аст?
4. Дар байни шеърҳои дар давраҳои гуногун навиштаи Бозор чӣ гуна тафовутҳо ба назар мерасанд?

САТТОР ТУРСУН
(тав. 1946)

Саттор Турсун дар адабиёти давраи нави тоҷик аз ҷумлаи нависандагони соҳибном ва дардошное ба ҳисоб меравад, ки зиёда аз чихил сол боз дар ганӣ гардонидани хазинаи адабиёти тоҷик заҳмат мекашад. Воқеан, ӯ нависандаест, ки диду назари тоза ба ҳаёт ва рӯзгори инсон дорад.

Саттор Турсун зодаи деҳаи Пасурхии ноҳияи Бойсуни вилояти Сурхондарёи Ўзбекистон мебошад. Вай 15-уми феврари соли 1946 дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Соли 1970 шӯбаи арабии факултети шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро хатм карда, аз ҳамин сол то соли 1990 дар идораи маҷаллаи «Садои Шарқ» ба сифати мудирӣ шӯба ва ҷонишини сармуҳаррир фаъолият намудааст.

Нависандаи маъруф Саттор Турсун як муддат дар муассисаҳои ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кор кардааст. Нависанда солҳои 1994–1996 муҳбири рӯзномаи «Ҷумҳурият» ва солҳои 1996–1997 сармуҳаррири маҷаллаи «Памир» буд. Муддате сармуҳарририи рӯзномаи «Баҳори Аҷам»-ро ба ўҳда дошт. Ҳоло муваффақона фаъолияти эҷодиаширо идома дода истодааст.

Саттор Турсун фаъолияти эҷодиаширо ҳанӯз айёми донишҷӯӣ оғоз намудааст ва аввалин ҳикояҳояш поёни солҳои 60-уми асри ХХ ба таъби расидаанд. Нахустин маҷмӯаи ҳикояҳои нависанда бо номи «Дили гарм» соли 1971 ҷоп гардид, ки он ҳафт ҳикояро фароҳам овардааст. Ҳикояҳои ин маҷмӯа аз истеъдоди нигорандагӣ, азму иродаи қавии

нависандаи ҷавон дар роҳи эҷодӣ дарак меоданд. Дар сарсухани нахустмаҷмӯаи нависандаи ҷавон Юсуфҷон Ақоби-ров нигоштааст: «Саттор Турсун азм дорад, ки ба душвориҳо тоб оварда, аз пастиву баландиҳои ин роҳи дарозу пур-машаққат гузар карда, ба шоҳроҳи матлаб барояд. Орзуҳои ӯ баландпарвозанд».

Баъдтар Саттор Турсун ба навиштани асарҳои калонҳаҷми насри пардохт ва аввалин қиссаи нависанда «Сукути қуллаҳо» соли 1974 ҳамроҳи чанд ҳикоя ба таъб расид. Ҳамин тариқ, китобҳои нависанда «Камони Рустам» (1976, 1982), «Аз субҳ то шом» (1979), «Барф ҳам мегузарад» (1983), «Дувоздаҳ ҳикоя» (1986) пайдарпай ба дасти хонандагон расиданд.

Соли 1988 романи Саттор Турсун «Се рӯзи як баҳор» бо қиссаи «Девор» ва чанд ҳикоя чоп гардид. Маҷмӯаҳои дигари нависанда «Дарахти ҳазорсола» (1991), «Садама» (1994) ва «Санг дар бағал ба тӯфон» (1998) ном доранд. Ба муносибати 60 солагии нависанда китобе бо номи «Зимистони умр» (2006) ба таъб расид.

Аксари асарҳои Саттор Турсун ба забони русӣ тарҷума ва чоп гардидаанд. Қисми дигаре аз асарҳои бадеии нависанда ба забонҳои ўзбекӣ, эстонӣ, арабӣ ва забонҳои дигар тарҷума ва чоп шудаанд.

Саттор Турсун дар соҳаи тарҷума низ қалами хуб дорад. Вай асарҳои ҷудогонаи Л. Н. Толстой, Чек Лондон, Ш. Андерсен, А. Упит, Г. Матевосян, И. Друсе, У. Камол барин нависандагони барҷастаи ҷаҳониро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст.

Саттор Турсун бо таълифи ҳикоя ба адабиёт ворид гардидааст. Аз аввалин ҳикояҳои нависанда мушоҳида мешуд, ки дар офаридани асари бадеӣ диду назари хос дорад ва мавзӯҳои мавриди тасвири ӯ низ ҷолибанд. Дар ҳикояву қиссаҳои Саттор Турсун асосан аз қисмати инсон, мавқеи шахс дар ҷомеа, ахлоқу маънавият ва дастуру мароми зиндагии вай, яъне бузургӣ ва тинати пасти инсон сухан меравад. Нависанда дар асарҳояш ба паҳлуҳои гуногун ва ба масъалаҳои то ҳол норавшан диққат медиҳад, ки барои ифшои хислатҳои гуногуни инсонӣ ҷолибанд. Саттор Турсун нависандаи ҳассос буда, ба ҳодисаю воқеаҳои атроф бета-

раф нест. Аз ин рӯ, вай ҳам рӯйдодҳои хурду бузурги иҷтимоӣ ва ҳам ҷузъгарин дигаргуниҳои табиати инсонро но-зук дарк карда, мавриди тасвир қарор медиҳад.

Яке аз масъалаҳои, ки дар тамоми эҷодиёти Саттор Турсун мавқеи марказӣ дорад, ахлоқи ҳамидаи инсонист. Мавзӯи ахлоқ дар бисёр ҳикояҳои нависанда, аз ҷумла, дар ҳикоеҳои «Нисфирӯзи» (1972), «Падар» (1972), «Аз субҳ то шом» (1973), «Ситораи корвонкуш» (1973), «Қиссаи марди гаҳворасоз» (1984 – 1985), «Панҷаи нарми шафақ» (1985) мушоҳида мешавад.

Дар қиссаҳои Саттор Турсун – «Сукути қуллаҳо» (1972), «Камони Рустам» (1975), «Пайванд» (1976), «Зиндагӣ дар домани талҳои сурх» (1982), «Девор» (1988), «Санг дар бағал ба тӯфон» (1995–1996) муҳимтарин масъалаҳои зиндагӣ, сарнавишти инсон дар ҷомеа ва ахлоқи маънавияти одамон тасвир ёфтаанд. Дар ин асарҳо амалиёт ва муносибату муомилаи образҳои мусбату манфӣ табиӣ ва воқеӣ буда, тавачҷӯҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Нависанда ҳеҷ гоҳ барои хонданбоб шудани асарҳояш ба воқеанигории зоҳирӣ кӯшиш намекунад. Вай бо як тамкину оҳистаравӣ воқеаҳоро мӯҷаз тасвир мекунад, ки ба ҷуз маънии асл мазмуни таҳдонӣ низ доранд.

Саттор Турсун воқеаҳои ба ҳаёти қаҳрамон вобастаро ба тафсил нақл намекунад, балки бо ҷузъиётҳои психологӣ он лаҳзаҳоро ба қалам медиҳад, ки ба ташаккули хислату характер, ҷаҳонбинии персонаж нақше гузошта, фалсафаи ҳаёти шахсӣ ва фаъолияти ҷамъиятии ўро равшан мекунад. Ҳамин тариқ, тасвир аз имрӯз оғоз гардида, воқеаҳои гузаштаро фаро мегирад ва бо имрӯз пайванд мегардад. Ин тарзи сюжетсозӣ ба нависанда имкон додааст, ки ҳолати рӯҳӣ, муҳити фарогирифтаи персонажҳо ва фалсафаи зиндагии онҳо ва гузашта аз ин инкишофи минбаъдаи воқеаҳо ва характерҳоро муайян созад.

Ҷиҳати дигари асарҳои Саттор Турсун дар замону макони маҳдуд тасвир ёфтани ҳодисаю воқеаҳо мебошад. Ҳамин ҷиҳатҳоро мо ҳам дар ҳикояҳо ва ҳам дар қиссаҳои нависанда мушоҳида мекунем. Саттор Турсун саргарми саргузашту ҷараёни муфассали зиндагии персонаж намешавад, балки аз гузашта ва ё ҳаёти имрӯзии қаҳрамон ду-се рӯзи

онро тасвир карда ва дар сафҳаи ҳамин вақт ботину зоҳирро хуб нишон медиҳад.

Мавзӯи қиссаи «Камони Рустам» ҳаёти оилавӣ ва муҳаббати ҷавонон мебошад. Нависанда дар образҳои Фирӯз, Назокат, Шарофатхола, Носир, Шарифи шабқӯр ва дигарон ба масъалаҳои ҳалолкорӣ, сарбаландӣ ва ростқавлӣ диққат ҷалб намудааст. Образҳои асосӣ Фирӯз ва Назокат дар роҳи бахт талош меварзанд ва баъди маҳрумиятҳои зиёд ба мақсад мерасанд. Ҳолати руҳӣ ва тугёни қалбии ошиқонро дар охири асар манзараи баҳори дараи Оҳувон боз ҳам равшантар ифода намудааст.

Забони қиссаи «Камони Рустам» равон, пуробуранг ва нишонрас мебошад. Воситаҳои гуногуни тасвир таровати матнро афзуда, табиату хислатҳои образҳои асарро саҳеҳтар ошкор месозанд.

«Се рӯзи як баҳор». Дар эҷодиёти Саттор Турсун романи «Се рӯзи як баҳор» мавқеи калон дорад. Ин асар муҳолифати табақавии мардуми тоҷикро дар солҳои бистуму сиюми асри XX дар бар мегирад ва аз ҷиҳати тарзи тасвири образҳо дар адабиёти тоҷик нав аст.

Дар маркази тасвир фидоии роҳи инқилоб Анвар ва сардори дастаи босмачиён Усмон Азиз қарор доранд. Нависанда якеро пурра мусбат ва дуюмиро тамоман манфӣ ба қалам намодааст, балки шахсияти ҳарду барои ӯ яксон аст, ба тақдири онҳо дилаш месӯзад, ҳардуро якхела дӯст медорад, чунки образҳои асосии романи Саттор Турсун фарзандони як миллат, ҳамсояву хеш буда, ҳар кадом дар мавқеи худ ҳаққанд. Анвар меҳодад ҳаёти нав бисозад. Усмон Азиз ба ҳаёти нав, ба ҳукумати Шӯравӣ муросо карда наметавонад, пуштибони замони худ аст, кӯшиш мекунад, ки хонаю дар ва дину мазҳаби худро дифоъ кунад. Бинобар ин, ба ҳукумат, ба арзиши нави бамиёномада зиддият нишон медиҳад, оқибат ба ҳалокат мерасад. Ӯ Ватанашро бо тамоми ҳастӣ дӯст медорад ва ҳангоми сафари маҷбурӣ аз деҳаш — Нилу ба нафаронаш чунин маслиҳат медиҳад: «Мегӯянд, ки хоки Ватан аз тахти Сулаймон беҳтар. Пас, тадбир ин аст, ки ба саратон ҳар чӣ ояд, дар ватан монед. Ғам нахӯред, ки мо ба мақсад нарасидем... Шояд фарзандонатон роҳи дуруст ёбанд».

Чи хеле ки мушоҳида шуд, каломи Усмон Азиз мантиқан қавӣ буда, бо мақолу зарбулмасал ва ҳикматҳои халқӣ таквият ёфтааст. Анвар, Комрон, Таманно барин образҳои романи «Се рӯзи як баҳор» низ пурқуввату омӯзандаанд.

Асоси фалсафаи асарҳои Сагтор Турсунро муборизаи неки ба бадӣ ташкил медиҳад. Қиссаи «Санг дар бағал ба тӯфон» ҳам дар ҳамин чорчӯба офарида шудааст. Қисса аз ҷиҳати ҳаҷм калон нест. Сужети асар дар ниҳояти бешитоби ва оҳистаравӣ инкишоф ёфта, аз ҷиҳати фарогирии макону замон хеле маҳдуд аст. Сагтор Турсун дар қисса мисли асарҳои қаблан эҷод кардаи худ фақат ду рӯзи ҳаёти Рашод (қаҳрамони асосии повест)-ро ба қалам додааст. Нависанда ҷараёни зиндагии як ҷӯпони оддӣ — инсонеро, ки муҳити саҳти иҷтимоӣ, носозгориҳои замона ба ӯ фишор овардааст, ба таҳқиқ мегирад. Адиб дар ибтидои қисса тӯфони саҳт, беист боридаи барф, талу теппаҳои саросари барфпӯш ва дашти хомӯшу ба сукутрафтаро ба қалам дода, сипас ба тасвири кулбаи ҷӯпони, асбобу анҷоми дар он ҷой дошта ва саги бовафои Рашод, ки гирифтори бемории лоилоҷ аст, мепардозад ва хонандаро бо макону фазои ҳодисаву воқеоти минбаъд ба вуқӯъ пайваста ошно мегардонад. Услуби нигориш низ дар қисса хеле ҷолиб аст. Сухани нависанда дар асар хеле кам ба гӯш мерасад. Ибтидои қисса, тасвири ҳучуми шабонаи гургон, нобуд шудани чанд меш ва Малла (саг), инчунин даст ба гиребон шудани Рашод бо мудирӣ ферма — Раҳими Акбар аз забони муаллиф нақл шудаасту тамом. Дигар тасвирҳои дар қисса ҷараёнёфта асосан ҳаёлот, андеша ва монологҳои қаҳрамон мебошанд, ки аз забони ӯ нақл гардидаанд.

Тасвири ботинии қаҳрамон дар асар мавқеи хоса дорад. Барои кушодани симои ботини мураккабу пуртазоди персонаж монологи ботинӣ нақши муҳимро бозидааст. Дар ифшои ҷаҳони ботинии Рашод пеш аз ҳама вазъу шароит ва муҳити ӯро фарогирифта восита гардидааст, зеро вазъу шароит ба рӯҳияи ӯ такони саҳте шуда, Рашодро ба дарки амиқи асосҳои ҳастии маънавӣ равона кардааст. Ҳолатҳои конфликтomez ва шиддати қувваҳои ботинӣ, ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқии Рашодро тезонидаанд. Воқеан ҳам нависанда қаҳрамонашро яқу якбора ба муҳокимарониву таҳ-

лил ва муқоисаву хулосабарорӣ ворид накарда, балки нахуст заминае фароҳам овардааст, яъне лаҳзаҳоеро ба қалам додааст, ки он ба рӯҳияи қаҳрамон таъсир намуда, ба фаъолиятмандии минбаъдаи персонаж замина гардидааст. Ин тасвирҳо тўфони саҳт, бемории сағ, барнагаштани дастёраш – Собир, ҳамлаи гургони чилламаст, нобуд шудани гўсфандону Малла мебошанд. Мегўянд, ки одам ҳамон вақт фаъолу чўянда мешавад, агар дар дил дард дошта бошад. Рашод дар вучудаш дард дошт, дардҳои пешина, ки дар он Раҳими Акбарро сабабгор медонист. Бо вучуди он ки ин ҳама ба рӯҳияи Рашод таъсир расонида, Раҳими Акбарро ба ҳамаи бадбахтиҳоаш гунаҳкор шуморидааст, ин ҷо ҳоло сабабгор ва гунаҳкор будани Раҳими Акбар ба хонанда маълум нест. Аз ҷумла, симои худи Рашод дар ибтидои қисса мураккаб ва торик ба тасвир омадааст, лекин он оҳиста-оҳиста дар ҷараёни инкишофи воқеаҳо аз монологҳои ў равшан шудан мегирад.

Дар зиндагии Рашод корнамоие ба назар намерасад. Вай як чўпони оддӣ, марди заҳматпеша, ҳақиқатхоҳ, ба атрофиён то андозае меҳрубон. Касби чўпониро аз падар мерос гирифтааст. Рашод ба касе бадӣ кардан намехоҳад, ҳатто ба махлуқи ғайри инсон ҳам. Ў ба ҳоли сағи бемораш нигариста, ин махлуқи безабон, вале боақлу бовафоро дилбардорӣ мекунад. Ба тақдири дастёраш Собир дилаш афғор аст, дар барнагаштани Собир худро гунаҳкор меҳисобад. Аз сўи дигар, Рашод инсонии мураккабтабиат буда, хулқу атвор, хислатҳои пуртазоде дорад. Албатта, ин табиист, инсон фақат дорои хислатҳои нек шуда наметавонад. Дар пиндори кас ва дар радифи рафтору кирдори неки инсонӣ, боз хислатҳои маскандоранд, ки дар муқобили рафтору кирдори ҳамандаи инсонӣ меистанд. Дар ҳамин замина Саттор Турсун дар повест на фақат иқтидори дили некхоҳи инсонро нишон додан мехоҳад, балки кўшидааст, то қувваи аҳриманиеро, ки дар қаъри дили инсон ниҳон аст, нишон диҳад ва ба ҷӣ қодир будани онро ошкор созад.

Ҷи тавре ки дар боло қайд кардем, баъзе лаҳзаҳои ба тасвиромада ба рӯҳияи Рашод бетаъсир намондаанд. Нахустин бемории сағ Рашодро ба гузашта мебарад. Рашод ҳоли раҳмангези Бебокро дида, воқеаи чор сол қабл аз ин рўзро

ба хотир меорад. Вай чор сол пеш ин ҷонвари хушёр, ба қавле боақл ва нотарсро аз як чўпони қунғурот талабида, ба дастони худ калон кардааст. Рашод ҳеҷ гоҳ он хидматҳои Бебокро фаромӯш намекунад, зеро ин ҷонвари безабон борҳо Рашод ва рамаашро аз балоҳои ногаҳонӣ нигоҳ доштааст. Лекин имрӯз вай бемор аст, азоб мекашад. Ин хотирот, аз як тараф, хидматҳои сагро аз хотир набаровардани Рашодро ифода кунад, аз тарафи дигар, мулоҳизаҳои ӯ доир ба олами ҳастӣ ва муборизаи мавҷудоти зинда ба гармию сардии ҳаёт аст.

Рашод дар он рӯзи пуртахлука оромӣ нашофт. Дар сари ӯ ҳамеша фикрҳои бесарунӯг чарх мезананду вайро азоб медиҳанд. Замоне ки Рашод дастераш Собирро ба хотир меорад, боз беқарортар мегардад. Ин азобкашиҳои ӯ гувоҳи онанд, ки Рашод ба тақдири Собир бетараф нест, зеро Собирӣ ҷавон, дар зиндагӣ ҳеҷ чизро надидааст: «Дар ҳар сураат оқибати ин сафари Собир ба хайр шавад-ку, нағз. Охир, ҷавон аст вай. Нав ба бистуяк даромад. Тобистон зан гирифта, ба сад орзуи нек сарашро ҷуфт кардан мехост, рӯзи равшан дидан мехост. Ва Рашод, ки худаш дар зиндагӣ бадбахт буд, аз даргоҳи Парвардигор ба ӯ сидқан бахти сафед металабид». Рашод ҳам пешомад, ҷи нохушиҳо ва ҷи шодию сурури зиндагиро аз насибу тақдир донанд ҳам, лекин ба ҳамаи ин бесарусомониҳо вучуд доштани як чиз ё як каси таъсиррасонандаро ҳис мекард. Ба мисли он ки ба хушбахтии ӯ Раҳими Акбар зомин шуд.

Аз ин андешаҳо ҳоло хонанда аз нияту мақсади қаҳрамон ҳеҷ чизро дарк намекунад, чунки дар ин тасвирҳо чизи асосӣ дарҷ наёфтааст. Ба қавли худи нависанда ин эпизодҳо мисли парда ё пероҳане мебошанд, ки чизи асосӣ дар зери он ниҳон аст. Воқеан ҳам ҳамин тавр аст, нависанда бо овардани ин тасвирҳо кӯшидааст қаҳрамонашро фаълтар кунад, то ки қаҳрамон асоси бадбахтиҳоашро ҷўяд.

Рашод дар миёни гиру дори зиндагӣ, нобарориҳои ҳаёт ва ҳаводиси табиат худро нотавон, ҳақиру танҳо ҳис мекунад. Барои рафъи ин ҳолат чораҳо меҷўяд. Ба коре машғул шудан мехоҳад, то ки аз андешаҳои бесарунӯг фориғ шавад. Бо ҳамин мақсад шароб менӯшад, вале шароб ҳам таскине намебахшад. Баръакс ӯро андешаҳои дигар фаро ги-

рифта, хотираҳои куҳнаи дар дил доштааш зинда мегарданд. Хотираҳои пешинааш бошанд талх, дардноқанд. Он хотираҳои талх ҳамон ишқи нотамо ва бевафои Насрин буданд. Агар то он рӯз Рашодро ҳодисаҳои рӯзҳои охир нороҳат мекарда бошанд, акнун ба дили ӯ ҳаводиси гузашта фишор меовард. Рашод чеҳраи Насринро фаромӯш карда наметавонист. Рашод Насринро дӯст медошт. Замоне ки сурати Насринро пеши назар орад, дилаш реш-реш мешуд. Мехост баъди хатми мактаби миёна ба ягон шаҳри калон рафта хонад, муаллим шавад. Баъди баргаштан бо Насрин оила барпо кунад. Лекин ҷанги хонумонсӯз ҳамаи орзуи умеди Рашодро барбод медиҳад. Рашод ҳам мисли ҳамсолонаш бе ёрмандии волидайн ба роҳ мебарояд. Ҳамин тавр, аз 15-солагии асоии ҷӯпонӣ ба даст мегирад.

Рашод ба ин пешомади зиндагии нафрин мехонад, худро шӯрбахт медонад. Ба ноомади қор ва бахташ Раҳим Акбарро гунаҳкор мешуморад. Бо вучуди он ки Рашод дар хотираҳояш аз Раҳими Акбар ёдрас шуда, ба ӯ нафрин мехонад, лекин хонанда то огоҳӣ аз муносибати Рашод ва Насрин аз гунаҳқории Раҳими Акбар чизро дарк намекунад. Воқеан, дар ибтидои қисса ҳамин тавр аст, зеро андешаҳои Рашод маҳдуд, яктарафаанд. Вай сабаби бадбахтиҳояшро дар он медонад, ки аз майдони ҷанг баргашт ва Раҳими Акбар бо Насрин оиладор шуд. Гӯё Раҳими Акбар дидаи доништа гаҳворабахши Рашодро ба занӣ гирифта бошад.

Бале, Рашод Насринро дӯст медошт, бо ӯ вохӯриҳо мекард, изҳори муҳаббат менамуд. Бар замми ин, Насрин ба Рашод гаҳворабахш ҳам буд, ки онро ҳама аҳли деҳа медонистанд. Лекин Рашод як чизро дарк намекард. Барои чӣ Насрин розӣ шуд, ки ба Раҳими Акбар ба шавҳар барояд? Фақат ҳаминро медонист, ки Раҳими Акбар шахси сарватманд, доро, ба қавле дар ин қаламрав касест, ки «тангаю тилло ҳам дорад». Хулосаи Рашод ҳамин буд, ки Насрин ба молу чизи Раҳими Акбар шайдо шуда, ба ӯ розигӣ дод. Аммо сабаби асосӣ дар ин нест, ин ҷо чизи дигаре ҳаст. Рашод намефаҳмид, ки муҳаббати ӯ бо Насрин ҳоло муҳаббати ҳақиқӣ нест ва ӯ ин чиҳати масъаларо фикр ҳам намекард. Вай бовар дошт, ки Насрин ба ӯ гаҳворабахш аст, пас Насрин фақат аз онӣ ӯст. Аз ҳамин чиҳат Рашод

хотирчамъ буд. Дар асл муҳаббати байни Рашод бо Насрин муҳаббате набуд, ки онҳоро ба висоли якдигар расонад. Ин дар баъзе андешаҳои Рашод ҳам зоҳир аст. Рӯзе, ки Рашод бо Насрин вомахӯрад: «дар умраш аввалин ва охири маротиба ба Насрин гуфта буд, ки бениҳоят дӯст медорад ўро... Насрин низ гӯё дар омади гап ҷавоб гардонида буд: ман ҳам туро баъзан фикр мекунам».

Хувайдост, ки ин гуфтугӯ тасодуфан ва гӯё дар омади гап ба вуқӯъ пайваستاаст. Суханони Насрин дар воқеъ як андоза нобоварона ва ноустувор садо медиҳанд. Инчунин, мулоқоти он ду дилдода ба мулоқоти ошиқон монандие надорад, ки бо ҳам аҳду паймон намуда, барои расидан ба мақсаду ҳадафи хеш мубориза мебаранд. Сониян, агар муносибати онҳо самимӣ мебуд, Насрин ҳеҷ гоҳ ба Раҳими Акбар розигии худро намедод. Кӯшиш менамуд, ба ҳар роҳе, ки бошад, ба висоли Рашод расад. Рашод ҳам коре мекард, ки дӯстдоштааш ба каси дигар нарасад. Вале дар ин роҳ ҳеҷ коре накардаву чорае ҳам намечӯяд. Фақат ба тақдир тан додааст. Аз ин рӯ, Рашод дар ин роҳ як андоза камфаъол ва бечуръатӣ зоҳир кардааст. Камфаъол ва бечуръат будани Рашод дар тангназар ва ҷаҳонбинии васеъ надоштани ўст. Бар замми ин вучуди Рашодро ба тамом рашк фаро мегирад. Ва ниҳоят, ин рашк Рашодро ба роҳи интиқомгирӣ мебарад ва ў ҳалли мушкилоти хешро дар нобуд кардани Раҳими Акбар мебинад.

Чизи дигарро ҳам бояд қайд кард, ки агар ба асарҳои ошиқонаи адабиёти гузашта назар афканем, мебинем, ки дар он дилдодагон барои ба висоли ҳамдигар расидан мубориза мебаранд, вале дар ин ҷо воқеа ранги дигар гирифтааст. Рашод ба ҷойи ҳалли мушкилоти худ роҳи қасосро пеш мегирад. Рашод дар зиндагӣ хушбахтии Насринро бо каси дигар чашми дидан надорад.

Персонажи дигари қисса Раҳими Акбар асосан дар охири қисса ба майдони воқеа мебарояд. Ҳарчанд ки дар баъзе хотироти Рашод хонанда ба симои Раҳими Акбар ғоибона шинос мегардад, лекин симои воқеии ин шахс дар охир ба таври бояду шояд зоҳир мешавад. Қаблан, аз андеша ва муҳокимаву хулосаҳои Рашод кас дар симои Раҳими Акбар шахси худбин ва бештар ҷўяндаи манфиатҳои шахсиро дар-

меёбад. Ин баҳо аз нигоҳи Рашод буда, дар асл ин тавр нест. Раҳими Акбар хислатҳои хуб ҳам ба монанди дасткушодӣ, мардонагӣ, нотарсӣ ва ғайраро дорад. Муҳокимаву хулоса аз нигоҳи Рашод яктарафа бошад ҳам, ботини Раҳими Акбар ба василаи он равшан мегардад. Албатта, хислатҳои бади Раҳими Акбар — ғарраи дорой будан, одамонро писанд накардан, раҳму шафқатро надоништан, аз дуздӣ рӯй нагардондан ва урфу одати бобоиро зерӣ кардан, дарди ҷомеа буда, зараровар аст. Ва аз ин ҷиҳат метавон Раҳими Акбарро шахси дар ҷамъият зараровар донист. Вале дар муносибат бо Рашод симои Раҳими Акбар рангу бӯи дигар дорад. Дар оғоз Раҳими Акбар аз дилу нияти Рашод огоҳ нест. Замоне аз мақсаду нияти Рашод воқиф мегардад, ки барои хабаргирӣ аз ҳоли рама ба назди ӯ меояд. То он рӯз Рашод гарчанде дар дил кинаю нафрат нисбат ба Раҳими Акбар дошт, аммо онро ошкор намекард, яъне бо вучуди он ки дар ҳама кор ӯро гунаҳкор медонист. Рашод фурсати муносиб меҷуст, то бо Раҳими Акбар даст ба гиребон шавад дилашро ба тамои холи намояд. Ду-се рӯзи охир косаи сабри Рашодро лабрез карда буд. Ба хусус тӯфони шадид, талафи чанд меш ва бедаракии Собир дигар Рашодро аз ҳеҷ роҳ боз дошта наметавонист. Хулоса, Рашод фурсате ёфта буд, то дилашро холи кунад. Билохира, Рашод бо Раҳими Акбар кашокашу занозанӣ намуда, ҳамзамон тамои дарди дилашро меғӯяд. Рашод ҳам мушт кӯфта, ҳам меғӯяд: «инаш барои он ки фарзанди одам дар назарат пашша барин наметобад! Раҳму шафқатро намедони! Дилат мисли ангишт сиёҳ. Ҳаргиз мусулмон нести! Аз Худо беҳабарӣ! Бо вучуди бадавлат будан дуздӣ мекуни! Мани камбағалро аз сони одам бароварди! Пулу молатро пеш андохта, ба фиребу найранг гаҳворабахши маро ба занӣ гирифти! Расму оини бобоиамонро зерӣ карди! Аз ягон разолат рӯй намегардонӣ! Зеро аз рӯзи азал палидӣ, шарирӣ!»

Ҳамин тарз баъд аз шунидани ин суҳанон Раҳими Акбар аз асли воқеа хабардор мешавад. Мефаҳмад, ки сабаби он ҳама дар дил кина парваридани Рашод, бад-бад нигоҳ карданҳо, гап гардондан ва супоришҳои ӯро иҷро накардани Рашод, Насрин будааст. Насринро Рашод дӯст медоштааст. Дар асл агар муносибати Раҳими Акбарро ба моли-

кияти чамъияти ва дуздю манфиатчўияшро сарфи назар кунем, ў дар муносибат бо Рашод ва ба занӣ гирифтани Насрин гуноҳе надорад, зеро вай Насринро ба зўри ба занӣ нагирифтааст. Раҳими Акбар ба хонаи Насрин хостгор мефиристад, падару модар розӣ мешаванду ў Насринро ба занӣ мегирад. Ин гуноҳ нест, балки як чизи табиӣ буда, дар зиндагӣ рух медиҳад. Дар ин кор Раҳими Акбарро гунаҳкор кардан хатост. Баръакс барои ба ин тарз сурат гирифтани кор худи Рашод ва Насрин гунаҳкоранд. Мутаассифона, онро Рашод дарк намекунад.

Ин чо боз як чизи дигар тааҷҷубовар аст. Бо нобуд кардани Раҳими Акбар дили Рашод сабук намегардад. Баъд аз ин вай аз пайи нобуд кардани Насрин мешавад, ки ин ҳайратовар аст. Магар кас дўстдоштаи худро нобуд мекунад? Не, ин аз рӯи тангназарӣ ва нисбат ба Насрин муҳаббати ҳақиқӣ надоштани Рашод аст ва билохира, бадрашку кинапарвар будани Рашодро нишон медиҳад.

Ҳарчанд ки зиндагии Рашод дарднок аст ва ҳаёти вай бо фоҷеа анҷом мепазирад, Рашодро наметавон шахси комилан хуб ё бад баҳо дод, зеро бо вучуди он ки ў дар зиндагӣ дар роҳи ҳақ талош менамояд, барои беҳбудии зиндагӣ мубориза мебарад, ҳоло Рашод инсони дар кўраи зиндагӣ комилан ташаккулёфта нест. Шояд ин ба он вобаста бошад, ки воқеоти дар повест тасвиршуда ҳаводиси нимаи якуми солҳои 50-умро дар бар мегирад. Он солҳо замонест, ки акнун чорчўбаи ҳизбӣ шикаста шуда, мардум нисбатан озод ва қаҳонбинияшон дигар гардида буд. Инқилоби рӯҳии дар ин давра ба вучуд омада ба қаҳрамони повест бетаъсир намонда, ўро водор кардааст, ки аз шахсони бадкирдор, аз касоне, ки ба молу мулки чамъият ба чашми ғараз ва ба урфу одатҳои бобой хунукназарона менигаранд, интиқом гирад.

Порча аз «Се рӯзи як баҳор»

Дигар мижа таҳ карда натавониста, пиразан дар торикии хона гўё нафасгардон мешавад. Хаёлаш, ки дили афсурдаи ў чун дар ҳама рӯзҳои беморӣ ба азоб ва ноором тапида, охириин лаҳзаҳои умрашро ба ҳисоб мегирад. Бистар

ҳам акнун нармӣ надорад. Пиразан тобу тоқатро аз даст дода, базӯр мехезад ва каме нафас рост карда, дари хонаро оҳиста мекушояд. Саҳни ҳавли равшан — моҳ баромадааст. Аз канори деҳа кадом саги бедор паст-паст меҷакад. Боди сабук ба шоҳу барги дарахтон печида, онҳоро гӯё аз сайри худ огоҳ месозад. Бо вучуди ин шаби тирамоҳ сокит аст. Пиразан, саропояш аз бемадорӣ ларзида, дар айвони дароз ба эҳтиёт қадам мемонад, то касеро бедор накунад, аз пеши тирезаҳо мисли соя бесадо мегузарад. Аммо ҳамин ки пой дар зинаи сангин гузошта, ба рӯи ҳавли фуromaдан меҳоҳад, аввал гичирроси дар ва пас овози набераашро мешунавад.

— Бибиҷон...

Пиразан оҳиста тоб хӯрда, ба қафо менигарад. Наберааш дар шитоб наздик шуда, аз китфони лоғари ӯ ба шафқат медорад.

— Хобатон набурд?

— Дилам заъф кард, духтарам.

Вай ба ҳимояти наберааш зинаҳоро фуromaда, дуртар аз дарахти себ, ки ҳанӯз меваашро начидаанд, дар як гӯшаи кати чӯбин менишинад. Осмон ба сараш бедареғ нур мерезад. Сафед, мулоим ва шири навдӯшида барин гарм аст анвори маҳтоб. Пиразан дар партави он ба чеҳраи гулгуни наберааш чашм давонда, чунон ки дар миёни меғ бошад, хира-хира ҷавонии худро мебинад. Фақат як лаҳза... Баъд дили қадре оромидаш дафъатан ба шӯр омада, боз ноҳамвор метапад; гӯё ба ҳар як зарби вай андаруни сина... номи чанд нафар азизтарин инсон — ҳоло ҳам аз дарду доғ ва ёдҳо ҷигарполуда аст ӯ! — гоҳ башиддат, гоҳ суст такрор мешавад. Пиразан чашмонашро пӯшида, ба садои таҳдидноки он гӯш медиҳад. Шаби тирамоҳ сокит. Хишироси барги дарахтон ва тап-тапи қалби парешони ӯро, ки паёпай берун меҷаҳанд, боди сабук омехта ба ҳам зери болҳои худ гирифта, аз боғ ба боғ мебарад. Моҳи пурра яксон нур мерезад. Дар ин сукунати бавусъату равшании мулоим хотироти пиразан бештар зинда мешавад. Вай зери лаб пичирос мезанад:

— Бибиқалонат, раҳматӣ модарам... мегуфт, ки Сабоҳат, духтарам, душвор аст зиндагӣ; осон не ба фарқи сиёҳу са-

фед расидан! Пиразан инро ба забон меораду хомўш мемо-над. Ба назар чунин метобад, ки саропо гўшу ҳуш гардида, аз дуриҳои дур як овози... не-не, чанд овози қаринро шунидан меҳаҳад. Наберааш дастони шахшўли ўро дар байни кафҳои гарму нармаш гирифта, беозор мемолад. Курси моҳ дар осмони бекарон гардиши ҷовидонаи худро идома ме-диҳад.

1

Нисфи шаб дарвозаро хеле кўфта ва ниҳоят ўро аз хоб бедор карда, дар як нафас гуфтанд, ки зуд ба идораи райком равад: Амонов ва сардори милиса дар раҳаш интизоранд, — дер намонда равад. Анвар ба маънии «боз чӣ воқеа рўй дода бошад?» китф барҳам кашида, аз тақи борони баҳор, ки ҳоло дамаш паст шуда, маҳин ва дилнишин меборид, ба хона даромад. Дар равшании хираи чароғи карасин ўро модараш Соро-хола пешвоз гирифт. Нигоҳаш баизтироб буд, дар чеҳраи пиронааш як олам таҳлука акс дошт.

— Шумо ҳам хестед? — беихтиёр табассум карда, андак парешон пурсид Анвар. Ва ҷомаи алачаро, ки аз китфаш лағжида, қариб меафтид, ба меҳи девор овехт.

— Ҳа-а, безобита шудам.

— Ба ҳар гуна хаёлҳо нарафта, осуда хоб кунед, — гуфт Анвар, ки худ дар ташвиш менамуд.

Аз куҳнаҷомаи писараш ба димоғи пиразан бўи борон, бўи сабзаву замини шодоб расид.

— Дар ин бемаҳал вай кӣ буд?

— Навбатдори райком, — ҷавоб дод Анвар ва баъд, яқин дар ҳаяҷон мондани модарашро пай бурда, ба тамкин илова намуд: — Шумо беқарор нашавед, оча, ягон кори таъҷили баромадагист. Ҳарвақта барин...

Соро-хола, ки писарашро мисли ҳозира — ба даъвати ногаҳони касе, ё ба ихтиёри худаш — шабу ними шаб на як бору ду бор аз хона ба роҳҳои дур гусел карда буд:

— Илоҳӣ ба хайр бошад, — гуфт ва дар лаби ҷоғаҳ амонат нишаст.

Анвар зуд шиму гимнастёрка пўшида, мўзаашро ба пой кашид, тасмаи сербари куҳнаро аз меҳ гирифта, чолок ба миён баст; филофи вазнини наганро, ки дар тасма овезон

буд, ба як савқи табиӣ саҳле қафо бурд. Сипас ба палтои чармин даст ёзонда, ҳамано муаллими мактаби партиявӣ Шафқат Рамазоновро ба ёд овард. Симои зардинаву чашмони кабудӣ ӯ, ки ба Анвар ҷиддӣ ва дар айни замон ба навозиши падарона менигаристанд, дар пеши назари вай лаҳзае зинда гардиданд.

— Шарм надор, гир! Ин рӯзҳо мегузаранд, ҳатто фаромӯш мешаванд, — мегуфт муаллим, ҳамин палтои астараш гарми оҳараш паридаро ба ӯ дароз карда. Анвар он вақт соли аввал мехонд; нимгуруснаву нимбараҳна мегашт. Ҳоло, ана... хаёлаш, ки овози муаллимиро баръало шунида, ҳар як хати чехраашро равшан мебинад; мебинад, ки ӯ чӣ тавр наздиктар омада, чӣ тавр палторо худааш оҳиста ба китфи шогирди камбағалаш меандозад. Пас каме ба сукут рафта, мӯйсари кӯтоҳ қайчизадаи хурмоиашро аз боло ба поин сила карда, мулоим мегӯяд:

— Фақат ин ки нағз хон. Зеҳни тез дорӣ ту. Агар ба гапам гӯш диҳӣ, ҳатман ба мақсад мерасӣ. — Баъд механдад, чашмони ба ранги осмони беғубор кабуд ва банураш танг мешаванд. — Акнун бишин, — таклиф мекунад ӯ, — чой менӯшем. — Ва кафҳои фароҳашро хушҳол ба ҳам совида, пеши миз мераваду ба дари кушодаи ошхона нигариста, баландтар овоз мебарорад: — Хунук хӯрдем, Амина, ба мо чойи гарм бидеҳ! Қандчой!

Амина — ҳамсараш. Дар китобхонаи мактаби партиявӣ кор мекунад Амина Рамазонова. Вай низ ба мисли муаллим аз тоторҳои Қазон буда, ба тоҷикӣ озод ҳарф мезанад.

— Мо ин забони шарифро дар Бухоро омӯхтаем, — гуфта буд боре муаллим. — Бинед, ки имрӯз чӣ хел кор медиҳад. Ҳазл не, забони Фирдавсӣ аст ин забон!

Аминаапа чой оварда, ба Анвар табассум мекунад. Ва Анвар, аз табассуми беғашӣ ӯ шармаш андак шикаста, палторо дар кунҷи хона ба пуштаки курсӣ мемонаду омада, аз рӯбарӯи муаллим оҳиста дар канори миз менишинад. Чиллаи зимистон — дар берун барф меборад, боди сард он зарраҳои сафедро тунд печутоб медиҳад. Хонаи муаллим гарму бароҳат аст; чой ҳам гарм, ширин...

— Хайр, оча, ман рафтам, — гуфт Анвар, палторо чаққон ба тан кашида.

Сурати муаллим дар пардаи хаёл монд, баъд гайб зад. Сорохола, гўё як қад парида бошад, тохта аз ҷой хест ва ҷомаи Анварро ба китфони чун сари сўҳон бориқаш партофта, аз қафои писар ба рўйи ҳавлӣ баромад. Вақте ки Анвар дар ториқӣ ба аспаш зину лаҷом зада, онро аз таки собот берун меовард, Сорохола ба дарду оҳанги илтиҷо:

– Худатро эҳтиёт кун, писарам, – гуфт.

– Парешон нашавед, оча, хона дароед. Ба ягон ҷои дур рафтан лозим набошад, ман зуд бармегардам, – гуфт дар ҷавоб Анвар ва ҷиранро аз дарвоза бароварда, худро сабук болои зин гирифт. Пас аз дақиқае Сорохола, дар гўшаш шир-шири пасти борону садои суми асп, ки торафт дур мешуд, занҷири дарвозаро баст ва:

– Худоё, яккаву ягона писаракамро дар паноҳат ниғаҳ дор! – гўён тани лоғарашро кашола карда, ба хона даромад. Оташи манқал хомўш шуда бошад ҳам, хона ҳанўз гарм буд. Чароғи карасин хира сўхта, атрофро базўр равшан мекард.

«Пагоҳ пилтаашро буридан даркор», – аз дил гузаронд Сорохола ва муддате дар дами дар беҳаракат истода, ҳушу ёдаш боз ба Анвар пайваст. Дар як дарди ҷигарсўз вай ба хотир овард, ки писараш соли гузашта ба кадом деҳаи миёни кўҳҳо калхозсозии рафта, баъди чанд рўз ҷи тавр ба сару рўйи афғору дасти шикаста баргашт.

Он беғоҳ Сорохола аҳволи ўро дида, хуб гирифт. Сипас «ҷи лозим буд ба ту ҳамин ташвиш? Падару бобоҳоят барин ризқатро аз замин чинда хўрӣ, ягон ҷоят кам мешавад?!» – гўён лату захмашро ба оби гарм шуста, дору-дармон кард; дасти аз ду тараф тахтача монда бастаашро ба меҳр молид. Баъд, ҳангоме ки Анвар:

– Раҳмат, очаҷон, ҳазор раҳмат, – гуфта, ба сари дастархон нишаст, нону пиёба оварда, ба насиҳат гузашт.

– Кай ақлат медарояд, писарам? Сад бор меғўям, ки худатро ба обу оташ назан, аз мардуми ҷоҳил эҳтиёт бош. Мон, ки ба ҳамон калхоз намешавем гуфта, мушт мебардоштагиҳо дигарон гуфтугў кунанд. Дар ин музофот ғайр аз ту ҳам калонтар будагист, охир! Ба ҷандалаи як худи ту олам даррав гулистон намешавад. Ба бисту се даромади; кас дар ин синну сол аз чор тарафи дунё хабар ёфта, қада-

машро дониста мемонад... Эҳ, писарам, писаракам! Ба ин гапи вай Анвар хандида:

— Ғам нахӯред, оча, — гуфт. — Ба ман қасди бад рӯй намедиҳад — мо акнун бисёрем. Ба обу оташ ҳам тани танҳо худамро назадаам. Ҳоло дар ҳар як деҳа ғайр аз се-чор муттаҳам дигар ҳама мехоҳанд, ки озодӣ бошад, баробариву бародарӣ бошад, мулк обод гардад, халқ савод барорад... Ҳамин хел, очачон...

— Гапат рости... — ба суҳан омад Сорохола ва дар муқобили фикри писараш боз чӣ гуфтанро надониста, даме хомӯш монд. Сипас дастархонро ғундоштаву як оқ кашида, илтиҷоomez таъкид намуд: — Ба ҳар ҳол аз худат эҳтиёт шуда гард, писарам. Мебинам, ки корат вазнин, ниятат пок. Аммо ин гирудори шумо ба ҳама маъқул не. Дониста мон — одами бадавлат пулу молашро ба осонӣ намедиҳад; лозим ояд, ба дандонаш ҷанг мекунад.

— Мо ҳам ба даҳони воз намеистем.

Сорохола ба рӯи Анвар каме назар дӯхта, дар алам сар ҷунбонд.

— Ту дар зиндагӣ азоб мекашӣ, писарам. Тамоми умр азоб мекашӣ.

— Барои чӣ?

— Барои он ки дилат нарм аст. Барои он ки бетоқатӣ; мехоҳӣ ба як дав то манзил расӣ. Ҳеҷ гоҳ ин хел нашудааст, писарам — роҳи одамизод пастӣ дорад, баландӣ дорад, баъзан камтар истода, дам гирифта лозим. Агар не, нафасгардон мешавад кас, бемор мешавад. Ту ба ин эътибор намедиҳӣ, худам медонаму тохти аспам меғӯй. Феълу хўят ба кӣ рафтааст, ҳеҷ намефаҳмам. Падарат-ку, раҳматӣ, одами баандеша буд.

— Ман чӣ? — хандид Анвар.

— Сабукбор ту, хом ту!...

Ҳамин тавр, ё тақрибан ҳамин тавр гуфтугӯ доштанд он бегоҳ модару писар. Сорохола инак чароғро хомӯш карда, ба ҷогаҳ даромад. Хона дар оғӯши сукунат монда буд. Ва ин сукунати вазнин аз тазйиқи торикӣ боз ҳам вазнинтар мешуд. Сорохола ба гуп-гупи ноороми дилаш гӯш дода, ба чашмони кушода мехобид. Аз берун, аз пушти дару тиреза, шир-шири пасти борон меомад. Вай ҷунон маҳину беозор

буд, ки ба пиндор мехост хаёлҳои мағшуши Сорохоларо аз сар рабуда, ўро ба хоби роҳат барад.

Пиразан бадард оҳ кашид.

— Яккаву ягона писаракамро дар паноҳат ниғаҳ дор, Парвардигоро!

...Худи ҳамин вақт аспашро дар саҳни ҳавли ба дарахте баста, Анвар ба кабинети котиби райком даромад. Мирзовали Амонов:

— Бубахш, ки туро дар ин ғояти шаб бедор кардем. Дигар илоҷ набуд, — гўён аз ҷой хеста, дасти ўро сахт фишурд. Анвар дар пеши мизи дароз ба яке аз курсиҳо нишаста, суолomez ба Амонов нигарист. Аммо вай ҳоло хомўш буд; дар китф палто, папирос кашада, ба шишаи даҳуми як тарафаш каме сиёҳшудаи чароғи карасин, ки дар гўшаи чапи мизи худаш меистод, андешаманд чашм медўхт. Сардори милиса низ дастони сермўяшро ба манаҳаш така гузошта, сукут меварзид. Анвар ба вай рўбарў менишаст. Дар байни онҳо чароғи дигар месўхт. Бо вучуди ин хона чандон равшан набуд. Сард ва дилгиркунанда метофт кабинети котиб дар ин шабонғаҳ.

— Хабарат ҳаст, ки ду-се ҳафта пеш Иброҳимбек... бо каллабурҳояш аз дарё гузашта, дар баъзе маҳалҳо якта-нимта тарафдорашро ҳам оварда, ба тохтутоз даромада буд, — гуфт ниҳоят Амонов, ба Анвар нигариставу папиросашро дар хокистардон хомўш карда. — Вале дар ин муддат ў аз дасти аскарон... чунон ба танг омадааст, ки даррандаи маҷрўҳ барин орому қарорро надоништа, худро ба сад кўҳу камар мезанад. Дигар чӣ кунад? Осон не, охир — талвосаи ҷон! Аксарияти ҳамсафонаш ихтиёран таслим шуданд, қисме гурехтанд, қисме ба ҷаҳаннам рафтанд. Қисса кўтоҳ, имрўз ҳомии ислом дар миёни чанд косалеси хуношом деҳ ба деҳу дара ба дара гашта, илоҷи халосӣ мечўяд. Аммо нест акнун соҳили наҷот. Ҳамаи роҳҳо бастаанд дар пеши он шағол! Вай худаш ҳам инро нағз мефаҳмад; мефаҳмад, ки рўзаш башумор мондааст.

— Барои ҳамин ба қўрбошиҳо истиқлол дода, тавонед, халос хўред аз чанги куффор, рафту натавонед... аз тақдиратон донед гуфтааст, — ба гап ҳамроҳ шуд сардори милиса.

– Бале... – Амонов аз бари миз хеста, дар рӯи фарши гилий каме қадам зад ва боз ба ҷояш омада, аз қуттии пеши чароғ як дона папирос гирифт. Баъд онро дар байни ангуштонаш тоб додаву мулоим карда, ба сухан давом намуд: – Азбаски ноҳияи мо дур аст, дар мубориза бар зидди Иброҳимбек иштирок надоштем, ба ин ҳоҷат ҳам набуд. Аммо имрӯз вазъият тағйир ёфтааст. Хабар омад, ки баъзе дастаҳои парокандаи Иброҳимбек аз Боботоғ гузашта, ба кӯҳҳои мо дохил шудаанд. Онҳо бе гумон як мақсад доранд: агар тавонанд, раҳораҳ аз мардуми бегуноҳ алами худро ситонда, ба илоҷе то Келиф расида, пас дарёро убур кунанд. Гӯё дар он ҷойҳо сарҳад бесоҳиб аст. Ақлашонро нахӯрда бошанд...

– Гушна ба шер задааст, – хандид сардори милиса.

– Рост, одамизод... ба танаш оташ афтад, шиноварӣ карда метавонад ё не, ҷониби дарё метозад, – гуфт Амонов, папиросашро даргиронда. Баъд боз ба Анвар нигарист. Ин дафъа қадре кушода буд чехрааш. Чашмони калон-калони ӯ дар зери абрувони сиёҳи ғафсаш равшан ва хеле зинда метофтанд. Партави чароғ ба як бари рӯи сергӯшташ афтида, онро боз ҳам сафедтар менамуд.

– Хулоса, мо қарор додем, ки ба таъқиби аскаро сурх нигоҳ карда нашишта, чун солҳои пешин... ба меҳмонони ноҳонда худамон машғул шавем.

Чӣ гуфти?

– Дуруст, – ҷавоб гардонд Анвар.

– Саломатиат чӣ тавр?

– Бад не, – лабханд кард ӯ.

– Модарат чӣ?

– Он кас ҳам хубанд.

– Пас ту тайёри?

– Бе чуну чаро...

– Аз ҳисоби камсамолонат чанд касро ҳамроҳ гирифта метавонӣ?

– Панҷ-шаш нафар қанглида ҳастанд, лекин силоҳ надоранд. Файр аз ин... баъзе аз онҳо пойи пиёда.

– Силоҳ меёбем, – гуфт Амонов, ба сардори милиса чашм дӯхта. – Асп ҳам... Шуморо ба аспу силоҳ ана... рафиқ Каримов таъмин мекунад. – Ва боз ба Анвар рӯй овард.

– Худат чӣ?.. Асп дорӣ. Ба гумонам, ҷанг надида бошӣ ҳам, тират ба нишон мерасад.

– Каму беш, – сар ҷунбонд Анвар, беихтиёр ба ғилофи наган даст бурда.

– Тирандозии ўро ман борҳо санҷидаам, – гуфт Каримов, мўйлаби ғулии зардчатобашро қаноатманд сила карда.
– Аз ин ҷиҳат осуда бошед, бехато мезанад.

Амонов, ки аз чехраи гандумгун ва ҳаяҷонгирифтаи Анвар чашм намеканд, даме хомўш нишаста, ниҳоят аз байни дуди папирос қатъӣ ба суҳан омад:

– Хуб, пас то сари субҳ ҳамон панҷ-шаш нафари гуфтаатро ҷамъ оварда, як дастаи мусаллаҳ тартиб медиҳӣ. Дарай Оҳугузар то худи деҳаи Нилу дар ихтиёри шумо мемонад. Ту он ҷойҳоро нағз медонӣ. Нилу зодгоҳат, бо вучуди ин эҳтиёт бош. Аксар кормандони райком ва идораҳои дигар низ ба ду даста тақсим шуда, тарафи шимолу шарқи кўҳи Чилчароғро зери назорат мегиранд. Ба осудагии деҳоти ҷануби ноҳия рафиқ Каримов ҷавобгар аст. Одамони ин кас тахмин ним соат боз дар роҳанд. Дуруст мегўям? – пурсид Амонов, ба сардори милиса нигариста.

– Бале, – суҳани ўро тасдиқ кард Каримов. – Ман худам саҳарӣ ба раҳ меदारоям.

– Фаҳмидӣ албатта... вазифаи шумо ҳам душвор.

– Фаҳмидам, – гуфт Анвар, ки аз симои котиби райком як олам эътимоду меҳри бародарона мехонд.

– Пас ҳоло аз пайи кор шав.

Анвар бархост.

– Шарт нест, ки мо онҳоро саросар парронда, ба гўри торик андозем, – дасти ўро фишурда, ба оҳанги таъкид гуфт Амонов. – Ҷунки дар байни он даррандаҳои хомхаёл камбағалоне ҳастанд, ки фирефта шуда, раҳгум зада, оқибат бехонумон гардида, имрӯз чӣ кор карданро намедонанд.

– Рост...

– Ман бовар дорам, ки маҳз ҳамонҳо ба деҳу манзили худ баргашта, осуда умр ба сар бурдан мехоҳанд. Аммо метарсанд; метарсанд, ки ҳукумати шўро душман гуфта, онҳоро ба қатл мерасонад, ё ба ҳабс мегирад, ё ками камаш... ба муддати даҳ-дувоздаҳ сол ба ҷойҳои носоз бадарға мекунад. Саронашон аз дари ҳамин тартиб афсонаҳо ба тарафи

худ кашидаанд он берўзиҳоро! Бинобар ин чояш ояд, аввал чӣ будани ҳукумати коргару деҳқонро ба онҳо дуруст фаҳмонед; фаҳмонед, ки мо барои чӣ ин қадар қурбониҳо дода, инқилоб кардем.

– Ҳатман, то метавонем...

– Агар нафаҳманду дар қасди ҷонатон бошанд... аз худ домангир шаванд. Шумо ҳам дил доред, ҳис доред, тире туфанг доред. – Амонов дасти Анварро боз як бор фишурда, ўро то пеши дар гусел кард. – Роҳат сафед! Ба воситаи одамони дилпур аз аҳволат ба мо хабар расонда ист... Кўшиш кун, ки пагоҳӣ зудтар ба роҳ дароед. Вақт ганимат!

Ҳангоме Анвар дарро кушода, аз кабинети котиби райком ба долон мебаромад:

– Ман шуморо дар идораи милиса интизор мешавам, – гуфт аз қафо Каримов.

– Хуб, – ба сўи вай андак тоб хўрда, ҷавоб гардонд Анвар ва дарро пўшида, аз долони нимторик, ки дар тоқчааш фонус даргиронда буданд, бо қадамҳои устувор ба саҳни ҳавлӣ баромад. Асп ўро дидан замон ёл афшонда, як шиҳа кашид. Паст, вале башиква буд шиҳаи ҷиран! Шаб торик бошад ҳам, ба Анвар лаҳзае чунин намуд, ки дар пешонии ҷонвар танга барин гули ситора дурахшид. Асп боз ин дафъа баландтар шиҳа кашид...

Савол ва супоришҳо:

1. Саттор Турсун зодаи кадом минтақаи Ўзбекистон аст?
2. «Се рўзи як баҳор» аз чӣ гуна ғоя иборат аст?
3. Дар кадом асарҳои адиб ҷанги шаҳрвандии солҳои охир ифода гардидааст?
4. Кадом ҷиҳати осори адиб ба шумо маъқул аст?

ФАРЗОНА
(тав. 1964)

Фарзона (Иноят Хоҷаева) дар шаҳри Хуҷанд ба дунё омада, дар ҳамин шаҳр таълиму тарбия дида ба камол расидааст. Шояд дар парвариши завқ ва камолоти инсониву ҳунариаш муҳити хонаводагиаш, ки ҳама аҳли илманд, нақши муҳим дошта бошад. Махсусан, дар ин самт ӯ ба модараш, ки аҳли илм аст ва дар тарбияи ӯ саҳми назаррас дорад, миннатгузор аст. Фарзона ба саҳнаи адабиёти тоҷик бо сардои ба худаш хос ворид шуд ва шеърро зуд ба дили хонандагон нишаст. Аввалин шеърҳои гувоҳи он буданд, ки қариб ҳама ба зиндагии назари тоза дорад. Вай бо тасвири ҷаҳони ботинӣ ба адабиёт омад ва ҳам дар сабки суннатӣ ва ҳам тоза шеър эҷод кард, ки бо хусусиятҳои хоси худ аз навиштаҳои дигарон фарқ мекард. Ин фардияти ҳунарии ӯ дар он зоҳир мешуд, ки ҳар чӣ мегуфт, тоза мегуфт. Нигоҳи тоза ба умқи ботини инсон, худро дар ашӯ ва ашӯро дар худ дидан, аз зоҳири ашӯ ба асли ҳақиқатро роҳ паймудан, шеъри ӯро ба ҳавзаи ягонаи фарҳангии форсии тоҷикӣ қарин сохт.

Китобҳои ашъори Фарзона «Шабохонии барқ», «Ояти ишқ» ва «Паёми ниёгон», «Муҳри гули мино», «Себарга», «Куллиёт», «Девон»-и ӯ ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи нақш ва ҷойгоҳи ӯ дар адабиёти навини тоҷик сухан гӯем.

Аввал чизе, ки аз ҳунари шоирии Фарзона берун меояд, ин таваҷҷӯҳи гарми ӯ ба масъалаву мавзӯотест, ки рангу

намоди таърихиву миллий доранд ва дар онҳо аз гузаштаи мардуми тоҷик ва фарҳангу адаби он ва пайванди таърихиаш бо ҳамнажодон суҳан меравад. Дар бисёре аз ин шеърҳо шоир ба мадади ҳофизаи таърихӣ, ба ҷустуҷӯи ҳуввияти гумшуда ё хатчадоршудаи миллий бармехезад. Дигар аз мавзӯоти шеъри ӯ ситоиш ва қадршиносӣ аз зан ва модар мебошад; мавзӯи кӯдакӣ низ аз мазмунҳои собити шеъри ӯянд.

Фарзона шеъри сиёсӣ нагуфтааст, вале ба ҳар ранге дар хилоли сатрҳояш аз сулҳу рифоҳ ҳимоят кардааст ва ин мавзӯ аз меъёрҳои диди инсонӣ ва иҷтимоии ӯст.

Шеъри Фарзона аз мояҳои ошиқона низ баҳраманд буда, дар ин равиш ӯ тозагӯву тозанигар аст. Васфи табиат, мазмунҳои иҷтимоӣ, андарзу ҳикмат ва андешаҳои ирфонӣ ҷузъи муҳими шеъри ӯянд.

Нахустнуктае, ки дар шеъри ин шоира диққатангез аст, масъалаи ваҳдати ишқи ватан ва инсон мебошад. Дар шеъри Фарзона ишқу муҳаббат ба чароғе шабоҳат дорад, ки торикиро ба равшанӣ мубаддал месозад, омилест, ки дилҳоро нарму зиндагиро гарм мекунад, душманиҳоро ба дӯстӣ ва кинаро ба шафқат, бемориро ба сиҳатӣ, қаҳрро ба раҳмат бадал месозад. Дар тафсири шоиронаи ӯ ишқу муҳаббат зинаи камоли маънавияти инсонист. Ҳамчунон ки дар шеъри зер бо итминон гуфтааст:

*Рӯзе, ки оламе зи ту рӯ тобад аз қазо,
Пайдо шавад миёни туву ҷумла кас низоъ,
Ёрони куҳна аз ту ба парҳез бигзаранд,
В-он хирагон ба сӯи ту ин бора нангаранд,
Ман мешавам ягона анисе барои ту...*

*Рӯзе, ки дар сукути сулҳ ғўтавар шавӣ,
Номардӣ бинӣ аз касу худ мардтар шавӣ,
Аз оламе бурида Худоро қарин шавӣ,
Танҳотарин, ягонатарин гӯшашин шавӣ,
Ман хок мешавам, ки ҷабам ашкҳои ту...*

Ба назар чунин мерасад, ки Фарзона шеъри «Ё бонги бедори манӣ»-ро гӯё дар тафсири ҳарфҳои зерини Шекспир гуфта бошад: «Ишқро нармдил ва меҳрубон гумон накунад, вай ҳикматест хеле аламноқ ва хорест дардноқ, аз дида ашк ва аз дил чашмаи хун мекушояд». Вале чун ба

ҳар сатри ў меандешед, дармеёбед, ки дар ин боб Фарзона тасавури хоси шоиронаи худро дорад. Аз нигоҳи шоиронаи ў симои ошиқ ва ё маъшуқ дар ҳеч ҳоле хира намешавад, балки ишқ ҳамчун имтиҳони устуворию самоҷат ба ў зиндагии тоза ва пурмаъно мебахшад.

Шеъри Фарзона ифодагари ҳолати зеҳнии ўст дар муҳите аз зиндагӣ, аз табиат, ба ин маънӣ, ки дар мисоли ҳамин шеър ба шоира ҳолате даст дода, ки дар натиҷаи он ў бо инсонии тасавурии худ навъе робитаи зеҳнӣ пайдо кардааст ва ин робита дар як вақт робитаи рӯҳонӣ низ ҳаст, ки эҳсос ва андешаи ўро зинда ва таъсиргузор ҷилва медиҳад.

Дар мисоли шеъри зикршуда метавон яқин кард, ки агар ишқ барои дигарон як ҷиҳати зиндагӣ бошад, барои Фарзона ҷавҳар ва нури зиндагист. Беш аз ин вай пояҳои устувори андешаашро ба дӯши ишқ устувор кардааст, ки он ишқи Ватан, ишқи инсон, ишқи табиат ва ишқи ирфонӣ мебошад. Ҳарфи ошиқонаи Фарзона дар бораи Ватан ба ҳарфи дигарон монанд нест. Дар шеърҳое, ки шоира дар ин мавзӯ гуфтааст, мо бо тавсифҳои умумӣ ва забонзади меҳрубон, муқаддас, муътабар, аз ҷон ширинтар, хуршеди ҷаҳон, ифтихори халқу миллат, баҳори беҳазон, диёри дилрабо ва монанди инҳо дучор намешавем. Вай сари ин мавзӯ бо диди хос ва тафаккури образнок меандешад.

Яке аз чунин асарҳои пурмаънӣ ва образноки шоира манзумаи «Ашки Сайхун» мебошад. Шоира дар ин шеър аз ишқу ошиқӣ ва ватандӯстии Сайхуну Ҳумоюн ҳикоят мекунад. Дар тафсири шоира маънои Ишқ ва Ватан бо ҳам алоқаманд буда, ишқи Ҳумоюн ба зодгоҳаш Ҳучанд бо ҳам пайванди маънавӣ ва ҷисмонӣ дорад. Ин пайванди табиӣ ва пурмаънӣ хонандаро ба чунин андеша меорад, ки муҳаббати инсон на танҳо бо ёраш, балки бо Ватан ва атою эъҷози табиати Ватан пайванди хунӣ дошта, аз он нирӯ мегирифтааст ва таъкиди шоира бар ин аст, ки ин пайванд танҳо ба василаи инсон воқеӣ мешавад.

Шоира дар ин манзума аз ишқи нокоми Ҳумоюн ва маъшуқаи ў Сайхун ба таври образнок сухан мегӯяд. Ишқи ин ду дилдода ва фоҷеаи зиндагии онҳо қиссаи талхи сарнавишти пурфоҷеаи миллати ҷабри бегонагон кашидаи тоҷик аст. Ҳумоюнро ба хотири эътиқод ва эътимодаш душ-

мани имониаш мекушад. Вале ишқ ва ҳастии таърихии ўро маъшуқааш Сайхун зинда медорад. Шоира дар матни ин ривоят ҳастии Сайхуни соҳибҷамолро бо рӯди Сир мепайвандад, ки тафсири возеҳи пайванди инсон, табиат ва Ватан мебошад. Ҳарфҳои зерини пурмуҳаббати ошиқонаро шоира дар охирин лаҳзаҳои ҳаёти қаҳрамонаш ба забони вай мегузорад, ки ормони худи ӯ низ буда, ба эҳсосу андешаи хонанда таъсири амиқ ва корсоз мегузорад:

*Хуҷанди ман, эй дору нодори ман,
Бузургӣ зи тасвиру пиндори ман.
Маро аз дами кӯдакӣ донӣ ту,
Ки будам паноҳе ба домони ту.
Чу дастони момои ғамхораам,
Насими ту ҷунбонда гаҳвораам,
Ман аз рӯди ту «Алла» бишнидаам,
Нахуст андар он хешро дидаам.*

Мавзӯи Ватан дар тафсири образнок ва шоиронаи Фарзона тарзи ба худ хос дорад, ки ишқ василаи шинохт, муаррифӣ ва қадршиносии он мебошад. Ҳарфҳои шоиронаи ӯ дар ин боб тақрор набуда, ифодагари андешаи хос ва ватанпарастонаи ӯст. Чунончи дар хитоб ба Ватани аҷлодиаш ба ин назокат менависад:

*Дил буду ишқи ту ҳамепарвард,
Эй ту парвардигори ишқи ман.
Тоҷикистон, чу дил ҳамемонӣ,
Гоҳвору мазори ишқи ман!*

Дар шеърӣ «Тоҷикистон», ки мазҳари эътиқоду ифтихори ӯст, шоира ба оташи Зардушт, ба Темурмалики ватанпарасту ҷоннисор ва пири маънавияш Камоли Хуҷандӣ паноҳ мебарад.

Ташбеҳи «гарди доман» таъбири шоирона буда, андешаи ватандӯстонаи шоирро мушаххас ва таъсиргуздор сохтааст. Шеърҳои Фарзона гувоҳӣ медиҳанд, ки образи маъниҳои шоирона асоси ҳунари шоирӣ ӯро ташкил медиҳанд. Ҳамчу қоқу аз домони Ватан бурун омадани ишқ, аз гиребони Ватан сар кашидани ҷисми хокшудаи қаҳрамони лириқӣ ҷавҳари каломи шоиронаи ӯст.

Чехраҳои фарҳангии гузаштаву имрӯз дар нигоҳи шоиронаи ӯ маҳаки эътибори дирӯзу имрӯз ва ояндаи халқу кишваранд. Дар ин замина аз Камол ифтихор карда, аз ӯ ҳимоят меҷӯяд. Ситези шоиронааш мухотаби мушаххас дорад.

*Магар як пайкара бар ёдбуди ӯ намеарзад,
Яке санге ба подоши суруди ӯ намеарзад.*

Чунонки дидем, мавзӯи ишқ дар тафсири шоира якта-рафа набуда, бо табиат, рӯди Сир, кӯҳи Мевағул ва чехраҳои фарҳангию таърихии Хучанд пайванди зеҳнӣ пайдо мекунад. Дар шеъри дигари ӯ «Пеш аз падруд» ишқи ёру ишқи Ватан чунон бо ҳам омехтаанд, ки ба монанди ду мисраи як байт пайванди азали ва ҷудонашаванда доранд. Ҳамин тариқ, дар ашъори лирикии Фарзона ваҳдати ишқи Ватан ва ишқи ёр ба ҳаддест, ки ин мавзӯёҳоро наметавон дар осори ӯ ба тарзи ҷудогона арзёби кард.

Дигар аз мавзӯёҳое, ки ба василаи Фарзона дар шеъри муосири тоҷик ворид шуд ва то ҷое нуфуз ҳам пайдо кард, ирфон мебошад. Алиасғари Шейрдӯст дар мисоли баъзе шеърҳои Фарзона мушоҳида кардааст, ки дар шеъри ӯ «фазои ирфонӣ-мазҳабии тоза ҷараён дорад». Ба ифодаи дигар, даҳолати андешаи сиёсӣ ба эҷоди ҳолу ҳавои дигаргунае дар соҳати шеъри ирфонӣ анҷомидааст. Аз сӯе, сухан гуфтан аз нури субҳ, тариқи покдоманӣ, ҳӯи шайтонӣ, нӯшоби равонӣ, сураҳои нур, пайдоиву пинҳонӣ ва ғайра ба баъзе шеърҳои ӯ ваҷҳаи мазҳабӣ бахшида ва аз дигар сӯ, таъбирҳое чун «надорам рӯз ман, то муждаи гарми туро орад» ва «дар он фасли шукуфтанҳо фиреби бод мехӯрдам» як паёми тоза ва шукӯҳманде дар худ дорад, ки ифодагари ҳолат аст.

Дар ашъори ирфонии Фарзона ишқ сифати камоли ҳастист. Ин ба он маънист, ки дар шеъри шоира ишқ ҳар падиаро дар олами ҳастӣ аз ҳар гуна нуқс пок намуда, ба он камол мебахшад. Шеърҳои ирфонии Фарзона хонандаро дар рӯҳияи шинохти ахлоқи поку ҳамида, неқӯкориву ояндабинӣ тарбият мекунанд. Дар ин замина назари ахлоқии шоира маҳдуд набуда, моҳияти иҷтимоӣ ва умуминсонӣ касб мекунад. Чунончи, шоира дар матни воқеия-

ти рўзгори мо ба ин андеша мерасад, ки аз байн бурдани низоу нифоқи мардум ва пойдор кардани дўстии халққову миллатқо дарёфти калиди хушбахтии ҷовидона аст. Дар ин замина ў менависад:

*Кош, девори низоъро мефиканд овози нармам
Аз миёни халққо.*

*Кошкӣ, бегоналафзонро ба ҳам дилбанд мекард
Ҳурмати Момоҳаво.*

Зулмате бо панҷаи сардаш диламро мефишорад.

Панҷаи нуре кучост?

Оҳ, шояд гуфтаи ман арзане мебошаду бас

Хонаи мўре кучост?

Шоири тоҷик Муъмин Қаноат боре гуфта буд, ки «Фарзона ба ҷаҳони офтобзадаи берун наменигарад, ў дар долонҳои дарун кўшиши сайругашт дорад ва аз он ҷо чизҳои нуҳуфтаре берун меорад». Алҳақ Фарзона шоири даруннигар аст. Дил аз нигоҳи ў кўчак аст ва фақат қисмате аз вучуди одамист. Шеър бошад ғариза асту эҳсос ва андеша низ. Аз ин назар ў шоири асил ва дар худи худ мутафаккир аст. Фарзона мисли ҳамаи инсонҳо дар ҷаҳони воқеӣ, ки пур аз ҳаводису ашёҳост ва дар ҷаҳони вазъкардаи ҳис ва андешаи худаш зиндагӣ дорад.

Ў мисли мо аз майдонҳо гузар мекунад, ба муҷассамаҳо менигарад, аз кўчақову бунбастҳо убур мекунад, ба зоҳири обу фаввораҳо, гиёҳу гулҳо, мардуму мошинҳои хурду бузург менигарад. Аз ҷинойту куштор ва қатли ом ва ғиреви инсонҳо огоҳ аст. Аз сафаҳоти таърих бӯйи ҷигари сўхтаи миллат ба машомаш мерасад ва мисли ҳаминҳо ҳазорон чиз, инсону ҳолат, ҳаракат, ки ў ва мо меҳмони нохондааш ҳастем.

Ў ҳам мисли мо ба рӯйи замин истодааст. Вале аксари мо аз паҳлуи ашёву ҳаводис бепарво мегузorem. Ў бошад ба вучуди ашё ва моҳияти он чи ба сари инсонҳо омада ё меояд, шаҳодат дода метавонад. Фарзона бо сароҳат замони худро дида метавонад. «Бонги намози табоҳии башар»-ро мешунавад ва дар шеъраш ба ин ҳодиса шаҳодат медиҳад, хиёнат намекунад. Ў дар шеъраш ба ин дастур қозии гузаштаву бинандаи ҳол ва печу хамаи оянда мебошад.

Ҳамин тариқ, ба Фарзона ҳам вичдон ва имони шоири-аш, ки ба вучуди ашё ва моҳияти ҳаводиси зиндагӣ гувоҳӣ медиҳад, ҳам ҳунари волои тасвиргариаш тавони ҳампарвозӣ бо шеъри ноби ҳазорсолаи форсию тоҷикӣ додааст. Мо дар боби дастбурдҳои дарунмоёи осори ӯ дар боло баъзе нуктаҳоро баён кардем. Акнун дар боби ҳунари шоирии ӯ чанд хулосаро зикр карданием.

Нахуст ин ки ин шоираи тавоно завқ ва қареҳаашро дар гуфтани ҳам шеъри суннатӣ ва ҳам шеъри нав сареҳан нишон дод. Шеъри нави ӯ аз мисраъҳои пасу пеш ва кӯтоҳу дарози чида иборат нест. Дар ин гуна шеърҳои ӯ баёнгари ҳолу ҳавои шоирона буда, бо вучуди дурпарвозию рангинии ҳаёли бадеи андешааш аз воқеият маншаъ мегирад. Сотим Улуғзода дар бораи яке аз ҳамин гуна шеърҳои нави шоира чунин хулоса карда буд: «Романтикаи шеъри «Хуршед дар қафас» бар он гувоҳӣ медиҳад, ки шоира ба умқи рӯзгори мо сар фуру бурдааст ва ин шеъри шоирест, ки ӯ имрӯзи моро дуруст дарк кардааст ва мехоҳад ба ҷамоае, ки ба дурӯғу риё ва ҷаҳлу торикӣ хӯ гирифтааст, роҳи халосиро ишора кунад». Намунаи чунин шеър ин чанд мисраи зер мебошад:

*Эй растахези пир!
Эй тозатар зи пирӯҳани субҳ,
Зулмотро нигар, ки чу шерозии сиёҳ
Домони беғубори туро сар намедиҳад.
Мемираду ҳанӯз ҳам инони ҳукмро
Бар дасти тозарӯзи музаффар намедиҳад.*

Фарзона бо девони ғазалаш собит карда, ки дар гуфтани шаклҳои суннатӣ низ завқ ва қариҳаи хос дорад. Ғазалу рубоӣҳои ӯ илова ба саломату шевоии хос, ҳамчунин фазои тозаи маънавӣ низ доранд. Ҳам дар маънӣ ва ҳам дар ҳунар осори ин шоир «бо мероси ғазалсароёни мутақаддим қатъи алоқа накардааст, балки тадовуми (идома) саҳеҳ ва пӯёи онҳост» (Алиасфари Шейрдӯст).

Ғазалҳои Фарзона ҳолу ҳавои ирфонӣ-мазҳабиро, ки така ба фарҳанги ғании гузашта дорад, дар шеъри имрӯзи тоҷикӣ зинда кард ва то ҷое инкишоф дод, ки намунааш ин чанд байт аст:

*Баргҳо каф мефишоранд, оби раҳмат рез боз,
Гавҳари ҳар қатраро дар гӯши гул овоз боз.*

* * *

*Зи нури субҳ меёбам тариқи покдомонӣ,
Вале чун тирашаб дорам ҳамоно ҳӯи шайтонӣ.*

* * *

*Парвардигор! Ёри маро дар паноҳ дор!
Он гурди шахсавори маро дар паноҳ дор!*

Фарзона дар кадом шакл ё мавзӯе шеър гӯяд, онро образнок мегӯяд. Сухани шоиронаи ӯ одди набуда, андешаи хонандаро таҳрик мебахшад. Ба ин далел, нақш ва ҷойгоҳи ӯ дар шеъри муосири тоҷик бузург аст.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Ғазалҳо

Ҳарири чон ба роҳат густарам, фармой, модарҷон,
Бад-он ҳастии зебо ҳастиям орой, модарҷон.
Нарав, сармад бимону офтобона ба рӯйи мо
Дари фардову фардои дигар бикшой, модарҷон.
Кушоиш хостам дар ин гузаргоҳи гираҳбаста,
Дуо кун, эй накӯфоли муборакрой, модарҷон.
Чу бахшидан сифоти нозанини туст аз оғоз,
Чаҳону бевафоии варо бахшой, модарҷон.
Ба субҳи офариниш борҳо рафтиму баргаштӣ,
Ту медонӣ, ба мо баргӯй сирри ной, модарҷон.
Мусалло бофтам аз тору пуди ишқи беифшо,
Ҳидоятхоҳам, инак, қиблаам бинмой, модарҷон.

* * *

Агар иҷоза диҳӣ, боз мезиям, эй дӯст,
Вагарна ҳар чӣ кунӣ амр, розиям, эй дӯст.
Агар гунаҳ кунам, аз дӯзахи ту бимам нест,
Сақар ҳаросад аз ин худгудозиям, эй дӯст.
Надонам ин ки бароят чӣ фарқ хоҳад дошт,
Агар фарангияму гар ҳиҷозиям, эй дӯст.
Такаббур аст, ки моро залил месозад,
Зи сархамист ҳама сарфарозиям, эй дӯст.

Дилам нав асту тааллуқ ба асри сї дорад,
Агарчи пайкараи асри мозиям, эй дўст.
Ба ҳаққи он ҳама бигзаштаҳои нурони
Бубахш қудрати ояндасозиям, эй дўст.

* * *

Зиндагї! Азизи ман! Эй азизи ёсинхон,
Фурсати ҳамоғўши бо ту мешавад поён.
Растухезҳои ту кай хулоса хоҳад шуд,
Эй дили бад-ин хурди ҳаммасоҳати кайҳон?
Узр неҳ, ки ин як дам дар гузаргаҳи олам
Мо наем пурҳамён, мо ҳайем пурҳазён.
Эй мухотаби асли, узр неҳ, ки мегуфтам
Шеърҳои ишқиро номаҳои беунвон.
Ишқ, ишқи бигзашта дар дилам ҳамоно монд
Доғи аз ҳама пайдо, дарди аз ҳама пинҳон.
Узр неҳ, ки мепаррад ғоибона сўи ту
Ин хитобаи зебо: қони қони қони қон.

* * *

Оварам сурхкитобе ба шумо эҳдой,
Қои нашраш бувад он мамлакати болой.
Адади нашр варо як бувад, ин якторо
Ту, аё аз ҳама Якто, ту фақат мешой.
Раҳқалон аст маро дафтари қон ё қафасї,
Бо се ҳарф аст алифбои дилам миной.
Дар кучо буд, кучо монд, кучо рафту чї шуд
Ҳафт шаҳре, ки напаймуд дили ёбой.
Чун мувофиқ кунам охир, ки мухोलиф бошад
Бо гили одии ман ин дили истисной.
Номай, нома зи номи киву бар номи кий,
Ассало, ғунчаи садмуҳр, ки ноифшой.
Колаи куҳна дигарбора дарояд бар мўд
В-ин суханҳои қадимї бишавад фардой.

Савол ва супоришҳо:

1. Фарзона зода ва парвардаи кадом шаҳр аст?
2. Нахустин маҷмӯаи шоира чї ном дошт?
3. Кадом асарҳои Фарзонаро хондаед?
4. Шеърҳои да оиди ҳаёт ва эҳсосоти занон навиштаи шоира маълумот диҳед.

МЕҲМОН БАХТӢ

(тав. 1941)

Меҳмон Бахтӣ шоир, носир ва драманавис буда, 25-уми марти соли 1941 дар деҳаи Шули ноҳияи Фарм ба дунё омадааст. Меҳмон Бахтӣ то синфи VII дар мактаби зодгоҳаш таҳсил карда, баъд омӯзишро дар омӯзишгоҳи омӯзгории шаҳраки Навободи ноҳияи Фарм идома медиҳад. Омӯзишгоҳро дар соли 1958 бо муваффақият ба итмом расонида, ҳамон сол ба факултаи таърих ва забону адабиёти Донишқадаи омӯзгории Душанбе дохил мешавад.

Баъди хатми донишкада дар идораи телевизиони тоҷик ба фаъолият оғоз кард ва дар ин даргоҳ муҳаррир ва муовини сармуҳаррир буд. Сипас дар вазифаҳои сармуҳаррири редакцияҳои ҷавонон ва барномаҳои адабӣ-драмавии телевизиони Тоҷикистон фаъолият намуд. Маҳз дар ҳамин давра ба кори эҷодӣ ҷиддан машғул шуда, сценарияи филмҳои телевизионии «Корвони дӯстӣ» (1968) ва «Нуқра месарояд» (1970)-ро эҷод намуд. Филмномаи аввали дар бораи Ҳафтаи адабиёт ва санъати Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳикоят мекард, ки худи муаллиф иштирокчии он буд. Бо ташаббуси бевоситаи ӯ он солҳо дар телевизиони тоҷик барномаҳои «Чойхонаи дилкушо», «Ҳодӣ ва Шодӣ», «Дугонаҳо», «Майдон аз далер аст» таъсис дода шуда буд, ки дар ҳаёти фарҳангии кишвар таъсири мусбат доштанд. Маҳз дар ҳамин давра песаҳои якпардагии ӯ «Шаҳидони роҳи озодӣ» (1964), «Бародарон» (1965) ба майдон омаданд ва муаллиф тадричан маъруфият пайдо кард. Қисмат ӯро бо муҳите пай-

васт, ки мисли Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Боқӣ Раҳимзода, Ҷалол Икромӣ, Сотим Улуғзода, Фотеҳ Ниёзи, Аминҷон Шукӯҳӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев устодони ғамхор дошт.

Аввалин китоби Меҳмон Бахтӣ бо номи «Лаҳзаи ҷовид» соли 1972 аз силсилаи «Навниҳолони боғи адабиёт» чоп шуд, ки осори драмавии ӯ, аз ҷумла, драмаҳои «Лаҳзаи ҷовид» ва «Бародарон»-ро дар бар мегирифт. Санъатшинос Низом Нурҷонов дар бораи аввалин маҷмӯаи адиб навишта буд: «Меҳмон Бахтӣ дар сафи камодами драматургияи миллии мо соли 1968-ум ҳамроҳ шуд. Аввалин баромади ӯ бо песаи «Лаҳзаи ҷовид» сар шуд ва ин озмоиш сазовори эътироф гардид. Драма ҳамон сол дар сахнаи театри мусиқӣ– мазҳакавии вилоятии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ ва театрҳои халқии Ўротеппаю Ҳисор гузошта шуд». Аввалин асари сахнавии Меҳмон Бахтӣ дар муҳити адабӣ ва доираи васеи тамошобинон хуш пазируфта шуд ва ўро соли 1972 ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон қабул карданд.

Солҳои 1973–1975 Меҳмон Бахтӣ ба курсҳои олии адабии назди Донишкадаи адабиёти ба номи А. М. Горкий дохил шуда, онро бомуваффақият хатм мекунад ва ба Душанбе баргашта, дар вазифаҳои Сармуҳаррири редакцияи адабию драмавии телевизиони тоҷик, мудири шӯъбаи адабии Театри академии драмавии ба номи Лохутии Тоҷикистон фаъолият менамояд. Солҳои 1979–1980 директори хонаи адибони ба номи Мирзо Турсунзода буд. Аз соли 1980 то соли 1991 раиси шӯрои кор бо ҷавонони эҷодкори Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро бар ўҳда дошт.

Дар давраи истиқлолият вакили мардумӣ ва аъзои раёсати Маҷлиси олий ва Раиси комиссияи одобу имтиёзи он буд. Дар Анҷумани 12-уми нависандагон (2003) Меҳмон Бахтӣ раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон интихоб шуда, дар ин вазифа чандин сол фаъолият намуд.

Меҳмон Бахтӣ ҳамчун нависанда, драманавис ва шоир дар миёни хонандагон обрӯю эътибори хос дорад. Дар эҷодиёти ӯ ҳам мавзӯҳои замони ҳозира, ҳам масъалаҳои таърихӣ алоқамандона инъикос ёфтаанд. Вай дар радифи намоишномаҳои «Ташнаи дидор» (1969), «Эҳ, ҷавонӣ, ҷавонӣ» (1979) ва «Заҳми забон» (1979) ба эҷоди осори таърихӣ ҷид-

дан машғул шуд. Ба муносибати ҳазораи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ намоишномаи «Фирдавсӣ»-ро эҷод кард. Ин асар дар Эрон низ чоп шуд ва сазовори Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ гардид. Баъдтар ӯ намоишномаи «Исмоили Сомонӣ»-ро эҷод кард. Асарҳои манзуму мансур ва драмавиаш ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума ва нашр шудаанд.

Меҳмон Бахтӣ эҷодиёти худро аз шеър шуруъ кардааст ва аввалин шеърҳояшро дар замони донишҷӯияш гуфтааст. Дертар шеърҳои индавраинаи Меҳмон Бахтиро бастакорон оҳанг баста, ҳофизон суруд кардаанд, ки «Хаёли ширин» (1965), «Мавҷигул» (1967), «Машъали бахт», «Орзу» (1967) аз ҷумлаи онҳост.

Пас аз наشري маҷмӯаҳои «Пайғоми баҳор» ва «Хаёли ширин» Меҳмон Бахтӣ чун яке аз шоирони ширинсухан эътибор пайдо кард. Мавзӯи асосии шеърҳои индавраинаи шоир дӯстию бародарӣ ва ягонагию ваҳдати миллӣ буда, моҳияти иҷтимоӣ ва ахлоқӣ доранд. Шоир дӯстию бародарӣ («Қадаҳи бародарӣ»), меҳнати фидокоронаи деҳқонони заркор («Ба деҳқон»), ҷавонони бунёдкор («Ҷавонӣ») обрӯю эътибори миллӣ («Ифтихори тоҷик»), қаҳрамонони ҳимоятгари Ватан («Поси хотир»), хизмати ҷавонон барои Ватан («Суруди шофёр») ва амсоли инҳоро ситоиш мекунад.

Дар шеърҳои индавраинаи Меҳмон Бахтӣ сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ фарҳангӣ ва хидмати онҳо барои пешрафти ҷомеа ҷойгоҳи хос доранд. Масалан, вай дар шеъри «Дареғо» аз хидматҳои бузурги Мирзо Турсунзода ва Бобочон Фафуров ёд карда, мавқеияти шахсиятҳои таърихӣ ва фарҳангиро дар пешрафти халқу ватан таъкид менамояд:

*Агарчӣ рӯзҳою фаслҳо бисёр меоянд,
Агарчӣ наслҳо дунболи ҳам такрор меоянд.
Агарчӣ шоиру олим ба ҳар даврею давроне
Ба фазлу донишу бо табъи оташбор меоянд,
Агарчӣ баъд аз ин ҳам дар талоши бахти инсонӣ,
Бани одам барои зиндагӣ ҳақдор меоянд,
Вале ҷойи шумо андар бинои ифтихори халқ,
Ба мисли шаҳсутанҳо устувору ҷовидон монад.*

*Ҳама кори шумо, номи шумо дар дафтари таърих
Чу фарзанди сазовори замон монад.*

Бештарини ашъори Меҳмон Бахтӣ дар жанри суруд гуфта шудаанд. Ба ифодаи Атахон Сайфуллоев: «Сурудҳои Меҳмон Бахтӣ яке аз муҳимтарин омилҳои худогоҳии халқ ва бедории ифтихори миллии тоҷикон мегарданд. Дар онҳо болоравии тафаккури таърихӣ ҳамватанон ва ифтихормандӣ аз аҷдоди бузурги худ мушоҳида мешавад».

Дар шеърҳо ва сурудҳои ошиқонаи Меҳмон Бахтӣ манзараҳои зебои дилфиреби Ватан дар алоқамандӣ бо сарнавишти фарзандони ошиқӣ он ба тасвир омадаанд. Шоир ҳусни расо ва ахлоқи шоистаи духтаронро васф мекунад, муҳаббати самимӣ ва поки онҳоро ба тасвир мегирад. Шеърҳои «Наргис», «Тўёна», «Машғали бахт», «Рози пинҳон» ва ғайра дар ин бора шаҳодат медиҳанд. Аксари ин шеърҳо суруд ҳам шудаанд ва ҳофизон месароянд. Мисраъҳои зерин аз суруди машҳури «Наргис» аст, ки ҳофизони гуногун сурудаанд:

*Як шаҳр ҳама ошиқу оворои Наргис,
Сад чашм фақат дар раҳи наззораи Наргис.
Оҳ, ин чӣ бало Наргис
Шўри дили мо Наргис.*

Шеърҳои сурудгонаи шоир бозгӯи ҳолати ҷавонони ишқпарвар дар мавқеъҳои гуногун мебошанд. Хонанда ва шунаванда ба василаи ин гуна шеърҳо гоҳо шоҳиди шукфтани гули орзуи онҳо мешавад («Тўёна»), баъзан аз аҳду паймони ошиқу маъшуқ шод мегардад («Паймон»), дар пеши санами зебо бечуръатиини ҷавонро мебинад («Шиква»), аввалин азму иродаи «навсафари ишқ» («Якдоннаи мо»)-ро мушоҳида мекунад. Муҳимтар аз ҳама орзуҳои наҷиби ошиқ дар бораи бахту саодат бо оҳанги шўх иброз мегардад ва он суурдро ҳофизони тоҷик солҳои зиёд то ба имрӯз бо чўшу хурўш месароянд. Он суруди миёни мардум машҳур бо банди зерин шурўъ мешавад:

*Гар назаре ба мо кунӣ,
Хандаи дилкушо кунӣ,
Дар дили беқарори ман,*

*Олами ишқ чо кунӣ.
Умри ҳазор мебарам,
Кайфи баҳор мебарам.*

Дар маҷмӯаи «Хаёли ширин» як силсила шеърӯ таронаҳои ошиқона ҳастанд, ки хеле самимона ва ҳунармандона суруда шудаанд. Шеърҳои шоир «Даври лабони нозук», «Аз пайи дил», «Чашми чор», «Олиҳаи ноз» ва «Нигоҳи дилписанд» ифодагари эҳсоси поки ҷавонони ошиқ ва дӯстдори халқу ватан ҳастанд.

Ҷуз ин Меҳмон Бахтӣ барои кӯдакону наврасон низ ашъори зиёд гуфтааст. Шеърҳои кӯдаконаи ӯ асосан оид ба ҳаёти томақтабиён ва «Алифбо»-хонҳост. Ин гуна шеърҳо хӯву хислати кунҷқовонаи бачаҳоро бо забони соддаву фаҳмо ва образҳои ба ақлу идроки кӯдакон наздик баён кардаанд. Масалан, дар шеъри «Алла» орзуҳои ширини модар дар ҳаққи тифлаки дӯстрӯи худ ифода ёфтааст:

*Алла гӯям, ширинам,
Оҳуяки зарринам.
Ҳаргиз азизаки ман,
Дарди сарат набинам.*

Орзуҳои модар хеле баландпарвоз буда, ояндаи дурахшони фарзандашро фаро мегирад. Модар оқилу доно шудани тифли худро таманно дорад, дар симои фарзанд эҳё гардидани анъанаҳои маънавии миллатро мехоҳад:

*Ботамизу доно шав,
Ду дидаи бино шав,
Мисли бобоҳои худ,
Рӯдакию Сино шав.*

Ашъори кӯдаконаи Меҳмон Бахтӣ аҳамияти таълимию тарбиявӣ дошта, меҳри кӯдакону наврасонро ба муҳити зист, падару модар, мактаб, китоб, таҳсил ва амсоли инҳо бедор мекунад.

Мавзӯи қисме аз шеърҳои, ки Меҳмон Бахтӣ дар солҳои баъд навиштааст, асосан ба фоҷеаҳои таърихи тоҷикон дар солҳои навад рабт мегирад. Шоир аз даргириҳо ва фоҷеаҳои фалокатбори ҷанги бародаркуш мутаассир буда, маҳалла-

рой, қоҳпарастӣ, гурӯҳбозиҳои бемаъниро маҳкум мекунад. Ӯ аз фоҷеаҳои таърихи нави тоҷикон ба чунин натиҷа расид, ки дӯстию бародарӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ асоси ваҳдати миллат аст. Шоир дар ин мавзӯё як силсила шеърҳо офаридааст, ки яке аз онҳо «Ғазали ваҳдат» мебошад:

*Дӯстон, бо ҳам бисозед, ин замони ваҳдат аст,
Ҳамдилу ҳамдарад будан ҷисму ҷони ваҳдат аст.
Он қадарҳо ваҳдати сарду забонӣ сохтем,
Он ҳама акнун дигар заҳре ба хони ваҳдат аст...
Эй, ки месӯзӣ ба уммеди фурӯғи кишварат,
Дар забону дил яке будан нишони ваҳдат аст.
Хонаи тоҷик рӯшан чун дили тоҷик бод!
Тоҷикистон хонадони ҷовидони ваҳдат аст.*

Аз ашъори Меҳмон Бахтӣ бармеояд, ки шоир пайваста бо дарди халқу Ватан умр ба сар мебарад. Вале бо камоли боварӣ метавон гуфт, ки насри бадеӣ ва намоишномаҳо дар эҷодиёти ӯ афзалият доранд. Ҳанӯз яке аз аввалин ҳикояҳои ӯ «Афсонаи деҳ» (1966), «Шукуфаҳо» (1966), «Оинаи хотир» (1997), «Қўшапир шаванд» (1972) ва ғайра низ чеҳраи ӯро ҳамчун насрнавис ба хонанда ошно карданд.

Аввалин навиштаҳои ӯ «Ёди лаҳзае» ва «Наврӯзи деҳаи хуррам» ифодагари эҳсоси ватанпарварии қаҳрамони навишанда нисбат ба ватан ва муқаддасоти он буданд. Ин асарҳо моҳияти таърихӣ ватанпарварӣ дошта, хонандаро дар рӯҳи худшиносӣ ва ҳудогоҳӣ тарбият менамоянд.

Дар ҳикояи «Афсонаи деҳ» ишқи поку беғубори наврасонаи Исматулло ном хонандаи синфи панҷум ба толибаи синфи нӯҳум боварибахш тасвир шудааст. Дар ин ҳикоя зебоии дилҳои Исматулло ва Ғунча, дунёи орзую омол ва рӯҳияи онҳо ҳаққонӣ тасвир ёфтааст.

Меҳмон Бахтӣ дар ҳикоянависию лавҳанигорӣ таҷриба андӯхта, ба жанрҳои нисбатан калон қадам гузошта, повести «Оҳи сабук» (1971)-ро офарид. Мавзӯи ин асар аз ҳаёти коргари ҷавоне гирифта шудааст, ки рӯзона кор ва шабона дар Донишқадаи политехникӣ таҳсил мекунад. Вобаста ба ин нависанда масъалаҳои ахлоқ, муносибати ҷавонон, ишқу муҳаббат, садоқату хиёнат, дӯстию бародарӣ, ҷангу ҷидол, хулоса пастию баландиҳои ҳаётро нишон медиҳад.

Повести «Хубон» (1978) дар эҷодиёти Меҳмон Бахтӣ ҷойгоҳи хос дошта, чун яке аз беҳтарин асарҳои насри тоҷикӣ эътироф шудааст. Ин повест ҳаёти зани тоҷикро дар муҳити оила ва ҷомеа нишон медиҳад. Вақеаҳои асар дар давраи мудҳиши Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ҷараён мегиранд. Дар ҳамин давраи душвор бори вазнини бригадирии хоҷагӣ ба зиммаи Хубон гузошта мешавад. Хубон ин масъулиятро замоне ба ўҳда гирифт, ки шавҳараш ба ҷанг рафта буд. Дар қисса нависанда тавонистааст, ки дар заминаи тасвири фоҷеаҳои зиндагии Хубон, бадгӯйҳои зани шавҳараш ба фронт рафта, воқеияти фоҷеабори он солҳо ва таъсири фоҷеавии ҷангро ба зиндагии инсон нишон диҳад. Дар ин замина нависанда Хубонро ҳамчун зани соҳибирода, ҷасур ва мубориз нишон медиҳад. Ў бо кирдорҳои зишт ва овозаҳои бардурӯғи ғаразнок муросо намекунад.

Хубон зани боиффат, хушахлоқ ва итоатпазир аст. Вай бисёр фикру андеша мекунад, роҳу василаҳои гуногунро ҷустуҷӯ менамояд, ки бо Соҳиб зиндагиашро ба роҳ монад. Мақсад аз ин саъю талошҳои Хубон ҳифзи шараф ва нангу номус аст.

Меҳмон Бахтӣ дар ин повест образи як силсила қаҳрамононро офаридааст, ки бо амалу кирдорашон диққатангезанд. Соҳиб шахсест, ки ҳақиқат ва дурӯғро аз ҳам фарқ карда наметавонад. Ин хислати нокомил сабаб мешавад, ки вай дӯстро аз душман фарқ карда наметавонад, ба дӯстони дерин ва занаш Хубон бовар надорад. Рамазон инсони неқбин, покниҳод ва дурандеш аст. Равшан типии одамони мансабпараст ва худхоҳ буда, фақат дар бораи манфиати худ ва наздиконаш меандешад. Образҳои, ки нависанда офаридааст, ҳама аз зиндагӣ гирифта шуда, эътимодбахшанд.

Повести «Хубон»-ро муҳаққиқон асари психологӣ шинохтаанд. Олами ботинӣ ва фикру андешаҳои қаҳрамонони асар хуб ба тасвир омадаанд. Махсусан ҳиссу ҳаяҷону изтироб, кайфиятҳои гуногуни Хубон нағз тасвир шудааст.

Мо дар боло оид ба ду намоишномаи Меҳмон Бахтӣ мухтасар сухан гуфтем. Ин ҷо ҳаминро таъкид карданием, ки драмаҳои Меҳмон Бахтӣ дар таърихи адабиёти навини тоҷик мавқеи хос доранд. Тасвири мавзӯву масъалаҳои муҳим аз бартариҳои осори драмавии ин адиб аст.

Меҳмон Бахтӣ дар драмаи «Заҳми забон» (1978) масъалаи муҳими ахлоқи иҷтимоиро ба миён мегузорад. Симои мансабдоронро фош мекунад, ки манфиати одамони оддиро зери по карда, ба ин васила ба обрӯи давлат низлатта ворид мекунанд. Рустамов дар асар ҳамин гуна шахсият аст.

Худой Шарифов навишта буд, ки «аз асарҳои драматикӣ Меҳмон Бахтӣ, ба назари мо, беҳтаринаш драмаи «Заҳми забон» аст. Муҳими гап дар он аст, ки ин асар ҳам аз ҷиҳати ғоявию эстетикӣ ва ҳам аз рӯи сохти бадеӣ хусусиятҳои умда дорад. Пеш аз ҳама, сифатҳои сохти иҷтимоии замони руқуд ва ҳагто зиндагии имрӯзаи ҷомеаи моро хеле хуб акс кардааст. Ин сохт аксари мардумро тобеи лутфу марҳамати бузургон (дар драма барои хона) гардонда, мансабдоронро худхоҳу худбин гардондааст. Мо муддати зиёде дар сари ин навъ асарҳо сухан ронда, чунин рӯйдодҳоро як тасодуфи барои чунин ҷамъияти олии бегона мепиндоштем.

Аз ҷиҳати шакл асари Меҳмон Бахтӣ ҷолиби диққат аст. Драматизм ҳам дар воқеа ва ҳам дар бархӯрди рӯҳияҳо аз аввал то охир идома ёфтааст. Дар натиҷа ҳар як образ бо хислату кирдори аниқӣ худ тадриҷан ташаккул ёфта, то ба симои ҷамъиятӣ мерасад».

Дар ин песа хайру шар, адолат ва беадолатӣ, ахлоқу одоби шоиста ва ҳарому зишт ба муборизаи ошкоро даромадаанд. Вақте ки Рустамов бо теги заҳролуди забон Азимовро ба ҳалокат расонд, гумон мебаред, ки хайр мағлуб ва шар музаффар шуд. Дар зиндагӣ ин гуна ҳолатҳо бисёр мушоҳида мешаванд. Адолат, инсоф, мурувват ва одамгарӣ бепааноҳ мекӯшанд. Вале бо намудани чунин вазъият Меҳмон Бахтӣ бар ин таъкид дорад, ки мағлубияти адлу инсоф муваққатист.

Дар хотимаи песа ин таъкиди маънавии адиб ба воқеият табдил меёбад ва Рустамов, ки тимсоли шар ва беадолатист, бечораву мағлуб ва шармсор мешавад.

Дар песаи «Ошӯни баланд» (1981) Меҳмон Бахтӣ масъалаи нақш ва ҷойгоҳи шоирро дар ҷомеаи инсонӣ ба миён мегузорад. Драматург ин асари худро «ба эҳтиром ва ёди неки устод Мирзо Турсунзода» бахшидааст. Иштирокчиёни намоишнома муосирони мо мебошанд, ки ашъори Шо-

ири халқи Тоҷикистон на танҳо ба ташаккули фикру андеша, ҷаҳонбинӣ, ахлоқ ва завқи онҳо, балки ба тамоми рӯзгори маишӣ ва иҷтимоии эшон таъсири нек гузоштаанд. Дар намоишнома таъсири шеърӯ сурудҳои Мирзо Турсунзода дар тарбияи ахлоқии халқ ва ташаккули олами маънавии мардум инъикос ёфтааст. Бозёфти эҷодии Меҳмон Бахтӣ дар ин асар ин аст, ки ӯ шеърӣ Мирзо Турсунзодаро чун пайвандагари дилҳои ҷавонон ва яке аз омилҳои муҳими ташкили оилаҳои нави намунавию ибратбахш нишон медиҳад.

Дигар аз асарҳои муҳими саҳнавии Меҳмон Бахтӣ намоишномаи «Фирдавсӣ» (1993–1994) мебошад. Атахон Сайфуллоев менависад, ки «асари Меҳмон Бахтӣ на танҳо аз лиҳози жанри адабӣ, балки аз ҷиҳати мавзӯю масъала ва ҳаллу фасли онҳо низ чизи нав аст». Драматик дар ин асар фақат поёни умри офарандаи «Шоҳнома»-ро тасвир мекунад. Аммо ба василаи хоббинӣ ва ёдоварии баъзе воқеаҳои манзараҳои ҳаёти Фирдавсӣ пораҳои аз зиндагии пурмоҷарои пешинаи шоир низ инъикос ёфтаанд. Масалан, шоир Дақиқиро хоб дидани Фирдавсӣ ва идома додани «Шоҳнома», ёдоварии суҳбати Фирдавсӣ бо Султон Маҳмуди Ғазнавӣ, шоири қасидасаро Унсурӣ ва ғайра аз ҷумлаи ҳамин гуна саҳифаҳои рӯзгори собиқаи Фирдавсӣ мебошанд.

Намоишномаи «Фирдавсӣ» аз лиҳози шакл ва банду баст ҳам навҷӯӣ дорад. Вай мисли асарҳои пештараи Меҳмон Бахтӣ аз қисмҳо ва пардаҳои анъанавӣ иборат набуда, манзараҳои мухталифи ҳаёт, кӯча, ҳавлию боғи Фирдавсӣ, дарбори Султон Маҳмуд ва ғайра паси ҳамдигар муҷассам шудаанд. Намоишҳо аз оғоз то ба анҷом як давраи ҳаёти Фирдавсиро аз рӯйи сужети муайян фаро намегиранд, балки дирӯзу имрӯзи рӯзгори шоирро омехта нишон медиҳанд. Дар натиҷа образи Фирдавсӣ на танҳо дар муҳити оила, балки дар маркази воқеаҳои сиёсӣю иҷтимоӣ ва мафкуравию мазҳабии замони инъикос меёбад.

Меҳмон Бахтӣ бо муколамаҳои қотеона ва забони буррою фасеҳ нишон медиҳад, ки Фирдавсӣ аз суннатҳои эҷодии худ, ҳатто ба хоҳири манфиатҳои оилавӣ ҳам даст намекашад.

Намоишномаи «Фирдавсӣ» асари таърихӣ тарҷумаи-қолист. Дар он вазъи ноороми замони шоир, ғояҳои ғосибона ва кишваркушоиҳои шоҳ Маҳмуд, вазъи рӯзгори халқ, зиддиятҳои динию мазҳабӣ, ифвогарию дасисакорӣи ҷоҳпарастон, амалиёти мардумфиребонаи баъзе роҳбарон ва амсоли онҳо саҳеҳ инъикос ёфтаанд. Воқеаҳои асар бо ғоҷаҳои таърихи Тоҷикистони имрӯза ҳамоҳангӣ дошта, хонанда ва тамошобинро ба андешаи дуруст ва созанда вомедорад.

Масъалаҳои иштироки шоир Фирдавсӣ ба ҳаллу фасли воқеаҳои сиёсӣи иҷтимоӣ ва ахлоқӣи замони ӯ, адабиёту ҳунар ва мақоми шоҳ ва шоир дар ҷомеа, дар пояи баланд қарор гирифтани сухан, қадру манзалати сухани бадеӣ ва ғайра, аз ҷумлаи мушкилоте мебошанд, ки дар ҳамаи давру замонҳо муҳим ба шумор мерафтанд.

Меҳмон Бахтӣ муваффақ шудааст, ки дар ин песа чеҳраҳои шахсиятҳои таърихӣ Фирдавсӣ, Шоҳ Маҳмуд, Дақиқӣ, Унсурӣ ва образҳои ҳаёлии Абдулаф, Манижабону, Нӯшо-зар, Тобон, Амр ибни Мунзир, Лашкарӣ, Арслон Ҷозиб, Шайх Абӯсаиди Сарахсӣ, Абдуллоҳи Аббос, Зирак, Навруста ва Яздонро хуб офарад. Нависанда тавонистааст, ки ба василаи забон ва тасвирҳои мушаххас ҳақиқати таърихӣ ва фарҳангиро дақиқ тасвир кунад. Песаи «Фирдавсӣ», бешак, беҳтарин намоишномаи Меҳмон Бахтӣ буда, таҷассумгари ҳақиқати таърихӣ пурғоҷаи гузаштагони тоҷикон мебошад.

Савол ва супоришҳо:

1. Кадом асарҳои Меҳмон Бахтӣро медонед?
2. Тозакориҳои Меҳмон Бахтӣ дар соҳаи драматургия аз ҷиҳати иборат аст?
3. Намоишномаи «Фирдавсӣ» чӣ гуна асар аст?
4. Оиди паҳлӯҳои дигари эҷодии адиб маълумот диҳед.

АБДУЛҲАМИД САМАД (тав. 1947)

Абдулҳамид Самад аз зумраи нависандагони баркамоли тоҷик буда, аз оғози фаъолияти эҷодиаши осорашро бо таърих савияи настри пешрави муосир таълиф намудааст. Бинобар ин ҳам навиштаҳояш бо ҳусни таълиф ва муҳтавои арзишманд барор гирифта, нақди адаби низ ба таълифоти ӯ баҳои баланд додааст.

Ин нависандаи маҳбуб имрӯз ҳам ба синну сол ва ҳам аз нигоҳи малакаи ҳунари ба камол расидааст. Чандин маҷмӯаи ҳикоя ва қиссаҳо, ҳамчунин романи «Гирдбод» раҳварди сафари ӯянд. Дар маҷмӯъ Абдулҳамид Самад ба василаи осори бадеиаш меъёрҳои тозаии шинохти инсон ва рафтору кирдори ӯро вазъ намуд, ки аз бисёр ҷиҳатҳо мунҳасир ба соҳиби ин осор аст. Ба ифодаи дигар, вай воқеияти зиндагии ва сарнавишти одамонро бо диди хоси худ ба қалам оварда, тасвири тозаеро аз зиндагии ва амалу кирдори одамон барои муосирон ва баъдинагонаш ифода намуд. Ин фазилати ҳунарии ӯ аз сарнавишти инсонӣ ва савияи касбияти ӯ сарчашма мегирад.

Муҳити маънавии осори ӯ хоҳу ноҳақ диққати моро ба зиндагиномаи нависанда мутаваҷҷеҳ месозад. Абдулҳамид Самад соли 1947 дар деҳаи Шикоргоҳи ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дунё омадааст. Азобу машаққати солҳои баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро, ки ба сари мардуми деҳот ранҷҳои зиёди моддиву маънави овардааст, низ таҳаммул намудааст. Ин омилҳо, албатта,

дар ташаккули тафаккури бадеии нависанда бетаъсир набудааст.

Абдулҳамид Самад баъди гузашти солҳо, замоне, ки хонанда ўро чун нависандаи баркамол мешинохт, дар бораи зодгоҳаш, меодгоҳи даврони бачагиаш бо муҳаббат чунин андеша меронад: «Деҳаи Шикоргоҳи ноҳияи Ховалинг, кўҳистони сабзу дарахтпўш, чашмасорон ва рўдҳои тезҷараён, хонадони марди барзгар, вале дилбохтаи китоб, яъне гузаштаҳои мо бо китобу калом пайванд буданд. Бобоям Мулло Қурбон ва бибиям – кампири Бузург аз шахсони соҳибилм ба шумор мерафтанд ва ба писарону духтарони атроф хату савод меомўхтанд. Модарам Ойҷонбиби, хоҳари домолло Латифи Зоғичагистанд, ки то сини 40 дар мадрасаҳои Бухорои Шариф таҳсил карда буданд. Шукри Худо гузаштагони мо бо китоб қаробат доштанд».

Нависанда пайванди маънавиашро бо зодгоҳаш дар як мусоҳибааш ба тариқи зайл таъкид мекунад: «Бо зодгоҳам ифтихор мекунам. Аз ин мавзеъ ҳафт тан адиби машҳур ба дунё омада, бузургтаринашон Муҳаммад Шамсиддини Шохин ва Хоҷи Ҳусайни Кангуртӣ аст. Охири наққош ва хаттоти машҳур ҳам буд, дар ҳаҷдаҳ намуд хат навишта, барвақт сафари ҳаҷ намуда, аз рӯи гуфтаҳо шаш моҳ дар Фаронса ҳам будааст. Бо номи «Сафарнома» асари ҷолиб ҳам навиштааст, дар Найзор манзили эшон ва дар мазори «Кангурт» оромгоҳи он ҳазрат аст. Ин сарзамин он қадар файзу баракат дорад, ки қалам дар тасвираш оқиз аст».

Ин ишораи нависанда таъкид бар он дорад, ки дарахти андеша ва ҳунари ў дар ҷои ҳоли сабз нашудааст. Яъне ў посдор ва ривочдиҳандаи суннатҳои волои ҳунарии аҷдоди худ аст. Барои шинохти муҳити даврони бачагии ў, пеш аз ҳама осораш сарчашмаи бебаҳост. Махсусан, қиссаи ў «Аспи бобом» хонандаро бо ҷузъиёти зиндагӣ ва ахлоқу одоби мардуми зодгоҳи нависанда хеле амиқ ошно мекунад.

Хонадони нависанда соли 1953 аз деҳаи Шикоргоҳи ноҳияи Ховалинг ба деҳаи Кадучии ноҳияи Восеъ кўч мебанданд. Ў дар ҳамин деҳа мактаби таҳсилоти ҳамагониро хатм мекунад. Дар ташаккули шахсияти А.Самад на фақат мактаб, балки падараш низ саҳми босазо гузоштааст. Ҳарчанд падараш Абдусамад (1900–1966) деҳқон буд, вале

марди саводнок ва бодониш низ буд. Вай ризку рўзи аҳли байташро асосан бо кишоварзию чорводорӣ таъмин менамуд. Сарнавишти падари деҳқонашро нависанда дар ҳикояи «Асп меравад...» бо муҳаббати хос ва дақиққорӣ ба қалам додааст.

Аз санадҳои зиндагиномаи Абдулҳамиди Самад ва ёддошту мусоҳибаҳои матбуоти ӯ бармеояд, ки дарахти сабзи ҳунар ва истеъдодаш дар ҷои ҳоли сабз ва борвар нашудааст. Ҳам муҳити хонаводагӣ ва ҳам ҷомеа дар камолоти инсонӣ ва ҳунарии ӯ нақши муҳим доштаанд. Ба хусус таҳсил дар факултети забон ва адабиёти Донишкадаи давлатии омӯзгории шаҳри Душанбе (ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи Садриддин Айни), ки онро соли 1969 ба анҷом мерасонад, дар ташаккули шахсияти ҳунари ва инсонии ӯ нақши муҳим доштааст. Қаробати маънавӣ бо устодони забардасте чун Носирҷон Маъсумӣ, Холиқ Мирзозода, Абдулғанӣ Эшонҷонов дар муайян кардани роҳи зиндагии ӯ нақши муҳим доштаанд. Шояд бештар ҳамин муҳити таълиму тарбияи донишгоҳӣ ӯро даставвал бо қоғазу қалам дилбаста кард.

Тасодуф набуд, ки ҳанӯз замони донишҷӯияш бо рӯзномаи «Ҷумҳурият» («Тоҷикистони советӣ») ҳамкорӣ мекард ва баъди хатми донишкада солҳои тӯлонӣ дар ҳамин рӯзнома кор кард.

Баъдтар Абдулҳамиди Самад дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба ҳайси ходими адабӣ, муҳаррири шӯба ва сардабир ифои вазифа намуд. Муддате дар вазифаи ҷонишини сардабири ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» низ кор карда, аз соли 1993 то ҳол ҷонишини раиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон мебошад.

Абдулҳамиди Самад дар кучое, ки фаъолият карда бошад, худро чун инсонӣ асил, намакшинос ва нависандаи соҳибҳунар шинос намудааст. Ӯ аз зумраи нависандагонест, ки ба муҳит ва одамон назари некбин доранд. Дар яке аз мусоҳибаҳои дар бораи онҳое, ки дар сабзишу камолоти маънавии ӯ нақши муҳим доштаанд, бо муҳаббат чунин менигорад: «Аз тақдир розиям, ки аз азал маро бо инсонҳои нек рӯ ба рӯ кард, аз онҳо баракат ёфтам, худро назди онҳо қарздор ҳам медонам. Аз ҷумла, Фазлиддин Му-

ҳаммадиев, Foiб Сафарзода, Муҳиддин Хоҷаев, Шоҳмузаффар Ёдгорӣ, Саттор Турсун, ки аз эшон бисёр омӯхтаам; устод Муъмин Қаноат, Лоиқ, Бозор, Гулназар ва Гулрухсор бароям олами дигаранд, эҷодиёти онҳо ба кас завқу ҳаловате мебахшад. Аммо суҳбати фарҳангиашон дарси донишу ҷустуҷӯст. Ва бо донишманде чун Ҳоҷӣ Исмоил гоҳ-гоҳ сари суҳбат нишастан бебаҳост.

Устодоне, ки дар мактаби миёна ва донишгоҳ доштам, ҳама одамони нек буданд. То зиндаам назди эшон худро шогирд меҳисобам, сари таъзим фуруд меорам. Сарчашмаи ман аз ин хоку аз ин одамҳои нек оғоз меёбад».

Маҳз ҳамин хислати неки қадршиносӣ ва назари некинбона ба зиндагӣ ва одамон меёри аслии диду шинохт ва зиндагию фаъолияти ҳунарии ӯст, ки бешак дар шаклгирии андешаву орои ӯ дар бораи имрӯзу оянда таъсири бафайз гузоштааст.

Эҷодиёти Абдулҳамиди Самад хеле бармаҳал оғоз ёфта, вай дар овони наврасӣ ба навиштани хабару мақола ва аз айёми донишҷӯӣ бо иншои лавҳаву ҳикояҳо машғул будааст. Нависанда дар як мусоҳибаи ихтисосӣ ба саволи «ҳикояи нахустинатанро ёд доред?» чунин посух додааст: «Бале, айёми донишҷӯӣ навиштам. Баъд соли 1970 зери унвони «Ду гусел» дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» (ҳоло «Чумхурият» — шарҳи мо) чоп шуд ва дар озмун ҷои дуюмро гирифт».

Ҳамин ҳикояи шогирдонаи «Ду гусел» гувоҳи аз аввалин қадамҳо нисбат ба кори эҷодӣ масъулиятшинос будан ва ҷиддӣ муносибат кардани нависанда мебошад. Ин ҳикоя дидгоҳи нависандаро ба воқеият ва ҳунари нависандагӣ низ собит мекунад. Яъне аз оғози фаъолият вай ба тасвири воқеиятҳои сабақомӯзи зиндагӣ майли тамом доштааст. Нависанда дар ҳикояи «Ду гусел» ҳаёти душвор ва фоҷиавӣ, вале рӯҳан қавии пиразан Зиккамохро тасвир намудааст. Абдулҳамиди Самад аз нависандагонест, ки давраи наврасиашон ба солҳои пуразоби баъди ҷанги ҷаҳонии дуввум рост меояд. Вай худ бевосита шоҳиди таъсири пурфоҷиаи ин ҷанг ба сарнавишти мардуми деҳот буд ва табиист, ки ҷарақаҳои ин фоҷиаи инсониро дар нахустин ҳикояш бо диди хос тасвир ва арзёбӣ намудааст. Ҳикояи «Ду

гусел» дидгоҳҳои иҷтимоӣ ва бадеии нависандаро дар ҳамин замина матраҳ мекунад.

Қаҳрамони ҳикоя типии он занонест, ки дар тӯли умр аз чандин санҷишу имтиҳони зиндагӣ гузаштааст. Шавҳараш барвақт дар роҳи барқарор кардани низоми нав шаҳид гардид. Се фарзандашро бо азобу машаққати зиёд парвариш кард. Ба умеди рӯзҳои неки баъдӣ буд, вале ҷанг орзуҳои ӯро барбод дод. Аввал писари калониаш Ашӯр дар ҷанг қурбон шуд. Баъд писари дуюмаш Наимро низ ба ҷанг гусел кард. Номии ҳикоя низ ба ҳамин ҳодиса ишора мекунад. Дар ҳикоя ҳамаи ин ҳодисаҳо муқаррароти замони ҷанганд. Вале чизи ҷолиб дар ин ҳикоя лаҳзаест, ки модар фарзандашро ба ҷои нолаву фиғон бо суруди пурсӯзу гудоз гусел мекунад. Мақсади нависанда аз тасвири ин саҳна ифшоии ҳолати рӯҳии на фақат Зиккамоҳ, балки мардум аз фоҷиаи ҷанг мебошад. «Навои пурдард, овози ширадорӣ пурҷозибии Зиккамоҳ ба гуфти одамон, дили одамонро сӯроҳ мекард. Баъзеҳо ҳайкалвор рост меистоданд, ангушти ҳайрат мегазиданд».

Ҷ. Бақозода дуруст пай бурдааст, ки «дар ин саҳна рӯҳи тавоно ва меҳри бепоеӣ модарии Зиккамоҳ ифода ёфтааст. Аз ду фарзанд ду қоғаз нишона монд. Рӯҳаш нашикаст. Аз одаму аз зиндагӣ дур нашуд. Ва имрӯз набераашро ба хизмати аскарӣ гусел мекунад». Аз ин ҳикоя сар карда, андешаи зиндагисоз меёри аслии диду шинохти нависанда қарор гирифта, дар осори баъдиаш тадриҷан инкишоф меёбад. Аз ин ҷиҳат ҳикояи дуввуми нависанда «Субҳ медамид» чунин консепсияи эҷодии ӯро тақвият бахшида, қадами ҷиддии ӯро дар роҳи эҷодкорӣ таъйид мекунад.

Зиккамоҳ дар ҳикояи «Ду гусел» ва Чаман дар «Субҳ медамид» образҳои қавию тавоноанд. Вале усули тасвири нависанда дар ҳикояҳо гуногун аст. Дар «Ду гусел» моҳияти образро андешаҳои персонаж ошкор мекунад. Аммо дар ҳикояи баъдӣ амалу кирдор ва гуфтори персонаж ифодагари хислату ҳуи ӯянд. Ин ҷо нависанда ба воситаи тасвир рӯҳияи қаҳрамонро ифшо намудааст, ки минбаъд дар эҷодиёти ӯ ба ҷустуҷӯҳои амиқи равшанӣ бурда мерасонад.

Нависанда ҳикояҳои «Ду гусел» ва «Субҳ медамид»-ро солҳои 1970 ва 1974 таълиф намудааст. Вале дар ин байн

ду ҳикояи дигаре, ба ифодаи Ҷ.Бақозода «захираи сабук» аз ҳаёти ҷавонон, эҷод намуд, ки яке «Хаёли ширин» (1973) ва дигаре «Эҳтиёт» (1973) мебошад. Ҳикояи «Хаёли ширин» як навъ ифшоии орзуҳои қаҳрамони ҳикоя Шер мебошад, ки орзуи ҷаҳонпахлавон шудан дорад. Дар ҳикояи «Эҳтиёт» нависанда симои рӯзноманигори ҷавонро меофарад ва муҳтавои ҳикояро андешаҳои мухталифи пуризитроби Сайёд ташкил медиҳад. Нависанда дар ҳикоя масъалаи шинохти қадр ва ҷойгоҳи инсон, ба хусус дар муносибат ба тақдири духтаронро бо ҷиддият ба миён мегузорад.

Аз ин ҳикояҳо бармеояд, ки нависанда ба тасвири олами ботинӣ ва ҳолати равонии инсон тавачҷӯҳ карда, ба ин васила барои дарки зарфиятҳои ҷисмонӣ ва равонии қаҳрамон муваффақ мешавад. Ҳамин нуктаро Ҷ. Бақозода дар насри тоҷик нисбатан нав шинохтааст, ки воқеан ҳам аз тарзи тозаии идроки бадеии нависанда дарак медиҳад.

Абдулҳамиди Самад минбаъд бо таълифи ҳикояҳои «Нони гарм» (1974), «Шикор» (1975), «Қарз» (1976), «Ришта» (1976), «Навои най» (1977), «Модар» (1978), «Сафеду сиёҳ» (1978), «Боздиди падар», «Хотира», «Пойандоз» ва ғайра собит сохт, ки дар саҳнаи адабиёт шахси тасодуфӣ нест. Ин ҳикояҳо концепсияи пешгирифтаи эҷодии адибро таъвият баҳшида, аз ҷустуҷӯҳои тозаии бадеии ӯ дарак медоданд.

Муҳаққиқон дар байни ҳикояҳои дар ин давра таълифкардаи нависанда «Навои най»-ро беҳтарин шинохтаанд. Аввал нависанда ин ҳикояро дар шакли лавҳа нашр карда, сипас бо таҳрир ва такмил чоп кард. Ҳикоя зоҳиран ба қисса ва ривоятҳои халқӣ монандӣ дорад. Воқеаи мавриди тасвир дар деҳаи зебои бағали кӯҳ мегузарад: шаби ширмаҳтоб, осмони ситорарез, навои най, пирамарди маъюб дар рӯи тахтасанг. Сипас нависанда мулоқот ва суҳбатҳои марди зиндагидидаро тасвир мекунад. Дар ҳикоя най василаест, ки ба воситаи он нависанда ду наслро рӯ ба рӯи ҳам мегузорад. Ҳарчанд мӯйсафеди найнавоз фоҷиаҳои саҳти зиндагиро аз сар гузаронидааст, вале нигоҳи хушбин рӯҳи ӯро устувор ва зинда доштааст. Вай ба инсон меҳру эҳтироми зиёд дорад. Най таъсири фоҷиаи ҷангро ба зиндагии инсон қисса мекунад. най ҳам василаи адабист, ҳам образ.

Най рози дили мўйсафедро тафсир мекунад. Қаҳрамони ҳикоя Азиз медонад ва дарк мекунад, ки бо ин касби худ малоли хотири касе намешавад. Вай бо навои най ба мардум гановати маънавии барояш муқаддасро ифшо мекунад. Най ифшоғари розу ниёз ва эҳсосу андешаи ўст. Ба василаи най нависанда чехраи хабиси ҷангро менамоёнад. Ҷанг дар тасвири ў маънии таълимӣ мегирад ва моҳияти ночизи инсонии онро дар ҳамаи давру замонҳо ошкор месозад. Аз ин ҷиҳат арзиши ахлоқии ҳикояи «Навои най» хеле баланд буда, ҳадафҳои ғоявии нависандаро, ки дар аввалин ҳикояҳояш «Ду гусел» ва «Субҳ медамид» гузошта буд, тақвият мебахшад.

Бояд гуфт, ки дар тамоми давраҳои фаъолияти нависанда ҳикоя дар эҷодиёти ў мавқеи хос дорад. Вай тадриҷан маҳораташро дар ин самт такмил дода, ҳикояҳои қобили мулоҳиза таълиф ва нашр намуд, ки аз ҷониби аҳли танқид низ баҳои муносиб гирифт. Дар ин равиш метавон аз ҳикояҳои «Мурофия», «Ҳазл», «Зодрўз», «Пиёлаи шикаста», «Гули наврўзӣ», «Шаҳсутун», «Акаи ошиқ» ва ғайра ёд кард, ки дар насри муосири тоҷик бо масъалагузорӣ ва сабки нигориш ҷойгоҳи хос доранд. Ин ҳикояҳои нависанда имконро фароҳам оварданд, ки аҳли танқид дар заминаи онҳо «барои фаҳмидани самти асосии инкишофи ҳикояи имрўзаи тоҷикӣ» (М.Шукуров) суҳан ба миён оваранд. Воқеан ҳам А.Самад дар ҳикояҳояш кайфияту рўҳияи инсон, фикру ҳиссиёт ва ҳолатҳои мухталифи равонии ўро тасвир кард, ки ин қадами ҷиддие дар ҳикоянависи тоҷик буд. Хусусияти дигари ҳикояҳои индавраинаи адиб дар он аст, ки дар онҳо мавқеияти иҷтимоӣ ва граждании муаллиф ошкор аст. Масалан, ҳамин иқдоми нависанда ба сохти бадеии ҳикояи «Ҳазл» таъсири мусбат расонидааст. Қаҳрамони ҳикоя Азиз, ки ўро Азизи маҷлис мегуфтанд, як марди худписанди бадкирдор аст, ки мансаб ва фармонравоиро дўст медорад ва ба сари ҳама мехоҳад чормағз шиканад. Ин вазро нависанда тарзе тасвир мекунад, ки ҳама вақт фикри мардум дар бораи он бетамиз, аз тарафи одамон маҳкум шудани ў равшан намудор мегардад. Ниҳоят муносибати одамон тезу тунд мегардад. Онро нависанда дар шакли халқии мутоибаомез нишон медиҳад: онҳо Азизро саҳт

масхара карданд ва бо ин кор муносибати худро ба маҷлис-бозиву гапфурушӣ, дағдағаю даҳонкалонӣ ва фармонфармоиҳо баён намуданд. Ин ҳикоя ва ҳикояи «Мурофия» намунаи возеҳи фаёолиятмандӣ ва даҳолати нависанда ба авзои иҷтимоъ ва ахлоқи одамони гуногунмақом аст.

Аз аввал то ба имрӯз диду водиди хоси нависанда ба ҳикояҳои А.Самад афзалият медиҳад ва сабки нигориши ӯро низ аз дигарон фарқ мекунонад. Бинобар ин ҳам дар маркази ҳамаи ҳикояҳо як масъала: тасвири бадеии моҳияти ҳастии инсон, сирри инсонӣ, одамият ва ноодамӣ ва беш аз ин фалсафаи шинохти одаму олам қарор мегирад. Диди бадеии нависанда ба рӯйдодҳои зиндагӣ ва амалу кирдори инсон амиқ ва пурмаънӣ буда, диққати нависанда, пеш аз ҳама, ба падид овардани рӯҳия ва маънавиёти инсон нигаронида шудааст. Ин гуна инсон аз табақоти гуногуни ҷомеа интиҳоб шудааст ва донишҷӯ ҳам ҳасту дӯзанда ҳам ва ғайра.

Яъне чун зиндагии воқеӣ дар ширкати инсонҳо маҳдудият надорад, осори ӯ низ аз ин гуна интиҳоб бархурдор аст. Инсонҳое, ки нависанда тасвир мекунад, дар гардишҳои қатъии зиндагӣ санҷида мешаванд. Ҳолатҳои табию рӯзмарра онҳоро ба майдони амал мебарорад.

Дар ин раванд ҳикояҳои «Мурофия», «Пиёлаи шикаста» ва «Шоҳсутун» ҷолиби диққат буда, моҳияти ҳастии инсон дар онҳо мавриди арзёбии бадеӣ қарор гирифтаанд. Нависанда дар симои Мурод («Мурофия»), кампири Гулшан, Мирзошариф ва Рустам («Пиёлаи шикаста»), Алибахш («Шоҳсутун») ва Қосими сапалпо, бобои Саидахмад, бобои Юнус («Ҳазл») ҳолати рӯҳӣ ва маънавиёти одамони гуногунхилқатро дар вазъиятҳои гуногун нишон медиҳад. Ба ифодаи дигар, нависанда ба воситаи ин образҳо андешаву назари худро оид ба амалу кирдори одамон, муносибати онҳо ба ҳолатҳои хушу нохуши зиндагӣ баён мекунад.

Дар ҳикояҳои «Мурофия», «Пиёлаи шикаста», «Дармонҷӯ», «Чигарсӯхта» нависанда айбу нуқсон, ҳисси бемехрӣ, беш аз он бадтинатии инсонҳоро нишон додааст. Амалу кирдори номатлуби шахсиятҳои ин ҳикояҳо заминаҳои иҷтимоӣ ва равонӣ дошта, зимни рӯйдодҳои зиндагӣ инъикос ёфтаанд.

Дар ҳикояҳои нависанда масъалаҳои худбинӣ, бемехрии инсон ҳамчун масъалаи иҷтимоиву фалсафӣ ба миён гузошта шудаанд, ки арзиши фаровони ахлоқӣ дорад. Нависанда ҳисси худбинӣ ва манфиатхоҳиро ҳамчун бемории иҷтимоӣ таъбир карда, таҳкими онро дар тинати инсонҳо барои ҷомеаи инсонӣ фоҷиабор арзёбӣ мекунад.

Дар ҳикояи «Мурофия» ин масъала хеле ҷиддӣ ба миён гузошта шудааст. Нависанда асосан ба он чиз диққат додааст, ки кадом омилҳо ва заминаҳои иҷтимоию равонӣ сабаби бемехрии шахсияти ҳикоя ба модар, ба шахсони наздик ва зодгоҳ гаштааст.

Дар ҳикояҳои «Дармонҷӯй» ва «Чигарсӯхта» муносибати ғайриинсонӣ ва пастфитратии фарзандон нисбат ба шахси муқаддас — модар, ки ба онҳо ҳаёт бахшидааст, бо азобу машаққати зиёд тарбия намуда, ба воя расонидааст, тасвир мешавад. Нависанда дар ин ҳикояҳо ба масъалаи меҳру муҳаббат, ҳурмату азиздошти волидайн, пос доштани хотираи онҳо ва ё бемехрию носипосӣ ба шахсони наздик аз паҳлуҳои гуногун менигарад. Вобаста ба интиҳобу ҳалли бадеии масъалаҳои мавриди тасвир воситаҳои тасвири бадеӣ, зарбу оҳанг, рангомезиҳои мухталиф ва тарзи нигориши хос ба кор рафтааст. Дар ҳикояҳои «Мурофия» ва «Шоҳсутун» ба тақозои мавзӯю масъалаҳо тарзи тасвир ҷиддӣ ва ботааннию андешамандона аст. Дар ҳикояи «Дармонҷӯй» амалу кирдори шахсиятҳо комилан мусоидат намудааст.

Мавзӯи меҳр ва бемехрӣ аз масъалаҳои муҳимми ахлоқӣанд, ки аз оғози ғаболият диққати нависандаро ба худ ҷалб намудааст ва дар афкори ҳикояву қиссаҳои ӯ ҷойгоҳи хос доранд. Ба ифодаи дигар, масъалаи одамият дар ҳикояҳои нависанда ба тарзи хос арзёбӣ шудаанд. Новобаста ба он ки ин ҳикояҳо дар замони шӯравӣ таълиф шудаанд, ғояи онҳо ба замон ва макони мушаххас маҳдуд намешавад, балки тааллуқ ба имрӯзу оянда дошта, дар парвариши рӯҳияи одаму одамгарӣ мадад хоҳад кард.

Аз таҳлилу арзёбии ҳикояҳои дар давраҳои гуногун таълифкардаи А. Самад метавон ба чунин хулоса омад, ки назари ӯ ба воқеият ва сарнавишти одамон амиқ ва сабақомӯз аст. Бинобар ин ҳам дар маркази ҳамаи ҳикояҳо як масъала, тасвири бадеии моҳияти ҳастии инсон, сиришти

инсонӣ, одамият ва ноодамӣ, беш аз ин моҳияти ҳастии фалсафии инсон меистад. Дар ин равиш ҳикояҳои «Мурофиа», «Пиёлаи шикаста» ва «Шоҳсутун» ҷолиб буда, оид ба арзишу маънии ҳастии инсон ва арзиши зиндагӣ баҳс мекунанд. Нависанда дар ин ҳикояҳо нафақат шахсиятҳои бадеӣ офаридааст, балки тавассути ин образҳо назарашро низ оид ба моҳияти зиндагии инсонӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва таъсири мусбату манфии онҳо дар ҷомеаи инсонӣ равшан баён мекунад. Тавачҷӯҳи бештари нависанда ба ифшои ҳолати равонӣ, иҷтимоӣ ва маънавии шахсиятҳо аз матни воқеияти дируз ва имрӯз ҷудо набуда, сабаби бақои андешаву орои ӯ ва осораш низ ҳаст.

Абдулҳамиди Самад аз зумраи нависандагонест, ки ҷустуҷӯҳояш дар кори эҷодӣ мустақиман аз рӯи меъёри осори асили бадеӣ идома ёфтааст. Аз оғози фаъолиятш вай бо така бар савияи насри пешрави муосир асар офарида ва дар ҳамин замина муваффақиятҳои чашмрас низ ба даст овардааст. Ин муваффақияти ӯро на фақат ҳикояҳояш, ки дар бораи онҳо иҷмолан суҳан гуфтем, балки қиссаву романаш низ таъйид мекунанд. Аввалин қиссаи ӯ «Баъд аз сари падар» соли 1979 нашр шуд ва М. Шакурӣ онро ҷолиби диққат унвон кард. Ҷӯрахон Бақозода таълифи ин қиссаро «дар эҷодиёти Абдулҳамиди Самад як навъ таҳаввули ҷиддӣ» ё як навъ «ҷаҳиши сифатӣ» шинохт.

Воқеан ҳам ин қисса дар қисмати нависанда мавқеи муҳим дошта, равиши минбаъдаи инкишофи эҷодиёти ӯро сареҳан муайян намуд. Ҷ. Бақозода дар ин боб менависад, ки қиссаи «Баъд аз сари падар» «он вазифаеро иҷро кард, ки қиссаҳои «Тобистон» ва «Одамони кӯҳна» дар эҷодиёти Толис ва Фазлиддин Муҳаммадиев ва умуман дар насри реалистии тоҷик ишғол карданд».

«Баъд аз сари падар» аввал бо унвони худ диққати касро ба худ ҷалб мекунад. Нависанда хонандаро ба олами шахсе ворид мекунад, ки аз ноновари хонавода — падари меҳрубон маҳрум шудааст. Ин ҳодиса ҳамсафари доимии зиндагии инсонист. Зоҳиран, чунин ба назар мерасад, ки падарро бармаҳал аз даст додан аз қонуниятҳои муқаррарии зиндагӣ буда, лекин мақсади нависанда аз чунин унвон гузоштан ба асар таъкиди нақш ва ҷойгоҳи падар дар

зиндагии афрод аст. Ва нависанда тағйироти зиндагии қахрамонаш Хусравро маҳз дар ҳамин оина нишон медиҳад. Боз ҳамчун дар ҳикояҳои нависанда меъёри асли арзёбии амалу кирдори одамон дар ин қисса низ одамият ва ахлоқи инсонист.

Хусрав, модари ӯ Маҳингул, Шариф — раиси колхоз, бобои Саид, Қурбони подабон ҳама аз роҳи ростӣ, ҳалолкорӣ ва неки қардан ба мардум амал мекунанд. Дар муқобил Аҷик ва ҳамдастони ӯ гузошта шудаанд, ки тимсоли одамони нопок, ҳаромхӯр ва пасту разиланд. Нависандаро беш аз ҳама он санад ба ташвиш меоварад, ки низоёҳо ва бадбинҳо дар байни авлод ва ақрабо рух медиҳад. Тасвири симои Аҷики бераҳм дар ин қисса тасодуфӣ нест. Он маҳсули муҳити иҷтимоии худкомаест, ки ҳадафҳои моддӣ ӯро аз масири тарбияи маънавии инсонҳо берун бурдааст. Аҷик дар тасвири Абдулҳамиди Самад аз шарофати инсонӣ маҳрум аст. Пас аз марги Ҳайдар дигар ӯ байни хоҳараш ва молу ашё фарқе намебинад ва мехоҳад хоҳарашро фурӯшад. Хусрави хурдсол ин ҳамаро мебинад, андоза мегирад ва тадриҷан аз тағои бадин, бадният ва бадаъмол рӯ мегардонад.

Нависанда хонандаро зина ба зина бо сурату сирати ҳайвони одамсурат (Аҷик) ошно карда, заминаҳои ирсӣ ва иҷтимоии хислатҳои ӯро ошкор мекунад. Дар ин замина Абдулҳамиди Самад бо таҳлили амиқи бадеӣ нишон додааст, ки чӣ тавр дастурҳои солими ахлоқӣ метавонанд урфу одат ва суннатҳои санҷидаро бишкананд, балки дар лаҳзаи лозимӣ онро ислоҳ намоянд, то бунёди одамгарӣ фақат ба расму одат маҳдуд намонад, дар заминаи мантиқи зиндагии инсонӣ ва ахлоқи ҳамида дар ҷомеаи инсонӣ ҳамеша устувор бошад.

Дидгоҳҳои Абдулҳамиди Самад аз оғоз ба воқеияти зиндагӣ ва ҳую хислати инсонҳо тасодуфӣ ё беҳадаф набудааст. Вай аз нависандагонест, ки дар ин замина концепсияи хоси шинохти воқеиятро дорад. Ва бардоштҳои ӯ бевосита заминаи воқеӣ доштаанд. Чунончи, ӯ дар мавриди қиссаи «Баъд аз сари падар» чунин гуфтааст: «Қиблагоҳам соли 1966, ҳангоми дар курси аввали донишгоҳи омӯзгорӣ таҳсил карданам, аз олам гузашт. Ва табиист, ки дарду доғ дар

дилам гузошт. Вале қиссаи «Баъд аз сари падар» аз мушоҳидаҳои зиёд ва омӯхтани сарнавишти печидаи бисёр ҷавонон рӯи коғаз омадааст. Меҳру меҳаббати рӯякӣ ва назарфиреб тақдири бисёр ҷавонро, ки дили чун булӯр пок доранд, талх, балки фоҷиабор месозад. Қисса аслан кӯшишест барои худшиносии наврасон, ташаккули рӯҳии онҳо, бо чашми ибрат нигаристани онҳо ба муҳит ва муносибати одамон, дар мавридҳои мушкил худро набохтани эшон». Ҳамин тамоюли эҷодиро нависанда дар тамоми эҷодиёташ, аз ҷумла қиссаҳои дигар ва романи «Гардиши девбод» низ ҳифз карда, тақвият бахшидааст.

Аз ин мавқеъ миқдори масъалаҳо, ҷузъиёти сюжет ва сифати характерҳо дар қиссаи «Паррончакҳо» боз ҳам мураккаб ва пурмаънотар шудаанд. «Паррончакҳо» дуввумин қиссаи нависанда аст, ки воқеияти рӯзгори донишҷӯёнро таҷассум кардааст. Ин қисса яке аз китобҳои аввалину беҳтарин аз ҳаёти донишҷӯён мебошад. Қисса хонандаи огоҳро бо олами зиндаву пурҷўшу хурӯши зиндагии толибилмон ошно месозад, донишҷўи ҳақиқӣ ва «асобағал»-ро мешиносад, хонанда бо қаҳрамони асосии қисса Насим, ки шахсияти хушодоб ва дорои фазилатҳои начибӣ инсонист, ошно гардида, аз ин ошноӣ дарси одамият меомӯзад. Қиссаи «Аспи бобом» низ аз асарҳои дилангези нависанда буда, дар он лавҳаҳои зебои зиндагӣ ва ормонҳои дирӯзу имрӯзи зиндагӣ дар симои Шариф-пахлавон, зани вай, Фарҳод, Зикамоҳ ва дигарон бо камоли ҳунар таҷассум ёфтаанд. Ба василаи «ёди таърихӣ» — қиссаи аспӣ бобо, ки ҳар шаб туйфайли момо ба Фарҳод нақл мешавад, нависанда ба таври ноаён пайванди наслҳо, идомаи хислатҳои начиб, тарбияи насли наврасро дар замони дигар шудани арзишҳои зиндагӣ (шаҳрнишинӣ, хонаҳои бисёррошӯна, нигоҳубини кабк) бо маҳорати хос тасвир менамояд. Ҳунар ва малакаи дар заминаи маводи маҳал ва дар зиндагиву фикру зикри хурдсолон ғунҷонида тавонистани мазмунҳои калон, муҳим ва замонавӣ дар қиссаи «Аспи бобом» низ мушоҳида мешавад. Гўё ин ҷо сухан аз орзуҳои ҳаёлии бачаи хурдсол, аз муҳаббати ў ба асп меравад, ки ваъдаи харидани асп, ки падараш дода буд, барояш афсона гаштааст. Дар паҳлуи он қиссаи дигаре дар бораи бобо дар ҷанг фавтидани аспӣ ў аз

тарафи модаркалонаш нақл мешавад ва бо он орзуҳо омехта, образи аспи боборо ба миён меорад, ки боди наҳси ҷанг боиси вайрон шудани он афсонаи ҳақиқии зиндагӣ гашта буд. Нависанда ин ҷо баробари тасвири рӯзгори муқаррарӣ бо хушиву нохушиҳояш муяссар шудааст, ки ҷанг барин як қувваи манҳусро, ки дар рӯзгори мо ба қувваи хавфвора табдил ёфтааст, маҳкум намояд.

Дастоварди бадеии Абдулҳамиди Самад дар ин қисса он аст, ки бо тасвири намодӣ ва рамзӣ андешаҳои ислоҳотхонаашро ифода кардааст. Дар қисса симои худро нишон додани асп маънии амиқи ҳадафманд дорад, ки ба суннатҳои ахлоқиву инсонӣ талмеҳ мезанад. Нависанда комёб шудааст, ки бо таҷассуми бадеии асп меҳру муҳаббати дуҷонибаи инсон ва ҳайвонро нишон дода, маънои инсонсози онро низ ба тариқи рамз баён кунад.

Абдулҳамиди Самад бо эҷоди як силсила ҳикояву қиссаҳо дар зинаи аввали эҷодиёташ собит кард, ки ба кори нависандагӣ муносибати ҷиддӣ дорад. Вай аҳамияти инсонсозии адабиётро сареҳан дарк намуд. Масъалаҳо ва ашхосро аз меъёри ахлоқи неку бад, одамгариву ноодамӣ ба тасвир мегирад ва арзёбӣ мекунад. Аз аввалин навиштаҳояш маълум буд, ки ӯ ба зиндагии мардуми деҳот, ки дар замони сиёсатзадагӣ ва сохторгарой ва тамоюлҳои маънавиятҷудой арзишҳои неки ахлоқиро ҳанӯз дар сурати асли ва покизааш нигоҳ дошта буданд, хеле хуб медонад, устухонаш дар миёни дарку омӯзиш ва тафовут додани қазияҳои ахлоқӣ шах шудааст. Инро бо камоли қатъият аз фаёлияти аслии нависандагии А. Самад бояд донист.

Аз ин назар, Абдулҳамиди Самад дар қиссаи «Косаи давр» комёбии бештар дорад. Дар қиссаи мазкур тасвири воқеият доманадор буда, миқдори қаҳрамонони асар низ зиёд аст. Дар тасвири нависанда хислат ва симои ботиниву зоҳирии шахсиятҳо равшан зоҳир мешавад. Нависанда бо ошкор сохтани моҳияти миллии амалу кирдори онҳо муваффақ шуда, ба ин васила ба афзудани ҷанбаи инсондӯстии онҳо ва пайвандашон бо қонуниятҳои зиндагии умумии инсонӣ мусоидат намудааст.

Нависанда дар симои Шоҳини даҳмарда як образи пургунҷоишу ибратбахшero офарида, ба ин васила дороии маъ-

навӣ ва арзиши ахлоқии ўро таъйид намудааст. Абдулҳамиди Самад тавонистааст, ки дар ин қисса рӯҳи халқ, ҳўю хислати наврасону пирон, таъби зарифи мардумро падида оварад. Дар ин раванд шахсиятҳои офаридаи ў моҳияти таъриҳӣ ва рамзиву фалсафӣ касб намудаанд. Ҳадафи аслии нависанда дар ин қисса низ арҷгузори ба ахлоқи ҳамидаи инсонист.

Дар қиссаи «Косаи давр» нависанда ҳаёти мардуми деҳот, эҳсосу андешаи онҳо, ба хусус табақаи чорводоронро хеле барҷаста тасвир намудааст. Дар тасвири ў зиндагии Шоҳини чўпон, хонавода ва ҳолати равонии ў бо зиндагии мардуми деҳот, ки моҳияти ҳалол зистану ҳалол мурдан ташкил медиҳад, робитаи бевосита пайдо мекунад.

Шоҳин шахсияти марказии қисса аст ва маҳз аз дидгоҳи ў, ки таҷрибаи зиёди зиндагӣ ва меҳнатӣ дораду ҳоло ба нафақа баромада, роҳи тайкардашро аз назар мегузаронад, ба ҳодисаву одамони гуногун назар андохта, ҳодисаҳои солҳои дуру наздики деҳотро тасвир мекунад ва муносибаташро ба зиндагии имрӯза ва амалу кирдори ҷавонон муайян мекунад. Барои Шоҳин меҳнатдўстӣ, далериву баномусӣ ва масъулиятшиносиву некандешӣ барин хислатҳои одамон маҳаки шинохти инсони комил аст, аз роҳи неки ва ояндабинӣ ба онҳо панди зиндагӣ медиҳад.

Абдулҳамиди Самад дар қисса огоҳона воқеаҳоро тафсил медиҳад, сарнавиштҳои дигарон, аз ҷумла Валии чўпон, Фазилату фарзандонаш, тўйи Латифи осиебон ва ҷавонии нобасомони вайро тасвир карда, инчунин масъалаҳои тўю азо, қалин, ҷанҷолҳои қавмӣ ва ғайраро ба миён мегузорад. Тасвири бамуддао доираи инъикосро вусъат бахшида, саргармии нависанда ба таҷассуми маъракаи тўй, маълумотҳои этнографӣ домани суханро то ҷое парешон кардааст. Вале тасвири масъалаи хонадоршавии Ҳошим ва ишқварзиҳои ў бо Мижгон, воқеаву ҳодисаҳои нав оид ба таърихи муносибат ва кинаву адовати авлодии байни Шоҳон ва авлоди тоҳириҳо (Мижгон набераи Амири Тоҳир аст), воқеаҳои замонҳои дур ва баҳсу талошҳои Шоҳин ва Амир, ки ба андешаҳои Шоҳин мебароянд, мундариҷаи қиссаро ғанӣ месозанд. Нависанда вучуд доштани кудурати авлодиро ҳамчун омили парешонӣ тафсир мекунад, ки арзиши

хоси ахлоқӣ дорад. Абдулҳамиди Самад таърихи дур доштани мочароҳои авлодиرو таъкид карда, мақсади асосияш нишон додани он аст, ки замон чӣ гуна тадриҷан ин бемориро аз байн мебарад.

Ҳамин тариқ, нависанда ба воситаи тасвири ҷиддӣ, ифшои чузъиёти равонӣ ҷиҳатҳои маишӣ ва рӯҳи миллиро нишон медиҳад. Рӯҳи милли қиссаро бо мутоиба ва зарофату шахсиятҳои мусбат (Шоҳин ва Гулбону) боз ҳам тақвият додаанд.

Қиссаҳои дигари нависанда «Маҳбус» ва «Сарлашкар» ба зоҳир аз мавзӯи асосии навиштаҳои нависанда ҷудоянд, вале дар масъалагузорӣ ва аҳдофи ахлоқӣ ва инсонӣ баёнгари идомаи ниятҳои неки нависанда ҳастанд.

Қиссаи «Маҳбус», ки қаҳрамони асосиаш Фил (номи аслиаш Сафар) аст, як асари аз ҷиҳати мавзӯъ ва тарзи таҳқиқи бадеӣ тоза, саъйи дидан ва ошкор кардани афроди маҳбус аст, ки яке бо гуноҳи дигаре бо тухмат ба маҳбус афтодааст.

Ин қисса зоҳиран як рӯзи бандиёро фаро мегирад: онҳоро ҳар субҳ ба як гӯшаи дурдасти шаҳр ба сохтмон мебаранду шом «ба ҷою ҷалолашон» меоранд. Нависанда дар ин муддат сарнавишти дирӯза ва имрӯзаи бандиёро ба риштаи тасвир мекашад. Диққати нависанда ба он нигаронида шудааст, ки кадом сабаб ва омилҳое боиси маҳбус шудани ин афрод гардидаанд ва онҳо дар ин «давлати дар давлат» асли инсонии худро чӣ гуна зоҳир ва ҳифз мекунанд. Назари нависанда ба ҳамаи маҳбусон манфӣ нест. Вай ба муҳокима ва андешаҳои онҳо гӯш медиҳад, фикру зикри онҳоро таҳлил менамояд, гоҳо бо раҳму шафқат ва тараҳҳум ба онҳо менигарад. Масалан, «Фил», ки «шоҳи дуздон» асту дар муҳокимаҳояш фикри солим зиёд аст, дар натиҷаи тарбияи бади оилавӣ, азобу шиканҷаҳои зиёд дидан ҷинояткор шудааст: падараш Фаюршоҳ аз аҳволи оилаву фарзандаш беҳабар, саргарми айшу нӯш буд, бибиаш — зани шаттоҳ Сафарро дар амалҳои бад дастгирӣ мекард.

Дар тасвири нависанда Фил шахсияти мураккаб аст. Вай ба афтодагон ёрӣ мерасонад, соҳибмансабонро ба хорӣ мекашад, ҳатто Носеҳ ном ҳамдиёрашро бо дасти худ мекушад. Баъд ўро ба Сибир мефиристанд, он ҷо писанди Аж-

даҳо ном ҷинояткори минтақавӣ мегардад ва номи Сиёҳакро мегирад, зеро ӯ ва Аждаҳо дар масъалаи шиноҳти ҳокимони дузду ҳаққи мардумхӯр ҳамақида буданд. Аммо онҳо бо ин ҳама ҳокимият «дар давлати худ» аз шароити зиндагиашон ба танг омада буданд, ки инро худ як ҷузъи муҳим дар андешаи онҳо ба шумор овардан мумкин аст. Фил аз он норизост, ки нафси худро ҳоким шуда натавонист, кори неке накард, вале акнун ба иҷрои он қодир нест. Вай зери таъсири насихатҳои домулло ва ҳикмати зиндагӣ бо андешае расидааст, ки то ин замон дар зиндагӣ ҳеҷ нақше нагузоштааст: на хона сохтаву на фарзанд тарбия кардааст ва ҳатто дарахте низ сабз накардааст.

Ин қисса гувоҳи он аст, ки нависанда дар тасвиргарӣ ба камол расида, имкон пайдо кардааст, ки мавзӯҳои мураккабро омӯхта, бо мантиқи бадеӣ ба тасвир гирад, дар зоҳир намудани олами андеша ва рӯҳияи инсон ҳунари воқеӣ нишон диҳад ва масъалаҳои номакшӯфро кашф наояд.

Абдулҳамиди Самад чанд қиссаи хурдҳаҷми дигар, аз ҷумла «Шаҳреси садо», «Рӯдапо» ва «Ҳавои тирамоҳ»-ро низ таълиф кардааст, ки гувоҳи ҳунари мўҷазбаёнии ӯянд. Хусусан, ду қиссаи охир дар мавзӯи имрӯз навишта шуда, образи одамнро дар шакли таъмимӣ — «одами калон» фаро гирифтаанд.

Ин тарзи тасвири инсон дар насри тоҷик барои кашидани чеҳраи умумӣ ва дастнораси сарварони сохтори пешина роиҷ шуд (масалан, чунин образҳоро Ӯрун Кўҳзод «он кас» номида буд) ва шабеҳашро дар ҳар даври замон ёфтани мумкин аст. Вале қиссаи «Сарлашкар» дар эҷодиёти нависанда саҳифаи тоза аст. Дар ин қисса дурӯягиву духавой ба тасвир омадааст. Нависанда ба тарзи боварибахш нишон медиҳад, ки сарварони ҳизбу давлат ба ҳақиқати кори худ бовар надоштанд. Ин назари безътимодӣ ба қору нафс, ба хусус содалавҳии Султон, ки лақаби Сарлашкарро гирифтааст, заминаро барои тасвири истеҳзоомез муҳайё сохтааст. Дар асар таърихи талошҳои фардии шуҳратталабу мансабхоҳ ба тарзи типӣ (таъмимӣ) барои давлату ҳизб аз бунёд сохтакорона ва манфиатхоҳона буда, гувоҳи заволи маънавии ӯянд.

Эҷоди як силсила қиссаҳо тадричан нависандаро барои тасвири пурвусъати воқеиятҳо омода сохт ва ниҳоят ў романи нахусти худ «Гардиши девбод»-ро таълиф намуд.

Ин роман аз бисёр ҷиҳат ба асарҳои пешинаи муаллиф иртиботи ғоявию бадеӣ дорад. Аввалан, дар ин асар низ нависанда ба мавзӯи аслии эҷодиёташ, ки тасвири зиндагии мардуми деҳот аст, содиқ мебошад. Дигар ин ки дар ин асар низ ҳамон масъалаи зуҳури одамияти инсон дар вазъи мураккабу ҳаводиси пурошӯб аз масоили асосӣ ба шумор меояд. Нависанда дар роман боз ҳам дар бораи одамони оддӣ меандешад. Дар бораи онҳое суҳан мегӯяд, ки ҳеч гоҳ дар бораи мансаб наандешидаанд, балки фақат аз пайи иҷрои рисолати инсонии хеш будаанд, он рисолате, ки Худованд ба ўҳдашон гузоштааст ва он иборат аст аз сомон додани хонавода, тарбияи фарзанд, хизмат ба диёр, кўмак ба якдигар, дастгирии инсонҳои бекасу камбизоат аст, рияи одобу суннати бобой, гўш додан ба ҳикмати халқ, фармудаи Худову Расул (с), аҳли фазлу фаросат ва дониш. Аммо масъалаи марказӣ, ки дар ин маҷмӯи масоили ахлоқиву маънавий мақоми аввалро дорад, ҳамон аз даст надодани адолат ва одамият будааст. Нависанда ба таҳқиқи бадеии зиндагии урфӣ бевосита нақўшидааст, балки дар оинаи он фоҷиаҳои фарораӣ аз суннатҳои неки ахлоқиро нишон додааст. Девбод дар роман намодест, ки бо вазиши он зиндагии осоиштаи мардум тағйир меёбад, на ба сӯи беҳӣ, балки ба сӯи бадӣ. Девбод рамзест, ки сабабгори тағйири суннатҳо ва муқаррароти зиндагии инсонҳо, шикастани қолабҳо ва тавозун, иваз шудани арзишҳо ва ба сари инсонии асил омадани саҳтиҳои ғайриинтизор мегардад. Ба ин ҳама нависанда тавоноии рӯҳӣ ва маънавии инсонро муқобил мегузорад ва ин омилро боиси наҷоти инсонии худшиносу раҳҷў таъбир мекунад.

Нависанда образи Дилёбро дар маркази тасвир гузошта, ба воситаи қисмати талхи вай одамонро ҳушдор медиҳад, ки ҳуқуқи аввалини инсон шарафмандона зистан аст. Ҳолатҳои фавқуллода набояд инсонро аз роҳи суннати ахлоқ ва одамият берун барад. Масъалаи дигаре, ки дар роман хеле муҳим аст, шинохти қадру манзалати инсон мебошад. Дар ин самт меъёри назари нависанда ҳар касро

ба характери худаш нишон додан аст. Агар ин меъёр риоят нашавад, зиндагии мардум бо фоҷиаҳои нафсонӣ ва моддӣ мувоҷеҳ хоҳад шуд.

Абдулҳамиди Самад бо мавзӯву масъалаҳои осораш, ки пеш аз Ҳама барои ислоҳи инсон нигаронида шудаанд, бо забони рангин ва тасвиркориҳои дилпазир маҳбуби хонандагон аст. Осори ӯ суннатҳои волои маънавии халқро дар худ фаро овардаанд, ки дар роҳи поксозии маънавии ҷомеаи имрӯзу оянда хидмати арзанда хоҳанд кард.

Савол ва супоришҳо:

1. Зиндагиномаи А. Самадвро нақл кунед.
2. Оиди забон ва банду бастии асарҳои Самадов маълумот диҳед.
3. «Паррончакҳо» чӣ гуна асар аст ва дар он рӯзгори киҳо инъикос ёфтааст?
4. Оиди қиссаи «Аспи бобом» чӣ маълумот доред?

БАҲМАНЁР (тав. 1953)

Баҳманёр ному насаби пурра даруни кавс аз нависандагони тозаназари адабиёти имрӯзаи тоҷик аст. Вай соли 1953 дар деҳаи Фазаи ноҳияи Панҷакенти вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дунё омадааст. Баъди хатми факултети шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дар рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» ва маҷаллаи «Садои Шарқ» фаъолият менамояд.

Нахустин маҷмӯаи ӯ соли 1984 бо номи «Ишқи сайёд» аз чоп баромад, ки ҳикояҳои дар солҳои мухталиф навиштаи нависандаро фаро мегирад. Насри Баҳманёр бо усули тасвир ва дидгоҳҳои бадеӣ аз ҳамқаламонаш комилан фарқ мекунад. Тахайюл ва тасвирҳои рамзомез дар навиштаҳои ӯ имтиёздоранд. Назар ба андешаҳои мунаққид Абдуҳолиқ Набиев, маҷмӯаи нахустини Баҳманёр «Ишқи сайёд» низ аз ҷиҳати тасвири пайванди инсон ба табиат, алоқаҳои гуногунҷиҳату мураккаби онҳо, ташҳиси ҳодисаҳои табиат ва дар ин иҳота талқин кардани некӯкорӣ ва маҳкуми инсон ба дасиришт имтиёздоранд. Ҷиҳати муҳими биниши бадеии ӯро софкориҳои ахлоқӣ инсон ва моҳияти рафтори он тавассути тасвири тамсилӣ, ки ба дарки фалсафии зиндагии инсон роҳ мекушояд, ташкил менамояд. Материали тасвири нависанда ҳанӯз аз воқеаҳои ҷудогона ва хурд иборат буда, дараҷаи тадқиқу ҷамъбастан ҳанӯз мазмунӣ иҷтимоиро ба тариқи мукамал фаро нагирифта бошад ҳам, нависанда кӯшишдоранд, ки дар падидаҳои конкретӣ

зиндагӣ масъалаҳои нисбатан доманадори ахлоқиву иҷтимоиро гунҷоиш диҳад. Масъулияти инсон дар назди табиате, ки аз бисёр ҷиҳатҳо беҳбудии зиндагиаш ба дороию сихати он алоқаманд аст, хеле бузург мебошад. Баҳманёр ин фикрро дар ҳикояҳои «Ду мӯйсафед» ва «Зови Карафса» тавассути фикри ду мӯйсафед, ки ба кӯҳу замин, сангу хок, обу гиёҳ, ба ҳайвоноту растаниҳои диёрашон меҳри беандозаву самимӣ доранд, табиӣ тасвир кардааст.

Дар нахусткитоби нависанда якчанд ҳикояи ҷолиб ва хотирмон ҳастанд, ки як дараҷа сабки нигорандагӣ ва моҳияти биниши нависандаро таъин мекунанд. Аз ин ҳикояҳо мо шаклҳои гуногуни дарки табиат ва пайвастагӣ бо онро аз дидгоҳи бадеии Баҳманёр пай мебарем. Дар ин замина нависанда пайванди маънавиро аз шаклҳои муҳимми ин алоқамандӣ медонад. Дар ҳикояи «Шикордузд» қаҳрамони ҳикоя ҳамин гуна пайвандро гусаст. Натиҷа ҳамин шуд, ки барои кирдорҳои ҷазои муносиб гирифт, яъне ба марг маҳкум шуд.

Табиат ҷони зиндаи ҳикояҳои Баҳманёр аст. Пайванди маънавии қаҳрамони вай бо табиат ногусастанист ва зиндагии ҳаррӯзаи онҳо дар партави амал карданашон бо табиат ё худ ифодаи маъмул муҳити зист маънӣ пайдо мекунанд. Ҳикояи «Нозанини шӯҳ» ифодагари ишқи ҳамчун табиат поку беғубори шикорчӣ ва онҳое, ки бо ўст. Табиат ва афсонаҳои он таскинбахши дили пурталашу пурташвиши қаҳрамонони ин ҳикоя аст. Ин маънӣ дар ҳикояи «Аспи зарринёл» низ инкишоф ёфтааст.

Дар ҳикояи «Ишқи сайёд», ки афсонамонанд аст, муҳаббати беандозаи сайёд ба касби шикорчигӣ, ки пешаи авлодии ўст ва ҳам ба Моҳаки нозанин, ки низ саҳт дӯсташ медорад. Ин ҳама эҳсоси поки инсонӣ дар оинаи табиат ва дар пайванд бо ҳамдигар бозгӯй шудаанд, ки қувваи таъсири ҳикояро хеле афзудаанд.

Нависанда авзои рӯҳӣ, омади кори Моҳақро ба авзои шикорчӣ, ки ба гардишҳои табиат саҳт вобастагӣ дорад, алоқаманд мекунанд. Зиёда аз ин вазъи табиат ва муҳит ба дараҷаи ишқи ин ду вобастагӣ дошта, тасвирҳои ин ҳолатро хеле дақиқ ишора мекунанд. Ба ин тасвири афсонамонанд диққат диҳед: Моҳаки нозанин хост назди сайёд равад,

ҳамин лаҳза «дар худ аз худ кушода шуд — то гичиросаш сахт ба гўш нарасад, абрҳое, ки рўи моҳро пўшида буданд, зуд титу пош шуданд — то роҳи ў равшан бошад, дарахтон навдаи худро бардоштан — то сари ў ба онҳо барнахўрад, сангчаҳои сари роҳ гелида худро канор гирифтанд — то пойҳои бараҳнаи ў ба онҳо зада озор наёбанд».

Дар тасвири нависанда сарнавишти сайёд аз мардум нест. Мардум аз ў роҳате низ доранд. Яъне ишқи поку созандаи ин чатри орзуву умед амнияти мардум буда, дар хаёли мардум ин ду ҳаст, ки «дигар гургҳои гурусна ба рама дарнамеафтанд, тармаҳо ламида, киштзорҳо пахсӣ намекунанд, обхез пулҳои ларзонро рўфта намебарад...»

Ҳикояи «Марги тортанак» низ аз ҳикояҳои ҷолиби Баҳманёр буда, дар он муаммои муносибати инсон ба табиат, ба муҳити зист, ба даҳолати ноҷои инсон ба табиат мавриди диққати муаллиф аст. Вале моҳияти фалсафӣ ва ахлоқии ин ҳикоя аз ин ҳам фаротар меравад.

Мазмуни мухтасари ҳикоя чунин аст: ду ҷавон — яке духтару дигаре писар дар домани табиат истироҳат мекунанд. Ин муҳити зебо хаёлҳои шоиронаро дар хаёли духтар бармеангезанд. Ҳама чиз дар нигоҳи ў поку беғаш ва нотакрор менамояд. Мехоҳад ҳама чизи табиатро азиз ва муқаддас дорад. Чунин муносибати ғамхоронаву беозори духтар нисбат ба табиат ба ҷавон маъқул нест. Духтар низ амалҳои бераҳмонаи ҷавонро нисбат ба табиат наменвисандад ва ҷузъиёти онро мушоҳида мекунад. Ҷавон ба қуллаи кўҳ аз барои духтар баромад, вале дар бозгашт аз бераҳмиву коҳили бачаи сангпуштро зеро по карда кушт. Ин амали ў барои духтар ҳам дардовар буду ҳам раҳмовар. Беш аз ин ҳангоме ки духтар маҳви хаёлу андешаи худ оиди табиат ва махлуқоти он буд, ҷавон бепарвоёна дуди сигорро ба атроф сар медод. Ногоҳ духтар дид, ки ҷавон оташи сигорро ба болои тортанак пахш кард ва ўро кушт.

Марги тортанак марги ишқи нопойдори ин ҳар ду буд. Ишқе, ки дар фосилаи вақту фазо кўтоҳ, вале моҳиятан пур аз ҳикмат аст. Нависанда хонандаро маҷбур мекунад, ки маҳз сари ҳамин масъала, ки ба воситаи тасвири рамзомези марги тортанак ифода кардааст, биандешад. Он ҷузъиёте, ки нависанда аз амалу кирдори ин ду қаҳрамони ҳикоя

мушоҳида кардааст, моҳият ва савияи ахлоқу маънавиёти онҳоро муайян мекунад. Духтар ҷавонро меомӯхт. Ва чанд ҷузъиёте, ки дар тасвири нависанда буду шуди одамияти ўро ошкор сохт, дили духтарро аз ҷавон хунук кард. Нависанда пеши назари мо ду типи инсонро, ки яке (ҷавон) бедарду лоқайдӯ сабукрӯҳу бешафқат аст ва дигаре (духтар) боақлу бораҳму аҳамиятхоҳу адолатпарвар аст, ба вучуд меоварад.

Албатта, ин маънӣ барои мо гапи нав нест. Тимсоли чунин одамонро мо дар зиндагӣ ва адабиёт бисёр медонем. Вале чизи тозае, ки ин маънии куҳнаро тобиши нав баҳшидааст, ҳамоно усули тасвири хаёлангез, шоирона ва андешапарвар аст, ки онро нависанда бо муваффақият анҷом додааст.

Дар фароварди таҳлили ин ҳикоя як мулоҳизаи ҷолиби мунаққид Абдуҳолиқ Набиевро оварданием, ки мегӯяд: «тавассути навиштаҳои Баҳманёр табиат аз як воситаи муқаррарӣ, як воситаи санҷиши инсон, ба объекти муҳими тасвири тадқиқи бадеии зиндагӣ ва олами ботинии инсон табдил ёфта истодааст».

Ин пайбурди мунаққидро ҳикояҳои маҷмӯаи дигари нависанда «Аспи обӣ» (1988) низ таъйид мекунад. Омезиши мавзӯӣ ва муаммоҳои табиат бо тақдири инсон ва ҷомеа мазмуни ахлоқӣ ва иҷтимоии навиштаҳои Баҳманёрро афзудааст. Мунаққид Раҳим Муслмонқулов ба китоби «Аспи обӣ» тақриз навишта, аз ҷумла таъкид карда буд, ки «боиси диққати ҷиддии адиб ба экология барои соҳибдилон маълум: торафт хароб шудани муҳити табиӣ. Оё инҳо нишони харобӣ нестанд, ки ҳаво торафт ғализ мешавад, об торафт бештар заҳролуд мегардад, ба полезу боғот торафт зиёдтар дору мезанем.

Обанборҳои азим месозем... Адиб ҳам ба табиат аз чандин ҷониб нигаристааст: онро ба одобу ахлоқ, ба урфу русуми аҷдодӣ, ба саодати имрӯзӣ фардоӣ, ба тансихатию умрдарозӣ ва ғайраю ҳоказо пайваستاаст».

«Аспи обӣ» номи яке аз ҳикояҳои Баҳманёр аст, ки китоби дуюмаш ба он мусаммо шуда. «Аспи обӣ» як ҳикояи пуртасвири афсонамонанд аст, вале мазмуни он афсона нест. Ҷузъиёте аз ҳикоя замону макони мушаххаси воқеаи

дар ҳикоя тасвиршударо низ ишора мекунад. Тасвир дар ин ҳикоя ба ҳаде тасаввурист, ки чун навори кино пеши чашми мо ба ҳаракат меояд.

Марди аспбоз бо тамоми шўру шавқ аспро дўст медорад. Ин хислат дар тинати ў зотист, зеро «Вақти зода шудан вай гираву фарёд накард. Шиҳа кашид. Чун асп шиҳа кашид. Доя кар буду ин шиҳаро нашунид. Модар зирак буду ин нуқсро пинҳон дошт». Баъдтар вақте ки вай ба по равон шуд, ўро «гум мекарданду дар охури асп хобида меёфтанд». Ин мард аз ҳамон тоифаи аспбозоне буд, ки «якашон, ба гуфтаи мардум, сад нашуд. Солҳои шастум, яъне ба тартиботи чорводории хрушёвӣ, аспашро ба гўшт надод, балки ба дарахт қантар карда, аз пушти гўшаш паррондааст ва худ ҳам девона шудааст».

Ин чо маънии таъкидии нависанда якест: дасти даҳолати бераҳмона ба сарнавишти махлуқони табиат барои инсон чуз фочиа натиҷаи дигаре нахоҳад овард. Гоҳо оқибатҳои даҳолати ин ислоҳоти бемаънӣ ислоҳнопазир буда, зиёнаш ба наслҳои баъдӣ низ мерасад.

Ба ин маънӣ, аспи обӣ рамзи муқаддасоти муҳити зиндагӣ буда, фарёди вай ва марди аспбоз бонги хатарест, ки ба ҳарфҳои калон-калони «SOS» бояд дар дилу рӯҳи насли одамизод навишта ва посдорӣ шавад.

Дигар аз ҳикояҳои ҷолиби нависанда ҳикояи «Соли малах» мебошад. Ин ҳикоя бо гунҷоиши масъалаҳои иҷтимоиву ахлоқӣ ва ҳам тасвири устакорона яке аз ҳикояҳои хуби Баҳманёр аст. Ин ҳикоя низ тасвири рамзомез дорад. Рафтори ҷоҳилона ва гоҳо аҳмақонаи шоҳзодаи Валиаҳд ҳам маънии ошқорӣ даҳолат ва бедодӣ нисбат ба табиатро дорад, ҳаммаънии пўшида ва рамзомези нобаладӣ ва кўтоҳандешии ҳокимони вақтро ифода мекунад. Бубинед: бо як нозу итоби занаш, ки аз вақвақи ғуқҳо гўё хобаш намебарад, Валиаҳди ноқисулақл ба дўхтани даҳони ғуқҳо фармон дод. Натиҷаи ин фармон ҳамин шуд, ки ҳамон сол мамлакатро пашшаву хомўшак зер кард». Ва боз ба канда ни даҳони ғуқҳо амр намуд. Амри кадушоҳонаи дувуми Валиаҳд зиёд кардани шабушкпарварӣ буд, ки оқибаташ худ аз худ маълум аст. Валиаҳд ҳамоқатро ба ифрот мерасонад: ў мефармояд, ки паррандаҳоро нест кунанд, то ан-

борҳо аз гандум пур шавад, тиҷорат афзояд ва ғайра. Ҳамин тавр ҳам мекунад. Паррандаҳо комилан аз байн рафтанд, мамлакатро малах пахш кард.

Дар баробари ду рӯҳ як тасвири тимсол қарор дорад, яке ҳамоқати валиаҳдҳо, дигаре воқеиятест, ки нисбати табиат хунхорӣ буда, ба қавли адиб «табиат ин хунхориҳоро» ба мо намебахшад, балки «ҳоло вай аз мо» қасос мегирад.

Ҳикояи «Нархи одам» ривоятро дар бораи Аттори Нишопурӣ зинда месозад. Дар ҳикоя нависанда боз ба мавзӯи хунхорони вақт ва халқу аҳли ҳунари ҷафокаш боз мегардад. Аттормо ҷондорҳои амири вақт — «соия Ҳудо» дастгир мекунад ва истинтоқаш менамоянд. Нависанда як саҳнаи зинда, пур аз фоҷиаро, ки аз ҳамоқати амирзодагон сар шуда, ба таҳқиру азоб ва ниҳоят сар буридани Аттормо анҷом мегирад, тасвир мекунад.

Нависанда дар ин ҳикоя «як рӯзи тираву пурдари»-и зиндагии инсонро дар мисоли сарнавишти ривоятии Аттормо «Айёми номард» ба тасвир кашидааст. Барои Ҷоқуи муғул кӣ будани Аттормо аҳамият надорад, зеро ба назари ӯ касе набошад, «ин мардум ғайр аз он ки бо шамшер сарзаниву дастмашқдихӣ, дигар ба коре намеоянд». Аттормо низ дар назари мардуми бумӣ (соҳибватан) Аттормо буд. Аттормо буд, ки «олам ғайр аз неки аз ӯ чизе надидааст». Ҷоқуи муғул аз буридани сари шайх Аттормо лаззат мебарад. Леймотиви ҳикоя — «Офтоб чун як қурси ларзони сард аз Машриқ ҷониби Мағриб мегелид. Боз як рӯзи пурдари аз ин айёми номард доман печид» — дар таъкиди фоҷиаи таърихӣ гуфта шудааст, ки муғул ба сари тоҷикон ҳамчун қазои Яздонӣ оварда буд ва бисёр аламангез аст, ки тоҷикон онро дар ҳақиқат «қазои Яздон» шинохта, ҳатто аксаран муқобилият ҳам намекарданд.

Ҳикояи «Пешрави дор» низ бисёр муассир буда, дар таъкиди бемаргии марди боҳунар ва фанопазирии ҷабру зулм ва салтанати ҳокимони вақт гуфта шудааст.

Яке аз хусусиятҳои эҷодиёти Баҳманёр аз он иборат аст, ки вай бо рамзу тимсол сухан мегӯяд ва заминаи бештарини ҳикояҳояш афсонаву ривоятҳоянд. Яъне афсонаву ривоят сабки ӯро муайян мекунад. Мо ин хусусиятро дар ҳикояҳои «Соли малах» ва «Нархи одам» дидем. Ин тарзи

тасвир дар қиссаи «Заринаи Зарнигор» тобиши тозае пайдо кардааст. Агар мазмуни мухтасари қиссаро берун кашем, албатта, чизи бисёр оддӣ менамояд.

Мири Сармаддара, ки ба Мири Валӣ мулаққаб буд, Зарина ном духтар дошт. Зарина калон мешуд. Вақте ки мири Агмаддара ба ӯ хостгор фиристод, падар ҷавобе надод. Хостгор мири нави Агмаддара Бектош валади Темуртош буд. Чун Мири Валӣ Бектошро ноумед кард, ӯ ба ғазаб омад ва ба Сармаддара ҳучум овард. Баъди хунрезихоӣ зиёд духтари Мири Валӣ розӣ шуд, ки падар ба ивази қатъи хунрезиву ҷанг ӯро ба Бектош диҳад. Ва ҳамин тавр ҳам мешавад. Ҳамин ки Бектош Заринаро ба Агмаддара, ба қасраш мебарад, азоби ӯ бештар мешавад. Ӯ, ки зани аввалашро бо хизматгораш дар як ҷогаҳ дида, ҳардуро кушта буд, метарсад, ки бо ин ҳусну малоҳат Зарина нашавад, ки ба ӯ хиёнат кунад. Барои эҳтиёт деворҳои қалъаро баланд мекунад, побонҳову занони ҷосусро низ зиёд мекунад, то касе ба ҳарам надарояд.

Бо вучуди ин дар наздикии девори қалъа мусофире пайдо мешавад, ки ӯро Бектош девона мешинохт. Ин ҳамон ҷавоне буд, ки Зарина дар хоб дидаву ба дугонаҳояш ҳар гоҳ таъриф мекард. Ин ҳамон ҷавоне буд, ки Зарина ӯро барои Сармаддара фоли бад шинохта буд ва боре ӯро ҷуста-ҷуста то пой қалъаи Мири Валӣ аз барои Зарина омада буд. Ин ҳамон ҷавоне буд, ки низ хоб дида буд, ки Зарина аз ӯст.

Чун Бектошро оташи рашк месӯхт ва донист, ки Зарина ҳангоми аз қалъа берун омадан бо мусофири девона ҳарфҳое радду бадал мекунад, зиёда девона шуд ва мусофирро амр кард, ки хоки ӯро тарк кунад, то зинда монад. Чун мусофир ба ӯ итоат наовард, Бектоши Темуртош ӯро кушт. Вале боз ҳам Заринаи Зарнигор ҳангоми аз канори қароргоҳи сангии мусофир гузаштан ба шабеҳаи ӯ, ки дар хаёлаш буд, ҳарф мегуфт ва ҳарфаш ин буд: «Орзуи ман дидан буд, дидам, шунидан буд, шунидам. Биҳишт, ки хӯрдан надорад?!»

Бадгумонӣ Бектошро ба он меоварад, ки Заринаро низ мекушад ва худашро низ хидматгорон субҳе «бо даҳони то беҳи гӯш қач мурда ёфтанд». Ҷасади валади Темуртошро се

роҳ ба хок месупоранду хок ҳар бор берун меафканад. Ниҳоят кулол Боғшо сағонае месозад, онро дар танӯр мепазад ва ҷасади Бектошро ба сағона гузошта бо нӯкароне, ки ҳамроҳаш оварда буд, ба ватанаш роҳи мекунад.

Сужети қисса аз ҳамин гуна афсона иборат аст. Вале ин афсона сарнавишти талхи инсон ва замонро дар худ фаро гирифтааст. Ин афсона тимсол дорад. Тимсолаш замон, макон ва ҳокими золими вақт аст, ки тамоми маънӣ ва ғояи асар гирди он чарх мезанад. Қиссагӯ — қаҳрамони ҳамешагии Баҳманёр Бобои Баҳром ба ин қисса рангу раван мерезад. Вале дар оғози қисса Бобои Баҳром қаринаи воқеаи қисса — маҳалли зуҳури онро ишора мекунад ва мулло Бухоризодаи олим онро тасдиқ менамояд. Бо ин муаллиф таъкид карданист, ки тавачҷӯҳ кунед, он чи ин чо ҳаст, чуз афсона дарде ҳаст, ғаме ҳаст, ранҷе ҳаст.

Ва мо аз сарнавишти Мири Валӣ — ҳокими Сармаддара дармеёбем, ки ӯ ба туфайли одамият ва ақлу фаросат «дар ин қаламраву дигар обравои ҳамсоя обрӯву эътибори зиёде» доштааст. Духтари Заринаи Зарнигор тимсоли ишқи пок, саодати худодода, малоҳату поки ва орзуву зиндагист. Ӯ ба ҳақде дар камоли ифбат ва одамият аст, ки дар тасвири нависанда мутлақ аст, ваҳй аст, дар хаёлҳову гумонҳо зиндаги дорад, бинобар ин, чун биҳишт дидан дораду хӯрдан не. Ва дар замин ҳамтои худу рӯёҳояш касеро чуз девонаи мусофир намедонад. Ин девонаи мусофир низ шахси оддӣ нест. Ӯ дар ҷавони дари ганҷинаҳои илмо кушод, чанд китобе навишт ва «илмзада» шуд. Ӯро палидиву палаштиҳои ҷаҳони воқеи «илмзада» кард.

Ин ду намоди (тимсоли) мутлақ дар қисса, Зарнигору Мусофир, ки ҳар ду толиби ҳаманд, ҳамдигарро меёбанд, вале Биҳишт дидан дораду хӯрдан не! Достони сарнавишти ин ду, ки поку бегуборанд, дардовару андӯҳзояст, зеро ҳуқуқи одамвор зистанро аз онҳо гирифтаанд. Кӣ гирифтааст?

Вақте ба ин савол ҷавоб меҷӯем, қабл аз ҳама чехраи Бектош валади Темуртош пеши назар меояд. Дар шинохти ҳайсиати инсонии ӯ он қадар майна об кардан лозим нест. Ӯ ҷаббор аст, золим аст, мисли ҳамтипҳои худ беақлу гумроҳ. Типи ҳокимонест, ки қаринаашро ҷаҳон бисёр дидаву

шунида. Ў бо Ҷафохое, ки ба мучримон мефармояд, амирони манғитро, кору амали онҳоро пеши чашми мо зинда медораду зинда мекунад. Нависанда дар тасвири ботину зоҳири ў рангҳои равшани заминиро ба кор мебарад. Ва бо ин таъкид мекунад, ки маҳз ҳамин тоифа зиндагиرو фалаҷ, одамонро бадбахту сияҳрӯз ва ҷаҳонро фосид месозанд. Сабабгори рехтани хуни одамон ва сарсонии онҳо мешаванд.

Ин қиссаи Баҳманёр қасидаи ишқи поку қудсӣ, ҷавонмардиву ифбат, достони сарнавишти инсонии покест, ки заҳри таърих ва маъмурони онро беандоза кашидааст.

Дар қисса лаҳзаҳои муассире ҳастанд, ки нависанда бо эҷоди онҳо ба кори ҷаҳон механдад. Масалан: «Қавиҳайкал гуфт: «Ман мири Агмаддара — Бектош валади Темуртошам!» Мусофирро ин ҷавоб асар накард, ки боз суол дод: «Болотар аз ту кист?» Мири Агмаддара гуфт: «Аҳриманпаноҳ, амири аморат, волии мақомат, нерубахши диёнат, зиммодори қазоват, султони мусулмонони Варзруд Гиёсиддиншоҳ валади Шаҳобиддиншоҳ!» Мусофир гуфт: «Болотар аз ў кист?» Бектош валади Темуртош лаҳзае андеша кард ва гуфт: «Ҳеч кӣ!» Мусофир лабханд дод ва гуфт: «Ҳамон ҳеч кӣ» — манам». Вале афсӯс, ки ин таъризи кушандаи девонае (девонаи ба кори худ ҳушёр) ба умқи ақли Бектошҳо намерасад.

Қисса рамзҳои зиёде дорад ва ҳар кадоме маънию асоси асарро тақвият мебахшад.

Дар навишти Баҳманёр сабки устувори ривоят, ки баҳрае аз насри ривоятии классикӣ дорад, равшан зоҳир гардидааст. Дар мавриди далоили сўйи такомул ва пешрафт будани хунари нависандагии ў боз сухан гуфтан мумкин аст, вале мо ҳамин ҷо нуқта гузошта, қиссаи дигари вай «Санги сабў»-ро аз назар мегузаронем.

Ин қиссаи Баҳманёр аз навиштаҳои пешинааш бо фарогии воқеияти дардовар, бо ифшои рӯҳияи қаҳрамонон, бо тасвири амиқ ва пурмаънии ҷузъиёти воқеият, ки ҳолати равонии қаҳрамонро хеле дақиқ ифода мекунад, фарқи зиёд дорад. Хонандаро ба андешаи дардовари дар бораи инсон ва мақому манзалати ў дар зиндагӣ водор месозад. Ба ифодаи дигар, ин қиссаи сирф фоҷиавист. Тақдир не,

балки шароити зиндагӣ сарнавишти фоҷиавии қаҳрамонони қиссаро, ки аз онҳо чуз ёди дарднок чизе ба ёдгор нест, таҳия кардааст. Мо дар тасвири нависанда осиебонро мебинем, ки танҳо ба хотири муҳайё сохтани ризқи зану духтараш умр мефарсояд. Холдор-зани осиебон низ коре дорад. Гулбутта – ягона фарзанди онҳо гирду пеши падару модар пилмида мегардад. Омаду рафти Шаҳбози дузд ва қаробати ӯ бо ин хонавода шояд боиси фоҷиаи сарнавишти ин хонадон мегардад.

Осиебон Шаҳбози дузд ро қабул кард, нону ҷо дод. Вале ин раҳзани сарсон дар сари ҷонкании осиебон ба зани ӯ дасти таарруз дароз кард. Ва дар ин амал зан низ гуноҳшарик буд. Осиебон, ки мурд, Шаҳбоз зани бевамондаи осиебонро никоҳ карда, ба занӣ гирифт. Вале «нигоҳи мизонӣ»-аш ба духтари осиебон – Гулбутта ӯро, ки аслан дар бисотаи одамият набуд, ба кӯйи ноодамӣ тела дод. Бо ваҳшонияти ба худаш хос модари Гулбутта – зани никоҳиашро дар ҷангал бо дос зада кушт ва мурдаи ӯро руст карда, пораҳои мӯй ва либосҳои хунолудашро далел оварда, эълон кард, ки гург хӯрд. Баъди ин фоҷиа замина тайёр кард ва Гулбуттаи «бекас»-ро ба занӣ гирифт. Оқибат Гулбутта донист, ки модарашро Шаҳбоз куштааст, бо ҳамон досе, ки модарашро кушта буд, Шаҳбозро кушт ва худаш низ «чун зуғутаи карафси бурида, бечон ба замин афтод». Бо ҳамин нависанда ба сарнавишти пурфоҷиаи қаҳрамононаш нуқта мегузорад. Ин ҳама воқеият бо як ҷаззобӣ ва назокати хоси суханварӣ дар қисса ба тасвир омада, ба сари кас як коса оби сард мерезад. Суоли аввале, ки пайдо мешавад, ин аст: мо ба киву чӣ дар ин дунё дил мебандем? Эҳсоси ноумедӣ дар қисса ҳаст ва ба дили хонанда соя меафканад. Сояи ҳам даҳшат ва ҳам раҳмат. Бале, раҳмати мо меояд ба осиебоне, ки барои зани бунёди ахлоқаш ковок умрашро сарф кардаасту ин зан ҳатто дар вақти ҷонкании ӯ натавонист, ки худро ба гуноҳ олула накунад. Дар шафати ҷасади шавҳари мурдаистодааш зино кард. Раҳмати мо меояд ба зане, ки шавҳари дардмандаш хоҳишҳои нафсонии ӯро бароварда наметавонаду сабабгори ангезаи меҳри ӯ ба Шаҳбози дузд шудааст. Раҳмати мо меояд ба духтараки муштипари дар охир «бекас» монда – Гулбутта, ки аз дарди модар во-

қиф буд ва оқибат қурбони сабукандешии модар гардид. Ва бо орияте, ки дошт, қасди падар ва модарро аз Шаҳбози дузд, ки зўран бо ў ҳамтан шуда буд, гирифт. Ин ҳама таассуфангез аст, вале чӣ илоҷ воқеияти зиндагист.

Нависанда дар баробари ин ҳама разолату бераҳми ва худфидой чехраи маънавии осиебонро мегузорад. Осиебон мурд, вале вақти чанозабарон аз беэҳтиётӣ мурдаи ў аз тобут гелид ва ба дарё рафт. Ин ҳодиса занро зиёда метарсонад, шабаҳи осиебон ўро барои гуноҳаш думболагир аст. Вай барои худ чунин хулоса кард, ки яқин осиебон он шаби қон канданаш Шаҳбозу ўро ҳамканор дида, аз кат нимхез шуд ва ҳамаро диду худаширо ба мурда андохт. Дар хаёлаш буд ё воқеият, овози ўро чанд бор шунид. Шаҳбоз низ овози ўро шунид, аз тарс ларзид. Балки ҳангоми куштан Холдона дид, ки осиебон «байни шаппаҳои бурси муқобил сар бароварда буд ва заҳрханда мезад». Холдона низ «ресмонро ба қад партофта, рӯи он ҳезум мегузошт, як дарза монда буд, барои донаи дигар ҳам шуда буд, ки чизи тезе байни шонаҳояш фуру рафт, дарди қонқоҳе тамоми вучдаширо сўзонд, рӯи дарзаи ҳезум афтод ва қонталвоса қомат рост кард, аввал чизе, ки дид, ин шавҳараш буд». Ин шабаҳи огоҳкунандаро Шаҳбоз низ вақте дид, ки Гулбутта досро ба шонаи ў фуру хаст ва Шаҳбоз «аз ин тааҷҷуб накард, аз он чи пушти сари Гулбутта дид, чашмонаш аз ҳайрат ба фарқи сар ва ҷисмаш ба замин чапагардон шуданд. Ин дам аз паси сари Гулбутта қаҳ-қаҳи ханда баланд шуд, вай баргашту дар чорчўбаи дари оғил падарро дид, падари ришу мўйлабаш бетартиб, ба тан пўстаккашидаро дид.

Осиебон дами дар истода буду даст дароз мекард ва бо ангушти ишора Шаҳбозро нишон дода, аз ханда заъф мезад». Ва «таҳаммули ин ҳамаро дили нозуки Гулбутта» низ надошт, ки «бечон ба замин афтод».

Образи мафҳуми сароб – шабаҳи осиебон хости инсонии ахлоқии нависанда аст, ки қанбаи ахлоқӣ ва зиндагисозии қиссаро тарҳ медиҳад: дар ин дунё ҳама чизро ҳисобе ҳаст, ҳар кас ба кардааш мукофот хоҳад гирифт.

Ва шабаҳи осиебон ба ёди онҳое, ки дар ин қисса ба вачҳе гуноҳ кардаанд, ёд аз кишташон орад ба ҳангоми дараф!

Баҳманёр нависандаи соҳибсухан аст. Услуби хоси ифода дорад, тарзи сужетофарӣ, истифода аз санъатҳои бадеӣ, забони фасеҳу ширадор насри ӯро ба шеър наздик месозад. Дар навиштаҳои аз сабки насри ривоятӣ судманд истифода мекунад. Ва ба ифодаи дигар, дар онҳо таровати осори классикон мушоҳида мешавад.

НАМУНА АЗ ОСОР

Санг ва сабӯ

Бобои Баҳром тарихи Сармадехро чунин даврабандӣ мекунад: даври аввалро даври Гилкафанон меномад, даври дувумро даври Кафанхӯрон мехонад, даври саввумро — даври Беҳабарон.

Дар даври Гилкафанон мардум ҳама бечораву овораву бемоя будаанд. Бенавой то ба ҷое буда, ки мардум ба танашон пирохану ба мурдашон кафан намеёфтаанд. Аз ин рӯ, тани мурдари бо гил... андова мекардаанд, тобистон дар офтоб, зимистон назди оташдон мегузоштаанд, то хушк шавад, сипас ҷаноза мехондаанд ва бурда ба хонаи охираш мегузоштаанд. Кӯдакон қурси моҳи осмонро нон пиндошта, канда додани онро аз модарон хоҳиш мекарданд. Ва ин матал аз он замон монда: нон дар нондон, калиди мадангаш дар осмон.

Ҳарчанд, мегӯяд бобои Баҳром, мардум нодору дасткӯтоҳ буданд, баору баномус буданд, ба қавл устувору зоминдор буданд, ба доди ҳамдигар мерасиданд, аз ҳамдигар пуштибонӣ мекарданд...

Даври Кафанхӯрӣ — даври сериву пурӣ, хариву дурӣ, фиску сарҳӯйӣ будааст. Анборҳо пуру сарҳо холӣ, хонҳо пурнеъмату дилҳо пуркина буда. Ҳатто чорпоён аз сериву пурӣ пушкаҳои чарбуандуд ихроҷ мекардаанд. Думбаҳои гӯсфандон то ба замин мерасидаанд, роҳ гашта наметавонистаанд, чигинаҳои чархдор зери думбаҳо мебастанд, то роҳ бираванд.

Бухлу кина, ҷаҳолату ҳамоқат байни мардум ба авҷ расида буд, ки писар марги падарро мехосту падар чашми диди писарро надошт. Бухлу кина дар зиндагӣ он қадар

дар мағзу устухонашон чо гирифта буд, ки мегўяд бобои Баҳром, пас аз марг низ оромашон намегузошт. Мурдаҳо дар гўр кафанҳоро бо дандон мегазиданд, ки пайвастагони зиндамонда низ як-як бимиранд, зери хок шаванд, зару симе, ки ба онҳо насиб накард, ба дигарон низ насиб накунад. Ва наздикони мурда маҷбур буданд, гўрро бикуюшанд, кафанро аз даҳони мурда бикашанд ва ба даҳонаш як мушт танга бирезанд, то кафанхўри накунад. Нобовари ва бухл ба ҳамдигар то ба ҷое буда, ки агар падар мемурад, шаб писар ба гўристон мерафт, гўр боз мекард, ҷумҷумай сари падарро нарм мекард ва боз номаълум бармегашт, агар писар мемурад, ин корро падар мекард...

Ё ба Худо хуш наомад ё замин ин ҳама ҷаҳолатро таҳаммул натавонист кардан, ки заминларзаи саҳте шуд ва кам қасон дар ин мулк зинда монданд. Ва насли онҳо кам-камак зиёд шуд ва даври саввуми торихи Сармаддеҳ оғоз ёфт, ки онро даври Беҳабарон ном карданд, зеро мардумони ин давр на аз даври Гилкафанон боҳабар буданду на аз даври Кафанхўрон. Мулло Бухоризода чунин даврабандии торихи Сармаддеҳро воҳимаву бофтаву сохтаи ровии бебадали Сармаддеҳ медонад.

Аммо бобои Баҳром ба риши дар осиеб сафед нокардаи худ қасам мехўрад, ки бофтаву сохтаи кори Баҳманёр асту воҳимаву муболиға кори Холдори Чилдурўғ, ман ҳар чӣ дидаам ё шундаам, ҳамонро мегўям. Агар худораҳматҳое, ки ман аз уно ин ҳамаро шунда будам, чизе бофтаву сохта бошанд, Худо биемурзадашон, ки банда як ноқили ахбораму бас. Ҳар чӣ ҳаст-нест, ман ба бобои Баҳром саҳт ихлосмандам ва ба гуфтаҳош шак намеорам, ба ҷой дошта ни ҳаводиси мазкур дар торихи Сармаддеҳ бовар дорам, чӣ тур бовар накунам, ки аз он бадтар низ имрўз воқеъ мебардад. Мисол мехоҳед? Бо ман биед.

* * *

Шаҳбози дузд дар сояи гўт ба дамгирӣ нишаста буд ва ба осиеби дами дара менигарист. Осиеб чун ятимақ, сағираи ҳайрон паҳлуи рўдаки камоб, маълум набуд чаро Шаҳрўдаш номидаанд, дами дара болотар аз он ҷое, ки Шаҳрўд ба Кафкрўд мерехт, истода буд. Шаҳрўд бо гулмоҳии худ

маъруф буд ва ҳеч рӯду рӯдаке дар Сармаддара ин миқдор гулмоҳӣ надошт, ки Шаҳрӯд дошт. Осиёбон гулмоҳиро шаҳмоҳӣ мегуфт. Шаҳбози дузд нашунида буд, ки каси дигаре гулмоҳиро шаҳмоҳӣ гуфта бошад. Ў ҳар вақт ки ағбаро пушти сар гузошта, то ба ин гӯт мерасид ва ба дамгирӣ менишаст, пеши худ қавл мегузошт, ки ин раҳ аз осиебони худозада мепурсад, ки чаро ў гулмоҳиро шаҳмоҳӣ мегӯяд, ҳар раҳ фаромӯш мекард. Дар кӯдаки Шаҳбозро метарсониданд, ки шабҳо дар осиеб гӯлу ачина базми ҷодуӣ барпо мекунанд ва ҳар раҳмондаеро биёбанд, агар раҳмашон ояду нахӯранд, тилизму девонааш мекунанд. Онҳо танҳо ба осиебону наздиконаш кордор намешаванд. «Ана барои чӣ вай бо зану бачааш осебе намебинад». Гузашта аз ин, онҳо оилаи осиебонро аз ҳар гуна дузду бадхоҳ пуштибонанд. Бо зикри калимаи «дузд» Шаҳбоз лабханди нописандона кард. «Аз мани дузд пуштибон нашуданд!» Ҳароина ў моҳе як-ду раҳ ба осиеб меомад, баъд аз дар роҳро шаҳрҳо пайи рӯзи давидан, ўро хуш меомад, ки ба ин гӯшаи хилват биёяд, ду-се рӯз бароҳату фароғат дам гирад. Вай барои осиебон ҳеч гоҳ меҳмони ноҳонда набуд, як чизак — ним чизаке осиебон ҳамеша аз ў хоҳиши овардан мекард. Ҳоло низ ана дар ин халта ду сар қанду як баста чой, ду порча хонатласу як қабза гулмех — супоришҳои осиебонро овардааст. Ҷойи рафт ҳам надошт Шаҳбоз. Дар деҳ як бародар дорад, ки даҳ сол аст, на ба хонааш рафтааст, на рангашро дидааст. Даҳ сол пеш онҳо барои як порча замин, мероси падар тезу тунд шуданд, бародар мехост дар ун замин барои писараш хона андозад. Шаҳбоз, ки дар фикри зангири афтода буд, низ чунин ният дошт. Ана, даҳ сол аст, ки ў аз баҳри замин гузаштааст, ҳамчунин аз баҳри бародар низ. Худаш мондаву сари танҳояш. Дар роҳҳо ва шаҳрҳо дуздӣ мекард, моли дуздиро арзон мефурӯхт, ба шаробу занҳои сабукпо сарф мекард ва деҳро пазмон мешуд. Ба ин пазмонӣ ҳеч кор карда наметавонист. Бо роҳи наздиктарин — бо роҳи ағба бармегашт, лек ба деҳ намерафт, дар ҳамин осиеб, ки чоряк фарсах аз деҳ дуртар аст, лангар мепартофт ва ду-се рӯз, гоҳе як ҳафтаи тамом манзил мегирифт. Худаш низ намедонист, ки дар деҳ чӣ гум кардааст, ки онро пазмон мешавад, дилдодае надошт; оне ки ба занӣ мехост, кайҳост

шў кардаву бачаи зиёд зоидааст; ҳамрозе надошт, то дарди дил бикунад... Шояд чун гурги танҳо, беёру ошно гаштану ҳеч зиндагиашро ба сомон наандохтан ба дилаш мезад ва дар ин мулк, ки кўдакиву айёми беғамиаш гузашта буд, таскин меёфт, ё шояд ба умеди меомад, ки хешу ақрабо аз гуноҳаш мегузаранд, ба осиеб меоянд, ўро ба деҳ даъват мекунад, барояш як дар хона меандозанд ва ўро побанди якумраи аёлу замин месозанд.

Ҳароина гоҳе пеши худ иқрор мекард, ки ба оворагиву молимардумдуздӣ аз ночорӣ даст задааст, чун дигарон меҳнат кардану зистан барояш хуштар аст. Ва ҳоло ў аз фароз ба осиебон ҳасад мебарад, барои камтарак хушбахти, ки ў дорад. Зан дорад, духтар дорад, осиеб дорад ва ин дара ҳарчанд тангу пурсанг аст, ризқи ду-се гову даҳ-бист гўсфанду бузашро ба серӣ медиҳад. Занаш ҳам саҳл зане нест. Шаҳбоз ҳеч як занеро бо чунин пайкари ҳузарб надида буд: қадаш аз қади осиебон як-ду ваҷаб боло, шонаҳош низ фарохтар, синаҳояш барҷаста, тарҳи рўяш низ хушрехт буд ва ҳамаи ин гувоҳ меод, ки дар ҷавонӣ моли бозоргире буда ин зани сиюпанҷсола. Ва чӣ ба ин осиебони гарангнамову касалманд насиб кардааст, ба Шаҳбоз муаммо буд. Аҷаб нест, камбағале аз осиебон қарздор шуда, пардохта натавониста, духтарашро гузашт карда бошад... Аҷаб нест... Гўр ба сараш, ҳар чӣ ҳаст-нест, ҳақиқат ин аст, ки ў соҳиби чунин мол аст, на Шаҳбоз. Ҳарчанд... Шаҳбозро чунин менамояд, ки зан ба ў бетафовут нест: аз омаданаш хурсанд мешавад, гоҳ-гоҳ гарм-гарм менигарад, аммо ҳеч як ишорае намекунад, ки Шаҳбоз рамуз гирад, пайкари ҳузарби ўро ба замин пахш кунад, синаҳояшро бифишорад, лабонаш бигазад, хуншор кунад... Аз пеши худ ў чуръат намекунад, ки ягон амали зиёдатӣ нишон диҳад, ҳамаро расво созад, раваду ин гарм-гарм нигоҳ карданҳо маънои дигар дошта бошанд, аз соддадилӣ ё меҳмоннавозии ў бошад ва чун Шаҳбоз ҳаракати бечо кунад, доду фарёд бардорад, шарманда созад...

Дигар ў наметавонад ин ҷо бимонад, наметавонад дигар ба ин ҷо қадам гузорад, вай, дузди бехонумон ҳар моҳ, ду моҳ як раҳ наояд, пазмон мешавад, гўё хонаву дари худро ёд мекарда бошад...

Ў, ки хонаву даре надорад, ҳар сангу бурси ин агба хонаву дари ў, шаб ҳар кучое дарёбад, сар мемонаду хоб меравад, агар дар шаҳр бошад, хонаи як ошно, ки ҳеч худро бароҳат ҳис намекунад, танҳо дар хонаи осиебон худро одам барин мебинад, на барои он ки зани осиебон либосҳояшро, чирки якмоҳашро беҳазар мешўяд, худ бо духтараш дар хонаеву ўро бо осиебон дар як хона ҷогаҳ мепартояд, балки... ҷин занад, ў аниқ намедонад, ки чаро, чаро маҳз дар ҳамин хонаву маҳз ба ҳамин мардум дилбастагӣ дорад. Ба ин осиебони касалманд, ки занаш аз дилсўзӣ худ халтаҳои гандуму орд мебардорад, дўлро холӣ мекунад, унс гирифтааст, ба зане, ки ўро бо нигоҳи гарм-гармаш афсун кардааст, меҳр пайдо кардааст...

Савол ва супоришҳо:

1. Баҳманёр чӣ гуна нависанда аст? Оиди рўзгориш нақл кунед.
2. Оиди услуби ҳикоянависии Баҳманёр фикратонро гўед.
3. Баҳманёр дар ҳикояҳои чӣ гуна ғояро пеш рондааст?
4. Кадом ҳикояҳои адибро хондед ва кадомаш ба шумо маъқул аст?

АДАБИЁТИ ТОЧИКИ ЎЗБЕКИСТОН

ТАШАККУЛИ НАЗМ ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Ўзбекистон яке аз дав-
раҳои пурбор дар рушду нумӯи адабиёту фарҳанги халқҳои
сокини он, аз ҷумла тоҷикон мебошад.

Истиқлол барои сурудани ашъори гуногунмавзӯ ва гу-
ногунжанри тоҷикӣ ба шоирони мо илҳоми нав бахшид.
Дар натиҷа шоҳаи нави адабиёт бо унвони адабиёти форсӣ-
тоҷикӣ Ўзбекистон ба вучуд омад, ки вижагиҳои худро
дорад.

Адабиёти давраи истиқлолро шартан ба ду давра тақсим
кардан мумкин аст:

- 1) давраи якум аз соли 1991 то соли 2000;
- 2) давраи дуюм аз соли 2001 то имрӯз.

Дар давраи аввал адабиёти тоҷик дар ин сарзамин ба
сифати шоҳаи мустақил ба вучуд омада, шакл гирифта бо-
шад, дар давраи дуюм аз ҳар ҷиҳат ташаккул ёфт ва маври-
ди тарғибу ташаккул қарор гирифт.

Дар давраи аввал шоирони соҳибкитоб ангуштшумор
буданд ва дар бораи осори онҳо ниҳоят кам мақолаҳо на-
вишта шуда буд, аммо пас аз солҳои 2001 нашри китобҳои
таълимиву бадеӣ, илмиву оммавӣ ба суръат афзуд, ки дар
пешрафти адабиёти ҳавза нақши худро гузошт.

Намунаи ашъори шоирони тоҷики Ўзбекистон дар баёз-
ҳои «Гулдастай Самарқанд», «Қаҳқашони орзу», «Ҷилои
ахтарони Сўх», «Суханобод», «Гулистони адаб», «Сарводаи
Сурхон», «Армуғони Самарқанд», «Сапедадам» ва ғайра
мавриди мутолиаи алоқамандони каломии мавзун қарор ги-
рифт. Дар бораи таҳлили баррасии адабиёти ин ҳавза

адаби муҳаққиқони дохиливу хориҷи фикру мулоҳизаҳои қиматбаҳо гуфта, воқеъбинона ба баррасии ашъори шоирони он пардохтаанд. Аз ҷумла, фикру ақидаҳои адабиётшиносони эронӣ Иброҳим Худоёр, Аббосали Вафой, Ҳабиб Сафарзода дар таҳлилу баррасии шеъри форсӣ-тоҷикии ин ҳавзаи адаби қобили мулоҳиза аст. Яъне, гуфтан мумкин аст, ки шеъри тоҷикӣ дар хориҷ низ муаррифӣ шудааст.

Дар хориҷ аз кишвар нашр шудани китобҳои «Боғи бисёрдарахт», «Аз Самарқанди чу қанд», «Донишномаи забон ва адабиёти форсии Ўзбекистон: қарни бистум то кунун», «Намунаҳои шеъри Ўзбекистон», «Форсисароёни Ўзбекистон» далели ин даъвост.

«Сарводаи Сурхон» нахустин баёзи шеърест, ки аз намунаи шеърҳои шоирони ҳавзаи адабии Сурхондарё иборат буда, фарогири зиндагинома ва намунаи ашъори 84 нафар шоир мебошад, ки дар сад соли охир дар ҳавзаи адабии Сурхондарё зиндагӣ ва эҷод кардаанд.

Ба ғайр аз ин, дар зимни баъзе китобу рисолаҳои дигар оиди шоирону нависандагони ин ё он маҳал маълумоти мухтасар оварда шуда, намунаи осорашон пешниҳод гардидааст, ки «Нилу ва нилуиён»-и Муҳаммадсафои Вафозод, «Деҳаи зарҳез»-и Юнуси Имомназар аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Фаъолияти маҳфилҳои адабии «Гули санг», «Чашмаи хуршед», «Қаламдору», «Худафрӯз», «Амвоҷи Варорӯд», «Сапедадам» ва ғайраҳо дар рушду нумӯи истеъдодҳои ҷавон заминаи мусоид фароҳам оварданд. Имрӯзҳо маҳфили «Амвоҷи Варорӯд» дар вилояти Сурхондарё дар такон додани истеъдодҳои ҷавон нақши боризе дорад. Ҳамчунин, маҳфили адабии «Худафрӯз» дар ноҳияи Сӯх тайи ҳар чанд муддат амал мекунад ва эҷодкоронро дар атрофи ҳам гирд меорад.

Бояд зикр намуд, ки рӯзномаҳои «Овози тоҷик», «Овози Самарқанд», ҳамчунин, саҳифаҳои вижаи шеъри «Садои Сурхон» таҳти унвони «Ганҷина», саҳифаи махсуси «Бохтар» ва «Ховар» бо номи «Сарвода» дар муаррифӣ ва тарғиби шеъри тоҷикӣ роли калон бозидаанд. Дар шабакаи иҷтимоии фејсбук саҳифае бо номи «Адабиёти форсӣ-тоҷикии

Ўзбекистон» боз шудааст, ки адабиёти ҳавзаи адабии Ўзбекистонро тарғибу ташвиқ мекунад.

Тайи 27 соли истиқлолият беш аз 700 китобу рисола ва маҷмӯаҳои хурду калон ба забони тоҷикӣ ба нашр расидаанд, ки аксарияти онҳо аз шеърӯ ҳикоя иборатанд. Махсусан, баъд аз солҳои 2000-ум ба баъд наشري китобу маҷмӯаҳои шеърӣ ба шумор афзуд. Айни замон баъзе шоирон беш аз 10 маҷмӯаву китоби мустақили шеърӣ доранд, аксарияти онҳое, ки имрӯз дар доираҳои адаби муаррифи мешаванд, ҳадди ақалл як ё ду маҷмӯаи худро ба нашр расондаанд.

Дар Ўзбекистон дар баробари адабиёти ўзбек адабиёти тоҷик ба туфайли истиқлолият ривоч ёфт ва дар қатори ҳавзаҳои адабии Эрон, Афғонистон, Тоҷикистон ҷойгоҳи худро устувор намуд. Аммо ҳанӯз тадқиқи густурдае рӯйи ин адабиёт сурат нагирифтааст. Дар ҳақиқат, ниёз ба нақди созандае эҳсос мегардад, ки бурду бохти беш аз чоряк асри адабиёти тоҷикро дар Ўзбекистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳад.

Дар натиҷаи рушди адабиёти замони истиқлол ҳавзаҳои адаби дар миқёси вилояту ноҳияҳо, аз ҷумла дар вилояти Самарқанд, шаҳри Тошканд, вилояти Сурхондарё, ноҳияи Сўх, вилояти Тошканд ва мавзеҳои дигари тоҷикнишин маҳфилҳои адаби фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Дар муҳити адабии шаҳри Тошканд эҷодкороне мисли Паймон, Абдулло Субҳон, Ҷаъфари Муҳаммад, Файз Маҳмуд, Бекназари Тўйназар, Муҳаммад Шодӣ, Шоқаҳҳор Салимов, Тоҷибой Икромов, Абдуллоҳи Тоҳириён, Матлуба Шоалиева, Юнуси Имомназар, Озармеҳр, дар вилояти Самарқанд Салим Кенча, Акбар Пирўзӣ, Аслиддин Қамарзода, Нормурод Каримзода, Ҳаёт Неъмат, Ҳусейн Рашидӣ, Адаш Истад, Бахтиёр Чумъа, Асадулло Шукуров, Фозил Шукурзод, Ҳоча, Парисо, Дилшода, Баҳодур Убайдӣ, Дилрабо Насимӣ, Маҳбуба Неъматзода, Маҳбуба Турсунова, Шухрат Ҳусейнов, Худоназари Оқсой ва даҳҳо нафари дигар, дар вилояти Сурхондарё Нусратулло Шоимардонов, Сулаймон Ҳочаназар, Чоршанбе Бойбўсинов, Абдулло Раҳмон, Муҳаммадҷон Раҷабӣ, Холбой Ҷалил, Муҳаммадҷон Шукуров, Равшани Эҳсон, Ўғулой Чўрабоева, Истад Қосимзода,

Шерзод Саидов, Исматулло Ҳалимов, Шодӣ Карим, Олим Панҷизода, Абдуқаҳҳори Муҳаммадали, Абдубароти Қодирӣ, Шаҳнозаи Сулаймон, Солеҳи Муҳаммадҷон, Шарифи Халил, Очил Йўлдош, Раҳматуллоҳи Насриддин, Иззатуллоҳи Кенча, Зебо Бобозода, Саидаи Синавӣ, Искандари Мирзо, Сурайё Норманӣ, Зебуннисо Шокирова, Мастулло Каби-ров, Барнои Саломиён, Илҳом Хидиров ва дигарон, дар вилояти Тошканд Абдуқайюми Ҳасанзод, Шухрати Бобоҷон, Қутбиддин Мирзоматов, Нурулло Каримов, дар Бухоро Аминҷон Шукуров, Асад Гулзодаи Бухорой, Ҳадя, дар ноҳияи Сух Масъуди Мирзо, Неъматуллоҳи Суннатулло, Нодир Нодирӣ, Раҳимбердӣ Тошматов, Садриддини Ҳушёрӣ, Расулбеки Аҳмадзод, дар вилояти Сирдарё Додо Ҳоҷизода, Пайғом қаламкашони тоҷикзабон мебошанд, ки ҳар яке дар пешрафти адабиёти тоҷик бо эҷодиёти худ саҳм-гузор буданд ва ҳастанд.

Намунаҳои адабиёти бачагона дар осори Асад Гулзода, Маҳбуба Неъматзода, Паймон, Зебунисои Тоҳириён, Бахтиёр Чумъа, Дилрабо Насимӣ ва дигарон бештар ба назар мерасад. Бояд гуфт, адабиёти бачагона, хусусан, шеърӣ мувофиқ ба синну соли онҳо дар остонаи такмили инкишоф аст.

ҚОЛАБҲОИ СУННАТИИ НАЗМ

Дар ин давра мавзӯ ва мундариҷаи ашъори шоирон ва сё гардид, истифода аз қолабҳои гуногуни шеърӣ боиси он шуд, ки ҳам шеърӣ суннатӣ ва ҳам шеърӣ нав идома пайдо кунад.

Қолабҳои суннатии ғазал, рубоӣ, қитъа, дубайтӣ, маснавӣ аз маъмултарин жанрҳои адабии ин давр мебошанд, ки дар онҳо рӯҳи замон инъикос гардидааст. Мухаммасғӯӣ ҳам то андозае дар шеърӣ шоирон дида мешавад, аммо на ба андозаи ғазалу рубоӣ.

Ғазал қолаби шеърӣ машҳур ва маъмул аст, ки дар адабиёти тоҷик собиқаи бениҳоят зиёд дорад. Ҳоло ҳам шоире нест, ки дар ин жанр қувваозмоӣ накарда бошад, аммо ба сабаби он ки дар ин қолаб ифода кардани фикри худ ва

нигоҳ доштани руҳи замон ба ҳама кас даст намедихад, аксарият аз ин қолаб даст кашида, ба жанрҳои чорпораву дубайти ё намудҳои дигари назм рӯй меоранд. Муносибати шоирон бо қолаби ғазал дар сатҳи гуногун аст. Ҳарчанд, ки ғазал таърихи ҳазорсола дорад ва устод Рӯдакӣ беҳтарин намунаҳои ғазалро офарида буд, то имрӯз ҳам душвориву машаққати ғазалгӯӣ дар адабиёт эҳсос мегардад.

Дар адабиёти навини тоҷик устод Лоҳутӣ ғазалро идомата додааст, аммо бо тақозои ҳаёти иҷтимоӣ ва талаботи сохтори сиёсии давр пас аз солҳои сиюми асри гузашта ба қолаби ғазал камтар эътибор меоданд. Пас аз солҳои 70-уми асри сипаришуда дар баробари дигар адибон Лоиқ ба ин шакли суннатӣ рӯй оварда, дар сурудани он таҷриба андӯхт ва ниҳоят ғазали имрӯзии тоҷикро ба миён овард, ки дар онҳо зиндагии имрӯзаи мардум инъикоси худро ёфтаанд. Дар ҳавзаи адабии Ўзбекистон қолаби ғазал роиҷ буд, аммо пас аз солҳои навадуми асри гузашта густариш пайдо намуд ва як зумра қаламкашоне ба майдони адабиёт омаданд, ки дар гуфтани ғазал майли бештар доштанд. Ин навъи адабӣ сол ба сол тақомул пазируфт. Ҳамин аст, ки дар эҷодиёти баъзе шоирон ғазал ба ҷойи аввал гузашт. Қолаби ғазал дар эҷодиёти Паймон, Абдуллоҳи Субҳон, Абдуллоҳи Раҳмон, Ҷаъфар Муҳаммад, Нормурод Каримзода, Фозил Шукурзод, Асадуллоҳ Шукуров ва дигарон ҷойгоҳи алоҳида дорад.

Доираи мавзӯ ва мундариҷаи ғазал низ густариш ёфт ва ғазалҳои ишқӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ, панду ахлоқӣ ба вуҷуд омаданд.

Қолаби дубайти шояд аз лиҳози нуфуз ва эътибор пас аз ғазал дар ҷойи дуюм қарор гирад. Зеро нисбат ба рубоӣ вазни сабуқтар дошта, зуд ба гӯшу зеҳни хонанда коргар мешавад. Чандин шоирони мо имрӯз дафтари дубайти таҳия кардаанд, ки дар онҳо бардошти шоирон аз табиат, муҳити зиндагӣ, вазъи замон, ҳолатҳои шодиву андуҳи инсон ифода гардидааст. Дар осори Паймон, Абдуллоҳи Субҳон, Сулаймон Хоҷаназар, Абдуллоҳи Раҳмон ин навъи адабӣ корбурди фаровон дорад. Минҷумла, Сулаймон Хоҷаназар дар маҷмӯаи «Олами роз», Абдуллоҳи Раҳмон дар «Қадаҳи лола» фақат дубайтиҳои худро гирд овардаанд.

Чорпора аз маъмултарин навъи шеър ба шумор меояд, ки дар адабиёти муосир хеле зиёд корбаст мегардад. Сабаби ин тавачҷуҳ ба қолаби мазкур асосан, дар осон баён кардани фикр аст. Мисли ғазал то ба охир як қофияву радифро нигоҳ доштан шарт нест, балки дар ҳар як банди шеърӣ қофияву радифи навро овардан мумкин. Ҳам дар адабиёти рус, ҳам дар адабиёти тоҷику ўзбек ин навъи адабӣ роиҷ аст. Ба шоир имкон медиҳад, ки мазмунро бидуни мамониат ба назм дарорад ё ба тасвирпардозӣ назаррас даст ёбад.

Ҳар як шоири замони истиқлол вижагиҳои худро дар эҷод дорад. Масалан, Асад Гулзода кӯшидааст, ки бештар барои бачагон шеърҳои самимӣ гӯяд ва аксари шеърҳои ифодагари руҳияи бачагон мебошанд. Паймон на танҳо вазни арӯзо мукамал медонад, балки дар истифодаи амалии он низ хеле устакорона муносибат дорад, аз ҳамин лиҳоз дар ашъораш камтарин нуқсоне дар масъалаи вазну қофия ба чашм намерасад. Бар замми ин, дар ифода кардани эҳсосоти худ забони суфтаву услуби ҳамабобро корбаст мекунад.

Абдулло Субҳон ҳам дар қолаби шеъри нав, ҳам дар шеъри суннатӣ эҷод мекунад, дар офаридани ташбеҳҳои нав ва гуфтани дидаву шунидаҳои хеш дар қолаби шеър имкони бештар дорад. Абдуллоҳи Раҳмон ҳар як суханашро дар тарозуи амал баркашида мегӯяд, яъне, аксари гуфтаҳои инъикоси зиндагии рӯзмарра ва шахсияти ӯ мебошанд. Ашъори Ҷаъфар Муҳаммад ҳам аз лиҳози шакл, ҳам аз ҷиҳати мазмун дорои вижагиҳои хос аст. Ӯ ҳам дар сурудани ғазал, ҳам дар шеъри нав мавқеи худро дорад ва огоҳии кофӣ аз шеъру адабиёт суханашро муассир ва мондагор кардааст. Сулаймон Хоҷанзар дубайтиҳои табииву дилчасп навишта буд. Ба шеърҳои рӯҳи фалсафӣ амида тавониш аз комёбиҳои ӯ дар ин ҷода аст.

ШЕЪРИ НАВ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Бисёр масъалаву рӯйдодҳои ҳаёти воқеӣ ҳаст, ки ба қолаби шеър даровардани онҳо душвор аст, чунки шеъри суннатии мо бо таври горизонталӣ андозагирӣ карда мешавад.

Дар шеъри нав бошад, аз тариқи вертикали истифода мебаранд. Ин шеваи нигориш барои муффассал суханронӣ кардан созгор аст.

Дар адабиёти ҷаҳон шеъри нав ҷойгоҳи махсус дорад ва чи дар Фарб, чи дар Шарқ ба таҳаввулоти кулӣ ноил гардидааст, яъне, дар баробари рушди техника ва технология техникаи шеър низ ба такомул рӯбарӯ шуд. Беҳтарин намунаи осори шоирони пешқадами милливу ҷаҳонӣ ба ҳамин усул ё қолаби шеъри навишта шудааст, онро сарфи назар нокарда, истифода бурдан ба манфиати мо хоҳад буд, ки доираи ҷаҳонбинии мардумро васеъ карда, ҳисси зебоипарастиву шеърдӯстии онҳоро инкишоф медиҳад.

Шеъри нав як ҷузъи асосии адабиёти миллии мо қарор гирифтааст, дар онҳо мавзӯи худшиносӣ, ватандӯстӣ, ҳифзи арзишҳои миллии матраҳ гардидааст, набояд аз он канорагирӣ кард.

Дар бораи фарқият ва умумиятҳои навъҳои ҷудоғонаи шеъри нав мисли шеъри сапед, шеъри озод, мавҷи нав, шеъри ноб, чорпора, ҳойку, танка, шеъри зулол дар китобҳои назариявӣ маълумоти фаровон дода шудааст.

Дар бобати назарияи шеъри нав рисолаву китобҳои бисёре ба нашр расидааст, ки «Тилло дар мис»-и Ризо Бароҳанӣ аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Шеъри нав ҳарчанд ба сари худ ҳамчун як шоҳаи алоҳида зухур карда буд, аммо ҷараёнҳои дигари он, яъне, шеъри сапед, шеъри озод, шеъри зулол, шеъри мавҷи навро дар худ фаро мегирад.

Умуман, ҳама навъҳои шеъри нав аз тариқи адабиёти Аврупо ба адабиёти мо дохил шудаанд, лекин як чизро бояд зикр намуд, ки дар адабиёти тоҷик ин гуна қолабшиканиҳо дар сохтори шеър дида мешуд.

Абулқосими Лоҳутӣ дар бобати тарҷума, Пайрав Сулаймонӣ ҳамчун давомдиҳандаи кори Айни дар масъалаи шеъри нав, Муъмин Қаноат, Лоиқ, Бозор ва даҳҳо нафари дигар шоирони пешқадами муосири тоҷик дар баробари ашъори суннатӣ шеърҳои мондагоре дар навъи шеъри сапед низ эҷод намудаанд.

Чунонки ҳар як сухани дорои вазну қофия ва дар қолаби *аа*, *ба*, *ва* навишташуда ҳанӯз ғазал ба шумор намера-

вад, дар адабиётшиносии муосир низ ҳар сухане, ки ба қисм-ҳо ҷудо шудаву дар ҳар сатре алоҳида тақтеъ карда мешаванд, шеъри нав ё шеъри сапед нест. Талаботи шеъри нав дар навбати худ аз қонуну қоидаи вазни арӯз ҳам ҷиддитар аст, зеро дар он ҳадафи асосӣ эҷод кардани як образи нав аст, вагарна сухани обшустае беш нест. Дар вазни арӯз шеър агар мазмуни бикру образи тозае надошта бошад ҳам, ақаллан ба хотири вазну қофия ва оҳангноки истифода ё ҳифз карда мешавад. Аммо дар шеъри нав, ки ҷони шеърро ҳамон образи нав ташкил медиҳад, бидуни он ҳеҷ аҳамияте касб намекунад.

Дар ин қолаб ба комёби мувваффақ нашудани аксарияти шоирон низ дар ҳамин аст. Шеърҳои дар ин қолаб навишташуда бо зебову таровати худ агарчи вазну қофияи ба назар намоеън надоранд, аммо ҳеҷ гоҳ кӯҳна ва ё нобуд намешаванд. Мисли ин қитъаи Сипехрӣ:

*Ба суроғи ман агар меод,
Нарму оҳиста биёед, мабодо,
ки тарак бардорад
Шишаи нозуки танҳои ман.*

Дар ин қитъа шоир эҳсосоти худро бо шакли зебову мўҷаз ва пурмуҳтаво ифода кардааст, ки аз ҳар гуна сохтакориҳо дур аст.

Падидаҳои нахустини шеъри нав дар «Авасто» дида мешавад, яъне метавон гуфт, ки шеъри нав собиқаи сеҳазорсола дорад. Дар адабиёти классикӣ баъзе ҳолатҳои қолабшиканӣ ва фарёд аз дасти вазну қофия дида мешавад, аз ҷумла, дар ашъори Мавлоно бештар ба назар мерасад, ки нишон медиҳад, вазни арӯз ҳамеша барои маҳдуд кардани фикр замина фароҳам меовардааст.

Аммо шеъри нав ба таври воқеӣ дар адабиёти тоҷик аз «Марши хуррият»-и устод Айни шурӯъ мешавад, ки дар ҳамохангии «Марселеза»-и фаронсаӣ ва илҳом аз шоири рус Владимир Маяковский ба зухур омадааст.

Худи устод Айни соли 1952 дар яке аз шеърҳои ба Маяковский бахшидаи худ эътироф мекунад, ки ҳангоми сурудани «Марши хуррият» зери таъсири ашъори ӯ қарор доштааст.

Кори устод Айниро Лоҳутӣ, Пайрав ва Ҳабиб Юсуфӣ дар адабиёти тоҷик идома додаанд.

Дар нимаи аввали солҳои шастуми асри XX дар адабиёти тоҷик таҳаввулоте падида омад, ки шеърӣ нав дубора рушду нумӯ кард ва дар сари ин таҳаввулот Муъмин Қаноат қарор дошт, ки бо оғоз аз ӯ шеърӣ нави тоҷик ҷон гирифт ва дар ашъори Бозору Лоиқ ва Гулрухсор идома ёфт. Муъмин Қаноат дар «Сурӯши Сталинград» ном асари худ шеърӣ навро ба тарзи ҷаззобу дилпазир суруд.

Минбаъд Лоиқу Бозор бо таъсирпазирӣ аз адабиёти рус ва Эрон ба сурудани ашъори нимоиву сапед қадам ниҳоданд. Бинобар эътирофи адабиётшиносон Бозор Собир нисбат ба дигарон дар сурудани шеърӣ нав майли бештар нишон дод, зиндагии мардуми тоҷикро вориди шеър кард.

Ӯ тасвирпардозихоро аз Нодири Нодирпур омӯхта, шеърӣ тасвирии тоҷикиро бо камоли маҳорат суруд, ки хеле табиӣ ва дилнишин баромадааст.

Пас аз фурӯпошии собиқ шӯравӣ дар саҳнаи адабиёти тоҷик шоироне мисли Фарзона, Сиёвуш, Доро Начот зуҳур карданд, ки дар ташаккули шеърӣ нав дар баробари қолабҳои суннатии шеър мисли ғазал, дубайтӣ, рубой, маснавӣ аз худ ибтикори зиёд нишон доданд.

Дар адабиёти тоҷикии Ӯзбекистон низ ин ҷараёни шеърӣ пас аз истиқлолият дар баробари дигар қолабҳои шеърӣ инкишоф ёфт ва намояндагони он мисли Паймон, Абдулло Субҳон, Ҷаъфар Муҳаммад, Фозил Шукурзод, Хоҷа, Дилшода, Парисо ба қолабҳои шеърӣ нав тавачҷуҳ намуда, дар мавзӯҳои худшиносӣ, арзишҳои миллӣ, ватандӯстӣ, ишқ, зиндагӣ, ирфон ашъори худро сурудаанд.

Ҳарчанд намунаҳои шеърӣ нав дар эҷодиёти баъзе шоирони ҳавзаи адабии Ӯзбекистон то замони истиқлол дида мешуд, аммо баъди солҳои навадуми асри гузашта анвои гуногуни он қуллан такомул ва ривож пайдо кард.

Дар ибтидои солҳои навадум асосан, қолаби шеърӣ озод бештар истифода шуда бошад, баъдтар бо таъсирпазирӣ аз адабиёти Эрон ва ҷаҳон шеърӣ сапед низ инкишоф ёфт.

🌿 НАМУНАИ АШЪОРИ ШОИРОН 🌿

Паймон

Ўзбекистон, Ўзбекистон

Ҳеч шак бар ин сухан нест,
Тифли инсон беватан нест.
Баҳри ҳамчун ман ҳабибат,
Ҳубби ту панд аст, фан нест.

Ўзбекистон, Ўзбекистон,
Ҳафт пуштамо Ватан!
Сарзамини саргузаштам,
Сарнавиштамо Ватан!

Силкиву марҷони тустам,
Дидай, мижғони тустам.
То қаҳон боқист ин сон
Ҷони ҷони ҷони тустам.

Ўзбекистон, Ўзбекистон,
Ҳафт пуштамо Ватан!
Сарзамини саргузаштам,
Сарнавиштамо Ватан!

Қисматам бо туст пайванд,
Дар ту бо сад решаам банд.
Муттакои муддаоям,
Кай тавонам аз ту дил канд?!

Ўзбекистон, Ўзбекистон,
Ҳафт пуштамо Ватан!
Сарзамини саргузаштам,
Сарнавиштамо Ватан!

Абдулло Субҳон

Ғазал

Зодрўзам як шаби фасли баҳорон будааст,
Вақти эҳёи табиат, баъди борон будааст.

Фурсати лабрезии дарёи ҷонафзои Сир
3-оби рўду чашмаҳои кўҳсорон будааст.

Лаҳзае, ки аз нафасҳои насими рўҳбахш
Муғҷабандӣ дар хаёли шохсорон будааст.

Айни вақти вошуданҳои гули бодоми кўҳ,
Соати хамёзаҳои обшорон будааст.

Даврае, ки дар дили гарми замин набзи дигар,
Манзили бобои деҳқон киштзорон будааст.

В-он даме, ки ҷоми лола дар кафи кўҳу камар,
Мисли ҷоми май ба дасти майгусорон будааст.

Боғҳои истироҳат, соҳили анҳори сабз
Хилвату меодгоҳи дўстдорон будааст.

Орзуи дидани Наврўз – арўси нозанин
Дар дили муштоқи садҳо интизорон будааст.

Ҷаъфар Муҳаммад

Мо мондем

Баски шўридадилу маҳви тамошо мондем,
Ҳама рафтанд, фақат мо лаби дарё мондем.

Ҳама дар соҳили «имрўз» расиданд ба ком,
Мо лаби соҳили «уммед ба фардо» мондем.

Раҳнамоён ҳама рафтанд, дар ин роҳи хатир
Ману дил яккаву бечораву танҳо мондем.

Ишқ дар хотири айём намонду ману дил
Ҳамчунон ошиқу дилдодаву шайдо мондем.

Ҳукми моро бинавиштанд, қалам ҳам доданд,
Чашми мо баставу гуфтанд, ки: «Имзо!» Мондем...

Дил бубастем ба як ламъа нишот, аз мастӣ
Ғофил аз шаъшаъаи «Шамсу зуҳӯҳо» мондем.

Чаъфар, аз базми тараб бодагусорони муҳиб
Ҳама рафтанд, дар ин хона фақат мо мондем.

Сулаймон Ҳочаназар

Дубайтиҳо

Тани мо қолаби афсурдаи мост,
Дили мо ҳадяи наспурдаи мост.
Ҳавасҳое, ки дар дил парваридем,
Нафасҳои ба сина мурдаи мост.

Натарсам ҳеҷ гоҳ аз рафтани ҷон,
Натарсам ҳеҷ гоҳ аз шарри шайтон.
Валекин ҳар нафас ман дар ҳаросам
Зи макру фитнаву найранги инсон.

Забонам мояи осори ман шуд,
Забонам чорагар бар кори ман шуд.
Ба бунёди сарои миллати ман
Забонам пояи девори ман шуд.

Ба завқи мо ҷаҳон пайрезӣ карданд,
Зи феъли мо балоангезӣ карданд.
Барои маснаду амволи дунё
Банӣ одам ба ҳам хунрезӣ карданд.

Абдуллоҳи Раҳмон

Навписанд афтодааст

Тарҳи нав овар, ки олам навписанд афтодааст,
Одамӣ аз навписандӣ арҷманд афтодааст.

Ояд аз хокистари Мансур «Аналҳақ» бар машом,
Гарчӣ аз ҳақгӯӣ ўро сар ба банд афтодааст.

Дар тавоноӣ зи зулми норавое даст каш,
Санги оташзо дуои мустаманд афтодааст.

Оҳи ногоҳ ибтидои инқилоби олам аст,
Оташе бошад, ки дар пойи сипанд афтодааст.

Сар бурун кардан набитвонӣ зи ҷайби эҳтиёҷ,
Одамӣ дар дасти хоҳиш пойбанд афтодааст.

Ҳаминонон монда эмин аз нишонгирон басте,
Яккатози саркаш аз аспӣ даванд афтодааст.

Ҳар кӣ вичдон раҳни сарват кард, шуд беобрӯ,
Ҳар кӣ дорад таҷя бар худ, нописанд афтодааст.

Мурд Маҳмуду аз ӯ ҷуз номи бад боқӣ намонд,
Номи Фирдавсӣ зи некӣ арҷманд афтодааст.

Нормурод Каримзода

Эй Самарқанди азиз...

Ай Самарқанди куҳан, ай махзани асрорҳо,
Дар канорат ҷилва дорад бо виқор Афросиёб.
Ҳамчу дарё ҷӯш дорӣ фарқи чандин корҳо,
Вақти он омад, ки гӯям як-ду ҳарф аз сарҳисоб...

Ай Самарқанди ғазал, гаҳвораи фарҳанги Шарқ,
То ҳанӯз овози дилҳои бузургон бишнавам.
Ҳар ваҷаб хокат аҷаб тимсоли ному нанги халқ,
Аз тамошои ҷилоят фарқи илҳом мешавам.

Ай Самарқанди чу қанд, ай хонаи аҳли ҷаҳон,
Дар ту чанги Рӯдакиву нойи Румӣ дар навошт.
Ҷоми Хайём мебарад аз дил губору ормон,
Ҳар китоби Ибни Сино беҳтарин марҳам, давост.

Ай Самарқанди дилам, кошонаи меҳру вафо,
Дар барат чун Оби Раҳмат турфа заҳмат мекашам.
Аз Зарафшон қуввату нерӯ бигирам чун дуо,
Аз Сиёбу Оби Машҳад, Мӯлиёнат дилхушам.

Ай Самарқанди қашанг, ай равзаи ризвони ман,
Ай назаргоҳи Худову зумраи пайғамбарон!
Дар ниҳодат мавҷ дорад рӯҳи аҷлодони ман,
Мерасад бар гӯш аз дур муждаҳои сугдиён...

Ай Самарқанди азиз, бо номи некат зиндаам,
Ман намегунҷам ба худ аз вусъати завқу сурур.
Ишқи покатро ба мағзи қону дил қо додаам,
Синаам саршор аз эҳсосу тугёни гурур...

Дилшодаи Фарҳодзод

Ғазал

Бе мужда менишинам, аз ту хате наояд,
Чун бебаҳор барге, к-ў дергаҳ напояд.

Холии бесадое чун лонаи парасту,
Бо ёди як баҳоре, к-аз дай чӣ сон барояд?

Танҳо туй, ки наздик бо ин ҳама ҷудой,
Он гуна, к-ин ҷудой андар ҳисоб н-ояд.

Ҳар гаҳ, ки менависӣ, пур мешавам зи вожа,
Ин мурғ, ин парасту аз нав ба гуфтан ояд.

Бо ман навис, эй дўст, бемуждаам маяфган,
Бигзор бепаёмӣ аз баҳри мо барояд!

Савол ва супоришҳо:

1. Адабиёти давраи истиқлоли Ўзбекистон бо кадом хусусиятҳои бартарӣ дорад?
2. Адибони давраи истиқлолро номбар кунед ва дар бораи осори онҳо маълумот диҳед.
3. Дар ин давра кадом жанрҳои суннатӣ беиштар инкишоф ёфтаанд?
4. Ташаккули шеъри навро дар адабиёти ин ҳавзаи адабӣ гӯед.
5. Баёзҳои назмиву насриво номбар кунед.
6. Афзалиятҳои шеъри замони истиқлолро гӯед.
7. Дар маҳами зисти шумо шоирон ҳастанд? Агар бошанд дар борай ҳату эҷоди онҳо маълумот ҷамъ намоед.

ТАШАККУЛИ НАСР ДАР ДАВРАИ ИСТИҚЛОЛ

Наср дар солҳои истиқлолият то андозае такмил ёфт, аммо ҳанӯз дар ҷодаи наср хеле кам нафарон қалам мезананд, ки аз ақибмонии наср гувоҳи медиҳад. Наср пас аз солҳои навадими асри гузашта дар адабиёти тоҷик умуман, дар адабиёти тоҷики Ўзбекистон хусусан, хеле ба охираги рушд меёбад. Намояндагони наср таҷрибаҳои ғании дар наср ҳосилкардаи нависандони бузурге мисли Садриддин Айни, Сотим Улуғзода, Ҷалол Иқромӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Сагтор Турсун ва дигаронро аз худ карда, идома медиҳанд. Айни замон дар соҳаи наср Адаш Истад, Чоршанбе Деҳнави, Муҳаммад Шодӣ, Бекназари Тўйназар, Зоҳир Ҳасанзода, Юнуси Имомназар, Бахтиёр Чумъа, Истад Қосимзода, Абдуллоҳи Тоҳириён, Шарифи Халил, Ўктами Иброҳим аз ҷумлаи нависандагоне мебошанд, ки дар шаклҳои гуногуни наср қаламфарсой мекунанд. Баъзе аз онҳо дар наср тариқи зуллисонайнаро пеш гирифтаанд, ки Чоршанбе Деҳнави ва Муҳаммад Шодӣ аз он ҷумлаанд.

Наср нисбат ба назм камтар таҳлил ва баррасӣ гардидааст, бинобар ин, зарурати тадқиқу таҳлили насри замони истиқлол пеш меояд, ки аз ҳар ҷиҳат дар рушди насри ҳавзаи адабии Ўзбекистон аҳамияти вижа дошта, барои ислоҳи камбудииҳо ва ривоҷи эҷодиёти адибон имконият фароҳам меорад. Ба вучуд омадани як қатор асарҳои насри ба мисли «Талоши зиндагӣ»-и Чоршанбеи Деҳнави, «Дар кўчаҳои шаҳр»-и Бекназари Тўйназар, «Муборақбод»-и Муҳаммад Шодӣ (қисмати наср), «Аз санг саҳт, аз гул нозук», «Ҷоми саргардон»-и Юнуси Имомназар, «Дар пошнаи кўҳи ба-

ланд»-и Шарифи Халил «Зафар» ва «Бозгашт ба ҳаёт»-и Зоҳир Ҳасанзода, «Шеваи пойиз»-и Пайғом (қисмати наср) аз чумлаи осори насри ба шумор меоянд. Боз даҳҳо асарҳои насрии нависандагони Ўзбекистонро дар замони истиқлол зикр қардан мумкин аст, аммо ба сабаби дарозо шудани сухан аз зикри номи онҳо худдорӣ мекунем. Бояд гуфт, дар заминаи наср адибоне мисли Болта Ортиқзода, Адаш Истад, Истад Қосимзода, Чоршанбе Деҳнавӣ, Аминҷон Шуқуров, Аслиддин Қамарзода, Раҳимбердӣ Тошматов, Муҳаммад Шодӣ, Шарифи Халил, Муҳаммадҷон Раҷабӣ, Бекназари Тўйназар, Бахтиёр Чумъа, Шерзод Саидов, Ўғулой Ҷўрабоева, Зоҳир Ҳасанзода, Шуҳрат Ҳусейнов, Искандари Мирзо, Нуралии Раҷаб, Солеҳи Муҳаммадҷон, Барнои Саломийн ва дигарон асарҳо офаридаанд.

Жанрҳои ҳикоя ва новелла дар осори нависандагони ҳавзаи адабии мо мавқеи калон доранд. Бо таъсир аз мактаби устодони бузурги ҳикоя мисли А. Чехов, Ги де Мопассан, А. Қаҳҳор, Ф. Муҳаммадиев нависандагони мо дар ҳикояҳои худ рўзгори одамони муосирро инъикос қардаанд. Масалан, Адаш Истад чун устои жанри фантастикӣ дар адабиёти тоҷик мавқеи калон дорад. Таҷрибаи ӯ дар наср собиқаи зиёд дорад. Дар ҳикояҳои Чоршанбе Деҳнавӣ таъодҳои зиндагӣ бо шакли услуби нав дар симои қаҳрамонони асар инъикос ёфта бошад, Бекназари Тўйназар кўшидааст, ки дар ҳикояҳои бидуни шарҳу тафсили зиёдатӣ ба баёни воқеа пардозад. Дар навиштаҳои муқолаҳои зиндаи одамонро меорад, ки аз афзалиятҳои насри ӯст. Муҳаммад Шодӣ аз нависандагони сермаҳсуле мебошад, ки дар ҳамаи анвои наср мисли ҳикоя, қисса ва роман қувваозмоиҳо дорад ва навиштаҳои бо ду забон дар матбуоти даврӣ ба нашр мерасанд. Ӯ дар баробари қори рўзноманигорӣ ҳунари нависандагиро идома мебахшад, ба ин хотир, дар насри ӯ бисёр деталҳо аз ҳаёти оммаи мардум ба чашм мерасанд, ки қолиби диққат аст. Юноси Имомназар ҳикояву қиссаҳои навиштааст, ки ҳам бо забон, ҳам бо услуби худ мутамомзанд. Ба ҳамин хотир, ҳама вақт асарҳои нишонрасанд. Шарифи Халил ҳикоянависиро бо шавқ ва майли тамом идома медиҳад ва яке аз ҳикояҳои, ки ба муаммои ҷанги шаҳрвандӣ ва оқибатҳои он бахшида шудааст, «Нон» ном

дорад. Ба воситаи ин ҳикоя аз ҳама боло истодани вичдон-ро нишон додааст. Дар ҳамин мавзӯ «Мори мулкӣ» ном қиссаи Чоршанбеи Деҳнави низ мавҷуд аст, ки тамоми воқеа дар даруни поезд мегузарад. Нависанда дар мисоли чанг ва сарсонихои мардуми тоҷик тазодҳои ҳаётро ифода кардааст. Бахтиёр Чумба аз чумлаи нависандагони чирадастест, ки дар офаридани ҳикоя маҳорати баланд дорад.

Метавон гуфт, ки насри тоҷикӣ дар кишвари мо дар даҳ соли охир нисбат ба солҳои аввали истиқлол хеле ривожу густариш ёфтааст ва пешрафтҳои зиёде дар пай дорад.

НАМУНАИ НАСРИ АДИБОН

Чоршанбеи Деҳнави

Ҳичолат

Султони Ҳиндустон ба шикор баромад. Ҳини шикор тахти равони дар болои фил гузошташудаи ӯ дар ботлоқ гӯтид. Ҳеч кас илоҳи баровардан наёфта буд, ки Паҳлавон Маҳмуд байни ду пойи пеши фил даромада, онро дар ду китфаш бардошта баровард. Султон ба қувваи ғайриоддии Паҳлавон Маҳмуд қоил шуда, «Аз ман чӣ меҳоҳӣ? Пурс!» гуфт...

Муаллима ҳикояи худро дар ҳамин ҷо нигоҳ дошта, ба хонандагон рӯ овард:

- Канӣ, Собирҷон, ту мебудӣ, чӣ меҳостӣ?
- Ман-мӣ? Ман... Мошини наппанав!
- Ту чӣ, Ҳошимҷон?
- Ман... Ман... дастгоҳи яхмосбарорӣ.
- Соҷида, ту чӣ?
- Ман... Пўстини пашмин.

Муаллима чун ҷавоби дилхоҳ нагирифт, аз як тараф пурсидан гирифт:

- Ман фил мегуфтам. Фили калон!
- Ман як сумка доллар.
- Ман компютер.
- Ман тўби футбол.
- Ман велик...

Аз ҷавоби рӯякии хонандагон ҳафсалаи муаллима пир шуд, магарки:

– Шумо манфиати худро фикр мекунад, – гуфт бо оҳанги афсӯсомез, – Паҳлавон Маҳмуд Ватанро, халқро фикр мекард. Медонед ӯ чӣ пурсид? Дусад нафар ҳамватанонаш, ки дар зиндони Султон занҷирбанд буд, озодии онҳоро пурсид...

Сари хонандагон ҳам хӯрд. Муаллима аз фикр накарда ҷавоб доданашон хиҷолат шудани онҳоро пай бурда, ҳикояро давом дод.

Муҳаммад Шодӣ

Осмон баланд

(Порча аз роман)

Асное Музаффар дар садамаи автомобилӣ ҳалок гашт, тифлакаш Умед шашмоҳа буд. Райҳон дар бисту яксолағӣ бева монд. Дунё ба чашмони ҷавонзан торик... Вай мисле ҳисоби вақт гум карда. Вале рӯзҳо мегузаштанд – дарёи зиндагӣ равон буду равон. Умед ҳам яксола шуда монд, ҳаракати роҳгардӣ мекард. Зулфияпапа, модаршӯи Райҳон, гирди тифл парвона. Ба ятимак хусусан Фарҳод, додари Музаффар (ӯву Райҳон дар як синф хондаанд), хеле меҳрубон. Ниҳоят, забон баровард Умед ва нахустин калимае, ки ба забон овард «дада» буд. Дада гӯён худро ба оғӯши Фарҳод меандохт. Ашки худ номаълум фуру бурда, бо як чӯши меҳри падарона, Фарҳод қону ҷигар – ёдгор аз бародари ҷавонмаргашро навозишу дӯстдорихо менамуд.

Зулфияпапа ҳамон азодор аст. Чудой аз нахустфарзанд, ки ҳамагӣ бисту се сол дошт, ўро обу адо месохт. Гирия мекард, нола мекард – сар ба кучо задан намедонист. Вале чӣ илоҷ – замин сахт, осмон баланд. Ба келинаш, ки духтар шуда монда буд ва... муҳри бевагӣ дар пешона дошт, аз дуру наздик талабгорҳо мебаромаданд. Даҳчанд мешуд ала-маш ва вучудаш бесадо фарёд мезад: «Аз Музаффарам мондам, акнун наход аз Райҳон ҳам чудо шавам?»

Сўзу гудози модаршӯ ба хуби ҳис мекард Райҳон, ба вай дилаш месўхт, лаб ба таскинаш мекушод:

– Модарчон, дилпур бошед, ба шавҳар намебароям. Ҳаёти худ ба шумо ва Умед бахшида, як умр ҳамин ҷо мемонам.

– Духтарчонам... – чашмони Зулфияпа пури об.

– Як умр ман дар ихтиёри шумо! – сар ба китфи ларзони модаршў ниҳод Райҳон. Дар хурдсолӣ аз навозиши модар маҳрум монда, дар симои ин зани бихишти гӯё модари азиз дубора дарёфта буд вай. Духтарвор дўст медошт, эҳтиромаш ба ҷо меовард.

– Модаракат садқа, – Райҳонро ба бар кашид Зулфияпа. – Меҳрубонам!

Ҳарду беовоз гиристанд.

– Ҳоло ту ҷавон, духтарчонам, бояд сари калоба ёбӣ. Шавҳар кунӣ. Чӣ будани танҳой, чӣ марги талх будани он ба ман аён. Духтаракам бояд рӯз бинад. Намехоҳам умри ҷавонаш убол шавад!

– Рӯзи ман дар ҳамин хона, модар.

– Лекин ту бояд рӯзи равшан бинӣ, Райҳон. Дар оила. Дар оилаи нав. Чун соҳибаи хона.

– Писаракам чӣ мешавад?

– Ғами ўро нахўр. Ман ҳастам, – ларзнок баромад овози модаршў.

– Модарчон!..

Зулфияпа бо маънои «илтимос, гапро ғоз надеҳ» дасти худ бардошт. Райҳон хомўш монд. Ва бесадо, дар вазъе, ки ҳиссе ба торҳои дилаш бераҳмона нохун мезад, модаршўро ба оғўш кашид.

Боз талабгор омад. Боз эҳсосе пуроташ ҳастии Райҳонро, ки шавҳар карданӣ нест, сўзонд. Ва баъде хостгорҳо рафтанд, Зулфия апа...

– Духтаракам!

Райҳон хост бо эътироз чизе гўяд, чизе фаҳмонад, вале нигоҳи модаршў он қадар пурилтиҷо, он қадар маъюсу узрхоҳона, ки вай, бидуни ихтиёр, суст шуда монд. Дар дилаш ҳиссе омехтаи шафқат ба таҳрик омад. Чӣ қадар меҳост сухане, ҳарфе ба муроди дили ин зани чун модаракаш мўнис ва маъюс, ки рӯзи мушқил, ҳоли ғарибе дорад ва дар ғами хушбахтии ўст, чизе гўяд. Вале наметавонист. Наметавонисту худро меҳўрд. Дили худро меҳўрд.

Вай ба модаршў наздиктар нишаст ва оҳиста сари ў ба банди дили худ кашид, ба мўйҳояш, ки бармаҳал сафедӣ дамида буданд, панча зад ва бо оби чашм:

– Шумо чӣ гўед ҳамон, модарҷон, — даҳон кушод.

Зулфияпа худро қафо кашид ва бо нигоҳи меҳрбору миннатдор ба Райҳон нигарист.

– Раҳмат, духтаракам, раҳмат.

– Ба ҳар кӣ медиҳед, ман рози. Чун келин не, чун духтаратон, насиб бошад, мебароям аз ин даргоҳ. Шумо ҳамеша модар барои ман. Ҳамешагӣ модар!

* * *

Воҳид, шавҳари нави Райҳон, муҳандиси институти лоиҳакашист. Ҳафт моҳ аст бо ҳам зиндагӣ мекунад. Рўзгорашон обод. Аз рўзи худ ёфтани Райҳон, домоди дилхоҳ баромадани Воҳид, шукргузор аз қисмат аст Зулфияпа, хотирчамъ аст. Умедро, ки чаҳоруним-панҷсола шудааст, худаш калон мекунад. Ҷони Фарҳод низ болои сари кўдак — бепадарӣ ҳис наменамояд.

Боақлак шудааст Умед, мисле аз бисёр гапу корҳои дунё бохабар. Вале як чизро нафаҳмида, як чизро фаҳмида натавонида сараш гаранг: чаро модараш бо онҳо не, дар ҷойи дигар зиндагӣ мекунад? Онҳо дар Бодомзор истиқоматдоранд, модар ва Воҳиддадааш дар Бешёғоч.

Воҳиддадааш бисёр меҳрубон. Хабар мегирад, ҳамроҳ ба сайр мебароянд, дилхоҳашро харида медиҳад. Лекин дадаи худаш... дадаи худашро, ки дар як хона зиндагӣ мекунад, бештар нағз мебинад Умед. Вай чанд рўз пеш як сурати рўзи тўйи арўсиашон гирифташудаи падару модарашро аз даруни сандуқча ёфт. Либоси арўси ба модараш чӣ қадар зебанда! Дадааш-чӣ бо либоси домодӣ? (Бародарон, ки монанд буданд, Умед Музафарро Фарҳод мепиндошт). Расми падару модарашро бўсид. Онро болои ҷевончаи хонаи хош устувор сохт. Ҳамин хел сурати зеборо чаро ба сандуқча гузоштаанд?

Онҳо, падару модараш, якдигарро нағз мебинанд. Модар, ки даромада омад, барқ мезананд чашмони падар — инро баръало ҳис мекунад Умеди донояк. Ўро байн гирифта, аз ду ҷониб навозишу меҳрубониҳо карда, онҳо бо як-

дигар суҳбат мекунад. Вале зуд майли рафтан мекунад модараш. Узромез ичозати рафтан, ки пурсид, падараш зуд рози мешавад. «Майлаш, рав, ба Воҳидака салом расон».

Умед чӣ қадар меҳоҳад модараш наравад — ҳамроҳ хоб кунанд. Вале...

Умед ҳаминро ҳам ҳис мекунад, ки ҳушу хаёли мода-ракаш доим ба ё. Зуд-зуд занг мезанад. Бо шунидани садои модар, хаёле, гум мезанад дилакаш. Имрӯз ҳам модар телефон карду:

— Модарчон, ёд кардам, — гуфт Умед.

— Ман ҳам ёд кардам, асалакам.

— Кай меоед?

— Воҳиддадаат дар кор. Оянд, рухсат пурсида, ба роҳ мебароям.

— Воҳиддадаам аз кор оянд? Кай аз кор меоянд?

— Надонам, бачақон, кори идора. Мабодо дер оянд, пагоҳ меравам. Хуб?

— Пагоҳ? То пагоҳ чӣ кор мекунам, оча? Шуморо ёд кардам... — гиряомез баромад садои писарак. Дили модар об шуд.

— Ё ки худам...

— Чи худат? Худат омаданий?

— Чи шудааст? Рафтан мегирам ба 51 нишаста. Истгоҳи охирин. Хонаатонро меёбам, оча!

Дили модар дар панҷаи изтироб тапид.

— Не, ин хел накун.

— Чи, бовар намекунад?

— Умед, бачақон...

— Чаро метарсед? Гум намешавам, оча!

Саросемаву саргум: — Аз хона набаро, ҳозир расида меравам, — гуфт Райҳон. Умед хурсанд шуда рафт:

— Меоед? Дар кўча интизор мешавам, очақон. Дар истгоҳ.

— Ба кўча набаро!

* * *

Зулфияпа таом мепухт. Умед намудор шуду:

— Очем телефон карданд, — гуфт бо ҳаяҷони суруромез.

— Меравам, гуфтанд. Ман ба кўча мебароям.

– Ба кўча?

– Ҳа, дар истгоҳ интизор мешавам!

Ин гуфту башаст қафо гашт писарак.

– Ҳой, Умед! – ташвишомез садо кард модаркалон ва осема кафгир ба дег ниҳод, то дами дар шитофт, вале на-берааш наменамуд. Дарҳол ба Фарҳод, ки дар хонаи худаш хат навишта менишаст, хабар расонд:

– Ҳез, бача ба кўча баромад.

Фарҳод Умедро дар истгоҳ дарёфт.

– Бачем, чӣ кор мекунӣ дар ин ҷо? Очет ояд, хонаа-монро намеёбад?

– Ёд кардам, дада, – дар чашмони Умед ашк чарх зад.
– Чудо ҳам ёд кардам.

Эҳсосе ғамолуд ба рағҳои Фарҳод тохт. Бо панҷаи лар-зон сари писарак сила кард:

– Бачаякам...

– Шумо ёд накардед, дада?

Мисле бар зада, Фарҳод лаҳзае карахт шуд. Табассуми дардомез дар гуна, беихтиёр:

– Ёд кардам, – гуфту баногоҳ ҳис кард садо дар гулӯяш шикаст.

Одаи маҷбур аст дар ботинаш тўфони шадида бархезад ҳам, изтироб зоҳир нанамояд, дилаш хун гирияд ҳам, но-маълумкунон, дар ҳузури шахсе, ки барояш азиз аст, ним-табассум кунад. Фарҳод бо чунин андеша риштаи тамкин ба даст гирифт ва изофа намуд: – Райҳонро, Воҳиддааатро ман ҳам пазмон. Дарвоқеъ, ба Воҳиддааат телефон карда будам, гуфт, ки нав аз кор баргаштам, ҳозир ба мошин менишинем ману Райҳон, Бодомзор меравем. Дар истгоҳ интизор нишастан шарт нест, онҳо бо «Ласетти» меоянд. Хубаш, хона медароем, аз омада истодани меҳмонҳо хабар расонда ва дар ороштани дастархон ба бибиҷон кўмак мекунем.

Даст ба ҳам дода, «додову бача» ба хона баргаштанд. Зулфияпа акнун хотирҷамъ. Бо ҳиссе аз паси Умеди ба қадамҳои модар зор, ки ба хонаи худ даромада, рост сўйи ҷевонча рафт ва акси ба дилу дидааш қаринро ба даст гирифт, нигарист. Фарҳод низ ҳозир гашт ва ба Умед, ки бо рўмолча сурати рангаи даруни чоркунҷаи зарҳали гирифта-

шударо баэҳтиёт пок мекард, назар афканд. Ҳастии модару фарзанди дами дар ростистодаро лабреси ҳаяҷон намуда, ифодаи омехтаи ҳайрат, изтироб ва сӯзу гудози дар чашмони писарак рӯзананда аз нав ҳувайдо: «Чаро чудо зиндагӣ мекунад падару модари ман? Чаро... Чаро...»

Юнуси Имомназар

Доғи рӯйи санг

Баъд аз сукути тўлонӣ, дар ҳоле ки сарамро ҳам карда ба поҳои чорзону задаам чашм дўхта менишастам, гичирроси дар маро ба худ овард. Дар рӯ ба рӯ модарамро дидам: ба сар рӯймоли сафеду ба тан пирохани нилгуни тира дошт ва аз чехраи ҳамеша шукуфонаш асаре намонда буд. Ба назар мерасид, ки чашмонаш ҳанӯз ҳам маъюсу лиқ-лиқӣ ашк аст. Шаш моҳи азодорӣ ўро наҳифу нимҷон карда буд. Бо лабони парсинбаста ёрои ҳарф задан надошт. Фақат аз беҳи дил оҳ мекашид, гоҳе нола мекард. Ў наметавонист ба хости сарнавишт, ки ягона ҷигарбандаш — бародари ба ҷону дил баробараш бемаҳал аз дунё гузашта буд, муросо кунад. Дарди ҷудой, пазмони ӯду рӯйи бародар тамоми ҳастиашро бо пардаи ғам мепӯшонд. Модарам паҳлӯи ман нишаста, сарамро силакунон ба китфаш пахш кард. Ў медонист, ки тағои раҳматиам аз байни ҷиянҳояш маро бештар дўст медошт. Тағоям пайваста ба ман меҳрубонӣ мекард, зуд-зуд омада маро бо худ мебурд. Мехост, ҳар ҷо равад, ҳар коре кунад, ман дар канораш бошам. Банда низ ин меҳрубониҳои тағоро бо ҷону дил қабул мекардам ва ҳар рӯзу ҳар соат, баъди дарсҳову вақтҳои фароғат бесаброна мунтазири ӯ менишастам, роҳашро мепоидам. Сад дареғ, он чи дилам хост на он шуд, он чи Худо хост ҳамон шуд — марги ногаҳонӣ тағои азизамро аз мо даррабуд. Аз он рӯзи наҳс шаш моҳ мегузарад, вале ҳанӯз ҳам ҷойи холиаш маъмулӣ нашудааст.

То ба ҳол тану тўши барҷаставу лоғар ва тавони мардонаи ӯ, чашмони равшану тезаш, ки чун уқоби дурбин ризтарин ашёро аз фосилаи дур мидид, чехраи гандумгун ва мўйлабҳои ғафсаш, ки салобати ўро афзунтар мекарданд ва ба хусус, ҳаракатҳои чолоконаю қадаммонӣҳои боуствораши

аз пеши назар, аз сафҳаи хотирам дур намегардад. Як рӯз, пеш аз он, ки ҷон ба Ҷаббор таслим кунад, тағоям маро бо худ ба кӯҳ бурд. Мо бар фарози кӯҳи Ғушхона баромадем. Ў борхалта ва туфанги худро дар канор гузошту ба рӯйи тахтасанге, рӯ ба дараи пурпечутоб ва тўлони Пиргирӯд нишаст. Ман ҳам бо чолокии ба худ хос хез зада ба болои тахтасанг ҷаҳидам ва дар бағалдасташ ҷо гирифтам. Офтоб болои сарамон ханда мекард, ҳаво гарм буд, аммо насими мулоиме вазида меистод ва сару тани моро навозишкунон ба ҷонҳо ҳаловат мебахшид.

Дар муқобили мо, дар зери осмони обӣ ва соф дараи Пиргирӯд бо тамоми ҷару ҷў, талу теппа, новаю қуллаҳои кӯҳии худ худнамоӣ мекард. Шахи паҳни нишебдор ва хокистарианги Обчикак, теғаҳои харсангии пушти кӯҳи Харкуш, новаи сердолу дарахти Чайлоко ва зови заб-зарди боҳайбати Пашкан, ки дар баландтарин кӯҳи пешгоҳи дара қомат афрохта буд, гӯё як қадам онсӯтар аз мо қарор доштанд, дар сурате ки роҳи расидан то ба онҳо аз яку ним-ду фарсах кам набуд.

Тағоям, дар ҳоле ки аз манзараи атроф чашм намеканд, бо як даст ба китфи ман тап-тап зада ба сухан даромад:

— Медонӣ, ман кистам? — пурсид ӯ.

Хандаам омаду бо шӯҳи ҷавоб додам:

— Не, намешиносам.

— Мақсадам, касби ман чист? — ҷиддитар пурсид дубора.

— Шумо, тағочон, егер ҳастед! Егере, ки ҳама милтиқбадастони ҳаваскор аз шумо мурданивор метарсанд!

— Меҳоҳам ту низ мисли ман шавӣ, ҷиян, — афзуд ӯ, — нагузорӣ, ки ин боқимонда табиати кӯҳсорамонро хароб кунанд.

Тағоям даме ба сукут рафт ва боз ба сухан омад:

— Лекин, ҷиян, пеш аз муҳофизии табиат шудан бояд ба ҳама пешомад худатро омода кунӣ. Душманонат бисёр мешаванд, туро аз ҳар кунҷаку бурҷак поида мегарданд. Мунтазири ҳолате хоҳанд шуд, ки чашматро чапғалат дода, ба мақсади хабиси худ расанд. Агар хушёрӣ накуни, худатро низ ба нишон мегиранд. Аз дасти шикорчиёни худҳо Худо паноҳ диҳад!

– Охир, кўху кўтал ҳар чӣ дорад моли ҳама аст. Чаро мо нагузорем, ки одамон аз неъматҳои он баҳра баранд? – донотарошӣ кардам ман.

– Рост мегўйи, қиян, – бо ҳамон мароми пештара ба ҳарфаш идома дод тағоям, – аз неъматҳои кўху кўтал бояд баҳра бурд, аммо бо инсоф! Медонӣ, модарам чиҳоро таъриф мекард? Ў мегуфт, ки дар солҳои қавонӣ наметавонистаанд ба осонӣ то кунҷи ҳамин дараи Пиргирўд раванд. Сою чарҳои дара то ҷое сердолу дарахт будааст, ки маҷбур мешудаанд аз харҳо пиёда шуда роҳи худро идома диҳанд. Ҳоло дарахт он сў истад, решааш ҳам намондааст. Тарбурии одамони бераҳм табиати нозаниро бенур кард. Гузашта аз муҳити сабз, олами ҳайвоноти кўҳи низ ба дасти фано меафтад. То дирўз селай кабкони хушхиром, ки сардои қақар-қақари онҳо тамоми деҳаро фаро мегирифт ва ҳатто дар дили рўз аз кўҳҳо поин омада аз чашмаҳои дохили деҳа об мехўрданд, ҳусни табиати мо буданд. Афсўс, ки онҳо низ мисли гурмҳои бовиқор ва шохбаланди кўҳи аз назарҳо ғойб мешаванд. Аз оҳуҳои қадим бошад, аллакай на ном ҳасту на нишон. Ризқу рўзии халқи мо аксаран аз ҳисоби бузу гўсфандони хонагӣ аст, аммо, бадбахтона, дар чарогоҳҳои кўҳии онҳо низ изи шикорчиёни молдузд торафт зиёд мешавад. Магар мумкин аст аз ҳамаи ин чашм пўшид? То кай ба ин ҳол тамошобин шуда мегардем?...

Он замон равшан ҳис мекардам, ки тағоям ғами кўҳсору ҳамдеҳагони кўҳистонии худро мехўрд. Дилаш ба ҳоли табиати урёну холишуда аз неъматҳои худодод месўхт. Меҳост бо тамоми вучуд ғановати боқимондари посдорӣ кунад. Идомаи сўҳбаташ боз ҳам ҷолибтар буд ва маро ба шигифт овард. Ў мегуфт:

– Нигоҳ кун, қиян, дар рў ба рўямон зови Пашканро мебинӣ?

– Оре, – бо аломати тасдиқ сар чунбондам ман.

– Гўё дар пешгоҳи дара синаи кўҳро буридаанду лавҳи баландеро дар он устувор кардаанд.

– Оре.

– Аммо дар асл он шахи ҳамвори баландест, ки табиат решаҳояшро дар дили кўҳ ҷо карда, рўяашро соф таро-

шида, партгоҳе босалобат ҳосил намудааст, — гуфт тағоям ва афзуд: — Оё дидаӣ, дар баданаи он зов чӣ гайриоддӣ менамояд?

— Зов заб-зард аст, аммо дар миёнҷо доғҳои қирмизранг дорад.

— Боракаллоҳ, ба фикри ту он доғи чист?

— Намедонам.

— Нақл мекунам, дар замонҳои пеш, дар ҳамон миёнҷои зов мурғи зарринболе лона дошт. Он мурғ чунон зебо, чунон нурафшон, чунон дилрабо буд, ки ҳар як бинанда соатҳои зиёд ба он чашм дӯхта, аз тамошояш сер намешуд. Бо мурури вақт, дар байни халқ овозае гӯш ба гӯш мерасад, ки агар ҳар касе соҳиби он мурғи зарринбол шавад, соҳиби сарвату давлати беинтиҳо мегардад. Бо ин васваса, боре як марди бофандаи камбағал таноби дарозу маҳкаме мебофад ва дар иштиёқи ғанӣ шудан бо писари чордаҳсолаи худ ба болои зов мебарояд. Аз он ҷо писарро ба сари таноб баста, ба поин овезон мекунад. Писар ба маҳзи ин ки ба мурғ расидани буд, таноб риштариста шуда канда меравад ва навраси ноком чун кулӯхи ҳаводода ба таги зов сарозер меафтад. Хуш аз сари марди бофанда мепарад ва бо ҳавлу ҳарос давр зада, худро ба таги зов мерасонад. Мебинад, ки аз писараш хабаре нест, ба ҷуз тану устухонҳои рез-рез шудаи ӯ. Мард бо доду фиғон устухонрезаҳои фарзандро чамъ карда дар халта меандозад ва ба деҳа барнагашта, девонаавзоъ дар ҳамон кӯҳу кӯтал гаштан мегирад. Мегӯянд, ҳар гоҳ касе шабонгаҳ ба он дара ояд, садои нолаю афғони он мардро мешунавад.

Тағоям чун пай бурд ман ба нақли ӯ бо майли тамоми гӯш мекунам, ба суханаш идома дод:

— Аммо доғҳои қирмизранг таърихи дилхароштардоранд, — гуфт ӯ ва ба нақли ривояти дигар пардохт: — Бо ҳирси бойшавӣ як марди шикорчӣ низ барои ба дом афкандани мурғи нурафшон дасту остин бармезанад. Ӯ дар доманакӯҳи рӯ ба рӯи зов камин гирифта, баъд аз нишонгирии тӯлонӣ ба мурғ камон меандозад. Як он садои бархӯрдани тири камон чун овози раъд дар тамоми дара пахш мешавад ва аз нишмангоҳи мурғ оташаке чун барқ шарора мезанад. Марди шикорчӣ аз ин садои гулдурросӣ

ва оташаки ғайричашмдошт худро гум мекунад ва беҳуш шуда ба замин меафтад. Вақте ки ба худ меояд, мебинад, ки на мурғ ҳасту на як дона пари нурафшон. Фақат дар маҳалли лонаи он «мояи сарват» доғу хат-хатиҳои сурх ба чашм мерасиданду халос. Ба эҳтимоли зиёд, мурғи афсонавӣ захмӣ шуда, осори хунаш ба рӯйи санг монда буд. Вале ба кучо нопадид шудани онро ҳеҷ кас намедонад. Марди шикорчӣ баъд аз амали бебарори худ ноумеду дилтанг мешавад. Сипас, бо рӯҳафтадагӣ ҳамин ки мехоҳад камингоҳро тарк кунад, пай мебарад, ки дармони ҳаракат надорад. Он замон ў на фақат дармони ҳаракат надошт, балки ҳар ду пояш шал шуда буд. Бо ин ҳол марди ба фарқи сар чўби тақдир хўрда то охири умр пушаймону хору залил боқӣ мемонад. Аз он ки мардуми худро аз неъматии худододи табиат маҳрум карда буд, то рўзҳои вопасин тану ҷонаш аз азобҳои алими рўҳӣ фориф намегардад.

Ин ҷо тағоям хомӯш монд. Ман ҳам бо ақли норасоии худ аз нақлҳои ў ба таври худ хулосаҳоеро дар мизони ақл бармекашидам. Ҳоло мебинам, ки он замон охирин сўҳбати ман бо пирам будааст. Рўзи дигар хабари аз дунё гузаштани ўро шунидам. Меғуфтанд, гўё дар хонааш буғӣ шуда ҷон додааст ва то ҳол маълум нест, ки ўро кӣ буғӣ карда буд...

Ман бесадо аз назди модарам баланд шудам. Дар кунҷи хона дарпўши сандуқи чўбинамонро боз карда, аз он туфанги тағоямро ба даст гирифтам. Медидам, ки дар чашмони модарам ашк ҳалқа мезанад ва оби дида дар зери миҷгонҳояш медурахшиду бо нури умеди, ки қалби маро фаро гирифта буд, ҳамхонӣ дошт. Ба ў нигоҳкунон беовоз туфангро рўйи китф гузоштам...

Шарифи Халил

Нон

(Новелла)

— Очаҳо-он... — бо муштчаи худ дидагонашро молида, олудаи хоб модарашро фарёд кард писарак.

Модар пушт ба девор монда, аз паси зонувон хомӯш ба нуқтае менигарист.

Як майда парешон аст...

Аз ҳаёти кажрафтор, ноамниҳои имрӯзи зиндагӣ, — охир, чанд моҳ аст ҳаммиллатони ў дар талоши озодӣ, балки ғолибан курсӣ бошад, аз ду ҷониб сангар гирифта, хуни ҳам мерезанд! — беқадриҳои ҳаёти одам, қаҳтии муҳаббату меҳр дар ин хок... меандешид. Боз фикр мекард, ки ҳоло чун балои осмонӣ силоҳ ҳукмрон гаштааст дар ин шаҳр. Овозаш ҳам шунаво, пайи озораш аз он ҳам хонотар...

Кучо рафтанд он айёми масарратбахш? Кучо шуданд он беғубориҳо? Дар як мижа задан, — гӯё хобу хаёл бошанд, — батамом бардошта шуданд. Инак ишқ дар синаҳои ошиқон ях баста, меҳр аз қалбҳо рафтаву нопадид гашта ва... одамият тухми анқост. Аз қудратат гардам, парвардигор! — ноаён гиребон қапид зан.

— Уфффф... оча-а...уъмммм...

— Ҳа, ҷони оча, — аз гирдоби мағмуми андешаҳо вораста, ба писарак мутаваҷҷеҳ шуд ў.

— Гушна мондам, — акнун рӯи кўрпача ништаста, нигоҳи чашмони ҳанўз хоболудашро умедвор ба модар дўхт.

— Ман ҳам.., очачон! — аз зочабозӣ истода, бо гардани каҷ гуфт духтарча ва ҷақон аз ҷой хеста, бо истиғно ба оғӯши модар даромад.

— Имрӯз чӣ меҳўрем? — аввал даҳон ба хамёза кушод ва пас, гаваккашон бо назди модар расида, сар ба зонуи ў ниҳоду оби даҳон фуру бурд писарак.

— Намедонам... — ғамгин ҷавоб дод модар. Чун нолаи дилхароши барги хазон овозаш ба ҳадде ҳазин буд, ки... ба пўсти худаш мурғак давид.

— Оши палав-а, очачон? — сар набардошта, боз пурсид писарак.

— Гайанг, кайтошкабийён, бо гўшт... — ду кокули базе-башро ҷунбондаву абрў паронда, духтарча сухани акаашро ба ислоҳ овард.

Занак алами дилро бо дандон газида, ашки чашмонашро бо иродат боздошт ва дар ҳоле, ки пайкараш аз ҳузн сангин шуда, худро хеле бемадор ҳис мекард, оҳкашон мўйи писарчаашро парешон сохт ва вазнин аз ҷой канда шуда,

аз дасти духтарчааш гирифту ба назди яхдон омад. Писаракаш аз дунбол...

Дари онро кушоду... дубора пўшонд.

Холист яхдон.

Ва... инро медонист зан. Ҳатто медонист, ки як ҳафта пеш аз ҷараён барканда, пас аз об шудани яхаш нағзакак покиза намуда буд. Аммо ба чӣ умед ҳоло дари онро кушод, худаш намедонад. Шояд одати деринааш...

Дар назди яхдони холи муддате рост истода, ба андеша рафт, ки се рӯз пеш соҳиби сараш хост онро ба Аҷинабозор, – шояд аз ниҳояти берабтиаш мардум онро чунин ном гузоштаанд, – бароварда фурушад ва ба каму кости рӯзгор харҷ намояд. Акнун дар ин хонаи як вақтҳо аз ҷиҳози рӯзгор молмомол ҳамин яхдон монда буд, ки онро зан аз дасти мардакаш ба сад илтиҷо кашида гирифт. Охир, бидуни яхдон ҳама маҳсулот: хоҳ гўшт, хоҳ шир, хоҳ физои шоммонда... зуд фасод мегарданд. Боз дар пеш тобистон... Ва ҳамин тавр, холи бошад ҳам, ҳоло ягона ҷиҳози чашмгири хона аст. Мумкин нодуруст кард, ки шавҳарашро аз фуруштани он боздошт. Эҳтимол, ҳоло дастурхонашон бенон намемонд ва фарзандон низ аз гуруснагӣ шиква намекарданд. Инак дар дил заррае пушаймон аст.

Ба иқрори мардакаш, худо медонад, ки ба ин қарибиҳо аз ҷойи кор маош гиранд. Зеро аз ҷангҳои дохили, аз гирудори бемаънии гурӯҳҳои силоҳбадаст низоми ҳаёти ҷомеа гусаста, ҳеҷ кас аз рӯзгори мардуми маошхӯри шаҳр намеандешид; ҳокимон на дар ғами раъият, балки саргарми талоши ҷоҳу қисмати худ...

Пайваста бӯи дуди ғализ меомад, бӯи хун паҳн мегардид дар шаҳру соири қаламрави кишвар! Як замоне расид, ки ба ҳайвон қадр ҳасту ба одамӣ намонд! Пас беақл будааст вай. Беҳуда мардаки худро хафа кард ва ҳатто бо-лои ҷаҳл таъна дод, ки мард боши, аз ўҳдаи оиладорӣ баро! Ҳар кор мекунӣ, ихтиёрат! Хоҳ дуздӣ, хоҳ ғаррӣ...

Барои бачаҳо нон биёри, шуд! Дар ҷавоб мармуз табасум кард мардакаш ва чизе нагуфт, махсус сухан наандоخت, ки ў – завҷаи маҳмадоно! – худ ҷаҳор ҳадди суханаширо андишида бинад. Бале, ин табассум бадтар аз дашном, шояд гандатар аз шаллоқ буд, ки тўли чанд соли оиладории якҷо

бори аввал чун дами буррони дашна дар дили ҳассоси зан нишаст...

Вай ҳаргиз фикр намекард, ки рўзе суфраи як замон пурфайзу моллом аз гизоашон ҳамин хел тамоман бенон монда, ду тифли раҳгардонаш бо чашмони ашкбор ба сўяш менигаранд ва аз гуруснагӣ лаб ба шикоят мекушоанд. Осон нест, ба номаш модар, таҳаммули ин манзараи хеле вазнин!

Зан фикркунон гардан ёзонду тоқчаро аз назар гузаронд. Дар зарфи булӯриё як каф мавизу ду дона пичинӣ пайдо кард. Эҳтимол аз Мушкилкушои ҳамсоя монда бошад, — аз дил гузаронд ў ва зери лаб парвардигорро шукрона гуфта, он дороиро ба дасти кўдаконаш дод. Онҳо хеле шод шуданд ва гўё дунёе ёфта бошанд, ба частухез омада, кумур-кумур пичинӣ хўрданд, баъд дона-дона мавизи кишмишро ба даҳон андохта, низ зуд хоидаву фуру бурданд.

— Тамом шуд, очақон, — кафи холии дастонашро нишон дода гуфт духтарча.

— Боз чӣ меҳўрем? — чашми умед ба модар дўхт писарак.

— Ҳамин замон падаратон нон мебиёрад, нони гарм..! Баъд, нон меҳўрем, ширинакои оча, — зўран ба лаб табасум гирифт зан ва кўдаконро ба ҳоли худ гузоштаву оҳ қашида, аз тирезаи балкон ба берун назар кард.

— Уйе-е... Нони га-айм... — хурсанд шуда, ду даст дар осмон қариб ба рақс омад духтарча.

Ҳавои шаҳр гирифта...

Сим-сим борон мезанад. Осмон ҳам ба ҳоли бандағони хокӣ ғам меҳўрад магар, сиришкеш беист, талху пуралам мерезад.

Аз кадомин як гўшаи шаҳр садои мусалсали «Калашников» меояд. Касеро ба нишон гирифтанд, ё ҳамин хел, ба ҳоли худ, мастӣ доранд ҷангараҳо.

Як села парандагон бим хўрда, аз шохсорон, аз тақи боми хонаҳои бисёрошён паркушоён ба ҳаво рафтанд. Ба ин ҷонваракон низ рўзи беҳӣ нест... — ғамгин аз дил гузаронд зан. Вай ҳарчанд ин сару садоҳоро рўзмарра мешунид ва як майда гўшҳояш ҳам одат карда буданд, аммо... биду-

ни ихтиёр қабин чин намуд; ба ёдаш мардакаш расида, аз дер мондани ў андак ба ташвиш омад. Ин хел одат надошт вай. Дарсаш ки, тамом шуд, зуд ба хона бармегашт. Аммо ҳоло...

Дер мемонад ў.

– Худоё, дар паноҳи исматат ниғаҳ дор! – пичиррос зад зан ва филфавр аз дил гузаронд, ки кош давлати сараш бо дасти пур меомад, вагарна... – дар тўли рўз бори чандум буд, ки оҳ кашид ва ба ҳар хел хаёлҳо рафта, акнун оринҷ ба пештахтаи тиреза ниҳод.

Мошине дар пеши даромадгоҳи хона истод ва аз он бо ду тўрхалтаи пур низомие фаромад. ҳамсояшон... Мегў-янд, ки дар кучое командир аст... Агар шавҳари ў низ қумондон мебуд, дар ин рўзҳои мураккаби зиндагӣ ба пулу мол зор намешуданд. Афсўс, ки соҳиби сараш муаллим, устои мусиқист ва дар кадом як мактаби ҳунарҳои зебо кор мекунад.

Дар шаҳре, ки мудом бўйи хун ба димоғ менишинад, номаш мусиқӣ ба гўши кадом бандаи бечомағз мефорад?! Шиками гуруснаву ... мусиқӣ! – лаб инҷ намуд зан. – Намефаҳмад вай. Чаро шавҳараш ба ин касб ин қадар дилбаста аст, фаротар, кана барин часпидааст? Ҳоло садҳо нафар табдили қор қарда, ба навъе бори рўзгор мекашанд. Вале падари бачаҳои ў ба пешаи худ содиқ монданист, маромаш: наҳўраду напўшад ҳам, асло аз дутору гичҷак... чудо набошад! Аҷиб, ба лақидан забони вай мўй баровард, вале хо-наобод ҳеч гардан нафаровард нафаровард.

Ва ҳар дафъа ўро сўзонда дар ҷавоб табассуме менамуду дубора аз паи дириг-дириги худ мерафт. Хайр, ҳамин шаб ба хона баргардад..! – Дар дил қасд қард зан. – ...Дурусттар афшонда, тобашро бар ҷой наорад, завҷаи фалонӣ набошад!

Рўз кайҳо гашт қарда, домани шаҳр ба торикӣ мепечид. Вале ҳанўз шавҳари зан бедарак аст.

Вай аз балкони ошёнӣ сеюм, ба пештахтаи тиреза вазн партофта, роҳи ҳамсар мепояд.

Борон ҳамон маҳин, балки вазнину ҳузнангез меборад.

Писараку духтарча ҳам саргарми бозиҳои кўдаконаи ху-данд.

«Бигзор андармон шаванд» — ба сӯи онҳо назар партофта, аз дил гузаронд зан.

Боз овози туфанг баланд шуд. Шояд дар қарибиҳо тир кушоданд, ки садояш гӯшхарош буд. Дили зан сиёҳ шуд ва гӯё таҳ кашида, дар пушташ часпид. Вай бо андоми гирифта аз тирезаи балкон дур шуд ва ба хона, назди кўдаконаш даромад. Аз нигоҳи чашмони онҳо низ тарсу ҳаросро хонда, беихтиёр ҳар ду ро ба оғўш овард ва аз сару рӯяшон бўсида-бўсида дубора раҳо сохт.

Ин дам занги дар садо дод.

— Уйе... додоҷонам... — хушнуд ба ҷониби дар давид духтарча ва ду кокули зебоаш алвонҷ хўрда, ба сурури ў чўр шуданд.

— Дадаҷонам омаданд. Дадаҷо-онам... — низ хурсанд то лаби дар давида рафт писарак.

Зан кўдаконро қафотар тела дода, низ масрур дарро кушод.

Мўйсафед ба асои худ тақя оварда, дар дами дар меистод, ки ҳоли низоре дошт; ранги рўяш зард, балки хокистарӣ, либоси танаш тамоман фарсуда, сад дарбеҳу аз нав дарида, калўши кўҳнае дар пой...

— Салом, духтарам!

— Сало-ом...

— Бубахш, ҷони бобо. Агар дорӣ, як пароха нонам бите. Гурезаем мо. Набераҳом ду рўз аст, ки намак начашидаанд. — бо гардани каме қач арзи муддао намуд мўйсафед.

— Садқаи суханатон, аммо надорам, бобочон. Кўдакҳои худам гуруснаанд.

— Хайр, ҳеч боке нест. Раҳмат, духтарам, раҳмат. — Зуд ба роҳи омадааш аз зинаҳо поён рафт мўйсафед.

Зан то ба ошённи дигар хамбидани мўйсафед дар дами дар рост истод ва акнун дари даромадро бастанӣ буд, ки боз овози мўйсафед ба гўшаш нишаст. Баъд овози падари бачаҳояш...

— Худованди карим ҳар талабу мақсуду ҳоҷоте дорӣ, баровардаи хайр бигардонад!

— Ҳеч гап нест, падар. Ин рўзҳо мегузаранд.

— Илоҳо даври бачаҳақота бинӣ, дидани камолашонро насибат гардонад. Илоҳо кам нашавӣ писар...

Дур рафт магар, бо ҳамин овози мўйсафед пасту шарфаи пой ҳамсараш шунавотар гашт.

Ва... ана қаҳрамони ў!

— Дадаҷон! Дадаҷон! Дадаҷонам омаданд... — хурсандӣ карданд кўдакон.

— Хайрияте...

— Чи гап? — гуё воқиае рўй надода бошад, бепарво пурсид мард.

— Қариб буд дилам аз хонааш барояд.

— Хавотир накаш, омадам акнун, — ба умқи афкори бонуи хонадон рафта, ҷавоб дод вай.

— Худоро шукр, — борхалтаро аз дасти ў гирифт зан ва абрувонаш сар ба сар, кушода, ба дарунаш нигарист. Се дона нон, миқдоре сабзавот...

— Лекин, мардак, ёфтед вақти садақа доданро! — бо зарда гуфт зан.

— Ба мўйсафед?

— Ҳа! Боз ба кӣ мешуд?

Мард бо рамз табассум кард ва:

— Садақа вақт надорад, занак. Шунидӣ дуоҳои мўйсафедро? Чӣ хел хурсанд шуд бечора...

— Шунидам, шунидам... — ду пора аз лабаш шикаста, ба дасти кўдакони интизорааш нон қапонд ва ҳамчунон гашаш омада посух дод зан ва омехта бо итоб ба шавҳар нигарист, ки ранги рўяш дока барин канда буд.

— Сиҳат ҳастед, хўҷаин?! — акнун заррае мулоим талаффуз намуд вай.

— Сарам...сарам чарх мезанад, — либоси хонагӣ пўшида, бемадор посух дод ў ва ба рӯи кўрпача нишаст.

— Ҳа дадаҷонаш, чӣ шуд ба шумо? Чашматонро кушоед! — фиғонаш ба осмон хеста, кадре тарсолуд гуфт зан ва тозон ба ошхона гузашта, ба як пиёла оби сард оварду ба рӯи шавҳар пошид. Вай аз таъсири оби хунук ба худ омада, оҳиста чашмонашро кушод ва нафаси амиқе кашида, ишора намуд, ки ташвиш накашад. Ин дам аз остини куртаи вай ба пеши зонувони зан пахтаи хунолуде афтод. Як зарра рамида, балки фикраш ҳўсида, нигоҳи савол ба рӯи мард гардонд ва посухе наёфта, нохост чашмаш ба шаҳраги ў афтод, ки хурдтар аз танга доғи кабуде дошт ва пайи сўзан

намудор буд. Яқин хун додааст! Шиками гурусна... Ва бо-
иси бемадориаш низ ҳамин аст. — Ба таври худ хулоса на-
муд бонуи хонадон.

Баъд... чун тири милтиқ аз дилаш гузашт:

— Мумкин ин нону маҳсулотро ба ивази хуни худ ха-
рида бошад... — Оби чашмонаш марқонвор дурахшида дас-
ти инак каммадори шавҳарро ба сина ҷафс намуд ва дар
ҳоле, ки саросари вучудаш ба ҳисси ифтихор пур мешуд,
он дасти ҳаётбахшро ба лаб оварда, бўсидаву бўида бо оби
дидагон тар кард.

Савол ва супоришҳо:

1. *Наср дар адабиёти давраи истиқлол дар чӣ вазъ қарор дорад?*
2. *Солҳои охир кадом асарҳои насри ба шумо маъқул буданд ва чаро?*
3. *Фарқиятҳои насри муосири тоҷики Ўзбекистонро аз насри ҳавзаҳои адабии дигар кишварҳо гӯед.*
4. *Дар ин давра бештар кадом жанри адабиӣ пеш рафтааст?*

АДАБИЁТИ ЎЗБЕК

ЭРКИН ВОҲИДОВ
(1936–2016)

Эркин Воҳидов аз чехраҳои барҷастаи адабиёти муосири ўзбек мебошад, ки бо маҳорати шоирии худ дар дили халқ чой гирифтааст.

Э. Воҳидов 28 декабри соли 1936 дар ноҳияи Олтиариқи вилояти Фарғона ба дунё омадааст. Ӯ ба сифати шоир, драматург, арбоби ҷамъиятӣ ва тарҷумони бомаҳорат шинохта шудааст. Эркин Воҳидов пас аз хатми мактаби миёна ба факултети филологияи ДДТ дохил шуда, онро соли 1960 ба итмом мерасонад. Пас аз хатми донишгоҳ дар нашриёти «Гвардияи ҷавон» («Ёш гвардия») муҳаррир, сармуҳаррир шуда фаъолият мебарад. Сипас дар Нашриёти адабиёт ва санъати ба номи Фафур Гулом ба ҳайси муҳаррир ва сармуҳаррир кор кардааст. Солҳои 1985–1987 дар ҳамин нашриёт директор буд. Таъи солҳои 1982–1985 сармуҳаррири маҷаллаи «Ёшлик» шуда фаъолият бурд.

Эркин Воҳидов аз хурдӣ ба адабиёт майлу рағбат дошт. Шеърҳои бисёре аз ёд медонист. Минбаъд худ ба гуфтани шеър шуруъ кард ва дар андак муддат дар ин соҳа ба комёбӣ расид. Соли 1961 нахустин маҷмӯаи ашъори ӯ бо номи «Нафаси субҳ» ба нашр расид. Ин маҷмӯа аз ба адабиёт қадам ниҳодани шоире пуристеъдод дарак меод.

Дар шеърҳои дostonҳои шоир ҳаёти ҳамзамонон, ғаму шодии халқ ба воситаи образҳои бадеӣ тасвир гардидаанд. Дар «Достони дар палатка навишташуда», ки ба зилзилаи Тошканд вобаста аст, сабру матонати халқ, зебоии олами

рўҳи ва дўстии халқҳо, ки омили муттаҳид гардидани банӣ башар мебошад, ифода гардидааст.

Яке аз жанрҳои серистифода дар адабиёти классикии тоҷику ўзбек жанри ғазал мебошад, ки дар адабиёти гузашта шоире нест, ки дар ин жанр эҷод накарда бошад. Аммо ба сабаби дигар шудани мафкура дар солҳои 20–50-уми асри гузашта ғазал ба таназзул дучор омад ва қариб, ки ба фаромўши рафт. Эркин Воҳидов, ки ба адабиёти классикӣ, махусан, қолабҳои лирика таваҷҷўҳи зиёд дошт, холигии ҷойи ғазалро дар адабиёт ҳис карда, ба он рўҳи нав дамида, «Девони ҷавонӣ» ном асарашро соли 1969 ба нашр расонд.

Минбаъд шоир дар сурудани дoston қувваозмоӣ карда, «Чашмаи орзу», «Нидо», «Манзили офтоб», «Бахмал», «Исёни рўҳҳо», «Садои Тошканд» барин дostonҳои пурмазмун эҷод кард, ки дар дostonпардозии муосири ўзбек ҷойгоҳи махуси худро доранд. Шоир дар «Исёни рўҳҳо» дар симои шоири бенгал Назрул Ислom гоӣи озодии ватан ва истиқлолияти миллиро пеш гузошта, дарду армонҳои худро ифода намудааст. Ин дoston имрӯз низ аҳамияти баланди тарбиявӣ дошта, дар рушду такомули худшиносии ҷавонон ва ватандўстии онҳо заминаи мусоид фароҳам меорад.

Э. Воҳидов ба сифати драматург ҳам бо таълифи асарҳои мисли «Девори тиллоӣ» ва «Ғоҷиай Истанбул» шинохта шудааст. Дар комедияи «Девори тиллоӣ» тобишҳои гуногуни рўҳии инсон ба тасвир гирифта мешавад. Дар «Ғоҷеай Истанбул» бошад, тайғиротҳои иҷтимоиву маънавии солҳои Ҷанги дуьоми ҷаҳон ва пас аз он тасвир гардидааст. Ин ду асар боис шудааст, ки Э. Воҳидовро ба сифати драматург эътироф намоянд. Ў дар рушду нумӯи публицистика ва адабиётшиносии ўзбек низ саҳм дорад. Мақолаву суҳбатҳои, ки мавсуф оиди таҳлили паҳлуҳои забони адабии ўзбекӣ, ашъори намояндагони адабиёти мумтоз ва муосири ўзбек тайёр намудааст, гувоҳи ин даъвоянд.

Воҳидов дар тарҷумаи асарҳои намояндагони адабиёти ҷаҳон низ дасти тамом доштааст. «Ғауст»-и Гёте, ашъори Есенинро тарҷума карда, ба шакли китоби алоҳида ба нашр расондааст. Муаллиф дар тарҷумаи «Ғауст» хеле заҳмат кашада, онро ба моли халқи ўзбек табдил додааст. Ашъоре, ки аз Есенин тарҷума кардааст, дар салосату равонӣ беҳам-

тоянд. Гўё ин шеърхоро худи Есенин ба забони ўзбекӣ на-
вишта бошад. Яъне, дар тарҷумаи осори Есенин он қадар
маҳорат нишон додааст, ки кас фикр мекунад, он тарҷума
нест. Дарвоқеъ, ин тарҷума аз ҷониби бисёр олимону ада-
биётшиносон баҳои баланд гирифтааст. Ба ғайр аз ин, осори
Ф. Шиллер, Иқбол, Улфат, Р. Ҳамзатов, Л. Украинка,
А. Блок ва дигаронро тарҷума карда, манзури хонандагони
ўзбек гардондааст. Ашъораш ба забонҳои олмонӣ, фаронса-
вӣ, русӣ, ҳиндӣ, урду, англисӣ, тоҷикӣ ва ғайраҳо тарҷума-
ву нашр шудаанд. Э. Воҳидов соли 1997 бо ордени
«Буюк хизматлари учун» тақдир гардидааст. Ҳукумати Ўзбеки-
стон хизматҳои шоирро қадр карда, ба ӯ унвонҳои Шоири
халқии Ўзбекистон ва Қаҳрамони Ўзбекистонро дод. Дар
ҳақиқат, хизматҳои шоир дар соҳаи адабиёту фарҳанг ба ин
унвонҳо муносиб аст.

Э. Воҳидов 30 майи соли 2016 аз олам гузашт.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Як қадам

Дар миёни мову ту роҳ, эй дилоро, як қадам,
Мушкил аст, эй дўст, рафтан то ту оё як қадам?

Дидагони худ намудам пойандози ту, лек
Мехурӣ савганд, ки нагзорӣ асло як қадам.

Зухраиву Моҳ мехонам туро бо сад ниёз,
Дурӣ ту, гарчӣ ба ман то Моҳу Зухро як қадам.

Офтоб андар ҳиҷоб асту гадои нур ман,
Ташнае дар соҳилам, то мавҷи дарё як қадам.

Ку илоҷ, оини ишқ ин гуна будаст аз азал?
Нест ҳарфе аз ҷудой, мушкил аммо як қадам.

Интизорӣ мекунад девонаву набвад илоҷ,
Ҳар кӣ аз ҷон бигзарад, шуд ҳарду дунё як қадам.

Аз шикоят лаб бибанд, Эркин, ҳаме дар ҷода бош,
Як ваҷаб то бар Самарқанд, ин Бухоро як қадам.

Дар ҷавонӣ

Комёбии ҷавонӣ баҳри ман омад нашуд,
Навҷавонӣ бахт бошад, дигаре ҳоҷат нашуд.

Хостам толеи худ бинам дар овони камол,
Қадр кардан дар ҷавонӣ бахтро одат нашуд.

Фурсати субҳи нишоте, ки шавам пайванди нур,
Баҳри ман шои ғарибон вақт, ҳам соат нашуд.

Гар надонам қадри ёрон дар ҷавонӣ, нест аҷаб,
Чунки танҳой, ғарибӣ баҳри ман ҳолат нашуд.

Соғари май, дўстам, бардор, хоҳам дурди он,
Зиндагии бенишоту бода ҳам роҳат нашуд.

Шеърят

Туй аз навбаҳори умр азизу ошно бар ман,
Чу Ноҳиди саҳар бо завқ мебахшӣ зиё бар ман.

Ҳаёт андар ҳаёт астӣ, пару болу наҷот астӣ,
Биёвардӣ сафо бар ман, расонидӣ ҷафо бар ман.

Бидодӣ бодаи дилкаш, қарори қалбро бурдӣ,
Даруни оташам кардӣ, чӣ бошад ин ҷазо бар ман?

Даруни кас кунад ҷонҳо бисе фарёду афғонҳо,
Мудом андар дилам исён шуда садҳо бало бар ман.

Дилам монд аз хатокорӣ в-аз ин баҳси халоиқ низ,
Гурезон аз низоам ман, туй боз ошно бар ман.

Дар ин айёми безорӣ ту ҷонамро раҳой деҳ,
Вафо набвад дар ин дунё, бисозӣ худ вафо бар ман.

Равад даври парешониву ояд вақти осоиш,
Ғазалхони закӣ бошад, ки бидҳад ӯ баҳо бар ман.

Тарҷумаи Хусрав

Савол ва супоришҳо:

1. Э. Воҳидов кай ва дар куҷо таваллуд шудааст?
2. Чаро хонандагони ўзбек ашғори шоирро бо меҳр мутолиа мекунанд?
3. Зарбулмасалу мақол дар ашғори шоир чӣ гуна аҳамият доранд?
4. Чанд шеъри Э. Воҳидовро ҳифз ва таҳлил кунед.

ЎТКУР ҲОШИМОВ (1941–2013)

Ўткур Ҳошимов аз нависандагони забардасти муосири ўзбек аст, ки дар ташаккули насри муосир ҷойгоҳи алоҳида дорад. Вай 5 августи соли 1941 дар шаҳри Тошканд таваллуд шудааст. Хатмкардаи бахши журналистикаи факултети филологияи Донишгоҳи давлатии Тошканд (ҳозира ДМТ) мебошад. Китоби нахустини ӯ «Пўлодчапандоз» мебошад, ки очеркҳои муаллифро дар бар гирифта, соли 1962 ба нашр расидааст. Нахустин асари ҳаҷман калони насрии Ӯ. Ҳошимов «Ҳавои дашт» (1963) мебошад.

Адиб пас аз наشري ин асарҳо дар ҷодаи наср пешқадам гардидани худро бо наشري қиссаҳои «Одамҳо чӣ мегуфта бошанд?» (1965), «Шамол вазидан мегирад» (1966), «Ба дилат гўш супор» (1973), «Баҳор барнамегардад» (1970), «Корҳои дунё» (1982), романҳои «Нур ҳаст, ки соя ҳаст» (1976), «Байни ду дар» (1986), «Умри дар хоб гузашта» (1994) нишон додааст.

Якчанд асарҳои адиб ба экран гузошта шудааст. Ӯ. Ҳошимов муаллифи драма, комедия, як қатор киносенарияҳои мисли «Баҳори хазоншуда», «Садоқати инсон» (1975), «Доруи вичдон», «Тўй муборак» (1979), «Табъид» мебошад. «Навиштаҳо дар ҳошияи дафтар» ном асари шоир дар ҳаёти иҷтимоӣ нақши худро гузоштааст.

Мавсуф соли 1986 бо Мукофоти давлатии Ўзбекистон ба номи Ҳамза, бо орденҳои «Меҳнат шухрати» (1996), «Буюк хизматлари учун» тақдиронида шуда ва ба гирифт-

тани унвони Нависандаи халқии Ўзбекистон мушарраф гардидааст.

Ў. Ҳошимов 24 майи соли 2013 аз олам чашм пӯшид.

Дар бораи осори нависанда, мавқеи онҳо дар адабиёт адабиётшиносон ва мунаққидон фикру мулоҳизаҳои худро баён намуда, мавқоми адибро дар рушди насри муосири ўзбек нишон додаанд. Чунонки мулоҳиза мешавад, навиштаҳои адиб бо равониву салосати забон, услуб ва деталҳои нодире, ки аз рўзгори воқеии халқи кўчаву бозор гирифта, ба онҳо ба воситаи образи бадеи ҷозибаву назокат бахшида шудаанд, ҳечгоҳ куҳна намешаванд. Асарҳои Ўткур Ҳошимов на танҳо дар байни хонандагони ўзбек, балки дар байни халқи тоҷик низ муштарии худро доранд.

Асари «Навиштаҳо дар ҳошияи дафтар», ки андешаҳои дар солҳои гуногун навиштаи ўро фаро мегирад, пур аз ҳикмати рўз буда, диққати ҳар касро ба худ ҷалб месозад. Махсусан, як бахши асари мазкур, ки «Муъҷизаи ҳаштум» ном дорад, фикру мулоҳизаи муаллифро оиди эҷод, эҷодкор, заҳмати кори нависанда дар бар мегирад. Адиб тавонистааст дар тўли зиндагии худ услуби ба худ хосро дар наср интихоб карда, маҳз, дар ҳамин раванд ба комёбиҳои эҷодӣ ноил гардад. Муаллиф ин бахшро беҳуда «Муъҷизаи ҳаштум» ном наниҳодааст.

Чунонки дар бахши мазкур чунин андешаҳои муаллифи асар ҳар як эҷодкорро ба худ ҷалб менамояд: «Паҳлўҳои дигарон надидаи ҳаётро дида тавоништан-истеъдод. Он чизро дар ҳолати аслии худ тасвир кардан нишонии беистеъдодӣ аст.

Истеъдоди ҳақиқӣ чизи дигарон надидаро меёбад ва ҳамон «чиз» тибқи имкон ба кадом роҳ бурдани инсон, халқ, ҷамъиятро ба навори тасвир мегирад. Агар ба усули илмӣ гўем, ҳақиқати ҳаётро ба ҳақиқати бадеи табдил мебахсад».

Муъҷизаи ҳаштум

То дар дили нависандаи воқеи Худо наандозад, ба даст қалам намегирад.

* * *

Барои қаламкаш дили деҳотӣ ва ақли шаҳрӣ лозим аст.

* * *

Асари бадеӣ мисли дарахте аст, ки дар шохаҳои он меваҳои умумибашарӣ пухта мерасанд, аммо решааш дар замини миллий меҳобад.

* * *

Нависандаеро, ки худи халқи ӯ намешиносаду дӯст намедорад, ба дӯстдории китобхонҳои дунё бовар надорам.

* * *

Барои он ки қоғаз сафед аст, дар он Калима менависанд. Пайтоба барои он ки чиркин аст, дар он Калима навишта намешавад. Қоғаз чун пок аст, як зарра аҳгар афтад, месӯзад. Пайтоба дуд мегирад, аммо дар намегирад, зеро чиркин аст. Барои нависанда шудан танҳо истеъдод камӣ мекунад.

Аз одаме, ки дили чун қоғаз сафед ва зуддигир дорад, адаби ҳақиқӣ мебарояд.

* * *

Нависанда бахте дорад, ки ба каси дигар насиб накардааст. Ин бахт дар як қоғаз сафед дарди худро навишта тавоништан мебошад.

* * *

Қавми эҷодкор ба кӯдаке монанд аст, ки ҳар қадар шириниро бинад, ҳаваси хӯрдан мекунад: таърифро дӯст медорад.

* * *

Асари бо изтироб навишташуда бо роҳат хонда мешавад.

* * *

Паҳлуҳои дигарон надидаи ҳаётро дида тавоништан — истеъдод. Он чизро дар ҳолати аслии худ тасвир кардан нишонаи беистеъдодӣ аст.

Истеъдоди ҳақиқӣ чизи дигарон надидаро меёбад ва ҳамон «чиз» тибқи имкон ба кадом роҳ бурдани инсон, халқ, ҷамъиятро ба навори тасвир мегирад. Агар ба усули илмӣ гўем, ҳақиқати ҳаётро ба ҳақиқати бадеӣ табдил ме-диҳад.

* * *

Асар ба бино шабоҳат дорад. Фарқ дар ин ки бино аз гишт ва асар аз калима офарида мешавад. Акнун як чизро тасаввур кунед: агар аз бинои мукамал як гиштро гирифта монед, ба ҳусни он шикаст меояд. Даҳ гиштро кўчонед, бино мепаҳсад...

Ҳамин гуна асарҳо мавҷуданд, ки ҷумлаҳои бутунашро гирифта партоед ҳам, садто калимаро хат занед ҳам, ҳазортои онро иваз кунед ҳам, ҳеҷ чиз тағйир намеёбад...

Ин гуна «асар» бино не, вайрона аст!

* * *

Нависандаи беистеъдод ба мурғ шабоҳат дорад. Чун чормағз тухм карда, бо вақ-вақи худ олабро вайрон месозад.

* * *

Асаре, ки аз имтиҳони ду ҳаками холис ва бешафқат — Китобхон ва Вақт гузаштааст, асари ҳақиқӣ маҳсуб меёбад.

* * *

Ҳақиқат мисли ҳавост. Рангашро намебинед. Овозашро намешунавед. Бўяшро намефаҳмед... Аммо одам як лаҳза беҳаво монад, нороҳат мешавад.

Китоб ҳам ҳамин хел аст. Китобхони ба дурӯғ дучоршуда нороҳат мешавад.

* * *

Сухани ба хонанда гуфтани нависанда ҳар қадар ки пурқувват бошад, забони асар ҳамон қадар фасеҳ мешавад.

* * *

Табару қалам асбобҳои ба ҳам монанд нестанд. Лекин аз лиҳози хизмат хеле ба ҳам қаринанд.

Табар дар дасти қотил аслиҳаи марг аст. Дар дасти ҳезум-каш — аслиҳаи меҳнат. Дар дасти ҳунарманд аслиҳаи санъат мебошад.

Қалам дар дасти ҳосид аслиҳаи марг аст. Дар дасти саводхон — аслиҳаи меҳнат. Дар дасти боистеъдод аслиҳаи санъат мебошад.

* * *

Ҳар гуна ғояи муҳим ҳам ба қисмати инсон табдил наёбад, сухани хушк шуда менад.

* * *

Истеъдоди бузург аввал эътибори халқ, баъд муҳаббати халқ, ниҳоят эътиқоди халқро сазовор мегардад. Дар асл ҳар яке аз ин се зина ба як умр баробар аст.

* * *

Аҳли эҷод ба кўдак шабоҳат дорад.

Чун захмдор кардани дили кўдак кори осон нест.

Чун ҷароҳатнок кардани дили кўдак гуноҳи вазнин нест.

* * *

Одатан, асарҳоро, ки бо гиря мехонанд, бо гиря навишта мешаванд. Аммо ҳамаи асарҳое, ки бо табассум мутолиа мегарданд, бо табассум навишта намешаванд. Бо гиря ҳам менависанд...

* * *

Барои эҷодкори ҳақиқӣ шудан дар инсон бояд истеъдод, дониш, меҳнат, таҷрибаи ҳаёти, ҷустуҷў ва албатта, вичдон бошад.

Тарҷумаи Хусрав

Савол ва суноршиҳо:

1. Ўткур Ҳошимов кай ва дар кучо таваллуд шудааст?
2. Кадом асарҳои адибро мутолиа кардед?
3. Мавқеи Ў. Ҳошимовро дар ташаккули насри муосири ўзбек гўед.
4. «Навиштаҳо дар ҳошияи дафтар» чӣ гуна асар аст?

❧ АДАБИЁТИ ҶАҶОН ❧

ИОҶАНН ВОЛФГАНГ ГЁТЕ (1749–1832)

Иоҳанн Волфганг Гёте яке аз шоирони машҳури Фарб аст, ки ба ашъори форсии тоҷикӣ мафтун гардида, дар осораш бузургии нобиғаҳои адабиёти моро эътироф кардааст.

Гёте шоир ва мутафаккири бузурги олмонӣ буда, 28 августи соли 1749 дар Франкфурти наздики Майн ба дунё меояд. Ӯ ба сифати асосгузори адабиёти давраи нави олмонӣ шинохта шудааст. Соли 1767 нахустин маҷмӯаи шеърӣ шоир таҳти унвони «Сурудҳои нав» нашр гардидааст. Ӯ ба мутолиаи иштиёқӣ баланд дошт. Пайваста меомӯхт ва олами маънавии худро ғайи месохт. Дар Донишгоҳи Страсбург таҳсил кардааст. Гёте бо эҷоди драмаи таърихӣ «Гёте фон Берлихенген» (соли 1773) ва романи «Ҷаму андуҳи Вертери ҷавон» (соли 1774) шуҳрат ва маҳбубият пайдо кард. Гёте пас аз он ки донишгоҳро хатм кард, ба Веймар омада, ба давраи дуҷуми эҷодӣ худ оғоз ниҳод. Соли 1786 ба Итолиё рафт ва дар он ҷо «Ифигения дар Таврид» (1787), «Эгмонт» (1788), «Торквато Гассо» (1780–89) ном асарҳои эҷод намуд. Соли 1791 баъди баргаштан роҳбари театри дарборӣ Веймар таъин гардид. Ӯ нисбат ба дини насронӣ баъзе эътирозҳои дошт, ки онҳоро дар балладаи «Арӯси коринфӣ» ифода намудааст. Гёте дар осори худ ба тарбияи инсонӣ баркамол эътибори алоҳида меод. Тарбияи шахсро дар ҷомеа вазифаи муҳим медонист, зеро асоси ояндаи дурахшон будани инсонӣ соҳибмаърифатро амиқ дарк менамуд. Аз ҷумла, дар маркази романи «Солҳои му-

софирати Вилгелм Мейстер» (солҳои 1821–1829) тарбияи инсон қарор гирифтааст. Дар қатори романи мазкур маҷмӯаҳои шеърӣ «Шеър ва ҳақиқати ҳаёти ман» (1811–1833), «Девони ғарбиву шарқӣ» (1814–1819) асарҳои муҳимтари-ни солҳои охири зиндагии адиб ба шумор мераванд.

Бояд гуфт, «Девони шарқиву ғарбӣ» ба шоир овозаву шухрати зиёд овард, махсусан, дар байни мардуми эронинавод бо майли тамои мутолиа мегардад. Асари номбурда аз 12 бахш бо номҳои «Муғаннинома», «Ҳофизнома», «Ишқнома», «Тафриқнома», «Ранҷнома», «Ҳикматнома», «Зулайхнома», «Темурнома», «Соқинома», «Маталнома», «Форсинома», «Хулднома» иборат аст.

Гёте барои таълифи фочиаи «Фауст» заҳмати зиёд кашадааст ва ҳамин аст, ки ин асар дар натиҷаи солҳои зиёд ба вучуд меояд. Ў ба фарҳангу маданияти Шарқ бо чашми ҳавас менигарист ва нисбати бузургони он эҳтирому самимияти баланд дошт. Баъд аз шиносӣ бо ғазалҳои Хоҷа Ҳофиз барои ҳарчи амиқ ва зудтар омӯхтани осори дигар шоирони тоҷик майл пайдо мекунад ва дар натиҷа аз асарҳои пурмуҳтавои Фирдавси, Низомӣ, Анварӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва дигарон баҳрабардорӣ кардааст.

Гёте вақти бо адабиёти форс-тоҷик аз наздик шинос шудан ба хулосае меояд, ки: «Мардуми Эрон дар тӯли панҷ аср аз ҳамаи шоирони худ фақат ҳафт нафар (Фирдавси, Низомӣ, Анварӣ, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷомӣ)ро эътироф кардаанд ва ҳол он ки дар байни шоирони напсандидаи онҳо мардони аз ман ҳам бузургтаре будаанд».

Ашъори шоир ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, ҳаводорони худро пайдо кардааст. Гёте бахшида ба Ҳофиз силсилаи шеърҳо эҷод карда, онро «Ҳофизнома» унвон гузоштааст. Аз ҳар сатри ин шеърҳо самимияти шоирро ба Лисонугайб эҳсос мекунад. Аз ҷумла мегӯяд:

*Шеъри ту низ, Ҳофизо,
Сар-сари рӯҳи мо парад.
Қул-қули бодаат маро
Бар ҳарамии Худо барад.*

Адиб ба чуз асарҳои бадеӣ дар соҳаҳои фалсафа, ҳуқуқшиносӣ, ботаника, геология, геодезия низ асарҳо таълиф намудааст. Ашъори ӯ ба забони тоҷикӣ аз солҳои панҷоҳуми асри сипаришуда тарҷума гардидааст.

Гёте шоирест, ки осораи дар тамоми олам мутолиа карда мешавад ва мардуми дунё ба ҷаҳонбиниву андешаҳои ҳақимонаи ӯ арҷ мегузоранд. Дар Германия маркази бонуфузе, ки тадқиқотҳои маърифиву маданӣ мебарад, ба номи Гёте гузошта шудааст. Филиали Институти Гёте дар 78 мамлакати ҷаҳон, аз ҷумла, дар Ўзбекистон дар шаҳри Тошканд низ фаъолият дорад.

НАМУНА АЗ АШЪОР АЗ «Девони ғарбиву шарқӣ»

Андешаи озодӣ

Рӯйи зинам, ки қимате дорам,
Коҳилонро чӣ ҷои сабқати мост.
Фотеҳи авҷи бекарон, ки манам,
Гули анҷум амомаам ороост.

Медурахшанд бо ҳидояти Ҳақ
Кавкабон, кавкабони роҳбалад.
Бингарам бар фарози нуровез,
То чашам лаҳзае нишоти абад.

Одамсозиву дамандозӣ

Муъҷиза кард Кирдигор,
То зи гил одам офарид.
Хок вучуди зинда шуд,
Баъд дар он дам офарид.

Чун зи раҳи машоми ӯ
Рӯҳи Илоҳ шуд равон.
Атса зад аз таҳи адам
Кундаи хуфта ногаҳон.

Лек чу нимкунда монд
Кундаи ҷонгирифта боз.

Нўҳи набӣ ба дасти ў
Дод пиёлаи маҷоз.

Бурд варо ба осмон
Ўрғаяке, ки кард нўш.
Мисли ҳамин хамир ҳам
Медамад аз хаамири турш.

Шеъри ту низ, Ҳофизо,
Сар-сари рўҳи мо парад.
Қул-қули бодаат маро
Бар ҳарами Худо барад.

Суханпардозӣ ва пайкарасозӣ

Юноние, ки аз гил
Тимсоли бемасал сохт,
Сад қону дил тапишро
Дар сунъи хеш андохт.

Рафтам, ки сар гузорам
Пеши Фуроти зебо.
Бо панҷаам навозам
Амвоҷи пасту боло.

Аз васли мову дарё
Рўяд ҳуруфи нодир.
Ҳар қатра ҳам шавад шеър
Дар дасти поки шоир.

Аз «Ҳофизнома»

Фатво

Чеҳраи шоиронаи Ҳофиз
Рўшан аз партави ҳақиқат шуд.
Гаҳ-гаҳ аммо ҳамин вучуди шариф
Хориҷ аз қадвали шариат шуд.

Эй дили рострав, муҳаққиқ бош,
Фарқ кун заҳри морро зи асал,
Нашъаи кофаронаро бигзор,
Лаззати пок чў зи ишқи азал.

Гар биёбӣ саодати улвӣ,
Роҳи ту то абад шафақзор аст.
Менависад Абӯсууди ҳақим:
«Гунаҳ аз мову авф аз ёр аст».

Аз «Китоби андешаҳо»

Он чӣ аз «Панднома» меёбӣ,
Сабт кун, сабт дар ҷаридаи ҷон.
Ҳар насиҳатниюши содиқро
Бар саропардаи муҳаббат хон.

Зар наандӯз то дами мурдан,
Ҳар касе хайр кард, пирӯз аст.
Аз ҳама рӯзҳои бохтаат
Алҳақ, имрӯз беҳтарин рӯз аст.

Тарҷумаи Фарзона

Савол ва супоришҳо:

1. Оиди ҳаёт ва эҷодиёти Гёте маълумот диҳед.
2. Гёте бештар ба кадом шоири тоҷик дилбаста буд ва чаро?
3. Машҳуртарин асарҳои адиб кадомҳоянд?
3. «Девони шарқиву ғарбӣ» чӣ гуна асар аст?

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН (1895–1925)

Сергей Есенин аз чумлаи шоиронест, ки ба адабиёти форс-тоҷик таваҷҷуҳи зиёд дошт ва ба ин боис дар ашъори ӯ таъсири шоирони тоҷик мисли Ҳофиз, Саъдӣ намоён мегардад.

С. Есенин 3 октябри соли 1895 дар деҳаи Константиновой вилояти Рязан дар оилаи деҳқон ба дунё омад. Аз соли 1913 дар Москва зиндагӣ кардааст. Падараш Александр Есенин ва модараш Татьяна Есенин зиндагии миёнаҳол доштанд. Пас аз Есенин ду духтар дар ин хонадон ба дунё омада буд, ки Екатерина ва Александра ном ниҳода буданд.

Ӯ аз хурдӣ ба шеърӯ шоирӣ ҳаваси калон дошт. Аз ин рӯ, бо баҳрабарӣ аз адабиёти шифоҳӣ ва ашъори шоирони давр ба гуфтани шеърҳои аввалини худ шурӯъ кард ва нахустин шеъри ӯ «Дарахти тӯс» эътироф шудааст, ки соли 1914 навишта мешавад. С. Есенин дар олами эҷод зиндагӣ мекард. Соли 1915 ба ӯ муяссар мешавад, ки ба Петроград равад ва дар ҳамин ҷо бо А. Блок шинос мешавад. Дар ҳақиқат, ин шиносӣ дар байни онҳо ба рушду густариши фаъолияти эҷодии шоири ҷавон таъсири амиқ гузошт.

Нахустин маҷмӯаи ашъори шоир «Рӯзи ёдбуд» соли 1916 ба нашр расид, ки дар он забони зиндаи халқи рус, рӯҳи исёнгаронаи шоири ҷавон, манзараҳои мафтункори табиат акси худро ёфта буданд. Минбаъд ба эҷодии ашъори лирикии худ бо шиддат идома бахшид. Соли 1918 ду маҷмӯаи

шеъриаш таҳти унвонҳои «Лочвард» ва «Часослови деҳот» пайиҳам ба нашр расида, тақдими хонандагон гардидаанд. Ӯ солҳои 1922–1923 ба кишварҳои Олмон, Фаронса, Бельгия, Итолиё ва Америка саёҳат мекунад. Пас аз он дар давоми солҳои 1924–1925 дар Кавказ зиндагӣ кард. Ин давраро метавон қуллай камолоти эҷодии шоир номид, ки аксари шеърҳои ӯ дар ҳамин давра рӯйи қоғаз овардааст.

Дар ашъори Есенин мавзӯҳои ватандӯсти, инсонпарварӣ ва эҳтиром ба сайёраи Замин мавқеи хос дорад. Аз ашъораш пайдост, ки инсонҳои некро ситоиш намуда, ҳар як ваҷаб хоки ватани худро дӯст мебошад. Маҳз, ҳамин хусусиятҳо хонандаро водор мекунад, ки ба ватан аз раваннаи нигоҳи ӯ чашм андозад ва ошиқонаву содиқона сарзамини худро дӯст дорад.

Сергей Есенин дар баробари ашъори дигари худ дар солҳои иқомат дар Кавказ силсилаи шеърҳои «Савтҳои форсӣ»-ро навишт, ки ба ӯ шухрати ҷаҳонӣ оварданд ва дар ин силсила шеърҳои ҷой гирифтаанд, ки муҳаббату самимияти шоирро ба фарҳанги мардуми Шарқ, хусусан, халқи форс-тоҷик нишон медиҳад. Бехуда В. Белоусов таъкид накарда буд: «Агар Есенин асари дигар наменавишт ҳам, силсилаи «Савтҳои форсӣ» кифоя буд, ки номи шоири ҷавон ҷовидон бимонад».

Сергей Есенин ба ғайр аз осори назмӣ асарҳои насри ҳам таълиф намудааст, ки қиссаи «Чар», ҳикояи «Бобик ва Дружок», очерки «Миргорода оҳанин» аз ҳамин қабиланд, ки дар солҳои гуногун таълиф шудаанд.

Дар ашъори лирикии Есенин рӯҳи исёнгари як нафар шоири озодандешу нозукбаёнро эҳсос мекунед, ки ҳамаи гуфтаҳои ӯ аз рӯзгори халқ, аз ҳаёти реалии гирифта шудааст. Ӯ чунон маҳорате дорад, ки аз одитарин лаҳзаҳои зиндагӣ шеър месозад. Офаридани образҳои барҷастаи бадеӣ маҳз, ба туфайли диди мутафовити воқеъбинона доштани ӯ даст додааст.

Ашъори Есенинро дар тамоми дунё тарҷума кардаву меомӯзанд. Ӯ кайҳо шоири ҷаҳонӣ шуда, дар дили халқ маъво гирифтааст. Есенин дар адабиёти муосири тоҷик таъсири фаровон гузошт. Як зумра қаламкашони тоҷик дар пайравии ӯ ашъори худро суруданд ва дар шеъри тоҷикӣ ба

ин восита таҳаввулоти нав падида омад. Албатта, таъсири дигар шоирони рус ҳам буд, аммо Есенин ба шоири маҳбуб табдил ёфтааст.

Беҳуда нест, ки тарҷумони ашъори ӯ ба забони тоҷикӣ Лоиқ мегӯяд: «Ашъори Есенинро тарҷума кардан лаззат аст, ашъори Ҳейне машаққат». Намунаи ашъори Есенин аз ҷониби Лоиқ, Бозор Собир ва дигарон тарҷума ва нашр гардидааст. «Гулафшон» маҷмӯаи нисбатан мукаммали ашъори шоир ба забони тоҷикӣ мебошад.

С. Есенин аз 13 май то 3 июни соли 1921 дар Тошканд дар хонаи дӯсти шоираш Александр Ширяев зиндагӣ кардааст. Ҳатто ба Самарқанду Бухоро низ дар фурсати кӯтоҳ сафар кардааст. Бо ин метавон гуфт, ки Есенин аз маданияту анъанайи халқи Ўзбекистон бохабар буд.

С. Есенин 28 декабри соли 1925 дар Ленинград (Санкт-Петербург) вафот мекунад.

Ашъори Есенин то имрӯз байни хонандаи тоҷик шуқӯху салосати худро гум накардааст, махсусан, шеърҳои силсилаи «Савтҳои форсӣ» бо завқу шавқ мутолиа карда мешаванд.

НАМУНА АЗ АШЪОР

Авбош

Аз чаманҳо тоза мерӯбад ба қорӯби тараш,
Резаборон аз қафои резаборон барги бед.
Боди бесар, пеши по зан баргҳои тӯдаро,
Нестам чун бесаре бар бесариҳои ту зид.

Тирамоҳи бешаҳо боби тамошо кардан аст,
Дар назар гӯё дарахтон барзаговони наванд.
То ба зону пояшон ғӯтида дар барги хазон,
Гӯй гардан баста байни хирмане истодаанд.

Тирамаҳ анбӯҳи қангал водии зарди ман аст,
Беҳтар аз ман ҳеҷ кас онро намедонад яқин.
Нақши пой одамиро қангали заршохи ман
Бо забони сояҳо мелесад аз рӯйи замин.

Як манам, эй руси ман, эй руси чўбободи ман,
Шоират ҳам, қорчи яккафарёди ту ҳам.
Шеърҳои бадманишамро, ки фарзанди ғаманд,
Ман ба ҳулбўю ба барги испарак парвардаам...

* * *

Шоири охирина деҳқадаам,
Шеъри ман сода чун пули чўбист.
Ҳарфи ман чун гадои беварақат,
Шир-шири бодаки хазонрўбист.

Шамъаму хира-хира месўзам,
Дар шаби деҳ чу кирмаки шабтоб.
Барғҳо мекунанд бо хиш-хиш
Рўзгори маро ҳисобу китоб.

Баъди ман канда-канда пайраҳаро
Мебарояд ба даштҳои кабуд.
Бо тани оҳанин даравгари нав,
Доси бобой мешавад нобуд.

Кафи дасти сиёҳу сардашро
Мекунад пур ба хўшаи ҷавдор.
Мечакад рўйи пойи оҳантан
Шабнами хўшаҳо чу ашки қатор...

Савол ва суноришҳо:

1. Сергей Есенин кай ва дар куҷо таваллуд шудааст?
2. «Савтҳои форсӣ» аз чӣ гуна шеърҳо иборат аст?
3. Дар бораи хусусиятҳои бадеии шеъри Есенин фикри худро гўед.
4. Ўзбекистон дар ҳаёти Есенин чӣ гуна нақш дорад?

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. *Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик.* – М., 1926, Техрон, 2008.
2. *Айнӣ С. Ёддоштҳо.* – Д.: 1990.
3. *Баҳманёр.* Аспи оби. – Д.: 1988.
4. *Бозор Собир.* Мижғони шаб. – Д.: 1981.
5. *Бозор Собир.* Бо чамидан, бо чашидан. – Д.: 1987.
6. *Брагинский И.С.* Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айни. – Д.: 1968.
7. *Ёдбуди устод Лоҳутӣ.* – Д.: 1987.
8. *Қаноат М.* Достони оташ. – Д.: 1967.
9. *Лоҳутӣ А.* Шуъла ва шамшер. – Д.: 1974.
10. *Меҳмон Бахтӣ.* Песаҳо. – Д.: 1982.
11. *Сайфуллоев А.* Образи қаҳрамонони мусбати мубориз дар романҳои устод Садриддин Айни, Сталинобод, 1960.
12. *Салимов Ю.* «Одина» ва насри ривояти. «С.Ш», 1977.
13. *Саттор Турсун.* Сухан аз дард бояд гуфт. – «Адабиёт ва санъат», 9 июни соли 1988.
14. *Турсунзода М.* Куллиёт. Ҷ.3, – Д.: 1979.
15. *Улуғзода С.* Субҳи ҷавонии мо. – Д.: 1967.
16. *Ҳаким А.* Шеър ва замон. – Д.: 1978.
17. *Шуқуров М.* Мактаби одамият. – Д.: 1991.
18. *Юсуфӣ Ҳ.* Роҳи нотамом. – Д.: 1973.

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
----------------	---

АДАБИЁТИ НАВИНИ ТОҶИК

Садриддин Айни.....	5
Абулқосим Лоҳутӣ.....	17
Пайрав Сулаймони.....	27
Ҳабиб Юсуфи.....	33
Мирзо Турсунзода.....	39
Сотим Улуғзода.....	50
Чалол Икромӣ.....	64
Фазлиддин Муҳаммадиев.....	78
Муъмин Қаноат.....	90
Лоиқ Шерали.....	104
Бозор Собир.....	119
Сагтор Турсун.....	128
Фарзона.....	148
Меҳмон Бахтӣ.....	157
Абдулҳамиди Самад.....	167
Баҳманёр.....	185

АДАБИЁТИ ТОҶИКИ ЁЗБЕКИСТОН ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ташаккули назм дар адабиёти даврони истиқлолият.....	201
Ташаккули наср дар адабиёти даврони истиқлолият.....	215

АДАБИЁТИ ЁЗБЕК

Эркин Воҳидов.....	235
Ўткур Ҳошимов.....	239

АДАБИЁТИ ҶАҲОН

Иоханн Волфганг Гёте.....	244
Сергей Есенин.....	249
Адабиётҳои истифодашуда.....	253

**Jumaqul HAMROYEV,
Olimjon Davlatovich DAVLATOV,
Xusrav Sadulloevich HAMIDOV**

ADABIYOT

O'rta ta'lim muassasalarining 11-sinfi uchun darslik

(Tojik tilida)

1-nashri

Cho'lpон nomidagi nashriyot-matbaа ijodiy uyi
Toshkent – 2018

Муҳаррир Асадулло Шукӯров
Муҳаррири бадеӣ Насиба Адилханова
Муҳаррири техникӣ Елена Толочко
Саҳифабонди компютерӣ Гулчеҳра Азизова

Рақами литсензияи нашриёт АИ № 163. 09.11.2009. Ба чопаш 24 апрелта 2018 дода шуд. Андозаи 60×90¹/₁₆. Гарнитурани Times TAD. Кегель 11. Бо усули офсетӣ тарҳрезӣ шудааст. Ҷузъи чопии шартӣ 16,0. Ҷузъи нашрию ҳисоби 12,5. Адади нашр 7797 нусха. Шартномаи № 8–2018. Супориши № 18–259.

Макети оригинали дар Хонаи эҷодии таъбу нашри ба номи Чўлпон тайёр карда шудааст. 100011, Тошканд, кўчаи Навой, 30.
Телефон: (371) 244-10-45. Факс (371) 244-58-55.

Дар Хонаи эҷодии таъбу нашри «O'zbekiston»-и Агентии матбуот ва ахбори Ўзбекистон, 100011, Тошканд, кўчаи Навой, 30 чоп шудааст.

Ҳамроев, Ҷ.

А 28 Адабиёт [Матн]: китоби дарси барои синфи 11-уми муассасҳои таълими миёна/Ҷ. Ҳамроев, О. Давлатов, Х. Ҳамидов. – Т.: Хонаи эҷодии таъбу нашри ба номи Чўлпон, 2018, – 256 саҳ.

ISBN 978-9943-5088-2-8

УЎК 821(075.3)=222.8
КБК 83.3(5Точ)я72

**Ўадвали нишондиҳандаи ҳолати китоби ба
иҷора додашуда**

Т/р	Ному насаби хонанда	Соли хониш	Ҳолати китоб ҳангоми гирифтани	Имзои раҳбари синф	Ҳолати китоб ҳангоми супоридан	Имзои раҳбари синф
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

**Ба ўадвали болой ҳангоми ба иҷора дода шудан ва дар охири
соли хониш ҳангоми баргардонида гирифтани китоб аз
тарафи раҳбари синф аз рӯи меъёрҳои зерин баҳо
гузошта мешавад:**

Нав	Ҳолати китоби дарсӣ ҳангоми бори аввал супоридан.
Нағз	Муқовааш яклухт, аз қисми асосии китоб ҷудо нашудааст. Ҳамаи варақҳои ҳаст, надаридааст, ҷудо нашудааст, дар саҳифаҳо навишт ва хатҳо нест.
Қаноатбахш	Муқова қач шудааст, канорҳои қоҳида, якчанд хатҳо қоҳида, ҳолати аз қисми асосӣ ҷудошавӣ дорад, аз тарафи истифодабаранда қаноатбахш таъмир шудааст. Варақҳои ҷудошудааш аз нав таъмир гашта, дар баъзе саҳифаҳо хат қоҳида шудаанд.
Ғайри-қаноатбахш	Муқова хат қоҳида шудааст, даридааст, аз қисми асосӣ ҷудо гаштааст ё ки умуман нест, ғайриқаноатбахш таъмир шудааст. Саҳифаҳо дарида, варақҳо намерасанд, хат қоҳида, ранг карда шудааст, китобро барқарор кардан мумкин нест.